



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**AVRUPA UYUMU BAĞLAMINDA
MEHMET ALİ PAŞA VE MİSİR SORUNU (1831-1841)**

Rümeysa KALEM ASLAN

Doktora Tezi

Ankara, 2024

AVRUPA UYUMU BAĞLAMINDA
MEHMET ALİ PAŞA VE MISIR SORUNU (1831-1841)

Rümeysa KALEM ASLAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Rümeysa KALEM ASLAN tarafından hazırlanan "Avrupa Uyumu Bağlamında Mehmet Ali Paşa ve Mısır Sorunu (1831-1841)" başlıklı bu çalışma, 23/05/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Prof. Dr. Fatih YEŞİL (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet V. SEYİTDANLIOĞLU (Üye)

Prof. Dr. Çağrı ERHAN (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Rümeysa KALEM ASLAN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Fatih YEŞİL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Rümeysa KALEM ASLAN

TEŞEKKÜR

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ne adım attığım ilk gün çok şanslıyım ki şahane insanlarla tanıştım ve daha da şanslıyım ki aynı bölümde on yıl araştırma görevlisi olarak çalışma fırsatı da buldum. Bölümün mensubu olarak çalıştığım bu süre boyunca bölüm başkanlığı yapan Prof. Dr. Mehmet ÖZ ve Prof. Dr. Ramazan ACUN'A bölüm elemanlarına akademik çalışmalarında sağladıkları destek ve anlayış için müteşekkirim. Prof. Dr. Mehmet ÖZ'e hem tez çalışmam esnasında hem de bölümde yaşadığım zorluklarda her daim yanımda oldu. Varlığı benim için her zaman büyük bir şanstı. Kendisine içtenlikle teşekkür ediyorum. Akademik kariyerim hiç arzu etmediğim şekilde 2017 yılında sona erse de Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde geçirdiğim günleri asla unutmuyacağım.

En büyük teşekkürü değerli danışmanım Prof. Dr. Fatih YEŞİL'e etmek boynumun borcudur. Kendisine duyduğum saygı ve sevgiyi tarif edemem. En zor zamanımda yanımda olduğu, yapıcı eleştirileriyle zoru gördü mü kaçmaya meyilli bu öğrencisini kendine getirdiği, yavaşladığımda bana tahammül ettiği için minnettarım. Hem bölümde bir meslektaşısı hem de öğrencisi olarak onunla çalışma fırsatı bulduğum için kendimi çok ama çok şanslı addediyorum. Kendisine sonsuz teşekkür ediyorum.

Hacettepe'de henüz bir öğrenciyken dersini aldığımda, beni ve arkadaşlarımı arşivde araştırma yapmamız amacıyla İstanbul'a gitmemiz için yüreklendiren Prof. Dr. Mehmet V. SEYİTDANLIOĞLU'na hem arşivi tanımamıza hem de İstanbul'da unutulmaz günler yaşamamıza vesile olduğu için çok teşekkür ederim.

Doktora yeterlilik sınavımızda tanışma fırsatı bulduğum hocam Prof.Dr. Çağrı ERHAN'a hem tezime yaptığı değerli katkılar hem ondan öğrendiklerim hem de vesile olduğu sayısız fırsat için minnettarım. Doç.Dr. Gökhan ERDEM'de bu süreçte iyi ki tanıdığım dediğim kişilerdendir. Kendisine çok teşekkür ediyorum.

Doktora yolculuğum beklediğimden uzun sürdü. Yol çok çatallandı ve hayat artık bambaşka bir yöne evrildi benim için. Bu kadar ara verdikten sonra doktora tezimi tamamlamak, çok emek verdiğim ve hevesle başladığım bir şeyi yarım bırakmak istemememden kaynaklanıyordu. Akademisyen olarak hayatıma devam etmeyi artık pek düşünmesem de bu yolda çok değerli insanlar tanıdım. Hacettepe maceramın ilk gününde

tanışma fırsatı bulduğum Dr. Öğr. Üyesi İrşat SARIALIOĞLU'yla beraber çok güldük, çok eğlendik, çok konuştuk, çok ağladık, bazen de hayat karşısında çok zorlandık ve çok kırıldık. Yoldaşlığını, dostluğunu, ondan öğrendiklerimi hiç unutmayacağım. Her şey için teşekkür ederim. Yolu açık olsun. Araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığımda ilk oda arkadaşım Doç.Dr. Alaattin DOLU'ydu. Yollarımız ayrılrsa da hiç kopmadık aksine dostluğumuz pekişti. Hem vaktini ayırıp tezimi okuduğu hem de her fırsatta beni arayıp “eee hadi ama” dediği için çok teşekkür ederim. Veee Ömer'le Neco. Ben onlara nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum doğrusu. Yıllarca aynı odayı paylaştık, çok eğlendik ve gerçekten her günümüz birbirinden güzel geçti. Birbirine hiç benzemeyen ama birbirini çok seven candan bir grup olduk. O günleri çok özleyorum. Bana göre birini sevmek, değer vermek onu koruyup kollamaktan ibaret. Doç.Dr. Ömer GEZER ve Dr. Necmettin DURMUŞ ne zaman ihtiyacım olsa yanımdalardı. İçtenlikleri ve dostlukları için minnettarım. Doç.Dr. Ömer GEZER'e değerli vaktini ayırıp tezimin çeşitli safhalarında okuyup gerekli gördüğü düzeltmeleri yaptığı için ayrıca teşekkür ediyorum. Hacettepe'de geçirdiğim günleri güler yüzü, sohbeti ve nefis kahveleriyle daha da güzelleştiren Serpil Doğan Okumuş'a gösterdiği ablalık ve samimiyet için nasıl teşekkür etsem azdır.

Asıl teşekkür aileme. Annem ve biricik kardeşlerim aldığım her kararda iyi ve kötü her günümde hep yanımda oldular. Ben ne söyleyerek onlara minnetimi ifade edebilirim gerçekten bilmiyorum. Varlıkları hayatımın en büyük şansıdır. İyi ve güzel ne yaptıysam ne başardıysam onlardan aldığım güç sayesinde. Varlıklarına minnettarım.

Ve tabi ki sevgili eşim Gürcan. Tanıştığımız ilk günden beri benim tez stresime maruz kaldı. Durumu genellikle olgunlukla karşılarsa da teze neden bir türlü son noktayı koyamadığıma da anlam veremedi. Sabrı, anlayışı ve sevgisi için ona teşekkür borçluyum. Tezimi yazarken hayatıma anlam veren, içimi sonsuz bir mutlulukla dolduran oğlum Can'ı da kucağıma almak kısmet oldu. En büyük teşekkür de Can'ıma...

ÖZET

KALEM ASLAN, Rümeyşa. *Avrupa Uyumu Bağlamında Mehmet Ali Paşa ve Mısır Sorunu (1831-1841)*, Doktora Tezi, Ankara, 2024.

Bu tez Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olarak atandığı 1805 yılından itibaren zaman içerisinde hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avrupa Uyumu'nun karşısına nasıl bir tehdit olarak çıktığına odaklanmaktadır. Bu bağlamda Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da iktidarını sağlamlaştırmasına, gerçekleştirdiği reform ve toplumsal dönüşümün arkasında yatan motivasyona ışık tutmaya çalışırken, Mısır sorununun uzun soluklu bir krize dönüşmesinin arkasında yatan nedenleri açıklamayı, yaşanan askeri ve diplomatik gelişmeleri Avrupa Uyumu bağlamında değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda tezin ilk bölümü Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olarak atanması ve Mısır'da kurduğu idareye odaklanmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde ise Mısır sorunun uluslararası bir meseleye dönüşmesinin arkasında yatan nedenler ve yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise krizin çözüme kavuşturulması için girilen askeri ve diplomatik müdahalelerin yanı sıra özellikle Boğazların durumu ve bölgede oluşturulan yeni düzen ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Mısır Sorunu, II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa, Boğazlar, Avrupa Uyumu

ABSTRACT

KALEM ASLAN, Rümeysa, *Mehmet Ali Pasha and the Egyptian Question in the Context of European Concert (1831-1841)*, PhD Thesis, Ankara, 2024.

This thesis focuses on how Mehmed Ali Pasha emerged as a threat to both the Ottoman Empire and European alignment over time, starting from his appointment as the Governor of Egypt in 1805. In this context, the thesis aims to shed light on Mehmed Ali Pasha's consolidation of power in Egypt, the motivations behind his reforms and social transformations, and the reasons why the Egyptian Question evolved into a long-lasting crisis. Furthermore, it seeks to evaluate the military and diplomatic developments in the context of European alignment.

Accordingly, the first part of the thesis concentrates on Mehmed Ali Pasha's appointment as the Governor of Egypt and the administration he established there. The second part of the thesis attempts to explain the underlying reasons why the Egyptian Question became an international issue, as well as the political and military developments that ensued. The third and final part of the thesis explores the military and diplomatic interventions undertaken to resolve the crisis, with a particular focus on the status of the Straits and the new order established in the region.

Keywords

The Egyptian Question, Mahmud II., Mehmed Ali Pasha, The Straits, Concert of Europe

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: MEHMET ALİ PAŞA’NIN YÜKSELİŞİ VE İSTANBUL KAHİRE REKABETİ.....	6
1.1.MEHMET ALİ PAŞA MISIR’IN TEK ADAMI OLMA YOLUNDA (1807-1833)	15
1.1.1 Memlûk Katliamı (1811).....	16
1.1.2.Vahhabilerin Ortadan Kaldırması	18
1.1.3. Modern Mısır Ordusunun Köle Neferleri: Sudan’ın Fethi.....	24
1.2. MEHMET ALİ PAŞA’NIN MISIR’DA KURDUĞU İDARE: İDARİ, MALİ VE ASKERİ REFORMLAR.....	28
2. BÖLÜM: OSMANLI İÇİŞLERİNİN ULUSLARARASILAŞMASI AVRUPA UYUMUNUN YENİ SORUNU: MEHMET ALİ PAŞA VE MISIR SORUNU.....	48
2.1. YUNAN İSYANI (1821-1827) VE NAVARİN BASKINI (1827)	54
2.2. 1831-1833 SURİYE SEFERİ.....	60
2.2.1. Mehmet Ali Paşa’nın Suriye Seferi (1831).....	64
2.2.2. Osmanlı-Rus İttifakı: Hünkâr İskeleyi Anlaşması (1833).....	86
2.3. SICAK SAVAŞIN SONU DİPLOMATİK SAVAŞIN DEVAMI: II. MAHMUD’UN VALİSİNE KARŞI DESTEK ARAYIŞLARI.....	93
2.3.1. Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi (1838)	93
2.3.2. Devlet-Toplum İlişkilerinin Yeni Nizamı: Tanzimat’ın İlanı (1839)	99
3. BÖLÜM: YENİDEN SICAK SAVAŞ: NİZİP HARBİ (1839) VE LEVANT’TA YENİ DÜZEN	104
3.1. MISIR’IN İSTİKLALİ VE BÜYÜK GÜÇLER.....	107
3.1.1 Nizip Seferi (1839).....	116
3.2. LONDRA ANTLAŞMASI (15 TEMMUZ 1840).....	127

3.2.1. Metternich'in Arabuluculuk Girişimleri ve Rusya İngiltere Yakınlaşması	130
3.2.2. İngiliz-Rus İttifakı ve Avrupa'nın Yalnız Adamı Fransa	134
3.2.3. Londra Görüşmeleri ve Londra Antlaşmanın İmzalanması	163
3.2.4. Mehmet Ali Paşa'nın ve Fransa'nın Londra Anlaşması'na Tepkisi ve Askeri Harekât	167
3.2.5. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'den Ayrılışı ve Fransa'nın Yeniden "Avrupa Uyumuna Dönüşü"	189
3.3. YENİ BİR BAŞLANGIÇ: LONDRA BOĞAZLAR PROTOKOLÜ (13 TEMMUZ 1841) VE MİSİR İLE BOĞAZLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ	212
3.3.1. Boğazların Mevcut Durumu ve Mısır Bağlantısı (1833 Şartları).....	212
3.3.2. Akdeniz'de Rus-Fransız-İngiliz Rekabeti.....	217
3.3.3. Değişen Diplomatik Dengeler ve Akdeniz'de Geçici Uzlaşma	226
SONUÇ	232
KAYNAKÇA	236
EK 1: ORJİNALLİK RAPORU.....	253
EK 2: ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	255

ÖNSÖZ

Bu çalışma Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri temel alınarak oluşturulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Hatt-ı Hümayûn Tasnifi(HAT), Eyâlât-ı Mümtâze İradeleri (İ.MTZ(5)) ve konumuzla alakalı diğer fonlar üzerinde çalışma yapılarak ilgili evraklar kullanılmıştır. Çalışmamız sırasında kullanma fırsatı bulduğumuz bir diğer belge grubu da TTK Kütüphanesi'nde yer alan “Mısır Mesalihine Dair İradât-ı Seniyye”dir. Bahsi geçen belgeler dönemin bürokratlarından Sadrazam Ahmet Cevad Paşa (1851- 1900) tarafından toplatılarak 12 cilt halinde bir araya getirilmiştir. Belgeler Hicrî 1255-1312(1839-1895) yılları arasında Mısır sorununa dair yapılan tüm yazışmaları içermesi bakımından oldukça değerli bir kaynaktır.

İngiliz Ulusal Arşivi'nde yer alan Foreign Office belgelerinin farklı fonları çalışmamızda sıkça kullanılmıştır. Bu bağlamda FO 78, FO 195, FO 881, FO 406 fonlarının ilgili defterleri üzerinde çalışma yapılmış ve tez çalışmamız bağlamında kullanılmıştır. Ancak çalışmamızın başında hedeflediğimiz ancak kullanma imkânı bulamadığımız kaynaklar da ne yazık ki mevcuttur. Dönem ile alakalı pek çok belgenin Mısır'da bulunması bunlara ulaşma imkanımızı ne yazık ki kısıtlamıştır. Özellikle *Vekâyi-i Mısriyye* isimli Mehmed Ali Paşa döneminde yayın hayatına başlayan gazeteye çok kereler denememize ve çeşitli girişimlerde bulunmamıza rağmen ulaşılamamıştır.

Mısır sorunu gibi oldukça ilgi çekici ve çok boyutlu bir konuda elbette ki çokça çalışma yapılmıştır. Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, Rodkey, Frederick Stanley, *The Turco-Egyptian Question in the Relations of England, France, and Russia, 1832-1841*, Henry Dodwell, *The Founder of Modern Egypt* adlı çalışmalar bu konuda akla ilk gelen isimlerdir. Bunların yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerini kullanmaları bakımından

diğerlerinden ayrılan iki değerli çalışma da mevcuttur. Bunlar Şinasi Altundağ'ın *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi* ve Muhammed H. Kutluoğlu'nun *The Egyptian Question (1831-1841)* isimli çalışmalarıdır. Konu hakkında araştırma yapmak isteyenler için adeta birer el kitabı olan bu değerli çalışmalar güncelliğini korumakla beraber biz çalışmamızda yayınlanan yeni belgeler ışığında meseleye mümkün olduğunca farklı bir perspektiften bakmaya çalıştık.

Tez çalışmamız kapsamında Mısır sorunu literatürde genel kabul gördüğü üzere 1831-1833 ve 1839-1841 yılları arasında olmak üzere iki safha halinde değerlendirmekten ziyade aslında Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olarak atanmasıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu için, Yunan isyanıyla beraber de Avrupa Uyumunu için bir tehdit olarak çıktığı iddiasındadır. Bu bağlamda da Mısır sorunu tezimizde de anlattığımız üzere bazen sıcak savaşla bazen de çeşitli diplomatik mücadelelerle topyekûn bir kriz haline gelmiştir. Bu bağlamda Mısır sorununun tezimizde hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avrupa Uyumunun aktörleri tarafından nasıl değerlendirildiği ve hangi yönleriyle tehdit oluşturduğu ve krizin literatürde pek de değinilmeyen Boğazlar Meselesiyle ilişkisi ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

FRANSIZ İŞGALİ ÖNCESİ OSMANLI İDARESİNDE MİSİR

Tarihi boyunca Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde pek çok isyan çıkmıştı. Bunlardan bazıları özerklik ya da bağımsızlık talebiyle ortaya çıkıp padişahın otoritesine doğrudan meydan okuyan isyanlardı. Sıklıkla söylediği üzere, bunlardan hiçbiri hanedanın varlığını doğrudan doğruya tehlikeye atmamıştı. Mısır Krizi, hem hanedanı tehlikeye atması ve krizin uluslararası bir probleme dönüşmesi, hem de krizin bastırılması sırasında Avrupa'nın askeri desteğine ihtiyaç duyulması açısından bir ilktir. Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi saiklerle 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı da uluslararası bir krize dönüşmüştü. Ancak doğrudan doğruya hanedanın varlığını tehlikeye atmamış olmamasının yanı sıra, isyanın bastırılması için –belki de kaderin cilvesi- Padişah'ın yardımına daha sonra asi olacak valisi Mehmed Ali Paşa koşmuştu.

Doğrusu Mısır Krizi açısından bir öncül olarak değerlendirebileceğimiz 1821 Yunan İsyanı ve bu kriz sırasında ve sonrasında gerilen Osmanlı-Mısır ilişkileri, kısa zaman sonra olacakların ilk işaretini veriyordu. Mehmed Ali Paşa, Yunan İsyanı sırasında sahneye çıktığı Doğu Sorunu'nda 1820'lerden 1841'e kadar önemli bir aktör olarak kalacaktı. Yunan İsyanı gibi uluslararası bir problemle başlayıp büyük devletlerin katıldığı 1841 Londra Konferansı'yla neticeye bağlanan Mısır sorunu, daha başlangıcından itibaren yalnızca Osmanlı'nın değil Avrupa Dengesi/Uyumunun bir problemidir. Bu krizin nasıl yönetileceği ve sonuçlandırılacağı hem Osmanlı'nın hem de Düvel-i Muazzama'nın sorunuydu. Mısır'daki gücünü sağlamlaştırdıktan sonra çıktığı Suriye Seferi Mehmed Ali Paşa'nın iktidarını uluslararası alanda da kabul ettirmek istediğinin bir anlamda işaretiydi.

1516 yılında Mercidabık Muharebesi'yle başlayan Osmanlı-Memlûk mücadelesi sırasıyla Halep, Şam ve son olarak 1517 tarihinde Mısır'ın da fethedilmesiyle

Osmanlılar lehine sonuçlanmıştı. Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil edilip Memlûk Devleti'ne son verilmesi hem Osmanlılar hem de Araplar için bir dönüm noktası olmuştu. Eugene Rogan'a göre, Arap dünyası için Yeniçağın başlangıcı olan bu fetihle beraber İslam tarihi boyunca ilk kez Araplar kendilerine ait olmayan uzak bir başkentten yönetilmeye başlanmıştı.¹ Çoğunluğunu Sünni Müslümanların oluşturduğu Arap coğrafyası çok kültürlü yapısı ve coğrafi sınırlarıyla, o zamana dek toprakları Asya ve Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısını oldukça değiştirmiştir.

Mısır, imparatorluk içerisinde hem ekonomik hem de siyasi olarak ayrıcalıklı bir yere sahip olacaktır. Önemli ticaret yollarının bu bölgeden geçmesinin yanı sıra İslam'ın kutsal topraklarına komşu olması nedeniyle de bölge fevkalade önemi haizdi. Mısır'ın fethedilmesi, İslam'ın iki kutsal şehrinin 16. yüzyılda Hint Okyanusu'nda büyük bir donanması olan Portekiz tehdidinden de korunması demektir. Yavuz Sultan Selim, Halep'i doğrudan Osmanlı idaresine bağlayarak buraya merkezden bir vali göndermeyi tercih ederken Şam ve Kahire'ye Memlûk beylerini atama yoluna gitti.

Mısır'ın fethinden sonra buradaki idari yapıda topyekûn bir değişikliğe gidilmedi. Bölgede o zaman da mevcut olan huzursuzluklar, Mısır'da yeni bir düzen kurmanın zorluğunu ortaya koyunca, Osmanlı, yönetimde eski düzenin ıslahı yolunu izledi. Önce Mısır beylerbeylik yapıldı, ardından Memlûk asıllı beylerin yanına Osmanlı beylerini atayarak melez bir yönetim kuruldu.² 1525 yılında İbrahim Paşa tarafından mahalli Memlûk kanunları, eyaletin ihtiyaçları ve İslam hukukuna uygunluk da göz önüne alınarak hazırlanan kanunname³ ile

¹ Eugene Rogan, *Araplar*, İstanbul: Pegasus Yay., 2017, s.25. Belirtmek gerekir ki henüz milliyetçilikten bahsedilemeyecek kadar erken bir dönemde, Araplar için kendileri gibi Sünni Müslüman olan Osmanlı idarecileri tarafından yönetilmek bir sorun teşkil etmiyordu.

² Seyyid Muhammed Es-Seyyid, "Mısır", *İ.A.*, c.29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2004, s.563

³ Mısır Kanunnamesi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, (Birinci Cilt Kanunlar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1943, ss.355-387. Ahmet

düzenlenirken Mısır, Osmanlı'nın diğer eyaletleri gibi padişahın fermanlarına uygun hareket eden ve merkezin protokollerine bağlı bir Osmanlı eyaleti oldu.⁴ Oldukça ayrıntılı biçimde kaleme alınan kanunnamede güvenlik, vergilerin toplanması, tayin edilen idarecilerin sorumlulukları ve hatta valinin danışma kuruluyla hangi sıklıkla görüşeceğine kadar ayrıntıyı bulmak mümkündür.⁵ Tanzimat döneminde Eyalet-i Mümtaze unvanını alana dek, zaman zaman bu durumu değiştirmek için uğraşılsa da, Memlûk dönemi kurumları ve Osmanlı kurumlarının Mısır Kanunnamesi ve buna benzer yeni düzenlemelerle harmanlanmasıyla oluşturulan bu yeni idare Mısır'da hâkim olmuştur.⁶

Mısır, İstanbul'dan atanan vezir rütbesindeki "Beylerbeyi" ya da "Emirü'l-Ümera" adı verilen yönetici tarafından idare edilmekteydi. Beylerbeyi yalnızca Mısır'ın değil aynı zamanda Haremeyn, Yemen ve Trablusgarp gibi eyaletlerin askeri ve mali ihtiyaçlarıyla ilgilenirdi. Hicaz'ın ve hac yolunun güvenliği de Mısır beylerbeyinin sorumluluk alanındaydı.⁷

Mısır, Bağdat, Cezayir, Trablus, Yemen, Habeş, Lahsa ve Tunus gibi, tımar sisteminin uygulanmayıp mahalli harcamalar çıkarıldıktan sonra gelirlerinin doğrudan hazineye aktarıldığı salyâneli eyaletler arasında bu sistemin ilk olarak uygulandığı Osmanlı eyaletidir.⁸ Eyaletteki Osmanlı askeri ve idari görevlilerine İstanbul'un tayin ettiği miktarda ödeme yapıldıktan sonra arta kalan hazine gelirleri başkente gönderilirdi. Mısır salyânesi bu anlamda Osmanlı maliyesinde fevkalade önemli bir gelir kalemiydi. Örneğin 17. yüzyılda bu meblağ 6,5 milyon

Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VI. Kitap II. Kısım, İstanbul, 1993, ss.86-140.

⁴ Seyyid Muhammed Es-Seyyid, "Mısır", *İ.A.*, c.29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2004, s.563.

⁵ Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*, Londra: Routledge, 2005, s.16.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, Cornell: Cornell University Press, 1975; Stanford Shaw, *The Financial and Administration and Development of Ottoman Egypt*, Princeton, 1962; Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517-1798*, Londra, 1992; Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

⁷ Ayhan Ceylan, *Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2014, s.42.

⁸ İdris Bostan, "Salyâne," *İ.A.*, c.36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009, s.59.

akçenin üzerindeydi.⁹ Salyâneli eyaletlerde merkez müdahalesi, sistemin doğası gereği, imparatorluğun Anadolu ve Balkan eyaletlerine görece azdı.

Mısır'daki Osmanlı idaresinin ana unsurları ise şöyleydi: Merkezden gönderilen geniş yetkilerle donatılmış vezir rütbesindeki vali, Küçük Divan ki bu bir anlamda valinin kabinesini teşkil ediyordu; mutat işleri görüşmek için devlet memurları ve ileri gelenlerin bir araya gelmesiyle oluşan Büyük Divan, yedi askeri ocak, ayrıca mülki idareyi ellerinde tutan Kölemenler ki bu grup esasen yedi askeri ocak arasında yer alıyordu.¹⁰

Mısır, Türkler, Kıptiler, bedevi ve şehirli Araplar, Mağripliler, Kölemenler ve gayrimüslim unsurlardan oluşan çok kültürlü bir yapıya sahipti. Mısır'ın çok kültürlü yapısı, Mehmed Ali'nin bu farklı unsurlarla ittifak kurup bazen de birbirleriyle çatışmalarından faydalandığı için idareyi ele geçirmesini kolaylaştıran bir faktör olacaktır. İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz üzere Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da iktidara gelmesinin, Mısır'ı kontrol altına almasının ve uygulayacağı reform programlarının anahtarı, farklı gruplarla kurduğu ittifaklardı.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla Mısır Bâbîâli'nin gönderdiği valiler tarafından değil, askeri bir sınıf olarak varlıklarını korumayı başarmış Memlûkler tarafından idare edilmekteydi.¹¹ Osmanlı valisi sembolik olarak varlığını sürdürse de Mısır yönetimi Memlûk hiziplerinin eline geçmişti. Memlûk beylerinin henüz 17. yüzyılın başında Mısır'da yüksek mevkilere gelmeyi başarması, hem onları Osmanlı valilerinin rakibi yapmış hem de kendi aralarındaki rekabetin artmasına neden olmuş olsa da İstanbul'un temel endişesi bu zengin eyaletten hazineye akan verginin kesintiye uğramamasıydı.

⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2000, s. 59.

¹⁰ Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993, s.1.

¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Kölemen aristokrasisini oluşturan “Bey”ler, Kafkasya ve Çerkezistan’dan getirilmiş köle çocukların Kölemen başbuğların hanelerinde askeri terbiye görüp aralarından yetenekli olanların seçilmesinden teşekkül ediyordu. Memlûk beyleri arasındaki hiyerarşinin en üstünde bulunan beye “şehrin komutanı” anlamına gelen “Şeyh-ül Beled” denilirdi. Mısır’ın fethedilmesi Osmanlı’nın ne Memlûklerden tamamen kurtulmasını ne de Memlûk aristokrasinin kendi aralarındaki rekabetin ortadan kalkmasını sağlamış değildi. İstanbul’dan oldukça uzakta bulunan bu eyalette Osmanlı İmparatorluğu’nun yerel siyasete uygun melez bir yönetim biçimi oluşturmaya çalışması yekvücut olmayan Memlûk aristokrasisi arasındaki rekabetin artarak devam etmesine neden olmuştur denilebilir. Kendi aralarında bir birlik kurmaktan oldukça uzak görünen ve aralarındaki rekabetin zaman zaman kan davası şeklini aldığı Memlûk beyleri bir yandan da Osmanlı’nın “sembolik” idaresine karşı isyan ediyorlardı. Mehmed Ali, Memlûk beylerinin en zayıf noktasından, yani kendi aralarındaki bu rekabet ve çatışmadan faydalanarak iktidara yürüyecekti.

Osmanlı idaresinin nispeten zayıfladığı 18. yüzyıl boyunca, zaman zaman Avrupalı devletler tarafından da teşvik edilerek ortaya çıkan Kölemen isyanları arasında en dikkat çekici olan Ali Bey el-Kebir¹² isyanıdır. Bazı çalışmalarda Rus ve İngilizlerin teşvikiyle ayaklandığı iddia edilen Bulutkapan Ali Bey’in amacı Mısır, Suriye ve Hicaz’ı da kapsayacak şekilde büyük bir Memlûk İmparatorluğu kurmaktı.¹³ 1773 yılında bastırılan bu isyan, 18. yüzyılda Osmanlı’nın Mısır’da uğraşmak zorunda kaldığı son isyan olmayacaktı. Uzun süren bu nüfuz mücadeleleri ve isyanlar Mısır’daki siyasi hayatın adeta olağan seyrini oluştururken, Napoléon Bonaparte’ın 1798 yılında İskenderiye’ye çıkması Mısır halkı için olduğu kadar Osmanlılar için de büyük sürpriz olmuştu.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Sauveur Lusignan, *A History of the Revolution of Ali Bey against the Ottoman Porte*, Londra: James Philips, 1783.

¹³ Feridun Emecen, “Ali Bey Bulutkapan”, *İ.A.*, c.2., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1989, s.383.

1.BÖLÜM

MEHMET ALİ PAŞA’NIN YÜKSELİŞİ VE İSTANBUL KAHİRE REKABETİ

Devrim Fransa’sının geleneksel Osmanlı-Fransız dostluğunu bozmak pahasına çıktığı Mısır Seferi’nin sebepleri siyasi ve ekonomikti. Sıklıkla vurgu yapıldığı üzere 1798’de Fransa’nın amacı kurmak istediği sömürge imparatorluğunun önündeki en önemli engel olan İngiltere’ydi. Hindistan üzerindeki İngiliz-Fransız rekabetinin galibi Yedi Yıl Savaşları’yla (1756-1763) İngiltere olmuş ve Fransa’nın denizaşırı sömürgelerini de yutarak büyük bir imparatorluk kurmayı başarmıştı. Fransa için İngiltere’yi deniz aşırı sömürgelerinde zarara uğratmanın yolu ise Mısır’ı işgal ederek Yakındoğu’da yayılıp Hindistan üzerine sefer düzenlemekten geçiyordu.¹⁴ Doğu Akdeniz’de Mısır’ın fethi Süveyş Berzahı ve Kızıldeniz’de Fransız hâkimiyetinin yolunu açacak, İskenderiye Limanı’nın kontrolü sayesinde Akdeniz’de hatırı sayılır manevra kabiliyetine kavuşacak Fransız donanması, Mısır, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu ve nihayet Hindistan’a ulaşan stratejik kara-deniz yolunun da kontrolünü ele geçirince İngiltere hareketsiz kalacaktı.¹⁵ Mısır, sahip olduğu ticaret yolları ve limanlar, dahası Hindistan yolunu Ümit Burnu’na oranla neredeyse yarı yarıya kısaltan stratejik konumu açısından Fransa için seferin beraberinde getireceği riskleri almaya değerdi.

Napoléon’un Akdeniz’i bir Fransız gölü yapmak gibi büyük düşünceleri olsa da bu kolaylıkla gerçekleşecek bir hayal değildi. İngiltere ve Rusya için Fransa’nın bu işgali kabul edilemezdi. İngiltere açısından, Mora Yarımadası’nın batısında Akdeniz’de seyrüsefer için stratejik önemi yüksek adalardan oluşan Cezayir-i Seb’a’ya (Yedi Adalar) yerleşen Fransa’nın, İskenderiye’yi ele geçirip Akdeniz’de üstünlük sağlaması tehlikesi nedeniyle Mısır Seferi kabul edilemezdi. Rusya

¹⁴ Shaw Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, V.1., Cambridge: Cambridge University Press,1997. s.268.

¹⁵ Eugene Rogan, *Araplar*, İstanbul: Pegasus Yay., 2017, s.78.

açısındana Boğazlar ve Balkanlara yerleşme arzusu önünde bundan böyle Fransa'yı bulması demekti. Atlas Okyanusu'ndaki İngiltere hegemonyasını Akdeniz'e hâkim olarak dengelemek ve İngiltere ve Amerika gibi sömürgelere sahip olup ekonomik olarak güçlenmek hayalindeki Napoléon'un destekçisi, dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Charles Maurice de Talleyrand-Périgord'du.

Fransa'nın güney limanlarında bir sefer hazırlığı olduğu haberi üzerine İngiltere Amiral Nelson'a donanmanın nerede olduğunu öğrenmesi talimatı verse de, tarihin akışı, 19 Mayıs 1798'de Toulon'dan hareket eden Fransız donanması ve Napoléon'un İskenderiye'ye 1 Haziran 1798'de ayak basmasını sağladı. Haçlı Seferleri'nden bu yana Ortadoğu topraklarına ilk ayak basan Avrupalı komutan olarak İskenderiye'ye çıkan Napoléon, ilk iş olarak halkı yatıştırmak ve kalıcı olmayı planladığı bu topraklarda Fransız idaresine karşı ortaya çıkabilecek olası isyanların önüne geçmek için, Mısır halkına hitap ettiği Arapça bildiride halkı Memlûk zulmünden kurtarmak amacıyla geldiğini duyurmuştu.¹⁶ 21 Temmuz 1798 yılında Ehamlar Muharebesi'nde Kölemenler ve Osmanlı ordusunun yenilmesiyle Napoléon Kahire'yi kontrol altına aldı. Ancak bölgedeki Fransız varlığı uzun sürmeyecekti. Bâbiâli vakit kaybetmeden Rusya ile 23 Aralık 1798'de, İngiltere ile 5 Ocak 1799'da ittifak anlaşmaları imzaladı. Bu ittifaklar, hemen olmasa da Fransızları Mısır'dan uzaklaştıracaktı.¹⁷

Napoléon, Mehmed Ali Paşa'nın da 1831 yılında yapacağı gibi, 1799'da Suriye üzerine sefer düzenleyince, Fransa'nın bölgedeki ilerleyişi Mısır'ın işgal edilmesinden sonra bir dizi askeri tedbir almış olan Sayda Valisi Cezzâr Ahmed Paşa tarafından durduruldu.¹⁸ Süleyman Mabedi'nin enkazı üzerinde durmayı hayal ederken Cezzar Ahmed Paşa engeline takılan Napoléon, ordusunu Mısır'da bırakıp çoktan Fransa'ya doğru yola çıkmıştı. İngilizlerin yardımıyla 27 Haziran 1801'de Kahire'den, 30 Ağustos 1801'de İskenderiye'den çıkarılan Fransız

¹⁶ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, İstanbul: Epsilon Yay., 2005., s.244.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1938, s.98.

¹⁸ Cezzar Ahmet Paşa'nın askeri hazırlıkları ve ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Güler, *Cezzar Ahmet Paşa ve Akka Savunması*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2013, ss.100-108.

güçleriyle imzalanan el-Ariş Sözleşmesi'yle Fransa'nın Mısır'daki varlığı sona ermişti. Fransız ordusu Mısır'ı terk ederken Napoléon'la beraber Mısır'a gelen bilim adamları ve subaylar,¹⁹ Bonaparte'ın Mısır'da toprak ve vergi sistemine dair yaptığı düzenlemelerden daha köklü bir biçimde, Mehmed Ali'nin ve Mısır'ın istikbalini değiştirecekti.

Bâbiâli'nin bakış açısıyla 1798 senesinin başka anlamı vardır. Mısır, artık imparatorluğun bir sorunu olmaktan çıkarak Avrupa diplomasisinin meselesi haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu için Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmak üzere izlediği siyaset ve kurduğu ittifaklar, 19. yüzyıl boyunca izleyeceği denge siyasetinin de başlangıcı olmuştur. Aynı zamanda Napoléon'un 1798'de Mısır'a ayak basması Osmanlı İmparatorluğu için olduğu kadar büyük güçler için de yeni bir dönemin başlangıcıydı. Fransa'nın Mısır'ı işgali, İngiltere'nin de Doğu Sorununda sahneye çıkmasına yol açarak Doğu Akdeniz'de büyük güçlerin çok kutuplu mücadelesinin başlangıcı oldu.²⁰ Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi İngiltere'nin sömürgelerine giden yolda Mısır'ı kontrol altında tutması gerektiğini ona göstermişti. İngiltere'ye göre Mısır'ın herhangi bir bağımsız güç tarafından kontrol edilmesi İngiliz çıkarlarına öldürücü bir darbe vurabilirdi.²¹ Nitekim bu düşünceden hareketle İngiltere, müttefiki olarak Fransızlardan kurtarılmasına yardım ettiği halde Mısır'dan ayrılmak istemeyecekti.

Konumuz açısından belki de 1798'de başlayan sürecin en önemli sonucu, yepyeni bir siyasi figürün Mısır topraklarında doğmasına yol açmasıdır: Mehmed Ali.

Ailesine ve hayatının ilk senelerine dair hayli kısıtlı malumat sahibi olduğumuz Mehmed Ali, Osmanlı Rumelisi'nde küçük bir şehir olan Kavala'da, kendi

¹⁹ Nina Burleigh-Mirage, *Napoléon's Scientists and the Unveiling of Egypt*, Haper Collins e-book, 2007, s.2. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: John Marlowe, *Spoiling the Egyptians*, Londra: Tonbridge Printers Limited, 1974.

²⁰ L. Carl Brown, *International Politics and the Middle East*, Londra: Princeton University Press, 1984, s.28.

²¹ John Marlowe, *A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1953*, New York: Preager, 1954, s.15.

ifadesine göre 1769 yılında dünyaya gelmiştir.²² Bu hakikat midir, yoksa Mehmed Ali'nin “doğmak istediği” tarih midir? Şayet ikincisi doğruysa, hayranı olduğu Napoléon ve Wellington'ın da doğduğu sene olması nedeniyle, kendisi tarafından bu tarihin tercih edilmesi normaldir.* Mehmed Ali, belki de, böylece kaderin kendisini büyük komutanların safına yerleştirmiş olduğunu ima ediyordu. Doğum tarihi olarak 1769 senesinin bir tercih olduğuna inanmak için başka deliller de vardır. 1847 yılında Nil Nehri üzerinde kurulan barajların açılışına özel hazırlanan hatıra madalyonunda, Mehmed Ali'nin doğum tarihi h.1184 (1770-1771) olarak belirtilmiştir.²³ Mehmed Ali, Bekçibaşı İbrahim Ağa'nın 17 çocuğundan hayatta kalan tek evladıydı.²⁴ Babası İbrahim Ağa, dedesi Osman Ağa, dedesinin babası ise İbrahim Ağa'dır. Büyükbabası Konyalıdır. Aslen Kürt oldukları, 1700'lerde bir kan davasından ötürü²⁵ Kavala'ya yerleşince Kürt kimliklerini kaybedip Türkçe konuşmaya başladıkları ve sünni Müslüman oldukları belirtilir.²⁶ Erken yaşta babasını kaybedince, Kavala mütesellimi olan amcasının yanına sığındığı, ancak amcasının idam edilmesiyle tekrar hamisiz kaldığına dair yaygın bir anlatı vardır.²⁷

Kavala, kaliteli tütünün yetiştirildiği tarımsal hinterlanda sahip olmasının yanı sıra, Via Egnatia / Sol Kol üzerinde İstanbul ve Selanik arasında bulunması sebebiyle stratejik bir öneme sahipti. Okuma yazma bilmediğinden²⁸ şansını tütün

²² Mehmed Ali Paşa'nın özellikle gençlik yıllarıyla ilgili ayrıntı için bkz: L. Mühlbach, *Mohammed Ali and His House*, (Çev: Chapman Coleman), New York: D. Appleton and Company, 1899.

*Mısır'ın tek hâkimi olduğunda çevresindeki bazı kişilerden kendisinin Napoléon kadar büyük bir komutan olduğunu sık sık duyacaktı. Charles Rochfort Scott, *Rambles in Egypt and Candia*, c.II., Londra: H. Coulburn, 1837, s.113.

²³ Khaled Fahmy, *Mehmed Ali*, Oxford: A Oneworld Book, 2009, s.2.

²⁴ “Mehmed Ali Kavala ayanı Hüseyin ağanın yeğeni ve Derbend ağası İbrahim ağanın oğludur. Rumeli canibinden Mısır'a külliyetli başıbozuk askeri tertib ve irsal olunduğu sırada Hüseyin ağanın oğlu Halil ağa dahi sergirdelikle gönderilmişti. Halil ağa Mısır'ın havasıyla imtizaç edemeyüp Kavala'ya avdet etmekle yerine Mehmed Ali sergirde olup kalmış ve ... az vakt zarfında tavaif-i askeriye içinde mümtaz ve bütün sergirdelere takdim iderek serçeşmelik unvanıyla serefraz olmuştur.” Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.7., İstanbul, 1309, s.156.

²⁵ Muhammet Hanedi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *İ.A.*, c. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002, s.62.

²⁶ Fahmy, *Mehmed Ali*, s.4.

²⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.22.

²⁸ Mehmed Ali Paşa okuma yazmayı 45 yaşında öğrenecekti. Mehmed Ali Paşa'nın hayatının ilk dönemleri için Bknz: *Biographical Sketch of Mohammed Ali, Pacha of Egypt, Syria, and Arabia*, Washington, 1835, s.3.

ticaretinde deneyen Mehmed Ali'nin²⁹ aynı zamanda Kavala'da küçük bir askeri birliğin komutanı olduğu için, askerlik, gemicilik ve ticaretin bazı inceliklerini erken yaşta öğrendiği söylenir.³⁰ Mehmed Ali'nin kesin olarak ortaya konamayan hayatının erken safhasına dair az şey bilinmesinin sebebi kendi ifadesiyle şöyledir: *“Hayatımın bu dönemini sevmiyorum. Gelecek nesillerin Mehmed Ali'nin elde ettiği şeylerin ne doğuştan ne kimsenin çıkarına ama kendisinden olduğunu bilmeleri yeterlidir. Ancak benim tarihim baskılar olmaksızın kendi ülkem gibi sevdiğim Mısır'ı asırlar süren uykusundan uyandıracığım ve yeni bir varoluşunu biçimlendireceğim zamana kadar başlamayacak.”*³¹

Şu hâlde Kavalalı Mehmed Ali için doğduğu şehri, Mısır'a gitmek üzere terk ettiği 1801 senesini milat kabul etmek de mümkündür. Mısır'da Fransız işgaline son vermek üzere harekâta başlayan Osmanlı ordusunun bir parçası olarak Kavala'dan Mısır'a gönderilen 300 kişilik grupla 8 Mart 1801 yılında Mısır'a ayak basan Mehmed Ali, savaştaki başarılarından ötürü, ileride hayat boyu düşman olacağı, dönemin Mısır valisi Mehmet Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa terfi ettirilince, Osmanlı'nın Mısır'daki gücünün esasını oluşturan³² Arnavut birliklerinin ikinci adamı olur. Kavala başıbozuklarının sergerdesi Ali Ağa'nın ortadan kayboluşuyla Mehmed Ali Ağa, Kavala askerinin başına getirilir. Rumeli başıbozuk askerleri serçeşmesi olarak ne zaman tayin edildiğine dair net arşiv kaydı mevcut değildir.³³

Mehmed Ali'nin aralarında bulunduğu Arnavut birlikleri, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılmasının ardından bölgede iktidar oyunu oynamaya talip gruplar arasında esasen yalnızca birisi, geçmişleri Mısır'da çok köklü olmaması sebebiyle belki de en güçsüzdür. Mısır iktidarına talip diğer gruplar, Mısır'da daha güçlü bir

²⁹ Şinasi Altundağ, Mehmed Ali'nin Mısır'a gelene kadarki hayatını Fahmy'den farklı anlatmaktadır. Ona göre Mehmed Ali, bu defa Fransız tüccar Leon'un yanında çalışmaya başlamıştır. Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.22.

³⁰ Judith Mendelsohn Rood, “Asi bir Hidiv Olarak Mehmed Ali Paşa”, Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma, Ed. Jane Hathaway, İstanbul: Alkım Yay., 2007, s.191.

³¹ Puckler Muskau, *Egypt Under Mehemet Ali*, London: Henry Colburn Publisher, 1845, s.317.

³² Kutluoğlu, *Kavalalı*, s.62.

³³ Tarih-i Cevdet de bu duruma tam anlamıyla bir açıklık getirilmez. Bknz: Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.7., İstanbul, 1309, s.156.

yönetim kurmak isteyen Osmanlılar, Fransız işgali ve hizip çatışmaları nedeniyle güçlerini iyiden iyiye yıpranmış olan Memlûkler ve İngilizlerdir.

Fransız işgalinden sonra yaşanan gelişmeler Bâbîâli'nin bir müddettir Mısır'da merkeze bağlı güçlü bir idare kurulması konusundaki fikrini pekiştirmişti. Osmanlılar, bölgeye atadığı valinin Memlûk beylerinden kurtulup Mısır'ı İstanbul adına tek başına yönetmesini arzu ediyordu. Bâbîâli'nin bu arzusu doğrultusunda hareket eden Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa da Kölemenlerle ilgili sorunu çözememişti, fakat Mısır'da bulunduğu sürede Mısır maliyesinin ıslahı ve mukataaların düzenlenmesi için uğraştı.³⁴

Yusuf Ziya Paşa, Eylül 1801'de Mısır'dan ayrılırken ardında yeniçeriler ve Rumeli kazalarından toplanmış çoğunluğu Arnavut başıbozuk askerlerinden müteşekkil kalabalık bir askeri güç bırakmıştı. Rumeli başıbozuklarının başında Tahir Paşa ve Serçeşme Mehmed Ali Ağa vardı. Ancak Osmanlı kuvvetleri, Mısır coğrafyasına tam anlamıyla hâkim değildi.

Yusuf Ziya Paşa'nın yerine 1801 yılının Eylül ayında Hüsrev Paşa'ya Mısır valiliği tevcih edilmişti. Ancak Bâbîâli'nin planlarının aksine Mısır'daki iktidarını Memlûklerle paylaşmak zorunda kalan Hüsrev Paşa'ya, Orta ve Aşağı Mısır'ın idaresi kalmıştı.³⁵ Her ne kadar Bâbîâli onu Mısır'a vali olarak gönderirken “‘âsî kölemen beylerinin şer' ve fesâdlarının imhâsıyla”³⁶ ilgilenmesini buyurduysa da Hüsrev Paşa, mevcut durumun Bâbîâli'nin istediği şekilde kolaylıkla düzelemeyeceğinin farkındaydı. Kölemenlerle mücadele için askeri alanda bazı düzenlemelere gitti. Yeni bir ordu ve kışla inşa etti. Hüsrev Paşa, Fransız işgaline karşı askerî mücadele esnasında modern harp usullerini de görmüş ve Mısır'da yapılacak yeni düzenlemelerde bunları da göz önünde bulundurmuştu.³⁷

³⁴ Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993, s.16.

³⁵ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s.135. “Ümmü dünya yine bir takım veled-i zinaların gâilesinden azade ser olamadı.”

³⁶ BOA, C.DH., 343/17108.

³⁷ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s.156.

Hüsrev Paşa, Memlûk beyleriyle mücadele için hazırlık yaparken bir müddet sonra koltuğunu bırakmak zorunda kalacağı Mehmed Ali Ağa'yı da Aşağı Mısır'ın kontrolünü elinde tutan Berdisi Bey ile mücadele için görevlendirmişti. Ancak kısa süre sonra Mısır'daki siyasi ve askeri iklim, Hüsrev Paşa'nın zaten askeri disiplinden yoksun başıbozuk askerin ulufesini kesmeye karar vermesiyle aleyhine döndü. Bu kararın yol açtığı isyanda Hüsrev Paşa neredeyse canından olacaktı.³⁸ Bâbiâli'ye gönderdiği tahriratta Hüsrev Mehmed Paşa isyandan Arnavut askerleri sorumlu tutsa da onları kışkırtanın Tahir Paşa olduğunu ve kendisinin idarede ihmali bulunmadığını belirtir.³⁹

Hüsrev Paşa'nın Dimyat'a kaçarak⁴⁰ canını kurtardığı bu isyandan sonra idareyi isyancıların lideri olarak gördüğü Tahir Paşa ele alsada o da Mısır yönetiminde uzun soluklu olmayı başaramaz. Tahir Paşa, yeniçerilerle iş birliği yapan Müfitezade Ahmet Paşa'nın kışkırtmasıyla yeniçeriler tarafından 25 Mayıs 1803'te öldürülecektir.⁴¹ Bu yolla iktidarı ele geçiren Ahmet Paşa'nın Mısır'daki hükmü de Memlûklerle işbirliği yapan Mehmed Ali sayesinde çok kısa sürdü ve o da mağlup bir şekilde beraberindekilerle Mısır'dan ayrıldı.⁴² 10 Haziran 1803-2 Şubat 1804 tarihlerinde Mısır valisi olan Trabluslu Ali Paşa ise İskenderiye ulaştı ancak Kahire'ye gidemedi. Osman Bardisi'nin teklifiyle Kahire'ye doğru yola çıktıysa da askerleriyle beraber Memlûkler tarafından öldürüldü. Ardından Hurşit Paşa 10 Mart 1804-17 Mayıs 1805 tarihleri arasında Mısır valiliği yaptı ancak asayiş sağlamadı.

Bâbiâli bütün bu karmaşanın arkasında Mehmed Ali'nin olmasından bir süredir şüpheleniyordu. Kahire'nin ileri gelenlerinin Mehmed Ali'nin Mısır valisi olarak atanması yönündeki müracaatları Bâbiâli için Mehmed Ali'nin bölgeden uzaklaştırılması gerektiği anlamına geliyordu. Bu amaçla bir taşla iki kuş vurmaya

³⁸ Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa", *İ.A.*, c.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1999, s.41.

³⁹ BOA, HAT, 39/1988B.

⁴⁰ Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa*, Ankara: TTK Yay., 2013, s.45.

⁴¹ Al-Jabarti, 'Abd al-Rahman, Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt, (Ed.) T. Philipp, M. Perlmann, C.III&IV, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994.

⁴² Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s. 224.

umarak Mehmed Ali'ye Cidde valiliğini tevcih ederek⁴³ hem bölgeden uzaklaştırmak hem de Vahhabilerle mücadele etmesi için sahaya sürmek istedi. Cidde valiliğinin tevcih edilmesi artık Mehmed Ali'nin paşa unvanı alması demekti ki böylelikle Mısır valisi olmasının da önü açılmış oluyordu. Her ne kadar Hicaz'a gitmek Mehmed Ali Paşa'nın planları arasında yer almasa da bu tevcihi kabul etti; ama asıl hedefi olan Mısır'da kalıcı olmak için, Memlûklerin ya da Osmanlıların desteğine güvenemeyeceğini gören "Paşa" Kahirelilere, yani ulema ve eşrafa "sığındı." Görünen o ki, bu akıllıca bir hamleydi. Bir vergi meselesini bahane ederek Hurşit Paşa'nın karşısına çıkan ulema, ertesi gün de Mehmed Ali'yi Mısır valisi olması için "ikna" etmeye çalışacaktı. 12 Mayıs 1805 tarihinde Mısır valisi olması için Mehmed Ali'yle görüşmeye giden ulema buradan ona hilat giydirerek ayrıldı.⁴⁴ Buna müteakip Kahire'de büyük bir isyan patlak verdi. Aralarında dönemin tanınmış isimlerinden Ömer Makram'ın da bulunduğu ulema ve halk, Kahire sokaklarında bizzat Hurşit Paşa'nın askerilerine karşı savaşmıştı. Kendi seçtikleri kişinin benzeri görülmemiş şekilde halk tarafından dayatılması Sultan'ı bir anlamda seçeneksiz bırakacaktı.

III. Selim 18 Haziran 1805'de hem ulemanın hem de eşrafın desteğini arkasına alan Mehmed Ali'yi bir müddettir tam manasıyla kontrolden çıkmış Mısır'a vali olarak atamak "zorunda"⁴⁵ kalırken, yalnızca Mısır'ın değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini de etkileyecek bir karar verdiğini şüphesiz ki bilmiyordu. Mehmed Ali, bir süredir de facto sahip olduğu Mısır valiliğine nihayet Osmanlı sultanı tarafından resmen atanmıştı.⁴⁶ Artık Osmanlı'nın en varlıklı eyaletlerinden birinin tek hâkimiydi. Senelik verginin yanı sıra, Vahhabilerle mücadele ve kutsal yerlerin Vahhabilerden kurtarılması da Bâbîâli'nin beklentileri arasındaydı.⁴⁷ Bunlardan başka Mısır'a vali tayin olduğunu bildiren

⁴³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, Ankara: T.T.K Yay., 1996, s. 126.

⁴⁴ Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt*, C.III, s.505.

⁴⁵ Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt*, C.III, s.515.

⁴⁶ Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Şafik Ghorbal, *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali*, Londra: George Routhledge & Sons Ltd., 1928, s.226.

⁴⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.25.

fermanda Haremeyn ahalisine ihtiyaçları olan zahireyi göndermesi ve yardım etmesi ve hazineye senelik vergisini ödemesi istenmektedir.⁴⁸

Bâbîâli, bir süre sonra Mehmed Ali Paşa'yı Mısır valiliğinden uzaklaştırmak için Selanik ve Kavala sancaklarını tevcih ettiyse de Mehmed Ali Paşa senelik dört bin kese akçe ve oğlu İbrahim'in İstanbul'da bir anlamda rehin olarak tutulması şartıyla 1806 yılında da valiliğini tasdik ettirmeyi başardı.⁴⁹ 1807 yılında Mısır'a asker çıkararak İngiltere'ye karşı kazandığı zafer⁵⁰ üzerine Bâbîâli, İstanbul'da tutulan oğlu İbrahim Paşa'yı Mısır'a defterdarlık vazifesiyle geri gönderdi. Ayrıca daha önce gümrük gelirleri Hazine-i Amire'ye ayrılan⁵¹ ve yönetimi Mehmed Ali Paşa'ya verilmeyen Dimyat, Reşid ve İskenderiye'nin idaresi de Mehmed Ali Paşa'ya bırakıldı.⁵²

Mehmed Ali Paşa, Mısır'da nizamı tesis etmek yolunda ilerlerken halkın da desteğini kazanmayı başarmıştı. Bunda yine Fransa'nın Mısır işgalinin yarattığı travmanın rolü büyüktür. Mısır halkının Memlûklerin ağır vergi yüküne yıllardır katlanmalarının önemli bir sebebi muhtemel yabancı saldırılarına karşı kendilerini koruyacaklarına dair inançlarıydı. Fakat Mısır'ın işgali, halka Memlûklerin esasen böyle bir güçten yoksun olduklarını göstermişti. Sonraki dönemde Bâbîâli'nin istikrarlı bir idare tesis edememesi de Mısırlılara her anlamda uzakta olan başkente fazla güvenilemeyeceğini göstermişti. Bu gerçeğin ortaya çıkışı, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır halkı tarafından daha çabuk kabul görmesine neden olmuştu. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın arkasındaki halk desteğine rağmen, Memlûkler hâlâ bir tehditti. İktidara gelmek ile muktedir olmak arasındaki farkı çok iyi bilen Paşa rakiplerini saf dışı bırakmak için hiç beklemeyecekti.

⁴⁸ Çetin, *Kavalalı*, s.126.

⁴⁹ Ragıp Raif, Rauf Ahmet, *Mısır Meselesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334, s.7.

⁵⁰ Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz: Fatih Yeşil, *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2017.

⁵¹ Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s.56.

⁵² Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.2., İstanbul, 1325, s.108.

1.1.MEHMET ALİ PAŞA MISIR'IN TEK ADAMI OLMA YOLUNDA (1807-1833)

Valiliğinin ilk yıllarında itibaren Mehmed Ali Paşa, kendisine rakip olabilecek ya da Mısır'da kurmak istediği düzene engel olmak isteyen kişi ve grupları ortadan kaldırmakla meşguldü. Bu güç odaklarını bazen maddi imkânlarını ellerinden alarak zaman içerisinde yok etti, bazen de Mısır tarihinde “katliam” olarak adlandırılan eylemlerle.

1806 yılında Mısırlı ulemaların önde gelen isimlerinden olan Şeyh Sarkavi'yle işe koyulan Mehmed Ali Paşa, önce bu sınıfın vergi muafiyetlerini ellerinden aldı. Ardından genellikle gelirleri camilerin ve medreselerin bakımı için kullanılan vergiden muaf arazilere el koydu.⁵³ Ulemaların gelir kaynaklarını hedef alan bu politikaların sonucunda Haziran 1809'da, Hurşit Paşa'nın askerlerine karşı Mehmed Ali'nin safında savaştan Ömer Makram'ın liderliğinde isyan eden Mısırlı ulemalar bu defa başarılı olamayınca Dimyat'a sürüldüler ve Kahire'ye geri dönmelerine de uzun yıllar izin verilmedi. Liderlerini ve halk desteğini kaybeden ulemanın Mısır'daki etkinliği de böylece silinip gitmiş oldu.⁵⁴

Paşa Mısır'daki iktidarını kurmak ve sağlamlaştırmak için oldukça kaygan bir zeminde hamle yapıyordu. Bir yandan yerel güçlerle mücadele edip kontrolü tam anlamıyla eline almaya çalışıyor, bir yandan da İngiltere ve Fransa'yı ve daha da önemlisi Bâbîâli'yi idare etmeye çalışıyordu. İstanbul'un taze padişahının valinin kazanacağı zaferlere ihtiyaç duyması ise Paşa'nın elini güçlendiriyordu.⁵⁵

1807 yılında İngiltere karşısında kazandığı zaferle Mısır'daki otoritesini genişleten ve Mısır limanlarının idaresini uhdesine alan Mehmed Ali Paşa, hala Memlûklerden kurtulamamıştı. Memlûklerle Mehmed Ali Paşa'nın mücadelesi,

⁵³ Helen Anne B. Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammed Ali in Egypt*, Cambridge: Harvard University Press, 1961, s.48.

⁵⁴ Fahmy, *Mehmed Ali*, s. 30.

⁵⁵ Yeşil, *Trajik Zafer*, s.206.

aslında Paşa'nın vali olarak atandığı 1805'te başlamıştı. Memlûkler, işgalden önce Osmanlı valileri zamanında sahip oldukları eski konuma dönmek için hemen girişimlerde bulunsalar da bu çabaları sonuçsuz kalmıştı. Mısır'da merkezden atanan bir vali eliyle bölgedeki kontrolün tamamen sağlanmasını ve eyaletin tüm gelirlerinin Osmanlı valileriyle çıkar çatışması içinde olan Memlûk beylerinden kurtularak imparatorluk hazinesine akmasını isteyen III. Selim'in arzusu⁵⁶ vefatından sonra kısmen gerçekleşecekti. Fakat Osmanlı saltanatı açısından baş edilmesi neredeyse imkânsız bir güç olarak Mehmed Ali Paşa'nın doğmasına neden olacak trajik bir sonuçla.

1.1.1 Memlûk Katliamı (1811)

İktidarına yönelik en küçük bir gölgeye tahammül etmek istemeyen Mehmed Ali Paşa Kölemen beylerinin bir kısmını 1806'da ortadan kaldırmayı başarmıştı⁵⁷ ancak asıl “katliam” 1811 yılında gerçekleşecekti. Mehmed Ali Paşa, 1811 yılında Vahhabilere karşı düzenleyeceği seferden önce, yani bir anlamda Mısır sınırlarının dışında gerçekleştireceği askerî harekâttan önce, içerideki güvenliği tam olarak sağlamak için ezeli düşmanlarından kesin olarak kurtulacak son hamlesini yapacaktı. Mehmed Ali Paşa vali olduğunda Vahhabilerle ilgileneceğine dair Bâbîâli'ye söz vermişti, fakat Mısır'daki iktidarını sağlamlaştırmadan bu hamleye girişmek istemiyordu. 1811 yılına kadar Bâbîâli'den Vahhabilere karşı bir sefer düzenlemesi yönünde gelen talepleri ise ticari tedbirler alıp savuşturma yoluna gitmişti.⁵⁸ Artık Hicaz seferini daha fazla geciktiremeyeceğini anlayan Mehmed Ali Paşa, Mısır'daki iktidarının önündeki son engel olarak gördüğü Memlûklerden de kurtulacak bir plan yaptı. “Hicaz'ı istila eden Vahhabilerin kahr ve tedmirleri” için hazırlıkları tamamlanan ordunun oğlu Tosun Paşa komutasında 1 Mart 1811'de yola koyulacağı dellallar aracılığıyla duyuruldu.⁵⁹ Aslında ilan Tosun Paşa'nın Hicaz seferinden çok, uzun zamandır Bâbîâli'nin de rahatsız olduğu ve güçlerini zayıflatmak için Mısır'a köle

⁵⁶ Yeşil, *Trajik Zafer*, s.113.

⁵⁷ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, ss.27-28.

⁵⁸ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Aksa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, TTK Yay., 1998, ss.49-50.

⁵⁹ Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, s.39.

ticaretini yasaklamasına rağmen önünü alamadığı Memlûklerin tamamen ortadan kaldırılacağına ilanıydı. Bu vesile ile Kahire kalesine çıkmaları lazım gelen, Tosun Paşa'nın Hicaz Seferi'ne komutan olarak gidişine tanıklık edeceklerini düşünen Memlûk beyleri, onların köleleri ve askerleri hayatlarının son kahvesini katilleriyle içtiklerinden habersizdiler. İçilen kahvelerin ardından alaya katılmak için kalkan Memlûk beyleri kalede tuzağa düşürülerek ortadan kaldırıldı.⁶⁰ Bazı kaynaklar bu katliamda 500 kişinin öldürüldüğünü söyler. Katledilen 24 Memlûk beyinin ve hanelerine mensup 40 kişinin kulakları ve başları Sultan'a gönderilir. Her ne kadar bu katliamdan kaçmayı başaranlar olsa dahi, Memlûklerin Mısır'daki etkinliği sona etmişti. Buna rağmen Mehmed Ali Paşa'nın Memlûk takibatı bitmemiştir.

1811'deki katliamda Kahire Kalesi'nden Yukarı Mısır'a ve Sudan'ın kuzeyindeki Dongola'ya kaçmayı başaran Memlûkler vardı. Yukarı Mısır'a kaçan Memlûk beyleri İbrahim Paşa komutasında düzenlenen sefer sonucunda ortadan kaldırıldı.⁶¹ Dongola'ya kaçanlara ise Mehmed Ali, Mısır'a dönüp kılıçlarını teslim etmeyi önermiş, ancak teklifi kabul görmemiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, kaçan Memlûkleri Sudan'a kadar takip edecekti.⁶² Mehmed Ali Paşa 1812 yılında Func Sultanı'na bölgedeki Memlûkleri göndermesi için bir elçi gönderdiyse de Func Sultanı bu talebi gerçekleştirmek için fazlasıyla zayıftı. Sudan Seferi sonucunda bölgedeki Memlûklere Mısır'a dönmeleri için izin vermesine rağmen bir kısmı Darfur'a bir kısmı Arabistan'a kaçacak ve Mısır'daki iktidarlarını tamamen kaybedeceklerdi.⁶³

Mısır'ın ekonomik ve siyasi olarak elitlerini oluşturan bir anlamda Mısır'ın iktidar ortakları olan Memlûklerin ortadan kaldırılmasıyla Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın gerçek anlamda tek hâkimi olmuştu. Mısır'da yalnızca yönetimi değil, serveti de

⁶⁰ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s.250. Ahmet Cevdet Paşa, kale katliamıyla ilgili ayrıntıları 249-254 sayfaları arasında anlatmıştır.

⁶¹ FO24/6, 6 Mayıs 1813.

⁶² Gabriel Warburg, "The Turco-Egyptian Sudan: A Recent Historiographical Controversy", *Die Welt Des Islams*, vol. 31, no. 2, 1991, s.198.

⁶³ P. M. Holt&M. W. Daly, *A History of the Sudan*, London:1988, s.47.

paylaşmak zorunda kalacağı kimse kalmamıştı. Bu bakımdan Memlûklerin ortadan kaldırılması, maddi ve askeri gücün Mehmed Ali'nin elinde toplanması, Mısır'da gerçek anlamda merkezi bir devlet kurulmasının başlangıcıdır denilebilir: Anayasal prensipler üzerinde yükselen değil, gerçek anlamda kanla kurulan bir devlet.

Fatih Yeşil'in de ifade ettiği gibi, Paşa işe “vahşi savaşçılarını muntazam ve muallim neferlere dönüştürerek başlamış”, ardından Mısır'ın “paralel iktidarı”nın sahibi Memlûkleri ortadan kaldırarak elde ettiği yeni mali kaynaklarla oluşturduğu ordusu sayesinde “devlet içinde kendi devletini kurmuştu.”⁶⁴

Mehmed Ali Paşa 1805 yılında kendisini vali olması için davet eden herkesten bazen mallarına el koyarak, bazen sürgüne göndererek, kimi zaman da Memlûk beyleri örneğinde görüldüğü gibi katlederek kurtulmuş, böylelikle iktidarın tek ve gerçek hâkimi olmuştu. Fakat Mehmed Ali Paşa entrika ve diplomasiyle aldığı Mısır valiliğini askeri güçle elinde tutabileceğinin pekâlâ farkındaydı. Güçlü ordu, onun için iktidarının garantisi olsa da yeni ve Avrupa usulünde düzenli bir ordu kurmak için biraz daha zamana ve kaynağa ihtiyacı vardı. Mehmed Ali, Bâbüâlî'nin kendisinden düzenlemesini beklediği Vahhabi Seferi'yle, Mısır'ın yeni ordusunun önündeki muhtemel engellerden de kurtulmayı planlıyordu.

1.1.2.Vahhabilerin Ortadan Kaldırması

Vahhabi hareketi 18.yüzyıl sonuna doğru Arap Yarımadası'nı etkisi altına almış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğini tehdit etmeye başlamıştı. Muhafazakâr ve köktenci bir İslam anlayışıyla Necd'de 18. yüzyılda, İbn Abdülvahhabi'nin teologluğunu üstlendiği Vahhabilik hareketi tüm Müslümanları Peygamber ve dört halife döneminin pratiklerini uygulamaya çağırıyordu. Ortodoks bir İslam anlayışını savunan İbn Abdülvahhabi güç kullanımını ve politik arzularını meşrulaştırmak için kendisiyle aynı fikirde olmayan herkesi kâfir

⁶⁴ Yeşil, *Trajik Zafer*, s.241.

ve mürted olmakla suçluyordu. Vahhabiliğin İslam anlayışına göre, Osmanlı İslamı evliyaların türbeleri, dini ve toplumsal hayatın bir parçası haline gelen sufi notaları ve tütün içmekten ipek elbise giymeye kadar gündelik hayata yansıyan pratikleriyle “şirk”ti. Böylece Abdülvahhabi Osmanlı Sultanı da dâhil, tüm diğer Müslümanlara karşı cihat ilan etti. Hatta Şeyh, Sultan’ı şeytanlığın kaynağı olarak görüyor ve Arabistan’daki Müslümanları ona karşı isyan etmeye çağırıyor, Osmanlı padişahını böylece tahttan devirmeye uğraşıyordu.⁶⁵

İslam’ın gerçek püritanik kökenlerine dönülmesi iddiasıyla ortaya çıkan Vahhabiler bir süredir Osmanlı İmparatorluğu için tehlike oluşturmakla beraber zamanla işler daha da kötüye gitti. Vahhabiler, 1805 yılında Medine’yi, 1806 yılında da Mekke’yi ele geçirdiler. İslam’ın iki kutsal şehrinin Vahhabiler tarafından ele geçirilmesi, kutsal şehirlerin koruyucusu unvanını taşıyan Osmanlı sultanının otoritesini hem siyasi olarak hem de İslam dünyasındaki prestiji açısından sarsmıştı. Mekke’yi aldıklarında muvazzaf Osmanlı memurlarını kovmakla kalmayıp Cuma hutbesinden III. Selim’in adını çıkarttılar.⁶⁶ 1806 ve 1807 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelen hacıların kutsal topraklara girmesine müsaade etmeyen Vahhabiler, imparatorluk için gerçek anlamda bir tehdide dönüşmüştü. Bu yeni akımın Libya, Yemen ve diğer bölgelere sıçraması, Osmanlıların buralardaki hâkimiyetini kaybetmesi demekti.

II. Mahmud, her ne kadar Vahhabilerin gücünü kırmaya ve İslam’ın beşiğinden atmaya karar verdiyse de imparatorluğun içinde bulunduğu askeri ve mali durum ve Rus cephesinde devam eden savaş, Hicaz’a büyük bir ordu gönderilmesini engellemiş, Bağdat ve Şam valilerinin kendi imkânlarıyla bu tehdidi ortadan kaldırmaları beklenmişti.⁶⁷ Ancak Vahhabilere karşı böylesi çetin, üstelik ordunun ihtiyaçlarının karşılanması açısından kıt imkânlarla sahip bir coğrafyada mücadele etmek oldukça zordu. İki vali de bu mücadelede başarılı olamayınca bu defa Mısır

⁶⁵ Hassan Ahmed İbrahim, Martin W. Daly (Ed.), *Cambridge History of Egypt*, C.2., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.199.

⁶⁶ Wayne H. Bowen, *The History of Saudi Arabia*, Londra: Greenwood Press, 2008, s.73.

⁶⁷ İbrahim, *Cambridge History of Egypt*, s.200.

valisi sıfatıyla Mehmed Ali Paşa'dan Vahhabilere karşı mücadele etmesi talep edildi. Zaten Paşa'nın Mısır valiliği tevcihi esnasındaki vaatlerinden birisi de Mekke ve Medine'yi Vahhabilerin elinden kurtarmaktı.⁶⁸

Mısır'daki pozisyonunu güçlendirmekle meşgul olan Paşa'nın, konuyu askeri tedbirlere başvurmadan Hicaz ticaretini sekteye uğratmaya çalışmak gibi politik hamlelerle bir müddet zaman kazanma yoluna gittiğine daha önce işaret edilmişti.⁶⁹ Mehmed Ali Paşa Vahhabilere düzenlenecek seferi önceki teamüllere uygundu: Arap topraklarındaki Osmanlı hâkimiyetinin genişliğinden ötürü, Hicaz'la ilgili meseleler, genelde Mısır valisi tarafından denetlenirdi. Bu nedenle Holt, Osmanlı sultanın Mehmed Ali Paşa'ya bu görevi verirken, Paşa'nın askeri gücünü zayıflatmayı planladığı argümanını gerçeklikten uzak⁷⁰ olarak nitelendirse de bildiğimiz gibi Sultan, Mehmed Ali Paşa'yı Mısır valisi tayin etmenin bir koşulu olarak Vahhabi meselesini çözmesini istemişti. Bu nedenle Hicazla ilgili meselelerle genelde Mısır'ın ilgilenmesi olağan olsa da Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'nın askeri gücünün zayıflamasını da gözetmediğini düşünmek çok da gerçekçi görünmemektedir. Paşa böyle kapsamlı bir sefer sonunda kaynak ve asker açısından tükenir ve zayıflarsa yerine yeni bir Mısır valisi atamak daha kolay olacaktı.⁷¹

Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'ın bu talebini kabul etmesinin nedeni de sadakatinden ötürü değildi. Mehmed Ali Paşa bu seferin başarılı olması durumunda İslam dünyasında kazanacağı prestijin farkındaydı. Ancak Paşa'nın da tek hedefi bu değildi. Bu sefer ona düzensiz ve asi Arnavut birliklerinden kurtulma ve böylece Batı tarzı, sadık, düzenli ve disiplinli yeni bir ordu yaratma, Mısır'ın nizam-ı cedidini hayata geçirme fırsatı verebilirdi. Üstelik Vahhabilerin katı İslam anlayışı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı ve daha da kapsamlı bir şekilde devam ettireceği modernleşme hareketiyle de uzlaşmaktan çok uzaktı.

⁶⁸ Kurşun, *Necid ve Aksa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s:50.

⁶⁹ Kurşun, *Necid ve Aksa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.50.

⁷⁰ Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, s.179.

⁷¹ Henry Dodwell, *The Founder of Modern Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 1831, s.43.

Hicaz Seferi'nin şahsına kazandıracağı prestije rağmen bu sefere komutanlık etmek için Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'dan ayrılması onu da yerinden edebilirdi: Memlûk beyleri yokluğundan istifade edip Paşa'yı devirebilir yahut ele geçirdiği valiliği tanımak zorunda kaldıkları ilk günden beri kendisini istemeyen Bâbîâli tarafından yerine başka biri vali atanabilirdi. Bu nedenle Hicaz Seferi'ne komuta etme yetkisini oğlu Tosun'a verdi.

Memlûklerin ortadan kaldırılmasıyla tesis ettiği Mısır'daki iktidarını etrafındaki coğrafyaya yaymak için elzem olan düzenli bir ordudan mahrum bulunan Mehmed Ali Paşa, Hicaz Seferi için Arnavutlardan, bedevilerden, Sudanlılardan ve Faslılardan oluşan bir ordu kurdu. Kurduğu bu ordu ona hem Mısır'da arzu ettiği reformları yapmasının önünde engel olacak olan Arnavutlardan kurtulma imkânı tanıyacak, hem de Mısır'ın sınırları dışında ordusuyla bir anlamda pratik yapmasını sağlayacaktı. Ordusunda bulunan komutanlar her ne kadar Fransızlara ve İngilizlere karşı savaşmış ve Batı tipi askeri taktiklere alışkın olsalar da, Mısır askeri arasında bu anlamda bir disiplinden söz etmek çok da mümkün değildi.⁷²

Hicaz Seferi için hazırlanan ordu, Mehmed Ali'nin bölgede yayılması için gerekli olan askeri, idari, ekonomik ve eğitim alanlarındaki düzenlemeleri yapmak için ona gerekli zemini de sağlamış oluyordu. Paşa için Hicaz Seferi güçlü bir devlet için sahip olması gereken orduyu kurması ve bu ordunun her türlü ihtiyacını temin etmesi için hem fırsat hem de adeta bir paravan oldu. Daha açık bir ifadeyle Hicaz Seferi için hazırlanan orduyla nüvesi teşkil edilen düzenli ordu, daha sonra Mısır modernleşmesinin katalizörü olacaktı. Ordunun ihtiyaçlarının temini Paşa'nın Mısır'da başlatacağı modernleşme hamlesinin itici gücünün esas nedeniydi. 1809 yılı sonlarına doğru sefer hazırlıklarına başlayan Mehmed Ali Paşa, ordusunu ve erzakı taşımak için gerekli gemileri inşa etmekle işe başladı. Önce küçük bir filo inşa ettirdi; 1809,1810 ve 1811 yıllarında Süveyş'te 28 büyük ve küçük suya indirilmişti. Gemiler için ihtiyaç duyulan kereste ise Bulak'tan temin edilmişti.⁷³

⁷² Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, London: Saqi Books, 2000, s.282.

⁷³ John L. Burckhardt, *Notes on the Bedouins and Wahabys Collected during his Travels in the East*, c.2., Colburn & Bentley, Londra: 1831, ss.219-220.

Mısır ve Hicaz arasında kervan yollarının kuzeyinde yer alan kaleler tamir edildi, buralara Mağripli neferler yerleştirildi. Hicaz'a Süveys'ten daha yakın olan Kuseyr'de bir tahıl ambarı inşa ettirdi. Tüm bu hazırlıklar Paşa'nın sonra düzenleyeceği seferlerin de ön hazırlıklarıydı. Hicaz'a düzenlenecek sefere hazırlık için İstanbul'dan da yardım alan Mehmed Ali Paşa'ya Hicaz işlerinde kullanılmak üzere on kıta sürat topu gönderilmesi⁷⁴ ve Hasköy dökümhanesinde humbara dökülmesi talimatı verilmişti.⁷⁵

1811 yılında, "Hicaz'a tasallut eden Vahhabilerin tenkiline me'mûr"⁷⁶ kılınan Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun komutasındaki Arnavut, Faslı ve diğer paralı askerlerden oluşan ordu Hicaz'a doğru yola çıktı. Ancak gönderilen bu ilk ordunun Vahhabi güçlerine mağlup olup dağılması üzerine hazırlanan yeni ordu Medine'yi Vahhabilerin elinden aldı. Mekke ise 1813 yılında yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi. İstanbul'da büyük sevinçle karşılanan bu fetihten sonra Kâbe-i Muazzama'nın Miftah-ı Saadeti Mehmed Ali'nin diğer oğlu İsmail tarafından padişaha teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderildi ve Cuma hutbelerinde II. Mahmud "Gazi" unvanıyla zikredilmeye başlandı.⁷⁷ 1813 yılında Hicaz'a giderek gerekli düzenlemeleri yapan Mehmed Ali Paşa Vahhabilere bağlı kabilelerle mücadele etmesi için Medine zaferinden sonra vezaret rütbesi alan oğlu Tosun Paşa'yı Hicaz'da bıraktı. Kısa süre sonra Tosun Paşa'nın bu mücadelesinde desteğe ihtiyacı olduğunu gören Mehmed Ali Paşa diğer oğlu İbrahim'i yardım için bölgeye gönderecekti. Bu arada Tosun Paşa biraz dinlenmek maksadıyla Mısır'a döndü, ancak kısa bir süre sonra yakalandığı veba nedeniyle öldü.⁷⁸

Tosun Paşa'nın vefatından sonra Vahhabi meselesiyle ilgilenmek artık tamamen İbrahim'e kalmıştı. İbrahim Mısır'a giderken Napoléon bakiyesi Fransız ve İtalyan askeri danışmanları ve Fransız topçuları beraberinde götürdü. Altı ay süren kuşatmanın ardından Dariyya İbrahim Paşa tarafından fethedildi ve Vahhabi

⁷⁴ BOA, C.AS., 655/27548.

⁷⁵ BOA, C.AS., 932/40358.

⁷⁶ BOA, TS.MA.E., 670/27.

⁷⁷ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.10., İstanbul, 1309, s.102.

⁷⁸ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.202.

ulemalar öldürüldü. Emir Abdullah İstanbul'a gönderildi ve burada idam edildi. Her ne kadar 1818 yılında Vahhabi devleti yıkılmış kabul edilse de 1824 yılında Necd bölgesinde Emir Abdullah'ın oğlu tarafından yeniden kurulacaktı; Mehmed Ali Paşa, Yemen ve Hicaz'ın kıyı şeridini 1840'lara kadar kontrol etmeyi başarsa da, Necd'de bir hâkimiyet sağlayamamıştır.

Karşılıklı makyavelist hamlelerle girişilen Hicaz Seferi, sonucu itibariyle de aynı şekilde devam ediyordu. Sultan, İbrahim Paşa'ya başarısından ötürü üç tuğlu paşa unvanını verdi ve Hicaz valisi olarak atadı.⁷⁹ Mehmed Ali Paşa'nın Hicaz Seferi'yle elde etmeyi düşündüğü prestij ve başarının İbrahim Paşa'ya atfedilmesi demek olan bu hamleyle II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim'in arasını açmayı arzu etse de bu konuda başarılı olamayacağı ilerde anlaşılacaktı.

Mehmed Ali Paşa'nın bu denli kapsamlı ve maliyetli bir sefere çıkmasının esas nedenini ne padişahın talebi ne de İslam dünyasında kazanacağı prestijdi. Mehmed Ali Paşa bu sefer sonucunda Hindistan ticaretini, Cidde'yi ele geçirip Yemen kahve ticaretini ele geçirmek niyetindeydi. Nitekim Mehmed Ali Paşa, bütün Hicaz bölgesinde tam olarak hâkimiyetini kuramasa da yine de istediğini elde etmiş, Hicaz ticaretinin tek hâkimi olmuştu.⁸⁰ Böylece Yemen'i fethetmesi için de kapı açılmış olacaktı. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın bu hamlesi İngiltere ile karşı karşıya getirecekti.

Paşa Kızıldeniz'in doğusunda İngiltere'nin stratejik ve ticari çıkarlarına aykırı bir biçimde iktidar alanını genişletti. İngiltere Mısır valisinin hırslarının eyaletinin çok ötesine uzandığına inanıyordu. 1839 yılında İngiltere'nin Mısır sorununda oyuna aktif olarak dâhil olması ve Aden'i işgal etmesiyle, Mehmed Ali Paşa, Arabistan'daki varlığının son günlerini yaşıyor olacaktı. 1840 Londra Anlaşması'ndan sonra Yemen, Mehmed Ali Paşa'nın tahliye ettiği ilk ülke olacaktı.⁸¹

⁷⁹ İbrahim, *Cambridge History of Egypt*, s.202.

⁸⁰ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.202.

⁸¹ İbrahim *Cambridge History of Egypt*, s.204.

1.1.3. Modern Mısır Ordusunun Köle Neferleri: Sudan'ın Fethi

Mısır'daki varlığını güçlendirmenin ve korumanın en önemli unsurlarından olacak yeni bir ordu kurma fikri üzerinde uzun süredir Mehmed Ali Paşa'nın kafa yorduğu yukarıda zikredilmişti. Neferlerinin sadakati ve askeri disiplini nizam-ı cedidin en önemli unsurları olacaktı. Ne var ki, Mehmed Ali'nin Mısır'daki iktidarının şu ana kadarki dayanağı olan Arnavut birliklerinin çıkardıkları isyanlar ve askeri disiplinden yoksun olmaları, onları yeni ordu için uygun nefer adayları olmaktan çıkarıyordu.⁸² Mısır köylüleri de hem orduya alınmaları halinde tarımsal üretimin uğrayacağı muhtemel darbe hem de askerlik görevini disiplinli bir şekilde yapabilmelerine izin vermeyen kapasiteleri nedeniyle bir seçenek değildi. Mehmed Ali Paşa'ya uygulanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan herhangi bir köle ya da ücretli asker getirmesi yasağı da bunlara eklenince⁸³ kurulacak olan Mısır yeni ordusunun iş gücü ihtiyacını karşılamak için Paşa gözünü Sudan'a çevirdi.⁸⁴

Şunu da eklemek gerekir ki Sudan'a düzenlenecek olan sefer yalnızca yeni ordunun nefer ihtiyacını karşılamayı hedeflemiyordu. Sudan Seferi'nin bir dizi siyasi ve ekonomik sebepleri de vardı. Sudan'a yönelik girişimlerine 1812 gibi erken tarihlerde başlayan Mehmed Ali Paşa'nın siyasi motivasyonu, 1811 yılındaki katliamdan kurtulmayı başaran az sayıdaki Memlûk beyinin Nil'in batı kıyısındaki Dongola'ya kaçıp burada inşa ettikleri şehri bir tehlike olmadan yok etmekte. Sayıları az dahi olsa, Mehmed Ali Paşa, Memlûk beylerinin kabileler arası çatışmayı kışkırtmasından ve asıl Habeşistan ile muhtemel bir ittifak gerçekleştirip Afrika Boynuzu'nda bağımsız bir devlet kurmasından endişe ediyordu.⁸⁵ Daha önce anlatıldığı üzere Sudan, ilk olarak bu vesile ile Mehmed Ali Paşa'nın siyasi eylem ajandasına girmişti.

⁸² 1815 yılında Mehmed Ali Paşa'nın ilk yeni ordu denemesi ve devamında çıkan Arnavut isyanı hakkında bkz: Andrew McGregor, *A Military History of Modern Egypt from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Westport: Greenwood Publishing Group, 2006, s.67.

⁸³ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s. 205,

⁸⁴ Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'dan köle getirme girişimi 1801-1821 yılları arasında Kafkas topraklarının Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra Gürcü ve Çerkez köle pazarından mahrum kalan Müslüman devletlerin siyahi köle bulmak için Afrika'ya yönelmesini pekiştirdi. Bernard Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017, s.122.

⁸⁵ McGregor, *A Military History of*, s..68.

Nil Vadisi'nin güvenliği için Mısır'ın bir parçası olarak görünen Sudan'ı fethetmesi Mehmed Ali Paşa'nın yayılmacı politikası açısından da uygun bir hamle olacaktı. Üstelik Sudan'a sahip olursa Kızıldeniz ticaretini de denetimi altına almayı uman Paşa bu seferden oldukça kârlı çıkacaktı.

Mehmed Ali Paşa'nın Sudan Seferi tarihçiler arasındaki tartışmalı konulardan biridir. Özellikle Mısırlı tarihçiler tarafından dile getirilen Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ın "cahiliyye" dönemine son verdiği, Mısır'a dönerken beraberinde götürdüğü genç Sudanlıların Mısır'ın modern okullarında eğitim almasını sağladığı, zaten Sudan'ın sürekli yağmalanması ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle iç karışıklıklardan kurtulamadığı, Mehmed Ali Paşa'nın bu sefere çıkarken amacının bölge halkının refahı olduğu ve bu nedenle seferinin "istila" olarak tanımlanamayacağı iddiaları gerçekçi görünmemektedir.⁸⁶

Sudan'ın siyasi durumu ve Func Sultanı'nın zayıflığı hakkında henüz 1812'de istihbarat toplamaya başlayan Mehmed Ali Paşa, 1819 yılında sefer hazırlıklarını şahsen denetlemek üzere Nubya'ya doğru yola çıktı. Seferin komutanı Paşa'nın oğullarından İsmail Paşa'daydı. Sudan Müslümanlarını ikna etmek için beraberlerinde götürdükleri üç ulema, Müslüman halkı gelen ordunun halifenin ordusu olduğuna ikna etmeye ve böylelikle herhangi bir direnişle karşılaşmadan ilerlemesine yardımcı olacaktı. Gerçekten de Haziran 1821 yılında son Func Sultanı VI. Bâdi'nin yaşadığı Sennar'a ulaşana kadar herhangi bir ciddi direnişle karşılaşmayan Mısır ordusu, Darfur Sultanlığı'nı ise ele geçiremedi. Darfur'a gönderilen ordunun başında da Mehmed Ali Paşa'nın damadı Defterdar Mehmed Hüsrev Bey vardı. Dârfûr'da yaşanan kanlı çatışmalara rağmen Mehmet Hüsrev Bey hâkimiyeti sağlamakta başarılı olamadı.

Sudan fethinden sonra bir dizi idari değişikliğe gidildi. Mehmed Ali Paşa Sudan'dan Kızıldeniz sahilinde Somali'ye kadar uzanan bölgede yeni bir düzen

⁸⁶ Bu konudaki tartışmalar için bkz: Warburg, *The Turco-Egyptian Sudan: A Recent Historiographical Controversy*, s.198.

tesis etti. Bölgeyi on müdürlüğe ayrıldı ve Hayfa yerine Beyaz Nil ve Mavi Nil'in keşiştiği stratejik noktada Sudan'ın başşehri Hartum 1823 yılında kuruldu.⁸⁷

Ancak Sudan halkının Mehmed Ali Paşa'nın yeni tarz yönetimine alışması her açıdan kolay değildi. Func Sultanlığı döneminde düzenli olarak vergi vermeyen halk Mısır yönetiminin vergi sistemiyle daha da güç duruma düştü. Bölgedeki ekonomik hayat zaten altüst olmuşken, başıbozukların vergilerin nakit ödenmesine yönelik baskıları, para ekonomisinin nüfuz etmediği, ticaretin çoğunluğunun takasla yapıldığı bölgede halkı daha da zor durumda bıraktı. Daha fazla Sudanlıyı köle olarak Mısır'a göndermek için yapılan baskılar karşısında halk sürekli direniyordu. Halkın bu duruma tepkisi bazen Habeşistan'a kaçmak, bazen de isyan çıkartmak oldu.⁸⁸ Mehmed Ali Paşa'nın Sudan seferinin komutanı olan oğlu İsmail Kâmil Paşa da bu isyanların en şiddetlilerinden birinde 1822 yılında canlı canlı yakılarak hayatını kaybetti.⁸⁹ Her ne kadar bu isyan Mehmet Hüsrev Bey tarafından bastırılrsa da, Mehmed Ali Paşa bölgede farklı bir uygulamaya giderek yerel liderle uzlaşıp onları da sisteme dâhil etmesi gerektiğini düşündü ve bu yöne adımlar attı. Bu amaçla Sudan'ın önde gelenleri Mısır'a davet edilecekti.

Diğer taraftan Mehmed Ali Paşa'nın yeni ordusunun itaatkâr yeni neferleri olmasını umduğu 20000 Sudanlı da tahmin edildiği kadar itaatkâr çıkmadı. Paşa Sudan'da bulunan komutanlarını mümkün olduğu kadar çok sayıda Sudanlının Asvan'a gönderilmesi için sıkıştırıyordu. Mısır'daki tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerde çalıştırılacak veya pazarda satılacak kölelerin kaynağı olarak da görülen Sudanlılar köleliğe intiharı göze alacak kadar direniyorlardı. Yolda kaçmayı başaramayan Sudanlılardan ise askerliğe elverişli oluğu düşünülenler askerlik hizmetine alınıyor, kalanlarsa köle pazarında satılıyordu. Fakat bir şekilde

⁸⁷ Ahmet Kavas, "Sudan", *İ.A.*, c.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.462.

⁸⁸ İbrahim, *Cambridge History of Egypt*, s.208.

⁸⁹ Henry Dodwell, *The Founder of*, s.52.

Mısır'a ulaştırılan bu insanların çoğu iklime ve hayat şartlarına ayak uyduramayarak "hastalıklı koyunlar" gibi hayatlarını kaybettiler.⁹⁰

Sudan "yenilgisinden" sonra Mehmed Ali Paşa zorunlu askerlik hizmeti için gözünü kendi topraklarına, Mısırlı fellahlara çevirecektir. Sudan Seferi düzenli Mısır ordusunun nefer ihtiyacını karşılamak açısından başarısız olsa da Mehmed Ali Paşa, Hicaz Seferi'yle doğu kıyısını kontrol altına aldığı Kızıldeniz'in batı kıyılarını da ele geçirmiş oldu.⁹¹ Geniş araziler ise Mısır'ın gelirlerini arttırmak için önemli bir fırsat sunuyordu. Sudan'a giderken Mehmed Ali'nin beraberinde getirdiği uzman ekip tarım ve hayvancılığın iyileştirilmesi için çalışmalara başladı. Bölgede pamuk ekimine başlandı. Sudan, Mısır için Nil boyunca yapılan nakliye sayesinde en ucuz hayvancılık kaynağına da dönüştü. Üretilen pek çok ürün Mısır'a getirildi. Bir başka ekonomik tedbir de Sudan'ın tüm üretim ve ihtiyaçlarına çok sıkı bir devlet tekeli uygulamasıydı. Sudan fethi sayesinde uzun yıllardır devam eden siyasi kargaşa yüzünden Mısır'la ticaretin neredeyse durma noktasına geldiği Orta Nil'de, Mısırlı ve Kuzey Sudanlı tacirler için güvenlik sağlanmış olmakla kalmadı, aynı zamanda muhtemel Avrupa ticaretini de mümkün kıldı.⁹²

Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'dan beklentileri uzun yıllar canlı kalmıştı. Özellikle Nuba Dağları'nda olduğu düşünülen altın ve zümrüt rezervleri için Sudan'a mineralog ve mühendisler gönderdi.⁹³ 1838-39 yıllarında ilerlemiş yaşına rağmen bölgeyi incelemeye şahsen gidip burada altı ay geçiren⁹⁴ Paşa hayal kırıklığı içerisinde Mısır'a geri dönecekti.

⁹⁰ Khaled Fahmy, *Paşa'nın Adamları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.,2010, s.87.

⁹¹ Gabriel R. Warburg, *Egypt and the Sudan: Studies in History and Politics*, Londra: Frank Cass&CO. LTD., 1985, s.163.

⁹² İbrahim, *Cambridge History of Egypt*, s.207.

⁹³ İbrahim, *Cambridge History of Egypt*, s.207.

⁹⁴ FO 78/353, 15 Ekim 1838 -14 Mart 1839.

1.2. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da Kurduğu İdare: İdari, Mali ve Askeri Reformlar

İktidar sahiplerinin olası bir tehdit ya da askeri bir yenilgiden sonra ordularında bir dizi düzenlemeye girişmeleri tarihin erken dönemlerinden itibaren rastlanan bir durumdur. 18. ve 19. yüzyıllarda Prusya, Rusya ve Avusturya ordularında askeri mağlubiyetler neticesinde yapılan reformlarda karşılaştığımız bu durum III. Selim ve II. Mahmud dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülür.⁹⁵ Mehmed Ali Paşa örneğinde ise yerel rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra bölgedeki iktidarını hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de olası dış tehditlere karşı koruma ihtiyacından kaynaklanan yeni bir düzen yeni bir ordu kurma girişimi söz konusudur. Mehmed Ali Paşa'nın uygulamaya koyduğu yeni düzenin odağı bir anlamda Mısır'daki varlığına temel olacak, iktidarını hem pekiştirecek hem de koruyacak olan orduydü.

William Cleveland'a göre Mehmed Ali Paşa'nın rejimi ise ordu ve orduyu çevreleyen kurumların devlet eliyle "Avrupalılaştırılmasının" Ortadoğu'daki ilk örneğidir.⁹⁶ Zira Mehmed Ali Paşa, her ne kadar Sultan tarafından vali tayin edildiyse de Mısır'daki konumunun çok sağlam olmadığına farkındaydı. II. Mahmud'un kendisini ilk fırsatta Mısır'dan uzaklaştırıp yerine başka birini göndermek istediğini biliyordu ve bunu önlemek için iktidarını sağlamlaştırmak ve Sultan'ın olası müdahalesinden korunmak üzere politikalar geliştirdi. Bu nedenle kendisini ve ülkesini koruyacak güçlü bir ordu Paşa için hayati önem taşıyordu. Mehmed Ali Paşa Fransızlara karşı savaşmak üzere Mısır'a ayak bastığında düzenli, disiplinli ve teknolojik üstünlüğü olan bir ordunun önemini görmüştü. Mısır'da Avrupa'dan uzmanlar getirterek Batı tipi düzenli ordu kurmak girişiminde bulunan ilk o olmasa da bunu başaran tek kişi olacaktı.⁹⁷ Ali Bey Bulutkapan ve III. Selim'in akim kalmış girişimlerini iyi değerlendirmesi Paşa'nın bu alandaki başarısında etkili olmuş olmalıdır.

⁹⁵ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2009, s.137.

⁹⁶ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 76.

⁹⁷ Bkz: Sauveur Lusignan, *A History of the Revolution of Ali Bey against the Ottoman Porte*, Londra: James Philips, 1783.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu yeni düzen ve Mısır'ın nizam-ı cedid ordusu Ortadoğu, Afrika ve Avrupa'da önemli başarılar elde edince Avrupa Uyumunu korumayı siyasî hedeflerinin merkezine koyan büyük güçleri rahatsız edecekti. II. Mahmud'a karşı kazandığı ilk zafer Osmanlı hanedanının ve imparatorluğun varlığını tehdit edecek ve böylece Mehmed Ali Paşa ve Mısır'da kurduğu "imparatorluk" bir anda Doğu Sorunu'nun Osmanlı İmparatorluğu dışındaki ikinci meselesi olarak belirecekti.

Mısır'da başlatılan bir dizi askerî reform hareketinin yanı sıra, askerî alanlar haricinde yapılan değişikliklerinin de temel amacı, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve buna uygun olarak Mısır'da merkezi bir idare kurmaktır. Mısır böylelikle ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde idari ve mali olarak daha denetlenebilir bir hal alacaktı. Mısır'ın yeni düzeni Mehmed Ali Paşa'nın mutlak hâkimiyet çabasından başka bir şey değildi. İroniktir ki Paşa'nın Osmanlı Sultan'ına karşı iktidarını pekiştirme ve sınırlarını güvence altına alma çabasının bir sonucu olarak doğan ve halefleri tarafından da kısmen sürdürülen reform hareketi Türk "modernleşmesine" bazen öncüllük etmiş bazen de ilham vermişti.⁹⁸

Mehmed Ali Paşa, önceki bölümde anlatıldığı üzere, son yerel rakipleri Memlûkleri 1811 yılında ortadan kaldırmış ve Mısır'da kontrolü sağlamıştı. Ancak bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için ihtiyaç duyduğu ve bir süredir aklında olan bir dizi reformu hayata geçirmek için uygun zamanı da böylelikle bulmuştu. Paşa'nın yeni düzeninin en önemli unsurlarını Mısır'ın insan kaynağı, Avrupa'dan transfer edilecek teknoloji ve danışmanlar ve bunlar vasıtasıyla Mısır'da oluşturulacak yeni üretim alanları oluşturuyordu.

⁹⁸ Öyle ki 3 Nisan 1863'te Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinde yanında bulunan L. Gardey'in belirttiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu tarafından bu seyahatin önemsenmesinin nedeni Mısır'ın hâlâ "Batı'nın ilerleme fikrini en iyi benimsemiş Doğu diyarı olarak bilinmesinden" kaynaklanıyordu. Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul: Hazine Yay., 2010, s.122'den alıntı: L. Grdey, *Voyage du Sultan Abd-ul Aziz de Stamboul au Caire*, Paris 1865, s.29. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Ercüment Kuran, "Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul: 1990. ss:107-111.

Avrupa'ya temin ettiği ucuz hammaddeye karışık pahalı mamul ürünlerini ithal eden bir ülke değil, sınırları içerisinde kendi ihtiyaçlarını tamamen karşılayıp bu yolla Mısır'ın askerî operasyon gücünü artırmayı hedefleyen reformlarda ihtiyaç duyulacak geliri elde etmek Mehmed Ali'nin tarım reformunun temel gayesidir. 19. yüzyılda Mısır ekonomisi tarıma dayalıydı. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın ordu ve ordunun ihtiyaçları çevresinde giriştiği yeni nizamda el attığı ilk alan, orduya harcanacak maddi kaynağı sağlayacak olan üretim yapılan alanların yeniden dağıtılması ve yeni vergi düzenlemelerini içeren toprak reformu oldu. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ın toprak ve vergi düzenlemesine dair ilk girişimleri aslında daha erken tarihlerde olmuştur. Valiliğini devam ettirmesi için gerekli olan İstanbul'a ödeyeceği yıllık vergi ve muhtelif ödemeleri bu ilk girişimlerin asıl hedefiydi.⁹⁹ Mehmed Ali Paşa, rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra Mısır'daki varlığını tehdit eden mali sıkıntıların üstesinden gelmek üzere evvela ihtiyacı olan nakdi sağlayacak vergi düzenlemeleriyle işe başladı.

İlk olarak iktidara gelmesinde büyük desteği olan ulema sınıfının mali gücünü zayıflatmak amacıyla Mehmed Ali Paşa ulemanın elinde bulunan tüm toprakları 1807 yılında vergiye bağladı. Memlûklerin kontrolü altında bulunan iltizam sistemi zaten Fransız işgali sırasında oldukça zayıflamıştı. Mültezimlerin vergileri zamanında ödeyemiyor olması Mehmed Ali Paşa'nın işini çok kolaylaştırdı.¹⁰⁰ 1808 yılının sonuna gelindiğinde iltizam sahiplerinin elinden çıkan araziler artık Mehmed Ali Paşa'nın yakınlarının ve adamlarının eline geçmişti.¹⁰¹ İltizam sistemini ortadan kaldırarak arazilerden daha yüksek bir gelir elde etmeyi hedefleyen Paşa'ya göre bu sistemin kendisi gelir kaybının başlıca sebebiydi; 1813 yılında iltizamı tamamen kaldırdığını ve arazilere el konulduğunu ilan etti. Paşa el koyduğu arazilerin vergilerinin toplanması işini Kahire'den gönderdiği memurları aracılığıyla kontrol altına aldı. Böylelikle hem eski düzenden kurtulmuş hem de yeni bir mültezim sınıfının doğmasının önüne geçmiş

⁹⁹ FO 24/2 1 Ekim 1806 Misset, he paid 2500 purses to bribe to turkish admiral

¹⁰⁰ Kenneth M. Cuno, "Origins of Private Ownership of Land in Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.12, No.3, s.257.

¹⁰¹ Gabriel Baer, *A History of Landownership of Modern Egypt 1800-1950*, Londra: Oxford Universty Press, 1962, s.3.

oluyordu.¹⁰² Eski iltizam sahiplerinin de gelirlerinin ellerinden alınmasıyla Paşa'nın yeni düzenine karşı gelecek güçlerinin kalmaması sağlanıyordu.

Sistemin vergi anlamında istisnası olan vakıf arazilerine de sıranın gelmesi çok sürmedi. Ulemanın gelir kaynağını oluşturan vakıf arazilerinin reform programına dâhil edilip Kahire tarafından el konulmasıyla, Mısır Mehmed Ali Paşa kontrolünde devasa bir iltizama dönüşmüş oldu.¹⁰³ İltizam sisteminin kaldırılarak arazinin 1830'larda Mehmed Ali'nin ailesine ve yakınlarına "çiftlik" adı altında dağıtılması Mısır'da fiilen özel mülkiyetin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Öyle ki 1845 yılına gelindiğinde Mısır'daki tarım arazilerin 1/5'i Paşa'nın ailesi, askeri ve sivil bürokratlar, kabile şefleri ve taşranın ileri gelenlerine dağıtılmış olacaktı.¹⁰⁴

Mısır topraklarının yeni sahibi olan Mehmed Ali Paşa için asıl hedef, ekilebilir alanlardan maksimum üretim ve kazanç elde etmektir. Bu nedenle toprak reformuna paralel olarak üretimin ve verimliliğin artırılmasına yönelik bir dizi çalışma başlattı. Brown ve Itzkowitz'e göre Nil'in hediyesi Mısır "merkezi kontrol gerektiren ekosistem ve toplumun hayatta kalmasını sağlayan bir sulama ağının" mükemmel bir örneğidir.¹⁰⁵ Yani, Mısır'ın asıl hâkimi olan Nil'i kontrol altına almak Mısır'ı da gerçek anlamda ele geçirmek demektir. Mısır'da üretim geleneksel olarak yükselen Nil sularının oluşturduğu havzalarda Ağustos- Ekim ayları arasında yapıldığı için senede bir defa mahsul alınabiliyordu. Paşa'nın hedefi Mısır'ın, dolayısıyla da kendisinin kaderini Nil'in elinden almaktır. Bu nedenle Nil'in akışını ve taşkınları kontrol etmek amacıyla barajlar ve geniş bir sulama kanalları inşa edilmesi için çalışmalara başladı. Böylelikle Nil'in suyu yalnızca yılın belirli bir dönemi değil her zaman sulamada kullanılabilirdi.

¹⁰² Albert Hourani, "Osmanlı Reformu ve Eşraf Politikaları", *Ortadoğu'da Modernleşme*, (ed: William R. Polk ve Richard L. Chambers), İstanbul: İnsan Yay., 1995, s.81.

¹⁰³ A.N. Poliak, *Feudalism in Syria, Palestine, and the Lebanon 1250-1900*, Londra: The Royal Asiatic Society, 1939, s. 77-78.

¹⁰⁴ M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Singapore: Longman Group, 1991, s.149-150.

¹⁰⁵ L.Carl Brown & Norman Itzkowitz, "Political Structure", *Modernization in the Middle East: the Ottoman Empire and its Afro-Asian Successors*, Princeton: The Darwin Press, 1992, s.59.

Sulama kanallarının ve barajların inşa edilmesi yalnızca üretimde hızlı bir artış meydana getirmedi. Mısır'da hem ekilebilir arazi hem de tarımsal ürünler çeşitlendi. 1824-1840 yılları arasında ekilen arazi miktarı %25 oranında bir artış gösterdi. Dünya pazarlarında çokça talep edilen pamuk, pirinç ve Paşa dönemine kadar Mısır'da üretimi için çaba harcanmayan keten üretimi başladı. Louis Alexis Jumel aracılığıyla 1820 Mısır'da üretimine başlattığı bazen Jumel keteni olarak da adlandırılan uzun lifli keten sayesinde dünya pazarlarında kendine yer buldu.¹⁰⁶ Keten ihracatı 1821 yılında 944 kantar* iken 1824 yılına gelindiğinde 228.000 kantara ulaştı. Ancak bu ürünler ve bu miktarlardaki üretim Mısır'ı yabancı pazarlara tam anlamıyla bağımlı hale getirdi.¹⁰⁷

Mehmed Ali Paşa için pamuk üretimi vergi ve dolayısıyla gelir demektir; gelir ise asker ve donanma için ihtiyaç duyacağı kaynağı bulması, asker ve donanma ise Mısır'ı kendi ailesine kazandırmak için İstanbul'la girişeceği mücadelede ihtiyacı olan en önemli şeydi. Mehmed Ali bu konuda şanslıydı, zira üretilen pamuğun kalitesi Liverpool pazarlarında kendine hemen yer bulacak derecede iyiydi.¹⁰⁸ Gelirleri arttırmak amacıyla Mehmed Ali Paşa ihracatın önündeki ulaşım engellerini azaltmak için de girişimlerde bulundu. Özellikle pamuğun ihracatı için ulaşımın kolaylaşması ve maliyetin azalması önemliydi. Paşa'nın bu konudaki girişimlerinden en dikkat çekici olanı İskenderiye Limanı ile Nil'i bir kanal vasıtasıyla birbirine bağlamasıydı.¹⁰⁹ Mahmudiye Kanalı'nın açılmasıyla İskenderiye'nin de çehresi değişmişti.

Mısır'ın her anlamda tek adamı olmak isteyen Mehmed Ali Paşa, tek tüccarı olmak için de tekel sistemini uygulamaya koymakta gecikmedi. 1811 yılında

¹⁰⁶ W. Lawrence Balls, *The Cotton Plant in Egypt*, Londra: Macmillan and CO., 1912, s.3., J. McFarlane, "The Production of Cotton in Egypt", *Journal of the Royal African Society*, c.8, sayı:32, Temmuz 1909, ss: 372-382.

* 1 kantar: 44.928 kg.

¹⁰⁷ Charles Issawi, *Egypt in Revolution*, Londra: Oxford University Press, 1963, s.19.

¹⁰⁸ David S. Landes, *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, Harvard University Press, Cambridge, 1979, s.75.

¹⁰⁹ Charles Issawi, "Egypt Since 1800: A Study in Lop-Sided Development," *The Journal of Economic History*, cilt: 21, sayı: 1, 1961, s. 5., Charles Issawi, *Egypt at Mid-Century*, Londra: Oxford University Press, 1954, s.22.

tahıla getirilen tekel uygulamasını 1812’de pirinç, 1815’te şeker, 1816 yılında ise aralarında susam, çivit, kısa lifli pamuk, buğday ve fasulyenin de bulunduğu tüm ihracat ürünlerine dair düzenlemeler takip etti. Bu emtinanın piyasa fiyatının çok altında bir bedelle alıcısı Kahire’ydi. Bireysel alışveriş yasaklanmıştı.¹¹⁰ Artık Mısır sınırlarında üretilen hiçbir tarım ürünün ticareti Mehmed Ali Paşa’nın kontrolü dışında gerçekleşemezdi. Mısır’ın tek tüccarı, üreticiden düşük fiyata satın aldığı ürünü büyük kârlarla dış piyasaya satıyordu. Örneğin; 1820-1834 yılları arasında 1 kantar pamuk çiftçiden 5 riyale alınırken dış pazarlara 25 riyalden satışa çıkıyordu.¹¹¹ Mehmed Ali Paşa’nın ticarete kurduğu tekel sistemi o derece güçlüydü ki 1836 yılında ihracatın %95’i ithalatın %40’ı hükümet adına yapılıyordu.¹¹² Paşa’nın büyük miktarda nakit akışı sağlamasını beklediği sistem beklentisini bu anlamda karşılamış görünüyordu.

Mısır hazinesini bu yolla zenginleştirmek için fellahlar ihraç ürünleri olan keten, pirinç, şeker, çivit ve ipek üretimi gibi ticarî tarıma zorlanıyordu. Bahsi geçen ihracat ürünlerinin nasıl üretileceği, hasadının nasıl yapılacağına dair bilgilerin yanı sıra, üretim için gerekli tohum, tarım aletleri ve hayvan da hükümet tarafından fellahlara temin ediliyordu. Avrupa usulü yeni tekniklerle yapılan bu üretim Kahire’den kasabalara gönderilen müfettişler tarafından denetleniyor, yetersiz bulunan fellahlar çeşitli cezalara çarptırılıyordu.¹¹³ Diğer taraftan Paşa fabrikalarında çalışmak zorunda bırakarak veya artan pamuk üretiminde ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılamak için köylerine dönmelerine zorlayarak Mısır esnafının yok olmasına neden olmuştu.¹¹⁴ Bu şekilde Mısır’da sadece ihracat değil, üretim süreci de her anlamda merkezileştirilmiş oluyordu.

¹¹⁰ Roger Owen, *The Middle East in the World Economy*, London: New York Methuen, 1987, ss.65-66., Sir Auckland Colvin, *The Making of Modern Egypt*, London, Seely&CO. Limited, 1906, s.6.

¹¹¹ Z. Y. Hershlag, *Intorduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Brill: Leiden, 1980., s.87.

¹¹² Yapp, *The Making of*, s.151.

¹¹³ Patrick O’Brien, *The Revolution in Egypt’s Economic System*, London: Oxford University Press, 1966, s.39.

¹¹⁴ Charles Issawi, “De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 4 (Dec., 1980), s.472.

Yeni uygulamalar Mısır'ın gelirini artırsa da Fellahların hayatı günden güne zorlaşmıştı. Ekip biçecekleri ürünlerin seçiminden nasıl üreteceklerine kadar devlet kontrolü altında bulunan Mısır köylülerinin hayatı Paşa'nın yeni düzeniyle beraber alt üst olmuştu. Eskiden yılda ortalama 100 gün çalışan ve yılın geri kalan zamanları üzerinde kendi ihtiyaçları doğrultusunda tasarrufta bulunma hakları olan fellahlar artık yılın her dönemi çalışıyordu. Bu çalışma yalnızca tarım alanıyla da sınırlı kalmıyor, yeni sulama kanalları açılması ve bunların temizlenmesi gibi pek çok angarya işle de uğraşıyorlardı.¹¹⁵ Köylünün toprağı üzerinde herhangi bir söz söyleme, tasarrufta bulunma hakkı yoktu. Paşa'nın çok sıkı bir şekilde uyguladığı sabit fiyat sistemi, tekel ve ağır vergiler fellahlar için dayanılmayacak noktaya geldi. Bütün bunlara 1824-1828 yılları arasında Mora Seferi için asker ihtiyacını karşılamak amacıyla fellahların ilk kez zorunlu olarak askere alınması da eklenecekti.¹¹⁶

Mehmed Ali Paşa, Mısır köylülerinin ateşli silah taşımalarının Osmanlı kanunlarına göre ölüm cezasına çarptırılmak olduğunu bildiği halde bu yola başvurmuştu.¹¹⁷ Fellahların gönüllü olarak asker yazılmaları için çeşitli dini argümanlar denendiyse de bu girişim başarısız oldu. Bunun üzerine köylünün askere alınması için sert önlemlere başvuruldu. Ancak yeni tarım politikası ve angarya işlerle fazlasıyla çalışmak zorunda bırakılan köylü askerliğe de alışkın değildi. Zorunlu askerlik uygulamasına bazen köylerini toplu halde terk ederek,¹¹⁸ bazen dışlerini çekerek, kendilerini kör ve sakat bırakarak ya da kollarını kırarak direndiler. Paşa köylünün askere alınmamak için kendi kendini sakatlamasının önüne geçmek adına hem sakatların hem de onlara yardım edenlerin ömür boyu hapisle cezalandırılacaklarını ilan etti.¹¹⁹ Köylülerin askerliğe direnmelerinin bir başka yolu da isyandı. Mısır'ın çeşitli yerlerinde patlak veren fellah isyanları Kahire

¹¹⁵ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 59.

¹¹⁶ Joel Beinin, *Workers and Peasants in th Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s.26.

¹¹⁷ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: The Clarendon Press, 1973, s.261.

¹¹⁸ John James Augustus, *Egypt and Mohammed Ali*, c.I., London: Longman, Rees, Brown, Green&Longman, 1834, s.189.

¹¹⁹ Augustus, *Egypt and Mohammed Ali*, s.191.

tarafından çok sert bir şekilde bastırılrsa, 1820’lerde çok kereler yaşanan bu isyanlar nedeniyle fellahlar için yeni düzenlemelere gidilmesine neden oldu.

Mehmed Ali Paşa’nın yeni nizamı bir anlamda köylülerin tam denetimi üzerine kurulmuştu. Üretimin merkezinde olmaları nedeniyle köylülerin toprağı asla terk etmemeleri, kendilerine söylenilen ürünü söylenilen miktarda üretmeleri sistemin özünü oluşturuyordu. Sistemin işleyişi açısından fellahlar üzerindeki denetim ve gözetimin artması gerekiyordu. İbrahim Paşa’nın daveti üzerine bu konuda alınması icap eden tedbirleri görüşmek üzere bir araya gelen asker ve sivil memurların “emeklerinin” ürünü, kısa süre sonra *Kanûnü’l- Fellâha*’ya dönüşecek olan *Lâyhatü zırâati’l- fellâh ve tedbiru ahkâmi’s- siyâse bi-kasdi’n- necâh* adlı bir risaleydi.¹²⁰ Köylülerin nasıl ve ne miktarda üretim yapmaları gerektiğinden onları denetleyecek olanların görevlerine, köylülerin ya da onları denetleyenlerin görevlerini ihmal etmeleri durumunda uygulanacak cezalara kadar üretimin ve denetimin nasıl olması gerektiğini açıklayan bu kitapçıkla amaçlanan üretimin durmasının mümkün olduğu kadar önüne geçmekti.

1830 yılında *Kanûnü’l- Fellâha*’nın uygulamaya konmasıyla birlikte fellahlar köylerinin sınırları içinde yaşamaya mahkûm edilen kölelere dönüştürülüyordu. Yasa yalnızca köylüyü toprağı mahkûm etmekle kalmıyor, aynı zamanda merkezden gelen memurlara direnmeleri, isyan çıkarmaları, üretimi sekteye uğratabilecek davranışlarda bulunmaları durumunda fellahları ağır cezalarla karşı karşıya bırakıyordu.¹²¹

Zorunlu askerlik uygulamasının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan nüfus istatistiklerinin elde edilebilmesi için başlangıçta askere alınanların kayıtları tutuldu bir süre sonra da nüfus sayımı yapıldı.

¹²⁰ Timothy Mitchell, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2001, s.89.

¹²¹ Gabriel Baer, *Studies in the Social History of Modern Egypt*, Chicago: University of Chicago Press, 1969, s.96-98., Fahmy, *Paşa’nın Adamları*, s.131.

Mehmed Ali Paşa'nın tarım reformuyla eş zamanlı olarak yürüttüğü sanayi hamlesinin de temel motivasyonu Mısır'daki hâkimiyetinin güvenliği ve sürdürülebilirliğini sağlamaktı. Ordunun her türlü ihtiyacının ülke sınırları içerisinde karşılanabilmesi Paşa'nın reform planının ana hedefiydi. Askeri ihtiyaçların karşılanması temelli bu sanayileşme hamlesinin ilk hedefi de büyük bir savaş makinesi yaratmak olacaktı. Bu nedenle Mısır'da Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasına paralel şekilde, ordunun üniforma gereksinimini karşılayacak tekstil fabrikalarının kurulması için harekete geçildi. 1816 yılındaki bu ilk deneme başarıyla sonuçlanmasa da Paşa pes etmeyecek, 1819 yılında hedefine ulaşacaktı. Tekstil alanındaki üretimi yalnızca pamuk ve yün mamulleriyle sınırlandırmayan Paşa, ham ipekte Suriye'ye bağımlılığın önüne geçip Mısır topraklarında ipek üretimini gerçekleştirmek için Suriye ve İstanbul'dan dut ağacı fidanları, gerekli alet edevat ve ustaları getirtse de Mısır'da ipek üretimi Suriye'ye bağımlılığı önleyecek noktaya varamadı.¹²²

Donanma, orduyla beraber Mehmed Ali Paşa'nın yaratacağı savaş makinesinin en önemli enstrümanlarından dı. Arthur Weigall, Mehmed Ali Paşa'nın yeğenini Fransa'ya gönderip Fransız subay, denizci ve mühendislerini Mısır güçlerini düzenlemesi için davet ettiğini ve bunun üzerine 1809 gibi erken bir tarihte Avrupa usulü talim yapan denizci ve subaylardan oluşan büyük bir donanmanın inşa edildiğini ya da satın alındığını yazar.¹²³ Hicaz Seferi'ne hazırlanırken Paşa'nın pek çok gemi inşa ettirdiğinden de yukarıda bahsetmiştik. Navarin'de gemilerini kaybettikten sonra 1829 yılında İskenderiye'de kurdurduğu tersane sayesinde sahip olduğu donanma Doğu Akdeniz'in en güçlü deniz gücü haline gelmişti.¹²⁴ Bowring de Mısır donanmasının disiplinli bir Avrupa donanmasından, üniforması dışında ayırt edilemeyeceğini söyler. Ayrıca donanmadaki subayların Türk, mürettebatın ise Mısırlılardan oluştuğunu ekler.¹²⁵

¹²² Rivlin, *The Agricultural Policy of*, s.164-164.

¹²³ Arthur E.P. Brome Weigall, *A History of Events in Egypt From 1798 to 1914*, Edinburg&London: William Blackwood and Sons, 1915, s.58.

¹²⁴ Alfred Bonne, *State and Economics in the Middle East: A Society in Transition*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD, 1948, s.241.

¹²⁵ John Bowring, *Report on Egypt and Candia*, London: Printed by W. Clowes and Sons, 1840, s.56.

Bulak'da büyük bir dökümhane inşa edildi. Kahire'de Roda Adası ve Bulak arasında askeri teçhizat ve kıyafetlerin yanı sıra silah üretimin de yapıldığı büyük bir askeri sanayi tesisi inşa edildi.¹²⁶ 1833 yılına gelindiğinde bu cephaneliklerde on beş bin işçi pek çok ateşli silah, top, mühimmat, üniforma ve sair ekipman üretiyordu. Bu o denli hızlı ve büyük bir üretim alanıydı ki her ay üç bin tüfek imal ediliyordu.¹²⁷ Buna paralel olarak da baruthaneler açıldı. Mehmed Ali Paşa askerlerini başlarından ayak parmaklarına kadar donattığını gururla söylüyordu. Fabrikalarda üretilen beyaz üniforma, kemer ayakkabıya ek olarak fesleri Mısır askerlerinin alamet-i farikası olmuştu.¹²⁸

Mehmed Ali Paşa'nın sanayi hamlesinde yabancılardan rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Zaten Mısır bir süredir Avrupalılar tarafından yoğun göç alan bir bölge haline geldiği için Fransız, İtalyan ve Yunan ailelere bölgede rastlamak mümkündür. Bu aileler bazen Mehmed Ali Paşa'yı reformlar konusunda teşvik ediyor bazen de bu reformlarda etkin rol alıyorlardı. Örneğin; İsveç Başkonsolosu Joseph Bocty¹²⁹ Mısır'ın sahip olduğu zengin hammadde kaynağı ile ucuz iş gücünün birleştirilmesi halinde dünya pazarlarıyla rekabet edebilecek fiyatlarda üretim yapmanın mümkün olduğu konusunda Mehmed Ali Paşa'yı yüreklendirmişti.¹³⁰ Basil Farazlı Mısır'a yerleşen bir diğer Suriyeli Hristiyanlardandır ve daha sonra Paşa'nın Marsilya'daki temsilcisi/agent olmuştur. Paşa'nın ilk tercihinin Suriyeli Hristiyan ailelerden yapmasının sebebi Doğu'dan Avrupa'ya ithalat ve ihracatı bu ailelerin domine etmesi ve tekstil ticaretine hâkim olmalarıydı. Yunan tüccarlardan da Mısır'a yerleşenler olmuştur. Bu ailelerden Tossizza ailesi cam fabrikasının yöneticiliğini yapmış ve Mısır'ın

¹²⁶ P. J. Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1991, s. 61.

¹²⁷ John Dunn, "Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry", *The Journal of Military History*, Vol. 61, No. 2 (Apr., 1997), ss-235-236.

¹²⁸ Dunn, *Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry*, ss-236-237.

¹²⁹ Suriyeli Hristiyan tüccar ailelerinden olan Bocti ailesi ile Mehmed Ali Paşa yakın ilişkiler kurmuştur. Joseph Bocti İsveç ve Mısır arasında ticari ilişkiler kurulmasına aracılık etmişti. Mısır tahılı karşılığında İsveç'ten dökümcülükte kullanılan pik demiri alınıyordu. Bknz: Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.167.

¹³⁰ Rivlin, *The Agricultural Policy of*, s.194.

Yunan konsolosu olmuştur.¹³¹ Mısır tekstil endüstrisini yeniden düzenlemekle işe başlayan Paşa 1817 yılında Avrupa'dan alanında uzman işçiler getirtmek için harekete geçti. 1818 yılının sonuna gelindiğinde İtalya'nın çeşitli şehirlerinden ipek ve pamuk fabrikalarında çalışmak üzere kadın erkek çok sayıda işçi Mısır'a geliyordu.¹³²

1816 yılında ordunun tekstil ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk defa kurulan ancak başarılı sonuç alınamayan tekstil fabrikasının ikincisi Joseph Bocti'nin girişimleriyle 1819 yılında kuruldu. Lefebure de Cerisy isimli Fransız mühendis İskenderiye Tersanesini 1829-1833 yılları arasında kurdu ve Deniz Kuvvetleri College/Okulunun başında bulundu. Kâğıt fabrikası 1834 yılında İtalyan Camiagi tarafında kuruldu.¹³³ Ancak Mehmed Ali Paşa'nın yanında bulunan yabancılardan belki de en önemlisi Bogos Yusuf Bey'dir. İzmirli bir Ermeni olan Bogos Yusuf 1810 yılında Mısır'a geldikten kısa bir süre sonra Mehmed Ali Paşa ile irtibata geçer ve böylece Paşa'nın hizmetindeki kariyerine başlar. Paşa'nın 1823 yılında ilk dragomanı¹³⁴ olan Bogos Yusuf yirmi yıl boyunca Mısır'ın Ticaret ve Dışişleri Bakanlığı'nı sürecektir.¹³⁵ Bu görevlerinin yanı sıra daha sonra göreceğimiz üzere Mısır krizini takip eden müzakereler boyunca nezaketi ve diplomasi yeteneğiyle hararetli efendisin sahada kazandıklarını masada kaybetmemesi için çok çaba harcayacaktı.¹³⁶

Mehmed Ali Paşa yurtdışından teknoloji transferi için de girişimlerde bulunmuştur. Örneğin; 1835 yılında Mehmed Ali Paşa İngilizlerin kullandığı

¹³¹ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.167.

¹³² Mehmed Ali Paşa'nın işçi getirtmek için önceliği İtalya değil İngiltere'ydi. Ancak İngiltere Paşa'nın bu konudaki talebini reddetti. Fransa'dan da benzer bir ret sevabı alan Paşa Fransız uzmanları hükümetlerinin izni olmaksızın Mısır'da çalışmaya ikna etti. Bknz: Rivlin, *The Agricultural Policy of*, ss.194-195.

¹³³ Vatikotis, *The History of Modern Egypt*, s.61.

¹³⁴ William Holt Yates, *Modern History and Condition of Egypt*, c.1, London: Smith Elder&Co, 1843, s.97.

¹³⁵ F. Robert Hunter, *Egypt Under the Khedives 1805-1879*, Kahire: The American University Press, 1999, s.27.

¹³⁶ Hayatı hakkında oldukça kısıtlı bilgi sahibi olduğumuz, fakat ölene kadar Mehmed Ali Paşa'nın yanında bulunan Boghos Bey hakkında bilgi için bknz: Levon Marshlian, "An Armenian in the Court of Egypt", *Ararat*, Sayı: 21, Güz, 1980, ss:15-19.

namlulu tüfeklerden 1 düzine talep etmişti. Palmerston bunun yerine Paşa'ya hediye olarak 2000 adet "stand of arms" (bir kişilik silah takımı) hediye etmiştir.¹³⁷

Mehmed Ali Paşa tarım ve ticaret alanlarında olduğu gibi sanayide de tekell sistemine benzer bir hâkimiyet kurdu. Bahsettiğimiz gibi hammadde sabit fiyatla üreticiden alınıp yüksek kârlarla dış pazarlara satılıyordu. İhracattan ve tarımdan elde edilen artı değeri elinde tutan Paşa, bunu hâkimiyetinin kaynağı ve koruyucusu olarak gördüğü ordu ve ordunun ihtiyaçları doğrultusunda yatırıma dönüştürecekti. Öyle ki 1838 yılında 4.000.000 olan Mısır nüfusunun 30.000'i fabrika ve benzeri endüstriyel üretim alanlarında çalışıyordu¹³⁸ ki toplam nüfusun 4.000.000 olduğu düşünülüğünde bu muazzam bir sayıydı. Endüstriyel yatırımlar için aynı yıl Paşa'nın harcadığı para 12 milyon sterlini bulmuştu.¹³⁹ Bu harcamalar elbette ki semeresiz kalmıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın 1821'deki geliri 1.2 milyon poundken 1840 yılına gelindiğinde 4.5 milyon pounda yükselmişti. Bu gelirin büyük bir kısmı de Paşa'nın hedefleri doğrultusunda askeri harcamalar için kullanılıyordu.¹⁴⁰

Mehmed Ali Paşa ülkenin zenginliğini ve kendisinin bağımsızlığını askeri güç ve bununla bağlantılı olarak ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak bir endüstri ve eğitilmiş personelle desteklemek zorundaydı. Mısır'ın ihtiyacı olan eğitilmiş kadroyu sağlamak için yurtdışına ilk defa 1809 yılında öğrenci göndermeye başladı. Avrupa'ya eğitim için öğrenci göndermek ilk kez uygulanan bir usul değildi. Fakat şimdiye kadar sistemli bir şekilde uygulanmamıştı.¹⁴¹ 1809-1918 yılları arasında Livorno, Milano, Floransa ve Roma'ya askeri bilimler, inşaat,

¹³⁷ FO 78/268, 6 Şubat 1835.

¹³⁸ Charles Issawi, *An Economic History of the Middle East and North Africa*, New York: Columbia University Press, 1982, s.154., Charles Issawi, "De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 12, sayı. 4, Aralık, 1980, s.471.

¹³⁹ Issawi, *An Economic History of the Middle East and North Africa*, s.23.

¹⁴⁰ Z. Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Leiden: Brill, 1980, s.97.

¹⁴¹ II. Mahmud'un siyasi kariyerinin başından beri "rakibi" olan Mehmed Ali Paşa'nın 1809 yılından itibaren uygulamaya koyduğu askeri, ticari ve sinai konularda teknik adam yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderme politikası Osmanlı tarafından 1830'ların sonuna doğru uygulamaya konulabilmişti. Bknz: Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s.431.

mühendislik ve matbaa alanlarında, İngiltere'ye gemi yapımı ve gemi mühendisliği alanında olmak üzere toplam 38 öğrenci gönderildi.¹⁴² Yalnızca yurtdışına eğitim amaçlı öğrenci göndermekle kalınmadı. Bunun yanı sıra Mısır'da “modern” eğitim veren pek çok okul açıldı. Batı tipi eğitimin beraberinde getirdiği ders kitabı, yabancı dil ve tercüme sorununu çözmek için 1826 yılında Paris'e gönderdiği öğrenci grubunda imamlık vazifesiyle bulunan ve buradan döndükten sonra Mısır'ın entelektüel hayatının canlanmasına yardımcı olacak olan Rifa'â Râfi Tahtâvi'nin¹⁴³ tavsiyesiyle 1835'te Arapça ders kitapları hazırlamak amacıyla Yabancı Diller okulu kuruldu.¹⁴⁴ Tahtavi'nin Paris'te geçirdiği beş yıl boyunca yaptığı belki de en ilginç şey 1814 Fransa Anayasası Charte Constitutionelle'i Arapça'ya çevirip hakkında detaylı bir inceleme kaleme almasıdır.¹⁴⁵

Mehmed Ali Paşa, eğitim hamlesinin asıl hedefi olan Avrupa tipi talimli subay yetiştirmek amacıyla Albay Séve idaresinde ilk askeri okulu 8 Ağustos 1821'de açtı. 1825 yılında Askeri Akademi (Madrasah al-Jihadiyye) ve Erkan-ı Harbiye Akademisi (Madrasat Arkan el-Harb) açıldı. Nisan 1831'de Kaptan Varis idaresinde Gize'de¹⁴⁶ ilk Süvari Okulu açıldı ve bunu Mayıs 1831'de Topçuluk Okulu ile Denizcilik Okulu takip etti.¹⁴⁷ Varis'in idare ettiği Süvari Okulu'ndaki disiplinin gayet iyi olduğu dikkat çekiciydi.¹⁴⁸ Bütün bu okulların idaresi için de 1837 yılında Maarif Vekâleti (Divan el Madaris) oluşturuldu.¹⁴⁹ 1837 yılında

¹⁴² J. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*, London: Luzac&Co., 1939., ss.106-107.

¹⁴³ Tahtâvi'nin Paris'te günü gününe kaleme aldığı notlardan oluşan eseri için bkz: Rifa'â Râfi Tahtâvi, *Paris Gözlemleri*, İstanbul: Ses Yay., 1992.

¹⁴⁴ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 77.

¹⁴⁵ Tahtâvi'nin bu çevirisinden sonra Mısır'da bu tarz çeviri hareketi devam eder hatta Âli Paşa'nın Fransa Medeni Kanunu'nu Osmanlı topraklarında uygulama fikrini kanunun Mısır'da Arapça çevirisinden aldığı Davison tarafından iddia edilmektedir. Bkz: Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, İstanbul: Alfa Yay., 2016., s.141.

¹⁴⁶ Bowring, *Report on Egypt and Candia*, s.56.

¹⁴⁷ Açılan okullar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: G. Douin, *La Mission du Baron de Boislecomte*, Cairo, 1927., Dunne, *An Introduction*, 1939.

¹⁴⁸ Bowring, *Report on Egypt and Candia*, s.53.

¹⁴⁹ Cyril E. Black, L. Carl Brown, *Modernization in the Middle East*, The Darwin Press: Princeton, 1992, s.129.

Maarif Vekâleti kurulana kadar bu okulların idaresi Savaş Bakanlığı'nın kontrolündeydi.

Hem ordudaki gereksinim hem de bölgede sık sık yaşanan salgın hastalıklar nedeniyle tıp alanında da bazı girişimler yapılması zarureti doğdu. O zamana kadar modern gelişmelerin takip edildiği bir tıp eğitiminin olmadığı Mısır'da sağlık işleri berberler ve onların beraber çalıştıkları çırakları eliyle ya da sayıları çok az olmakla beraber Fransa veya İtalya'dan gelen doktorlar aracılığıyla karşılanıyordu. Ordudaki asker sayısı ve sağlık personelinin yetersizliğini göz önünde bulunduran Clot Bey'in girişimleri sonucunda Ebu Za'bal Hastanesi açıldı.¹⁵⁰ 28 Şubat 1827 yılında açılan hastane aynı zamanda 100 öğrencinin eğitim gördüğü bir okul olarak hizmet etmeye başladı.¹⁵¹ Tıbbın diğer alanları da ihmal edilmemiş 1827 yılında Veterinerlik Okulu, 1829 yılında Eczacılık Okulu ve 1831 yılında da Ebelik Okulu kurulmuştu. Hem tarımsal faaliyetlerde kullanılan hayvan sayısını artırmak amacıyla hem de askeri ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan veteriner ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra Paşa Fransa'dan Hamont ve Pretot isimlerinde iki cerrah getirtmeyi de ihmal etmemişti.¹⁵² Okulların açılış sırasından da anlayacağımız üzere ihtiyaçlara göre düzenlenmiş bir sağlık reformu uygulamaya konulmuştu.

Öncelikle askeri okullarda kullanılacak eğitim kitaplarının yayınlandığı daha sonra edebiyattan matematiğe kadar pek çok farklı alanda ve farklı dilde kitapların basılacağı Bulak Matbaası 1822 yılında açıldı. Cleveland'ın ifade ettiği gibi matbaanın açılması Osmanlı dünyasının oldukça tedbirli kültür geleneğinden bir kopmaydı.¹⁵³ Böylelikle Avrupa'dan "ithal" fikirler Mısırlı eğitim görmüş seçkinlerin hizmetine sunuluyordu. 1828 yılında da Mehmed Ali Paşa'nın

¹⁵⁰ Ercüment Kuran, *Sultan II. Mahmut*, s.109. Bu dönemde Mısır veba ve kolera salgınları nedeniyle büyük kayıplar veriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Justin A. McCarthy, "Nineteenth-Century Egyptian Population" *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 3, Special Issue on the Middle Eastern Economy (Oct., 1976), ss. 1-39.

¹⁵¹ Dunne, *An Introduction*, 125.

¹⁵² Amira el Azhary Sonbol, *The Creation of a Medical Profession in Egypt 1800-1922*, New York: Syracuse University Press, 1991, s.40.

¹⁵³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 79.

faaliyetleri hakkında hem propaganda yapmak hem de bilgi vermek amacıyla kurulan Mısır'ın ilk gazetesi Vakayi-i Mısıryye yayın hayatına başladı.¹⁵⁴

Mehmed Ali Paşa'nın eğitim reformunun odağında yer alan ordu ve orduyu besleyecek ve askeri ihtiyaçları karşılayacak eğitim kurumlarında sıradan Mısırlıların pek yeri yok gibi görünmekteydi. Yönetici kadroda da kendilerine yer bulamayan devlet idaresine pek karıştırılmayan genç Mısırlılar temel eğitimlerini medreselerde almaya devam ettiler. Her ne kadar bütün eğitim kurumları devlet kontrolü altına alınmış olsa da başlangıçta hem geleneksel eğitim hem de yeni sistem beraber işletildi. Gençlerin bir kısmı klasik medreselere devam ederken bir kısmı da sübyan mektebinden başlayıp teknik okullarla son bulan yeni eğitim kurumlarına devam ediyordu. Sistemin bu şekilde işletilmesinin sebebi bütün Mısır'da aynı anda modern eğitime geçilirse bu okullarda eğitim verecek yetişmiş öğretmen ihtiyacının karşılanamayacak olmasıydı.¹⁵⁵ 1839-1840 yılları arasında Mısır'da hükümet tarafından finansal olarak da desteklenen ve tüm ihtiyaçları karşılanan 9.000 öğrenci vardı.¹⁵⁶

Mehmed Ali Paşa, yukarıda kısaca anlatılan reformları sayesinde Mısır'da tam anlamıyla merkezi bir idare tesis etmişti. İktidarına ortak olabilecek bütün grupları ortadan kaldırdığı gibi tehdit olarak ortaya çıkabilecek tüm yeni oluşumların da önüne geçmişti. Hâkimiyeti altındaki topraklarda tam anlamıyla bir kontrole sahipti. Komuta kademelerine subayları ya da diğer görevlileri atamak yerine kendi akrabalarını yerleştirmişti. Donanma komutanı olarak en küçük oğlu Said Paşa, ordunun başına oğulları Tosun, İbrahim Paşa ve İsmail'i atamıştı. Suriye ve Hicaz bölgesinde idari ve askeri kademeler yeğenleri ve akrabalarının kontrolündeydi. Paşa idari ve yönetim kadrolarına kendisine sadakatinden şüphe duymadığı Türkleri ya da Memlûk kölelerini atıyordu. İdari yazışmalarda 1845

¹⁵⁴ Bkz: Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

¹⁵⁵ Amira el Azhary Sonbol, *The Creation of a Medical Profession in Egypt 1800-1922*, New York: Syracuse University Press, 1991, s.25.

¹⁵⁶ Sonbol, *The Creation of a Medical Profession in Egypt*, s.26.

yılına kadar Türkçe/Osmanlıca hâkimiyetini devam ettirmiştir. Araplar askeri ve idari hiyerarşide kendilerine ancak orta ve alt kademelerde yer bulabiliyorlardı.¹⁵⁷

Mehmed Ali Paşa disiplinli ve talimli bir ordu kurmayı valiliğinin ilk yıllarından beri planlıyordu. Daha önce vurgulandığı üzere Mısır'ı ve kendisini İstanbul'dan, iç ve dış düşmanlardan koruyacak bir ordu Mehmed Ali Paşa için iktidarının temel dayanağıydı. Ancak askeri gücünün omurgasını teşkil eden Arnavutlar ile talimli Batı tipi düzenli bir ordu kurmasının mümkün olmadığını 1815 yılındaki Nizam-ı Cedid denemesinde az daha canıyla ödeyerek öğrenecekti.¹⁵⁸ Mehmed Ali Paşa bunun mümkün olmadığını görünce Hicaz Seferi sayesinde Arnavut birliklerinden kurtulmayı denedi.¹⁵⁹

Mehmed Ali Paşa'nın tasarladığı Avrupa tarzında talim yapan düzenli Mısır ordusunun yönetici tabakası Türk, Çerkez, Arnavut, Kürt ve yabancı uzmanlardan oluşuyordu. Mısır'da açılan yeni askeri okullardan mezun olan Paşa'ya sadakate bağlı Memlûkler ordunun gelecekteki subayları olacaktı. Hiyerarşinin en altında ise Sudan'dan getirilecek köle askerler vardı.¹⁶⁰ Arabistan çöllerinde geçen uzun zamandan sonra Arnavutlardan kurtulmuş olsa da ordunun ihtiyacı olan neferin temini Paşa için ciddi bir problem oluşturmaktaydı. Mısırlı köylüler toprak reformu sayesinde artan üretim nedeniyle toprağa daha da bağımlı hale getirilmişti. Nefer ihtiyacının fellahlardan karşılanması demek, üretimden iş gücünün çekilmesi ve nihayet ordu için ihtiyaç duyduğu gelirin kesintiye uğraması demek olduğundan Paşa Sudan'a yönelmişti. Sudan Seferi, daha önce bahsedildiği üzere, bu konuda beklentileri karşılamayınca Mehmed Ali tekrar gözünü fellahlara çevirdi ve Mısır'da zorunlu askerlik uygulamaya konuldu.

Mehmed Ali Paşa sanayi alanında olduğu gibi askeri alanda giriştiği reformlarda yabancı uzmanların özellikle Fransız ve İtalyanların yardım ve desteğini almıştır.

¹⁵⁷ Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, ss-62-63.

¹⁵⁸ Fahmy, *Paşa'nın Adamları*, s.203.

¹⁵⁹ Dunne, *An Introduction to the History of Education*, s.103.

¹⁶⁰ J. C. Hurewitz, "The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis", *Middle East Journal*, Vol. 22, No. 2 (Spring, 1968), s.145.

Bu uzmanlardan en meşhuru Octave Joseph-Anthelme Séve'dir (1788-1860). Séve'in ilk görevi subaylara Fransız tipi talim ve taktik öğretmektir. Ancak gayrimüslimlerin Müslümanlara komuta etmesi alışılmalıdır bir durum olmadığından Mısırlı subaylar tarafından öldürülme tehlikesi atlatan Séve bu sorunu Müslüman olup Süleyman adını alarak çözecekti. Mehmed Ali Paşa Süleyman Paşa'ya o denli güveniyordu ki 1832 yılında tüm askeri okulların teftişi yetkisini dahi vermişti. Yunan ve Suriye Seferleri'nin de taktiksel planlayıcısı Süleyman Paşa'dır.¹⁶¹ Mari Bey (Mari Ağa, Bekir Ağa ya da Bekir Bey olarak da bilinir) de Mısır neferlerine talim yaptırmanın yanı sıra Fransızca "Askerlerin Okulu" adlı kitabı Türkçeye çevirmişti.

Mısır askeri reformlarında Fransız etkisinin önemli isimlerinden birisi de Bernardino Drovetti'dir. Fransa'yı temsilen Mısır'da 1804-1814 ve 1819-1829 yılları arasında konsolosluk görevini yürüten Drovetti, Paşa'nın ordusunun düzenlenmesinde neredeyse askeri danışmanı gibi aktif rol almıştır. Drovetti, Fransız hükümetini Mısır'daki Nizam-ı Cedidi desteklemesi ve Mısırlı öğrenciler için Fransa'da eğitim fırsatları yaratılması için ikna etmişti.¹⁶² Bu girişimin sonucunda 1824 yılında Mısır'a General Pierre Boyer komutasında 14 subay gelmiştir. Görevi orduya Fransız usulü talim yaptırıp, buna uygun bir şekilde orduyu yeniden düzenlemek olan General Boyer'in gelişiyle beraber Mısır ordusundaki Fransız etkisi daha da belirgin bir hale gelmişti.¹⁶³ Osmanlı İmparatorluğunda henüz 15. yüzyıldan itibaren asker teknoloji ve know-how transferi yabancı subay ve mühendisler yoluyla gerçekleştiriliyordu.¹⁶⁴ Mehmed Ali Paşa da Avrupalı subaylardan askeri teknoloji ve destek konusunda yardım alırken oldukça cömert bir ücret politikası izlemişti. Üstelik ödemeleri Mısırlı subaylarınkinin aksine kuruşa göre daha sabit bir değere sahip olan İspanyol dolarıyla yapıyordu.¹⁶⁵

¹⁶¹ John P. Dunne, "Mission or Mercenaries", *Military Advising and Assistance* (Ed: Donald Stoker), Oxon: Routledge, 2008, ss.14-15.

¹⁶² John Marlowe, *Spoiling Egypt*, London: Andre Deutsch, 1974, s.17.

¹⁶³ John Dunne, *Khedive Ismail's Army*, Oxon: Routledge, 2005, s.11.

¹⁶⁴ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*(Ed: Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yay., 2013, 80.

¹⁶⁵ Dunne, *Military Advising and Assistance*, s.15,

1822 yılında başlayan zorunlu askerlik uygulaması 1823 yılının sonuna doğru Paşa'nın Nizam-ı Cedid'i olarak ilk meyvesini vermişti: Fransız tüfekleriyle donatılmış altı piyade alayı ve her biri 800 erden oluşan beş tabur kolu ile beraber 24.000 subay ve er.¹⁶⁶ Mısır Valisi'nin bu askerî gücü Mora Seferi'nde rüşünü ispatlayacaktı. Mehmed Ali Paşa ve Albay Séve silah altına alınan fellahların eğitimiyle de yakından ilgileniyordu. Fellahlar kısa bir süre sonra modern silahlarla kuşatılmış Avrupa tipi talim yapan disiplinli Mısır birliklerinin yarı Avrupa giyimli, Avrupalı danışmanlar, doktorlar, teknisyenler ve Avrupa müziği eşliğinde yürüyen neferleri haline dönüştü.¹⁶⁷

Mehmed Ali Paşa'nın bu başarısı kendisine yeni bir ordu kurmaya çalışan II. Mahmud'un da dikkatini çekmişti. 1825 yılında İbrahim Paşa komutasındaki düzenli Mısır birliklerinin yeniçerilerin aksine Mora'da kazandığı başarılar II. Mahmud'un yeniçerilerin de Nizam-ı Cedid ve Mısır birlikleri gibi düzenli talim yapmaları -ki bu talime Mısır talimi denilecekti- konusundaki düşüncesini eyleme dökmesi için harekete geçmesini sağladı.¹⁶⁸

II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'da bulunan kethüdası Necib Efendi vasıtasıyla valisinden orduya talim yaptıracak eğitmenler göndermesini talep ettiyse de Mehmed Ali Paşa, Sultan'ın bu talebini subayların Mısır'da aldıkları ücreti İstanbul'da da almaları durumunda Osmanlı subaylarıyla düşmanlık yaşayacaklarını ve Mısır'daki talimci subayların çok büyük çoğunluğunun yabancılardan oluştuğunu, bunun Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunun talimnamesine uygun olmadığı belirterek geri çevirmişti.¹⁶⁹ Bir başka sebebi de Mısır Valisi'nin İstanbul'daki Sultan'ın icabında kendisine karşı kullanacağı orduyu, Mısırlı uzmanlar eliyle modernleştirmeyi haklı olarak tehlikeli bulmuş

¹⁶⁶ Hurewitz, *lu*, ss.146-147., J. C. Hurewitz, *Middle East Politics: The Military Dimension*, London: Frederick A. Praeger, 1969, ss: 30-31.

¹⁶⁷ M.Abir, "Modernisation, Reaction and Muhammed Ali's Empire", *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3 (Oct., 1977), s.298.

¹⁶⁸ Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir inceleme (1793-1826)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016, s.64.

¹⁶⁹ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s.321.

olmasıdır. Nitekim II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa arasındaki rekabet ve gerilim iyiden iyiye açığa çıkacak, bunun sonucunda İbrahim Paşa bir süre sonra Suriye'ye yüz bine yakın askerle yürüyecekti. Mehmed Ali Paşa Mısır'da gerçekleştirdiği reformlar sonucunda yakın doğunun en güçlü askeri gücüne sahipti olmuştu. Mısır nüfusunun %4'ünün, çalışma yaşındaki nüfusun %12'sinin silahlı altına alındığı çok büyük bir düzenlemeden bahsediyoruz. Bu rakamlar dönemin Avrupa ülkelerinin çok ötesindeydi.¹⁷⁰

Mehmed Ali Paşa kaynakların yönetimi ve ordunun idari ve mali açıdan desteklenmesi için, Mısır'da kurduğu yeni düzenin idari ve bürokratik düzenlemelerini de ihmal etmedi. Kurmayı başardığı merkezi sistem sayesinde reform programını başarıyla uygulayan Paşa'nın şahsında toplanan mutlak yetki ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan bakanlıklar yoluyla "kısmen" dağıtılıyordu. Denizcilik, Savaş, Maliye, Tarım, Eğitim ve Dışişleri Nezaretlerini kuruldu. Son sözü söyleyen hep Paşa olsa da kendisine bir de Danışma Kurulu oluşturdu.

Mısır'ın idari yapısında da bazı değişikliklere gidildi. Bu değişikliklerin ana hedefleri Mısır'da merkezi bir yönetim tesis etmek ve bu yolla tarımsal üretimin ve özellikle yeni üretilmeye başlanan ihracat ürünlerinin üretimini daha sıkı bir denetim altında tutmaktı. Bu amaçla 1815 yılında Yukarı Mısır Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Defterdar yönetimindeki üç bölüm/unit altında olmak üzere memurlar tarafından yönetilen on dört "kısım"a ayrıldı. Aşağı Mısır ise Tahir Paşa ve Kethüda kontrolündeki on kısma ayrıldı. Fakat bu değişiklikler durağan değildi. İlerleyen zamanlarda değişen ihtiyaçlara göre bu idari taksimatta yeni düzenlemelere gidilmişti.¹⁷¹

Paşa'nın Mısır'daki yeni yönetimi hem askeri hem idari anlamda Osmanlı İmparatorluğu ile girişilecek olası bir mücadelenin hazırlığıdır da denilebilir. İskenderiye kurulan tersane ve burada inşa edilen gemiler, ayda 1600 top dökme kapasitesine sahip Kahire'deki tophane, askerlerin üniforma, ayakkabı ve

¹⁷⁰ Yapp, *The Making of*, s.147.

¹⁷¹ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, ss.101-102.

başlıklarının Mısır topraklarında üretecek fabrikalar, askere alınan ve operasyonlar sonucu yaralanan nefere medikal destek sağlayacak ve böylece çeşitli yaralanmalar ve salgın hastalıklar sonucunda verilen zayıflığın en aza düşmesini sağlayacak Ebu Za'bal Hastanesi ve bütün bunlar için gerekli olan paranın kaynağı tarım reformu ve muhtelif fabrikalar bir arada düşünüldüğünde Mehmed Ali Paşa'nın savaşma kapasitesi daha iyi anlaşılacaktır. İlerde de göreceğimiz üzere Navarin'de donanmasını kaybedecek olan Mehmed Ali Paşa bu kaybını hemen telafi etmek için kolları sıvayacak ve yeni bir donanma inşa etmek için harekete geçecekti. Üstelik Navarin faciasından sonra ayağa hızla kalkmasının arkasında Paşa'nın Mısır'da kurduğu bu yeni düzen vardır. Mehmed Ali, idari ve mali reformlarla gelirlerini arttırırken askeri reformlar ve bu reformları destekleyecek, sağlık ve eğitim gibi alanlarda getirdiği yeni düzenlemeler ve açtığı kurumlarla, olası askeri ve mali kayıplarını hızla telafi edebileceği ve bu sayede daha “güvenle” yaşayabileceği bir sistemi Mısır'da kurmuştu.

Mısır reformlarının Osmanlı bürokratlarına pek çok alanda örnek olduğu hatta bu reformlardan bazılarının II. Mahmud ve Bâbîâli bürokratları tarafından da uygulamaya konduğu bilinmektedir. Altundağ'a göre Suriye'deki Mısır yönetimi ise Hıristiyanlara verilen haklar nedeniyle Avrupa kamuoyunda estirdiği olumlu hava sayesinde Tanzimat'ın ilanını hızlandırmıştı.¹⁷² Tanzimat'ın ilanının başlangıçta büyük değişimler yaratmadığı Arap topraklarında, Paşa'nın reformları erken Tanzimat dönemi yaşatmıştı denilebilir.¹⁷³ Ancak şunu da eklemek gerekir ki, Mehmed Ali Paşa Avrupa'dan transfer edilen subay ve uzmanlar yoluyla Mısır'da maddi ve askeri anlamda bir ilerleme kaydetmiş olsa da, İlber Ortaylı'nın ifadesiyle Paşa'nın reformları “*Osmanlı reformlarındaki kültürel ve siyasi gelenek ve kadrodan*” yoksundu. Mısır halkı idareye katılamıyor ve transfer kadrolarla da bir idare geleneği oluşmasının önüne geçiyordu. Mehmed Ali Paşa ve Mısır

¹⁷² Şinasi Altundağ, “Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti Sırasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Belleten*, cilt 8, Nisan 1944, s. 235.

¹⁷³ Adil Baktaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yay., 2017, s.88.

idaresinde bulunan bu kültürel ve siyasi gelenek yoksunluğu kendisini Suriye, Filistin ve Hicaz yönetiminden çekilmeye kadar götürecekti. Her ne kadar bu süreç Avrupa devletlerinin müdahalesi ile yaşanıyor olsa da Paşa'nın devlet yönetim geleneğinden yoksun idare tarzı bölge halkında huzursuzluk yaratmış, özellikle Suriye'de İbrahim Paşa yönetimi başlangıçta “sevinçle” karşılanmış olsa da kısa süre sonra Osmanlı idaresi Mısır idaresine tercih edilir olmuştu.¹⁷⁴

2. BÖLÜM

OSMANLI İÇİŞLERİNİN ULUSLARARASILAŞMASI AVRUPA UYUMUNUN YENİ SORUNU: MEHMED ALİ PAŞA VE MİSİR SORUNU

19. yüzyılı 18. yüzyıla göre daha “barışçıl” yapan koşullar için her biri doğruluk payı içeren muhtelif açıklamalar yapılabilir olsa da 19. yüzyılı farklılaştıran en önemli şey diplomatik kanalların daha etkin kullanılmasıydı. Avrupa Uyumu ile tesis edilen güç dengesini korumak konusunda uzlaşan uluslararası ittifak 19. yüzyılda kullanılan diplomatik kanalların zeminini oluşturmaktadır. 19. yüzyılın alamet-i farikası olan denge sisteminin özü bir anlamda da farklı konularda kurulan koalisyon ve ittifaklarda bulunabilir.

Napolyon Savaşları sonrasında 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan Avrupa Uyumu durağan değildi; zaman içerisinde konusuna ve coğrafyasına göre dinamik bir yapıya sahipti. Özellikle konumuzun sınırları arasında kalan Yakın Doğu ile ilgili meselelerde ittifakların ne denli değişken olabildiğini görmekteyiz.

Soutou'ya göre; 1815'te kurulan ve Avrupa Uyumu / Güç Dengesi olarak isimlendirilen bu sistem “çok taraflı bir sürekli müzakere sistemi”ydi ve “kusursuz

¹⁷⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yay., 2005, s. 56

olmasa da bu sistem Alman ve İtalyan birlikleri ya da Balkanlar'ın aşamalı olarak Osmanlı egemenliğinden kurtulması gibi şokları atlatarak, bir asır boyunca Avrupa genelinde bir savaş çıkmasına engel olabildi.”¹⁷⁵

1815 ile birlikte büyük Avrupa güçlerinin varlığı, güvenliği ve menfaatleri uluslararası sistem tarafından tanınıyor ve garanti altına alınıyordu. Ancak sistemin tarafı olan ve birbirleriyle eşit statüde bulunan devletler birbirlerinin iç işleyişlerine müdahale etmemeyi ve Viyana prensiplerini benimsemeyi de taahhüt etmiş oluyordular.

İngiltere, Fransa'yı devrim öncesi sınırlarına döndürmek ve Napolyon'dan kurtarılan bölgelerde Fransa'ya karşı engel olabilecek devlet kurmak istiyordu. Bu nedenle de İngiltere'nin kazanımlarını korumak için ihtiyaç duyduğu güvenlik ve teminatı büyük güçler arasındaki mutabakat mümkün kılıyordu. Zaten kıtada herhangi bir kolonyal hedefi olmayan İngiltere'yi ya da diğer büyük güçleri, Viyana Kongresi'nde alınan kararlar kıta dışı yayılmacı politikalarında durdurma hedefi taşımıyordu.¹⁷⁶ Koalisyonun “sorunlu ortağı” Rusya'nın hedeflerinin gerçekleşmesi Avrupa'nın orta yerinde muktedir bir Rus İmparatorluğu anlamına geliyordu. 1809'da Finlandiya, 1812'de Besarabya'yı ele geçiren Rusya'nın böylesi bir nüfuz alanına sahip olması düvel-i muazzama tarafından kabul edilebilir bir durum değildi.¹⁷⁷ Avrupa Uyumu'nun mimarı Metternich'e göre Avusturya çok uluslu yapısı nedeniyle uzun vadedeki menfaatleriyle uyumlu bir pozisyondaydı ve yayılmacı hırslara sahip Rusya ve Prusya tehlike arz ediyordu, mağlup edilmiş Fransa değil.¹⁷⁸ Fransa mağlup tarafta yer alsa da Avrupa Uyumunun bir bileşeni olarak Viyana Kongresi'ne dahil edilmişti. Bu durumun benzeri 25 yıl sonra Mısır Krizi'nde de karşımıza çıkacaktı. Mısır valisinin yanında yer alarak uzun süre İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'yı karşısına alan Fransa, özellikle İngiltere'nin çabalarıyla düvel-i erbaa safına Avrupa

¹⁷⁵ Georges-Henri Soutou, *Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, s.58.

¹⁷⁶ René Albrecht-Carrié, *Europe After 1815 with Maps*, Iowa: Littlefield, Adams&Co, 1955, s.5.

¹⁷⁷ Carrié, *Europe After 1815*, s.6.

¹⁷⁸ Soutou, *Avrupa Birliği Tarihi*, s.73-74

Uyumunun muhafaza edilmesi adına çekilmeye çalışılacaktı. 1815-1848 yılları arasında güç dengesinin Londra ve Viyana'nın çabaları üzerinde yükseldiğini söylemek mümkündür. İngiltere endüstrisi ve donanmasıyla artık bir dünya gücü olarak ortaya çıkmış olsa da “liberal ideolojisi” uğruna, Avusturya ise kazanımlarını korumak amacıyla dengenin muhafazasına çabalıyordu.¹⁷⁹

1815'te Doğu'yu ele geçirmek için yarışacak potansiyel rakiplerin sorunları diplomasi ve uzlaşıyla çözüme iradesinde karar kılmaları özellikle İngiltere için Hindistan yolunun güvenliği anlamına geliyordu. İngiltere bu güvenlik algısının çok da gerçekçi bir zemine oturmadığını kısa süre sonra Yunan İsyanıyla birlikte fark edecekti. Bu mesele 1815 imzacılarının da dahil olduğu pek çok yeni sorunu ortaya çıkarırken 1828-1829'da Rusya'nın Osmanlı'yla savaşı, 1830'da Cezayir'in Fransa tarafından işgali gibi konular İngiltere'nin bu farkındalığını da artıracaktı. Hoskins'e göre bu nedenlerden ötürü Avrupa Uyumunu “*bir isimden daha fazlası*” değildi.¹⁸⁰

Hoskins'in bu iddiası Viyana Kongresi'nde düzenlenemeyen diplomasi sorunları düşünüldüğünde bir yönüyle doğrudur. Çünkü sınırlarını Avrupa dışında genişletmeye devam eden Rusya'nın İngiltere ile karşı karşıya gelişinin temelleri de aslında Viyana Kongresi'nde atılmıştı. 1815 prensipleri antlaşmanın taraflarını Avrupa içi dengenin korunmasına zorlarken, Avrupa dışı topraklarda yaşanacak mücadeleye dair bir düzenleme getirmiyordu.¹⁸¹ Osmanlı İmparatorluğu ve topraklarına bağlı meselelerin hiç birisi Viyana Kongresi'nde görüşülmemişti.¹⁸² İngiltere ve Rusya arasındaki rekabet daha sonra bahsedileceği üzere Ortadoğu ve Asya'ya taşınacaktı. Literatüre “Büyük Oyun” olarak girecek bu mücadelenin yaşanacağı toprakların bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeydi. Bu nedenle 1815'in siyasi aktörlerini aynı masaya oturtan motivasyonları anlamak

¹⁷⁹ Soutou, *Avrupa Birliği Tarihi*, ss:75-76.

¹⁸⁰ Halford Lancaster Hoskins, *British Routes to India*, New York: Longmans, Green and Co., 1928, s.128.

¹⁸¹ İrşat Sarılioğlu, *Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, Basılmamış Doktora Tezi, 2017. s.60.

¹⁸² Carrié, *Europe After 1815*, s.12.

takip eden dönemde ve özellikle Mısır Krizi boyunca tarafların politikalarını anlamlandırmak için bize projeksiyon sunmaktadır. Nitekim 1815 Viyana Kongresi'yle bir tür istişare sistemi kurarak Avrupa'da güç dengesinin sağlanması ve korunması konusunda anlaşan düvel-i muazzamayı uzlaşmaya iten nedenlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbeti meselesi olarak da özetleyebileceğimiz Doğu Sorunu'dur.

Doğu Sorununun tanımına ve başlangıcına dair şartlara ve olaylara göre farklılaşan çeşitli değerlendirmeler bulunur. Tez konumuzu da kapsayan 19. yüzyıl boyunca Doğu Sorunu'ndan bahsederken aslında Osmanlı İmparatorluğu topraklarının akıbetine dair düvel-i muazzamanın mücadelesinden bahsederiz. Aslında bu geçen dönemde de günümüzde de Doğu Sorunu Avrupa devletlerinin “doğu”ya yönelik diplomatik oyununu ifade etmektedir.

Marriot'a göre Doğu Sorunu öncelikle Osmanlıların 14.yüzyılda Çanakkale Boğazını geçip Avrupa tarihinde oynadığı rolle ilgilidir. Osmanlılar tarafından zamanla fethedilen Balkanlar, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kontrolü ve bu nedenle ortaya çıkan Karadeniz meselesi, Rusya'nın Avrupa'daki varlığı ve Akdeniz'e açılmak için verdiği askeri ve siyasi mücadele ile düvel-i muazzamanın özellikle de İngiltere'nin tüm bu meseleler karşısındaki tutumu Doğu Sorunu'nun karşılığıdır.¹⁸³

Marriot'un genel bir çerçeve çizdiği Doğu Sorunu¹⁸⁴ temelde İngiltere, Fransa ve Rusya'yı ve bu üç aktörü bir mücadele içine sokan üç sorunu kapsar. Doğu Sorunu olarak literatüre giren kavramla anlatmaya çalışılan birbiriyle bağlantılı sorunlardan birincisi İngiltere'nin Hindistan'a giden yolların daha doğrusu bu

¹⁸³ J.A.R. Marriott, *The Eastern Question: an Historical Study in European Diplomacy*, Oxford: Clarendon Press, 1940, s.2-3.

¹⁸⁴ Doğu Sorunu kavramının 19.yüzyıldan bugüne geçirdiği değişim kazandığı yeni anlamlar ve bu konuda yazılan kitaplar hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz: Lucien J.Frany& Mara Kozelsky, *Russian-Ottoman Borderlands: the Eastern Question Reconsidered*, Londra: the University of Wisconsin Press, 2014, s.3-33. Ayrıca Doğu, Yakın Doğu ve Orta Doğu kavramlarının geçirdiği tarihsel dönüşüm için bkz: Hüseyin Yılmaz, “The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and Middle East in the Nineteenth Century”, *Is There a Middle East? The Evaluation of a Geopolitical Concept* (Ed: Michael E. Bonine, Abbas Amanat, Michael Ezekiel Gasper), California: Stanford University Press, 2012, s.11-35.

yollar üzerinden işleyen ticaretin güvenliğini sağlamak kaygısıyla takip ettiği siyasettir. İngiltere, evvela Rus ardından Fransız tehdidi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını hedefleyen bir dizi politika takip edecektir. İkinci mücadele sahası Polonya, Ukrayna ve Tuna topraklarıydı. Bölge üzerinde Rusya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı arasındaki süre gelen toprak ve nüfuz mücadelesi Doğu Sorunu'nun ikinci ayağını oluşturmaktaydı. Üçüncüsü ise stratejik sebeplerle Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'e erişim ve bunun beraberinde getirdiği ve getireceği "ticaret ve güçler dengesindeki" değişikliğin önüne geçme mücadelesiydi.¹⁸⁵ Bu hem Osmanlı topraklarının geleceği meselesi hem de Rusya'nın Boğazlara ve Akdeniz'e inmesinin önlenmesi meselesiydi.

Bu noktada 1768'de başlayan hem Osmanlılar hem de Ruslar bakımından önemli sonuçlar doğurması bakımından Osmanlı-Rus Harbi'nden özellikle bahsetmek gerekir. Rusya'nın Kırım'ı işgal etmeleriyle başlayan savaş, Rusların Tuna nehrine kadar ilerlemesine yol açtı. Osmanlı ordusundaki teknik ve idari sıkıntılarla askerlerin disiplinsizliğiyle bir araya gelince, Rus ordusunun Tuna'yı geçmesine mâni olunamamıştı.¹⁸⁶ Kısa bir süre sonra, Rusya'nın İngiltere'nin de yardımıyla Osmanlı donanmasına Çeşme Limanı'nda ağır darbe vurmasına neden olmuştu. Rus donanmasına Ege ve Akdeniz'de serbestçe hareket etme fırsatı tanıyan bu durum Çanakkale Boğazını ve dolayısıyla İstanbul'un güvenliğini de tehlikeye atmıştı.¹⁸⁷ 1774 yılında çeşitli görüşmeler neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmeye başladığını görünür kılması bakımından bir dönüm noktasıdır. Antlaşmayla beraber Kırım Osmanlı'dan ayrılmış, Rusya ticaret gemileri Akdeniz ve Karadeniz'de serbestçe dolaşım hakkı kazanmıştı.¹⁸⁸ Böylece Rusya bu antlaşmayla beraber daha önce Osmanlılar tarafından kendilerine kapatılan Karadeniz'e ulaşmayı başarmıştı. Bunların yanı sıra Rusya kısa bir süre sonra patlak verecek Yunan isyanı sırasında kendini meselenin önemli aktörlerinden biri olarak atfetmesine neden olacak bir

¹⁸⁵ Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2010, s.13-14.

¹⁸⁶ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, c.26, İstanbul: TDV Yay., 2002, s.524.

¹⁸⁷ M.Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *DİA*, c.8., İstanbul: TDV Yay., 1993, s.289.

¹⁸⁸ Beydilli, *Küçük Kaynarca Antlaşması*, s.526.

diğer ayrıcalık olan Osmanlı tebaası Ortodoksları “himaye” etmeye hak kazanmıştı.¹⁸⁹

Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesi Doğu Sorunu’nda bir diğer önemli kayda değer tarihtir. Bu işgalle beraber İngiltere Hindistan yolunun güvenliğine dair endişeye kapılmış ve Doğu Sorunu’nun bazen en önemli bileşeni olmuştu. Bu noktadan bakıldığında İngiltere açısından Doğu Sorunu’nun Küçük Kaynarca’dan ziyade, Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle başladığını söylemek çok daha mümkün görünmektedir.¹⁹⁰ Yunan İsyanıyla beraber ise 1815 prensipleriyle uyumlu olarak Doğu Sorunuyla alakalı her şey uluslararası politikanın ve Avrupa diplomasisinin konusu haline gelmişti.¹⁹¹

1774 Avrupa’daki güç dengesinin değiştiği bir dönüm noktasıydı. 1798, düvel-i muazzamanın, başlıca Avrupa devletlerinin Ortadoğu’daki motivasyonlarını, hareket tarzlarını ve birbirlerine bakışlarını değiştirdi. 1821 ise Napolyon sonrası Avrupa diplomasisinin ve uluslararası sisteminin ilk büyük sınavıydı. Brown’ın dediği gibi bu üç önemli tarih Doğu Sorununun önemli bileşenlerini meseleye dahil etse de bu tarihlerin ortak noktası Osmanlı İmparatorluğu’ydu. Buna bağlı olarak Doğu Sorunu kavramı zaman içerisinde Rusya’nın Osmanlı topraklarına tek başına sahip çıkmasının önüne geçilmesi yani Rusya’nın Doğu’da yalnız kalmasının engellenmesi minvalinde yeni bir anlam da kazanmıştı.¹⁹²

Doğu Sorunu parçası olan bölgelerden biri Balkanlardır. Bitis’e göre Balkanlardaki Osmanlı-Rus mücadelesi 19. yüzyılın başlangıcında Doğu Sorunu’nun merkezini oluşturmaktadır.¹⁹³ Hristiyan nüfusun da yaşadığı Balkan toprakları, düvel-i muazzamanın Osmanlının gayrimüslim tebaası üzerinde nüfuzunu genişletme mücadelesine de sahne olmuştu. Özellikle Yunan İsyanı ve

¹⁸⁹ Brown, *International Politics*, s. 25.

¹⁹⁰ Brown, *International Politics*, s. 25.

¹⁹¹ Brown *International Politics*, s. 29.

¹⁹² Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, *DİA*, c.38, İstanbul: TDV Yay., 2010, s.396.

¹⁹³ Alexander Bitis, *Russia and the Eastern Question: Army, Government and Society 1815-1833*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s.1.

isyanın II. Mahmud ve Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından bastırılmasını takiben Osmanlı-Mısır donanmasının müttefik İngiltere-Fransa-Rusya tarafından Navarin’de (1827) batırılması da bu nedenle olacaktı. Kısa bir süre sonra Osmanlı varlığını tehdit ederek İstanbul’a Rus donanmasının gelmesine neden olacak kadar güçlenen Mehmed Ali Paşa, Yunan İsyanı’nın bastırılması esnasındaki yardımlarının karşılığı olarak Doğu Akdeniz’i kontrol altına alma girişimiyle Doğu Sorunu’nda yeni bir “sorunlu figür” olarak sahneye çıkmış oluyordu. Artık Osmanlı’nın Mısır Sorunu, Avrupa’nın yeni Doğu Sorunuydu.

Yunan İsyanıyla beraber İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki Akdeniz ve ötesine dair eski rekabet yeniden canlanmıştı. Rusya, Akdeniz’e ve kendisini Hindistan’ın zenginliklerine götürecek bir çıkış, Fransa Mısır vasıtasıyla hem Akdeniz’e hükmetmek hem de Doğu’ya çıkmak, İngiltere ise Hindistan’a giden tüm yolların güvenliğini sağlamak istiyordu.¹⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu topraklarla 18.yüzyıldan 19.yüzyıla taşınan bu kolonyal hedeflerin önündeki engel gibi görünse de dağılmasıyla beraber ortaya daha büyük engeller çıkarma potansiyeline sahip karmaşık bir yapıydı. Yani Düvel-i muazzamanın “dengede” kalmasını sağlayabilecek en önemli unsur Osmanlı devletiydi. Bu nedenle devletin varlığını tehdit eden Mehmed Ali Paşa isyanı doğrudan Avrupa diplomatik arenasının bir meselesi haline gelmişti.

2.1. Yunan İsyanı (1821-1827) ve Navarin Baskını (1827)

Mehmed Ali Paşa, 1820’lerde, artık yerel rakiplerinden kurtulmuş, Mısır sınırları dışında pek çok sefer düzenleyerek başarılar ve askeri tecrübeler kazanmıştı. Üstelik sınırlarını doğuda Basra Körfezi, Batı’da Libya, kuzeyde İskenderiye, güneyde ise Sudan’a kadar genişletmişti. Bu zamana kadar Bâbîâli ile doğrudan çatışmaya girmekten kaçınan Mehmed Ali Paşa için Yunan İsyanı (1821) sırasında ve sonrasında yaşananlar, Osmanlı Sultanı ile arasındaki krizin habercisi

¹⁹⁴ Hoskins, *British Routes to India*, s.130.

olacaktı. Üstelik Mehmed Ali Paşa bu isyanla beraber ilk kez Avrupa meselelerine ve Doğu Sorunu'na da dâhil olmuş oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan vilayetlerinde Filiki Eteryaya(Dostlar Cemiyeti) önderliğinde tamamen “milli” ve dini kaygılar barındıran ve hızla yayılan isyan neticesinde 1821 yılının sonuna gelindiğinde Mora Yarımadası'nda Osmanlıların elinde bir kaç kale dışında hiç bir şey kalmamıştı.¹⁹⁵ Güney Arnavutluk ve Yunanistan'ın en güçlü adamı Tepedelenli Ali Paşa ve çocuklarının, 1808'den beri rakiplerini saf dışı bırakmaya çalışan II. Mahmud tarafından kanlı bir kuşatma sonunda ortadan kaldırılması,¹⁹⁶ Mora ve Rum nüfusun yaşadığı komşu bölgeler için bir fırsat oldu.¹⁹⁷ II.Mahmud'un “tüm müminlerin Müslümanların yardımına koşması” çağrısı yapan fermanı sonucunda yaşananlar, olayları yakından takip eden Avrupa kamuoyunda büyük tepki çekmişti.¹⁹⁸ İsyân esnasında Yunanlılar tarafından öldürülen Müslüman halksa ölen Yunanlılar kadar ilgi çekmemişti.¹⁹⁹ İsyân haberleri Avrupa'daki liberaller ve Helen yanlıları tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış, hatta Nisan 1822'de Sakız adasında Hıristiyanların katliama uğradığı haberleri üzerine para toplanmaya başlanmıştı.²⁰⁰ Yunan davasına destek olmak amacıyla Atina'ya giden Helen yanlısı grubun içinde dönemin meşhur şairi Lord Byron²⁰¹ da vardı. Byron'ın Yunan davasına en büyük hizmeti bölgede gerçekleşen ani ölümüyle olmuştu. Oldukça fazla ses getirip Yunan davasını Avrupa kamuoyunun gündemine taşıyan bu ölüm cephede

¹⁹⁵ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, İstanbul: YKY., 2010, s.74. Osmanlı ordusunun bu isyanı bastırmakta yetersiz kalışını Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Yunan isyanının Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bakımlardan dönüşmesine neden olduğu fikri ve bu konudaki ayrıntılar için bkz: Yusuf Hakan Erdem, “The Greek Revolt and the End of the Old Ottoman Ordes”, *The Greek Revolution of 1821: A European Event*, İstanbul: the Isis Press.

¹⁹⁶ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford: Stanford University Press, 2016, s.89.

¹⁹⁷ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, İstanbul: Eren Yay.,1998, s.43.

¹⁹⁸ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 74.

¹⁹⁹ George Finlay, *History of the Greek Revolution*, C.1. Edinburg: William Blackwood and Sons, 1861, s.228.

²⁰⁰ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.50-52.

²⁰¹ Lord Byron ilk defa 1811 yılının mart ayında Atina'da bulunmuştur. Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 2006, s.152.

savaşarak değil yakalandığı kolera nedeniyledir.²⁰² Üstelik de Romantizm akımı ve Doğu Sorunu aynı çağa denk gelmişti. Osmanlılar için büyük bir talihsizlik olan bu durum, Yunan isyancılarının lehineydi. Romantizm'in önde gelen ressamlarından Eugene Delacroix'nın isyana olan ilgisi ve Sakız Adası'nda yaşananları resmetmesi kamuoyunun bölgeye olan ilgisini de artırdı. Delacroix'nın "Sakız Adası Katliamı" adını verdiği ve 1824 yılında sergilenen eser Fransa devleti tarafından da satın alınacaktı.²⁰³

İşyani bastırmakla görevli olan Osmanlı donanmasının, Akdeniz'in en iyi denizcileri olan adaların isyankâr sakinlerine karşı mücadelede başarı sağlayamaması üzerine, Sultan, 1824 yılında Mehmed Ali Paşa'dan bir defa daha destek talep etti.²⁰⁴ Bu talebe karşılık oğlu İbrahim Paşa'nın Mora ve Girit valiliğine getirilmesi ve Osmanlı-Mısır müşterek donanmasının komutanlığını da üstlenmesi şartlarını öne koşan Mehmed Ali Paşa'nın istekleri tamamen kabul görmedi. İbrahim'e Girit valiliği tevcih edilmesine rağmen, Osmanlı donanmasının başında Kaptan-ı derya Hüsrev Paşa'nın bulunmasının uygun görülmesi, harekât sırasınca İbrahim Paşa için huzursuzluk kaynağı olacaktı. Altı ay süren hazırlıkların sonunda 28 Mayıs'ta İskenderiye'den hareket eden 16.000²⁰⁵ asker ve 63 savaş gemisinden²⁰⁶ oluşan Mısır donanması ve birlikleri, 1825 yılının sonunda Mora'nın önemli kısmını, 5 Haziran 1827'de Atina'yı kontrol altına alacaktı. Mehmed Ali Paşa için bu harekât aynı zamanda birliklerini başka bir coğrafyada test etmesi için de bir fırsat olmuştu.²⁰⁷

²⁰² Allan Cunningham, "The Philhellens George Canning and Greek Independence", *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays v.1*, ed: Edward Ingram, Londra: Frank Cess, 1993, ss.246-247.

²⁰³ Semra Daşçı, "Delacroix'nın Fırçasından Osmanlılar", *Sanat Tarihi Dergisi*, sayı: XIV-1, Nisan 2006, s.61-78, s.62.

²⁰⁴ C. B. Richmond, *Egypt 1798-1952*, Oxon: Routhledge, 2013, s.47, Judith Mendelsohn Rood, "Asi bir Hidiv Olarak Mehmed Ali Paşa", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanma*, Ed. Jane Hathaway, İstanbul: Alkım Yay., 2007, s.190.

²⁰⁵ Gordon bu sayıyı 2000 kıdemli Arnavutun ve 700-800 süvarinin de dahil olmak üzere 5000 tabur asker olarak vermektedir. Bknz: Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, c.1. Edinburg: Ballantyne and Company, s.499.

²⁰⁶ Dodwell, *The Founder of*, s.71.

²⁰⁷ Fahmy, *Mehmed Ali*, s.70.

Ancak Mehmed Ali için Mora’da kazandığı askeri zaferlerin semeresi arzu ettiği kadar tatmin edici olmayacaktı. Avrupa kamuoyunda destek gören Yunan İsyanı’na büyük güçlerin müdahalesi çok yakındı. İbrahim Paşa’nın üst üste kazandığı zaferler, Avrupa’da ve Rusya’da siyasi ve askeri çevrelerde harekete geçmek gerektiği düşüncesinin yerleşmesine neden oldu.²⁰⁸

Viyana Kongresi’nden bu yana diplomatik seviyede gerçekleşen devletlerarası müdahaleler Yunan isyanıyla birlikte biçim değiştirecekti. Yunan isyanına İngiltere, Rusya ve Fransa’nın müdahalesi, dünya tarihinde “insani” gerekçelerle gerçekleşen ilk askeri müdahale olarak kabul edilir ki bu konsept zamanla gittikçe popülerleşmiştir.²⁰⁹ Elbette Yunan İsyanı esnasındaki bu “insan”i müdahalelerin Levant’taki meselelerle ilgili olan devletler bakımından Yunanlılarla en ilgili olanların başında Rusya geliyordu. Rusya’nın ve Yunanlıların Ortodox olmalarından kaynaklanan dini bir yakınlıkları bulunuyordu. İstanbul’da bulunan Ortodox patriği de bu noktada Rusya açısından ayrı bir önem kazanıyordu. İsyanı önderliğini yapan Filiki Eterya Cemiyeti Başkanı Alexander İpsilanti’nin 1821’de Hristiyanlık namına kendilerini kurtarmaları için başvurduğu kişi de Rus Çar’ıydı.²¹⁰ Ticaret Rusları ve Yunanlıları yakınlaştıran ikinci önemli unsurdu. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ticaretin önemli bir kısmını ellerinde tutan Yunanlılar, Rus bayraklı gemilerle Rusya’dan tahıl taşıyorlardı. Doğu ticaretindeki bu kritik konumları nedeniyle Rusya, Balkanlardaki konsolosluklarında Yunanlıları tercih ediyordu.²¹¹ Rusların ve Yunan İhtilaline özel ilgilerini anlamak için bahsetmemiz gereken bir diğer husus da Rusya’nın Karadeniz’de ele geçirdiği yeni yerlerde uyguladığı iskân politikasıdır. Rusya özellikle Osmanlı sınırına yakın olan Hotin, Kili, Reni ve Akkerman gibi yerlerde, meskûn olan Müslüman nüfusu Hristiyanlarla değiştirmişti.²¹²

²⁰⁸ Richmond, *Egypt*, s.47.

²⁰⁹ Alexis Heraclides&Ada Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*, Manchester: Manchester University Press, 2015, s.105.

²¹⁰ Henry Kissenger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Boston: Houghton Mifflin, 1957, s.287.

²¹¹ Barbara Jelavich, *Russia’s Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s.49-50.

²¹² Barbara Jelavich, *Russia’s Balkan Entanglements*, s.51.

Olanları bir süredir izleyen İngiltere, muhtemel bir Osmanlı-Rus çatışmasından da endişe ettiği için sonunda müdahale etti. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi göstermişti ki İngiliz menfaatleri gereği hiçbir Avrupalı gücün Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz kazanmasına ve Avrupa Uyumu'nun bozulmasına müsaade edilemezdi. Bu nedenle Paşa'nın ordusunun hem İngiltere'nin aleyhine hem de İngiltere'ye göre Sultan'ın aleyhine olacak şekilde nüfuz alanını genişletmesinin önüne geçmek için harekete geçen İngilizlerin bulduğu çözüm imparatorluk sınırları içerisinde Yunanlılara daha fazla özerklik tanınmasıydı.²¹³ 1826 yılında İngiltere ve Rusya tarafından imzalanan St.Petersburg Protokolü'nde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde otonom bir Yunanistan kurulması için Yunanlılar ve Türkler arasında İngiltere'nin aracılık etmesi öngörülyordu.²¹⁴ Mısır ile Doğu Akdeniz'deki menfaatleri gereği uzun zamandır yakın ilişkiler kuran Fransa ise başlangıçta olayları seyretmekle yetinirken kamuoyu baskıları ve Mısır'ın bölgede Fransız menfaatleriyle örtüşmeyecek şekilde güçlü bir rakip olarak ortaya çıkması ihtimalinin doğması üzerine İngiliz-Rus ittifakına dâhil oldu. Fransa'nın İngiltere ve Rusya'ya bir yıl sonra katılmasıyla imzalanan Londra Anlaşması sonrasında Rus-İngiliz-Fransız birleşik donanması Amiral Codrington komutasında harekete geçti.²¹⁵

Avrupa başkentlerindeki hava Osmanlılar aleyhine dönerken, Mehmed Ali Paşa, bir süredir hem Mısır donanmasının hem de kendisinden talep edildiği için Osmanlı donanmasının ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olması nedeniyle seferin maliyeti hakkında endişe etmekteydi.²¹⁶ Büyük güçlerin Yunanlılara destek vermek amacıyla birleşmesi Paşa'nın Avrupa'yı karşısına alması demekti. Mehmed Ali, Avrupalı güçlerle karşı karşıya gelmesi durumunda Mısır donanmasının büyük bir felaket yaşanacağını öngörmüş, bu konuda endişelerini İstanbul'daki kethüdası Necip Efendi'yle paylaşmıştı.²¹⁷ Paşa'nın haklılığı kısa bir süre sonra ortaya çıktı. 20 Ekim 1827'de Navarin kıyılarında bulunan Osmanlı-

²¹³ Rogan, *Araplar*, ss.90-91.

²¹⁴ Richmond, *Egypt*, ss.47-48.

²¹⁵ Clogg, *Modern Yunanistan*, s.59.

²¹⁶ Fahmy, *Paşa'nın Adamları*, s.55.

²¹⁷ Fahmy, *Paşa'nın Adamları*, ss:58-59.

Mısır donanması birleşik Rus-İngiliz-Fransız donanması tarafından 3 saat gibi kısa bir sürede imha edildi. Beş büyük donanmanın kısa süren bu karşılaşması Yunan bağımsızlığının kaderini tayin edecekti. Osmanlılarla Yunan isyancıları anlaşmaları için zorlamak maksadıyla planlanan bu deniz harekâtı kısa sürede Metternich'in deyimiyle "dehşet verici bir faciaya" İngiltere Dışişleri Bakanı Wellington'a göre ise "nahoş bir hadise"ydi.²¹⁸ Fakat İngiliz-Fransız- Rus müttefik donanmalarının maksadını aşan müdahalesi Mehmed Ali Paşa ile Sultan arasındaki krizin büyümesine neden olacaktı.

Sultan'ın Navarin faciasının ardından tazminat talep etmesi ve Akkerman Antlaşması'nın koşullarını yerine getirmeyeceğini ilan ederek 1828'de Boğazları yabancı gemilere kapatmasıyla beraber Rusya Osmanlı'ya savaş ilan edecekti.²¹⁹ Böylece Mehmed Ali Paşa Osmanlı-Rus Savaşı'nın da patlak vermesiyle beraber daha fazla kayıp vermemek için harekete geçti ve İngiltere'ye Suriye'yi işgal etmesi konusunda destek verirlerse Mora'dan çekilmeyi önerdi.²²⁰ Codrington ve Mehmed Ali Paşa arasında 9 Ağustos 1828 tarihinde İskenderiye'de yapılan anlaşmaya göre İbrahim Paşa Mora'dan çekilecek ve esir Yunanlılar serbest bırakılacaktı.²²¹ Fransızların desteği ile aynı sene Yunanlılar, Osmanlı askerlerini Mora'dan çıkarmayı da başardı.²²² Mehmed Ali Paşa, uzun süredir Mora'dan çekilme talebine kayıtsız kalan Bâbiâli'nin onayı olmaksızın bu anlaşmayı yaptığı gibi, Rus Harbi için kendisinden istenen 10.000 askerlik yardımı da 25000 kese iane ile geçiştiriyordu.²²³ Tüm bu gelişmeler Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı Padişahı II. Mahmud arasında tansiyonun gittikçe yükselmesine neden oldu.

Mehmed Ali Paşa kaybettiği donanmasını ve kayıplarını telafi etmek için hemen harekete geçti. Ancak gelişmeler II. Mahmud'un aleyhine ilerliyordu. Osmanlı

²¹⁸ Brown, *International Politics*, s.54.

²¹⁹ Brown, *International Politics*, s.54-55.

²²⁰ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.87.

²²¹ Pierre Crabitieés, *Ibrahim of Egypt*, Londra: George Routhledge&Sons LTD., 1935, s.119.

²²² İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 3 Şubat 1830'da imzalanan Londra Protokolü ile kurulduğu ilan edilen bağımsız Yunanistan Devleti'ni 24 Nisan 1830'da Osmanlılar da kabul etmek zorunda kaldı.

²²³ Ragıp Efendi-Rauf Efendi, *Mısır Meselesi*, s.10.

İmparatorluğu Navarin felaketinde donanmasını kaybetmiş ve Rus Harbi'nde ise henüz yeni kurulmakta olan ordusundan olmuştu. Üstelik Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı tazminat, savaş ve isyanlar Osmanlı maliyesini fazlasıyla bozmuştu. Avrupa ise Fransa'da patlak veren 1830 Temmuz İhtilali ile fazlasıyla meşguldü. Mehmed Ali Paşa kısa bir süre sonra Suriye'ye doğru harekete geçerken bütün bunları kuvvetle muhtemeldir ki göz önünde bulunduracaktı.

2.2. 1831-1833 Suriye Seferi

1828 yılında Jeremy Bentham'dan Mehmed Ali Paşa'ya bir mektup gelir. Mektupta Bentham, Paşa'ya ne kadar büyük bir güç elde etmiş olsa da hâlâ bir plan belirlememiş olduğunu söyler ve yönetimle ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmaktan da kendini alamaz.²²⁴ Gözetleme ve iktidar ilişkisi üzerine oldukça kafa yormuş olan ve panoptikon'un²²⁵ tasarımcısı olan Bentham'ın kast ettiği "plan" Mehmed Ali Paşa'nınkiyle aynı olmasa da Paşa da "iktidar olmak" ve "iktidarda kalmak" üzerine çokça düşünmüştü ve Bentham'ın sandığının aksine, uzun zamandır oldukça kapsamlı planları vardı. Mehmed Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarından beri buna hazırlık yapıyordu.

Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu yeni düzen özellikle fellahların hayatını tamamen değiştirmişti. Tarlalarda ve angarya işlerde çalışmanın yanı sıra zorunlu askerlik uygulaması Mısırlı köylüleri canından bezdirmiş ve bu yeni hayatın yükümlülüklerinden kurtulmak için fellahlar bazıları oldukça acılı yeni yollar aramaya başlamışlardı. Köylüleri ve ailelerini en çok zorlayan zorunlu askerlik uygulamasından kurtulmak için köylüler arsenikle kendilerini kör etmek, tetik parmaklarını kesmek, ön dişlerini çıkarmak ya da kollarını kırmak gibi acı veren

²²⁴ Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2001, s.76., Emine Fuat Tugay, *Bir Aile Üç Asır*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2015, s.118.

²²⁵ Panoptikon, "gözetim altında tutulacak her tür insanın bulunduğu her tür kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, ticarethanelere, islahavlerine, yoksullar evine, karantina istasyonlarına, fabrikalara, hastanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabilmesi" için dairesel bir yapı çevresine konumlandırılmış, gözetleyicinin merkezde hücrelerin yani gözletlenenin de çevrede olduğu mimari bir tasarımdır. Jeremy Bentham, "Panoptikon ya da Gözetim Evi", *Panoptikon: Gözün İktidarı*, Barış Çoban-Zeynep Özarslan (Haz.), İstanbul: 2019, s.9-14.

çeşitli yöntemlere başvururken bir kısmı da topraklarını terk ediyordu.²²⁶ Köylerinden ayrıлып Suriye'ye firar eden Mısırlı fellahlar literatüre *Mısır Sorunu* olarak geçen krizin, yani Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadelenin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. II. Mahmud ve Paşa arasındaki gerilim Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun, firarî fellahları tedip etmek bahanesi ardında, Suriye'yi ele geçirmek amacıyla yola çıkıp Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun beka sorunu haline dönüşmüştür.

II. Mahmud'un, Mehmed Ali Paşa'yı valiliğinin ilk yıllarından beri Mısır'dan uzaklaştırmanın yollarını aradığına daha önce değinmiştik. Bunun için 1806 yılında onu Selanik'e tayin etmeyi denemiş, 1813-1814 yıllarında Mehmed Ali Paşa Vahhabi Seferi'yle meşgulken onun yerine Paşa'nın kurmaylarından Latif Paşa'yı Mısır'a vali olarak atamaya çalışmıştı. Hatta Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın arasını açmak için İbrahim'i İmparatorluğun en prestijli bölgesi olan Hicaz'a vali olarak atamıştı. Sultan bu resmi girişimlerinden sonuç alamayınca Paşa'yı hediye olarak gönderdiği Arnavut bir köle kız tarafından zehirletmeye dahi çalışıp, "gayr-i resmî" yollardan Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmayı denemişti.²²⁷ Ancak Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'dan ölü ya da diri uzaklaştırmak için yaptığı tüm girişimler, Mehmed Ali Paşa'nın iktidarını daha da sağlamlaştırmak için tedbirler alması gerektiği fikrini pekiştirecekti.

Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye dair fikirleri II. Mahmud'un da malumuydu. Üstelik Paşa uzun süredir Suriye'de özellikle valiler arasında yaşanan her konuya müdahale ederek, bir yandan bölgede taraftar kazanırken bir yandan da Bâbîâli nezdinde nüfuzunu artırmaya çalışıyordu.²²⁸ Mısır'daki Fransız konsolosu Drovetti de 1811 yılında hükümetine yazdığı raporunda Paşa'nın kendisine

²²⁶ Asad Jibrail, Rustum, "The struggle of Mehmet Ali Pasha with Sultan Mahmud II and Some of its Geographical Aspects." *Notes Prepared for the International Geographical Congress of Cairo*, Cairo:1925., s.5.

²²⁷ Rustum, *The Struggle of Mehmet Ali Pasha*, ss.13-14.

²²⁸ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", *Belleten*, Ankara: TTK Yay., C.6, 1995, s.232.

Bâbîâli'ye 7-8 milyon kuruş vererek Suriye'nin idaresini alacağını söylediğini bildirmişti.²²⁹ Paşa'nın Suriye'yi idaresi altına alma isteğini yüksek sesle beyan etmesinin kökleri Hicaz Seferi'ne kadar uzanır. Hicaz Seferi sırasında ordunun ihtiyaçlarının ve hazırlıkların Suriye üzerinden çok daha kolay yapılabileceğini iddia eden ve bu nedenle de Suriye'nin idaresinin kendisine verilmesini 1813 yılında resmen talep eden Mehmed Ali Paşa'ya Sultan'ın cevabı olumsuz olmuştu.²³⁰ Suriye'ye ilişkin talepleri her defasında geri çevrilen Mehmed Ali Paşa'nın vazgeçmeye hiç niyeti yoktu. Yunan İsyanı'nın bastırılması esnasındaki yardımlarının karşılığı olarak Suriye'yi talep eden Paşa'ya II. Mahmud'un cevabı Paşa'nın Mısır yerine Suriye'ye giderek Mısır'ı savunmasız bırakacağı gerekçesiyle olumsuz olmuştu.²³¹

Mehmed Ali Paşa'nın bu talebini yalnızca Mısır'da kurduğu düzenin devamını sağlamak ve Mısır'ın "doğal" sınırı olan Suriye'yi de alarak Mısır'ın güvenliğini sağlamak arzusunda olmasıyla açıklamak yeterli değildir.²³² Napolyon da Mısır'a ayak bastıktan sonra Suriye'ye yönelmişse de Akka'daki mücadeleden sonra geri çekilmek zorunda kalmıştı. Burada belirleyici olan Mehmed Ali Paşa'nın ne zamandır müstakil bir devlet kurmak arzusunda olduğunu tespit etmektir.

II. Mahmud'un kendisine herhangi bir toprak vermeyeceğini anladıysa da Suriye Mehmed Ali Paşa için kolay vazgeçebileceği bir yer değildi. Suriye müdafaasının kolay olması nedeniyle Sultan'ın Anadolu ve Paşa'nın Mısır arasında doğal bir savunma hattı olmasının dışında Mehmed Ali Paşa'nın ihtiyacı olan insan ve hammadde kaynağı için de ideal bir bölgeydi. Pamuk ve çivit gibi çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi açısından çok verimli arazilere sahip olsa da Mısır toprakları, Mehmed Ali'nin donanması için son derece stratejik bir hammadde olan kereste için ihtiyaç duyulan orman ağaçlarının yetişmesine imkân vermeyecek kadar tuzluydu. Ülkede yetişen akasya ve palmye ağaçları da

²²⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, s.51.

²³⁰ Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında*, s.199.

²³¹ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.218.

²³² Butrus Abu-Manneh, "Mehmed Ali Paşa and Mahmud II: the Genesis of a Conflict", *Turkish Historical Review*, s.1, 2010, s.14.

donanmanın ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Mehmed Ali Paşa başta donanma olmak üzere çeşitli nedenlerle ihtiyaç duyduğu keresteyi ithal etmek zorunda kalıyordu. Suriye ise sahip olduğu ormanlarla Paşa'nın ihtiyacı olan kereste ve yeni kurduğu ipek sanayisi için gerekli olan dut ağaçlarına sahipti.²³³ Sudan'da bulmayı umduğu ancak hayal kırıklığına uğradığı maden yatakları açısından da zengin olan Suriye, özellikle de Lübnan, demir, altın, gümüş, bakır, çinko ve kömür madenlerine sahipti.

Bu zengin kaynaklarına rağmen, etkin bir merkezi yönetimin kurulamamış olmasından ötürü Suriye'de 18. ve 19. yüzyıl boyunca yerel liderler ve Osmanlı valileri arasında sürekli iktidar mücadelesi yaşanıyordu. Bu iktidar mücadelelerinden en çok etkilenen halk kendi içinde oldukça bölünmüş ve fanatik hale gelmişti. Bu bölünmenin nedeni etnik, kabilevi, bölgesel ve inançsal olabiliyordu. Suriye-Filistin bölgesi Osmanlı idaresinde dört vilayete ayrılmıştı: Halep, Trablusşam, Sayda ve Şam. Bunlardan başka fiilen yarı bağımsız yerel liderler tarafından idare edilen beş bölge daha vardı. Lübnan Dağı, Havran'ın doğusunda bulunan Dürzi Dağı, Lazkiye'nin yukarısındaki bulunan El-Nuseyriye Dağları, Nablus civarındaki tepeler ve Kudüs'ün batısındaki Yehuda/Halil Dağları. Oldukça korunaklı bir yer olan Lübnan Dağı civarını kontrolü altında tutan Emir Beşir Şihab bölgedeki en güçlü idareciydi. Halkın bir kısmı Hristiyan, Katolik Maruniler ve Ortodokslardan, diğer yarısı ise Şii Müslüman bir grup olan Dürzilerden oluşuyordu.²³⁴

Söz konusu parçalanmış siyasî ve toplumsal yapı Mehmed Ali'nin Suriye'ye yönelik planları için davetiye niteliğindedir. Üstelik Suriye, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olmasının yanı sıra, demografik kaynakları bakımından da

²³³ Mehmed Ali Paşa'nın 1831-1840 yılları arasında Suriye ormanlarından ne denli faydalandığını belirtmek için 1838 yılında Mısırlı bir memurunun 1.032.000 ağacın hangi işlerde kullanılacağını denetlemek amacıyla İskenderiye'ye gönderildiğini söylememiz sanırım yeterli olur. Üstelik henüz 1832 yılında İbrahim Paşa Konya Muharebesi'ni kazanır kazanmaz Adana ormanlarından kıyıya giden bir yol açılması için hemen talimat verilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz: James Augustus St. John, *Egypt and Muhammed Ali*, c.2., London:1834, s. 507., Rustum, *The struggle of Mehmet Ali Pasha*, s.18.

²³⁴ Richmond, *Egypt*, ss.50-51.

Mehmed Ali Paşa'nın yayılmacı politikasında ihtiyacı olan bir bölgeydi. Sudan Seferi'nden elde etmeyi planladığı köle nüfusunun ve hatta Sudan'dan çeşitli ihtiyaçlarda kullanılmak üzere getirilen hayvanların dahi Mısır iklimine alışamayıp ölmeleri, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi Mısır'ı her anlamda besleyecek, kayıplarını telafi edecek ve koruyacak vazgeçilmez bir arka bahçe olarak görmesine neden oluyordu. Suriye'yi ele geçirmek hem Mora Seferi'nde kaybettiği neferin telafisini hem de tarımsal üretimde ihtiyaç duyduğu insan gücünü sağlayacaktı.

Ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu ve Süveyş Kanalı'nın faaliyete geçmediği bu dönemde, Mısır'ı Avrupa ve Uzakdoğu'ya bağlayacak buharlı gemilerin yokluğunda Mısır ve Suriye ekonomisi birbirine bağımlıydı. Mısır Suriye'ye pirinç, şeker, pamuk ve yünlü giysiler temin ederken, Suriye ipek, zeytin ve zeytinyağı, sabun, tütün ve Orta Asya, Hindistan ve Çin'den gelen pek çok metayı Mısır'a ulaştırıyordu. Mehmed Ali Paşa Suriye'yi ele geçirirse bölge ticaretini tamamen kontrolü altına almış ve büyük bir gelir kaynağı elde etmiş olacaktı.²³⁵

Ancak her şeyden önemlisi Mehmed Ali Paşa'nın Afrika'daki kazanımlarını korumasının ve Mısır'da kendisinin ve ailesinin Osmanlı Sultanı'na karşı güvenliğini sağlamasının yegâne yolu Suriye topraklarından geçiyordu. Çünkü Suriye dağlık yapısı ve dar geçitleriyle Osmanlı ordusunun muhtemel bir yürüyüşünün önünde ciddi engel teşkil ediyordu. Diğer taraftan Asya ve Mehmed Ali Paşa'nın Afrika'daki toprakları arasında kusursuz bir köprü olan Suriye, coğrafi ve ticari olarak Mısır'ın bir parçasıydı. Mehmed Ali Paşa da bu coğrafi birlikteliği aynı zamanda politik bir yapıya büründürmeyi uzun zamandır planlıyordu.

2.2.1. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi (1831)

²³⁵ Rustum, *The struggle of Mehmet Ali Pasha*, s.23.

Suriye topraklarına sahip olmak isteyen Mehmed Ali Paşa için 1831 yılında ideal şartlar oluşmuştu. Rus Harbi nedeniyle hem ordusu hem maliyesi çok zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Mehmed Ali Paşa ile girişeceği bir askeri mücadeleden galip çıkma ihtimali düşüktü. 6000 kadar fellahın Mısır topraklarını terk edip Suriye'ye kaçmasıyla Paşa'nın beklediği fırsat doğdu. Paşa, Akka Valisi Abdullah Paşa'ya mültecileri iade etmesini aksi takdirde kendisinin gelip onları alacağını bildirdi.²³⁶ Mehmed Ali Paşa'nın mültecilerin iade edilmesi talebine Abdullah Paşa'nın cevabı ise Osmanlı tebaasının Mısır'dan çıkmasına Mehmed Ali Paşa'nın engel olamayacağı, Suriye topraklarına girmelerine ise kendisinin engel olamayacağı, bu konuda Bâbiâli'ye başvurması gerektiği şeklindeydi.²³⁷

Abdullah Paşa'nın ipek böceği tohumunun Mısır'a gönderilmesini yasaklaması, Mısırlı tüccarlardan haraç alması ve Mısır limanlarını zarara uğratacak şekilde doğuya yapılacak ihracatın Sina Yarımadası üzerinden yapılması için zorlaması nedeniyle Mehmed Ali Paşa bir süredir Akka valisiyle zaten sorun yaşıyordu.²³⁸ Yaşanan son olay neticesinde İstanbul, Mehmed Ali Paşa'yı şikâyetlerini Bâbiâli'ye iletmesi ve bağımsız hareket etmemesi, Abdullah Paşa'yı da Mısırlı tüccarlara zorluk çıkarmaması konusunda uyardı.²³⁹ Fakat Mehmed Ali Paşa'nın eline geçirdiği bu fırsattan vazgeçmeye niyeti yoktu. 14 Ekim 1831'de İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun öncü birlikleri Sultan'ın rızası olmadan donanma ile İskenderiye'den Yafa'ya doğru harekete geçti.²⁴⁰ Küçük İbrahim Paşa komutasındaki esas Mısır ordusunun el-Ariş ve Gazze'ye doğru 2 Kasım 1831'de hareket etmesiyle hem kara hem de deniz yoluyla yapılması planlanan sefer iki koldan başlamış oldu. İskenderiye Limanı'nda bütün gemilere uygulanan ambargo nedeniyle olayları gecikmeli haber verebildiğinden yakınan İngiltere'nin İskenderiye Konsolusu Barker, 4-9 Kasım tarihleri arasında İbrahim Paşa donanmasına ait 14 gambot ve 23 savaş gemisinin denizden, Kahire'den yola çıkan Mısır ordusunun karadan Akka Kalesi'ni kuşatmak için yola çıktığını

²³⁶ Dodwell, *The Founder of*, s.108.

²³⁷ Pierre Crabités, *İbrahim of Egypt*, London: Routledge, 1935, ss.136-137.

²³⁸ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.37

²³⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, s.59.

²⁴⁰ FO 881/1668 Mr. Barker, No.45 17 Kasım1831.

Mandeville'e bildiriyordu.²⁴¹ Altundağ'a göre Mısır ordusu 6 alay piyade, 4 alay süvari, 40 sahra ve daha fazla muhasara topu, 23 savaş ve 17 nakliye gemisine sahipti.²⁴²

8 Kasım 1831'de Yafa deniz harekatiyle kuşatıldı.²⁴³ 23 Kasım'da donanma Filistin kıyılarından Akka'ya ulaştı. 9 Aralık 1831'de Akka'nın kuşatıldığı ve bombalandığı haberi İskenderiye'ye geldikten²⁴⁴ kısa bir süre sonra, müsaadesi alınmadan başlatılan bu seferle ilgili Padişah tarafından Paşa'yla görüşmeleri için Mustafa Nazif Efendi gönderildi. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı mümessiline kendisine Suriye'nin verilmesi konusundaki isteğini yineleyip Akka valiliği için Sultan'ın hazinesine büyük bir miktar ödeme yapmayı kabul edeceğini ve bu teklifine cevap gelene kadar da Şam'a düzenlediği operasyonu durduracağını söyledi. Ancak aldığı cevap bunun mümkün olmadığı ve kendisine karşı tedbirler alınacağı şeklinde olunca²⁴⁵ Mehmed Ali Paşa'ya göre çatışma kaçınılmaz olmuştu. 1832 yılının ilk aylarında Mısır birlikleri Kudüs, Sayda, Beyrut ve Trablus'a, Sultan'ın birlikleri de Halep'e doğru harekete geçti.²⁴⁶ Mehmed Ali Paşa'yla uzlaşmanın mümkün olmadığını gören Bâbüâli 3 Mart 1832'de Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Sultan'ın otoritesine karşı başlattıkları isyandan vazgeçene kadar Mısır, Cidde ve Girit valiliklerinin tecil edildiğini duyurdu.²⁴⁷

Akka Kale'si 6 aylık bir kuşatmanın ardından 27 Mayıs 1832'de İbrahim Paşa tarafından ele geçirildi ve Akka Valisi Abdullah Paşa Kahire'ye esir olarak gönderildi.²⁴⁸ 31 Mayıs'ta zafer haberi İskenderiye'ye ulaştı. Bu defa müzakereci

²⁴¹ FO 195/93, Barker'dan Mandeville'e, 17 Kasım 1831.

²⁴² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.53., Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.129.

²⁴³ FO 881/1668 Mr. Barker, No.52, 5 Aralık 1831.

²⁴⁴ FO 881/1668, Mr. Barker, No.45 17 Kasım 1831, Mr. Barker, No.52, 5 Aralık 1831, Mr. Barker, No.1, 2 Ocak 1832.

²⁴⁵ FO 881/1668, Mr. Barker, No.54, 23 Aralık 1831, Mr. Barker, No.1, 2 Ocak 1832, Mr. Barker, No.2 8 Ocak 1832., Mr. Barker, No.9, 13 Şubat 1832. Mr. Mandeville, No.5, 26 Ocak 1832. 5 Mart 1832.

²⁴⁶ FO 881/1668, Mr. Barker, No.2, 8 Ocak 1832, Mr. Barker, No.27, 29 Mart 1832.

²⁴⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.58.

²⁴⁸ Akka Kalesi'nin kuşatılması ve ele geçirilmesini Lübnan Emiri II. Beşir'in danışmanı Mihail Mişâqa'nın gözünden okumak için bknz: *Murder, Mayhem, Pillage, and Plunder: The History*

gönderme sırası Paşa'nındı. Mehmed Ali Paşa, Necip Efendi'yi Sultan'la uzlaşma önerileriyle özel elçi olarak gönderdi. Talepleri arasında Trablus, Akka ve Şam Paşalıklarının yanı sıra Mısır'a tekrar Paşa olarak atandığını bildiren bir ferman yazılması vardı.²⁴⁹ Çünkü Bâbîâli, Mehmed Ali ve İbrahim Paşa'nın isimlerini bayram şöleninde tüm atamaların yapıldığı ve onaylandığı İstanbul'da basılan yıllık listeden çıkarmıştı. Ancak bu teklifi kabul görmediği gibi Bâbîâli, Paşa'nın uluslararası arenada da asi olarak kabul edilip kendisiyle herhangi bir siyasi ya da ticari münasebette bulunulmasının önüne geçmek için girişimlerde bulundu. Reisülküttab Akif Efendi o sırada Yunan sınır meselesiyle alakalı olarak İstanbul'da bulunan Stratford Canning'e Mehmed Ali Paşa ve oğlunun asi ilan edildiğini bildirdi ve dost güçlerin tebaalarının isyancı paşaya yardım sağlamaktan men edilmelerini, Paşa'nın ihtiyacı olan herhangi bir erzak ya da mühimmat taşımaları durumunda Bâbîâli tarafında yargılanma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceklerini, bu nedenle gerekli tedbirlerin almasını istedi.²⁵⁰ Rusya, Prusya ve Avusturya konsolosları da Sultanın talebi neticesinde Mısır ve Suriye kendi bayrakları ile yapılacak tüm ticari münasebetleri durdurduklarını Mehmed Ali Paşa'ya bildirdiler. 19 Ağustos'ta, yani ilk ihtardan iki ay sonra, Rusya başkonsolosu da Mısır'dan ayrılması için talimat aldı.²⁵¹

Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'yı asi ilan ettiği 7 Haziran tarihli ferman ulaştığında Paşa'nın karşı hamlesi aynı gün Şam'a kendi atadığı bir vali yollamak oldu. 13 Haziran'da da İbrahim Paşa hiçbir dirençle karşılaşmadan Şam'a girdi ve Sultan'ın tayin ettiği memurlar Osmanlı ordusunun kamp kurduğu Hama'ya gönderildi.²⁵² 8 Temmuz'da İbrahim Paşa'nın ordusu Humus'a geldi ve Hama yakınlarındaki muharebede Osmanlı'nın 30000 kişilik ordusu dağıtıldı. Mısır ordusu, 10 Temmuz'da da hiçbir dirençle karşılaşmadan Hama'yı ele geçirdi.²⁵³

of the Lebanon in the 18th and 19th Centuries, (Translated by Wheeler M. Thackston), Albany: State University of New York Press, 1988, ss.166-168.

²⁴⁹ FO 881/1668, Mr. Barker, No.49, 4 Haziran 1832.

²⁵⁰ FO 881/1668, Sir Stratford Canning, No.32, 17 Mayıs 1832

²⁵¹ FO 881/1668, Mr. Barker, No.54, 12 Haziran 1832, Mr. Barker, No.66, 25 Haziran 1832, Mr. Barker, No.93, 20 Ağustos, 1832.

²⁵² FO 881/1668, Mr. Barker, No.52, 8 Haziran 1832, Mr. Barker, No.61, 21 Haziran, 1832.

²⁵³ FO 881/1668, Mr. Barker, No.75, 15 Temmuz 1832, Mr. Barker, No.78, 19 Temmuz 1832.

İbrahim Paşa, daha sonra Kuzey Suriye'nin önemli şehri Halep'e 15 Temmuz'da bir sorun yaşamadan karşılaşmadan girdi ve kuzeye doğru yürüyüşüne devam etti. 29 Temmuz'da Antakya ve İskenderun arasındaki Belen Boğazı'nda Hüseyin Paşa komutasındaki bir diğer Osmanlı ordusu ağır yenilgiye uğratıldı.²⁵⁴ Hüseyin Paşa bu yenilgi sonucunda İskenderun'u terk etti ve Adana'ya kaçtı. Antakya'nın 1 Ağustos'ta İbrahim Paşa'ya teslim olmasıyla Suriye'nin dört paşalığının hiç birisinde Mısır güçlerine teslim olmamış bir yer ve Mehmed Ali'nin ordusunun Anadolu'ya ilerleyişine engel olabilecek bir güç kalmamış oldu.

İbrahim Paşa, Mısır ordusunun başında yürüyüşüne devam etti. 30 Ekim'de Ereğli'ye ulaştı ve 27 Kasım'da herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Konya'yı aldı. 21 Aralık'ta başlayan Konya Muharebesi, Mısır ordusunun Reşid Mehmed Paşa komutasındaki son Osmanlı gücünü de yenip Paşa'yı esir almasıyla sonuçlandı.²⁵⁵ Bu hızlı ilerleyiş Suriye'yi ele geçirmek üzere harekete geçip Konya'ya kadar uzanan Paşa için de sürpriz olsa bile asıl Avrupa için şaşırtıcı olmuştu.

Mısır ordusunun Anadolu'daki yürüyüşü karşısında ses veren ilk ülke Fransa olmuştu. Fransa Temmuz 1832'de Bâbîâli'ye arabuluculuk teklifinde bulunsa da, Paris'in Mehmed Ali Paşa ile yakın ilişkilerinden dolayı Fransa'nın arabuluculuğundan ziyade güçlü bir donanması olan İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı askeri yardımda bulunabileceğini düşünen Bâbîâli, Canning ile irtibata geçerek destek talep etti. Sultan'ın kendisi ve Reisülküttab tarafından İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ittifak yapılması için doğrudan öneride bulunuldu. Bâbîâli'nin ilk amacı, Mehmed Ali Paşa'ya karşı mücadelesinde İngiltere'den askeri destek bulmaktı. Paşa ise mücadelede kullanılmak üzere Osmanlı donanmasına katılacak 15 İngiliz savaş gemisi talep eden Bâbîâli doğacak masrafların kendileri tarafından karşılanacağını da bildirdi. Ayrıca Mısır donanmasında çalışan İngilizlere karşı tedbir alınmasını da talep

²⁵⁴ FO 881/1668, Mr. Barker, No.90, 12 Ağustos, Mr. Barker, No.93, 20 Ağustos 1832.

²⁵⁵ FO 881/1668, Mr. Barker, No.116, 15 Kasım 1832, Mr. Barker, No.124, 24 Kasım 1832, Mr. Barker, No.126, 27 Kasım 1832, Mr. Barker, No.136, 21 Aralık 1832, Mr. Barker, No.1, 3 Ocak 1833.

etti.²⁵⁶ Bâbîâli, bunun karşılığında İngiltere'ye bazı ticari üstünlükler verilecekti. Sir Stratford Canning bu önerileri hükümetine iletmeyi kabul etti ama hükümetinden gelecek talimatlar olmadan, Bâbîâli'ye yönelik genel dostane bir yaklaşımdan öte bir cevap veremeyeceğini de belirtti.²⁵⁷ Bâbîâli'nin Mehmed Ali Paşa ve Rusya arasında kalarak yaşadığı açmazın farkında olan Canning, hükümetine Paşa'nın olası zaferinin İngiltere'nin bölgedeki ticari çıkarlarını olumsuz etkilemesinin yanı sıra, Sultan'ın yenilmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun daha fazla Rus etkisine ve tecavüzüne maruz kalması anlamına geleceğinden Doğu Akdeniz'de daha aktif bir politika izlenmesi gerektiğini yazdı. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsız bir devlet kurmasına müsaade edilmesinin, İmparatorluğun dağılması için geri dönülmez bir adım atılması demek olduğunu da ekledi.²⁵⁸ Canning ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlar yoluyla yenileşmesinin ve ayakta tutulmasının lüzumunu ve bu süreçte İngiltere'nin aktif bir rol alması gerektiğini dile getiren ilk hariciye diplomatlarından.²⁵⁹

İngiltere ise bu dönemde tüm dikkatini Belçika ve Portekiz meselelerine verdiğinden, Hariciye Nazırı Lord Palmerston Osmanlı'yı bu en kritik dönemde bir maslahatgüzarın insafına bırakmak durumunda kalmıştı. Canning'in ayrıntılı raporu ve uyarıları, hatta İngiltere'nin İskenderiye Konsolosu John Barker'dan gelen Mehmed Ali Paşa'nın şimdiye kadar gizlediği ancak artık saklamadığı amacının Padişahı devirip yerine oğlunu geçirmek olduğu yönündeki uyarıların

²⁵⁶ BOA, HAT, 368/20339.

²⁵⁷ FO 881/1668, Sir Stratford Canning, "Separate and Secret" 9 Ağustos 1832

²⁵⁸ FO 78/211, Canning'den Palmerston'a, 19 Aralık 1832, Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, New York: Howard Fertig, 1970, s.57.

²⁵⁹ 1832 yılının sonlarında İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilen Lord Ponsonby, Stratford Canning ve David Urquhart bu fikrin temsilcilerindendir. Bknz: Charles Webster, Urquhart, Ponsobby, and Palmerston, *The English Historical Review*, Vol. 62, No. 244 (Jul., 1947), pp. 327-351. Canning ve Osmanlı İmparatorluğu'nda reform girişimleri konusu için bknz: İrşat Sarılioğlu, *Lord Stratford Canning'in İstanbul büyükelçiliği 1841-1847*, Basılmamış Doktora Tezi, 2017. Urquhart hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: Geoffrey Nash, *From Empire to Orient: Travellers to the Middel East 1830-1926*, New York: I. B. Tauris, 2005, Ayrıca Canning, Ponsonby ve Urquhart'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda reform girişimleri için bknz: Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesine İngiliz Etkisi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

ardından 27 Mayıs'ta Akka'nın düşüşüne bile Lord Palmerston tepkisiz kaldı.²⁶⁰ Barker'ın bu uyarıları yersiz değildi. İbrahim Paşa babasına yazdığı mektupların birinde İstanbul'a kadar ilerleyip II. Mahmud'u devirerek yerine oğlu Abdülmecid'i geçirmeyi önermişti. Üstelik İbrahim Paşa II. Mahmud'un hal'i için Halep müftüsünden bir fetva alıp bunu Anadolu ve İstanbul'da da duyurarak Sultan aleyhine bir isyan çıkartmayı ve böylece Sultan'ı tahtından etmeyi de babasına teklif etmiş, fakat bunların hiçbirisi Mehmed Ali Paşa tarafından kabul görmemişti.²⁶¹

İngiltere İstanbul'da artacak bir Rus etkisinden Yakın Doğu'daki ticari menfaatleri gereği çok kaygılansa da Fransa ile ilişkileri de aynı derecede gerilimliydi. Her ne kadar Mısır sorununda İngiltere ile uyumlu ve iş birliğine açık bir politika izliyor gibi görünse de Mısır'daki Fransız etkisi ve etkinliği malumdu. Mehmed Ali Paşa'nın "kalkınma hamlesinin" yardımcıları çoğunlukla Fransızlardı. Mısır'da artan Fransız nüfuzu kendini ticaret alanında da göstermiş ve bu dönemde Fransa'nın bölgedeki ticaret hacminin yükselmesi İngiltere ve Fransa'yı Doğu Akdeniz ticaretinin iki önemli rakibi haline getirmişti.²⁶² Zaten Fransa Mısır'daki etkinliğini kullanarak Mehmed Ali Paşa'nın yayılmacı hırslarını kaşıyıp Drovetti vasıtasıyla 1829 yılında Cezayir'i işgal etme teklifinde bulunmuştu. Böylece Paris hükümeti Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri yürüten Cezayir dayılarından kurtulmuş ve Akdeniz ticaretinin güvenliğini Osmanlı İmparatorluğu'nu karşısına almadan sağlamış olacaktı. Fakat Fransa'nın bu teklifi Mehmed Ali Paşa tarafından kabul görmeyince Cezayir'i kendi kuvvetleriyle işgal etmek zorunda kaldı. Bu nedenle Mısır krizi, İngiltere için yalnızca İstanbul'da Rus nüfuzunun artması ihtimali nedeniyle değil, aynı zamanda ticari rakibi Fransa ile doğrudan karşı karşıya gelmesi olasılığı nedeniyle tehlikeliydi.

²⁶⁰ Herbert C. F. Bell, *Lord Palmerston*, C.I., Hamden Connecticut: Archon Books, 1966, s.180, Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, C.1., London: G. Bell&Sons Ltd, 1951, s.278-279.

²⁶¹ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, ss:224-225.

²⁶² Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Oxford: Clarendon Press, 1970, ss.39-39.

Bu esnada Mehmed Ali Paşa'dan Sultan'a müzakere teklifi ulaştı. Kapudan Paşa vasıtasıyla yapılan bu teklif karşısında Bâbîâli'de Kaymakam Paşa, Serasker Paşa, Kethüda ve Reis Efendi'nin bir araya geldiği gizli bir meşveret düzenlenmiş, Mehmed Ali Paşa'nın niyetinin uzlaşmaya taraftar olmasına rağmen sonuç alamadığını büyük devletlere göstermek olduğu kararına varılmış ve bu nedenle Paşa'ya verilecek cevabın bir süre bekletilmesine, bu esnada da Avusturya'daki Osmanlı maslahatgüzârı Mavroyani'nin yanı sıra Namık Paşa'nın da fevkalade elçi olarak Londra'ya gönderilmesine ve İngiltere Kralı IV. William'a hitaben bir mektup yazılmasına karar verildi.²⁶³ Reisülküttab aracılığıyla, İstanbul'daki İngiliz maslahatgüzârı Mandeville'e 9 Ekim'de Sultan'ın, Mavroyeni'nin yanı sıra Namık Paşa'yı da fevkalade murahhas olarak, Mavroyeni'ye tevdi edilen vazifenin aynısıyla İngiltere'ye göndermeye karar verdiğini bildirildi. Sultan'ın elçisi Namık Paşa Viyana ve Paris ziyaretlerinin ardından 13 Aralık'ta Londra'ya ulaştı. Namık Paşa ve Mavroyeni İngiltere Kralı ile yaptıkları görüşmede Navarin faciasından sonra Osmanlı donanmasının layıkıyla tanzim olunamamasından dolayı Paşa ile mücadelede İngiliz gemilerine ihtiyaç duyulduğu belirttiler. Bunun yanı sıra Akdeniz'de uzun müddet devam edecek bu tür bir gerginliğin bölgedeki İngiliz ticari menfaatlerine de zarar vereceğini sözlerine eklediler.²⁶⁴ Osmanlı elçileri Sultan'ın ve Sadrazam'ın Mehmed Ali'ye karşı bahriye desteği talebini içeren resmi mektuplarını Earl Grey ve Palmerston'a 15 Aralık'ta teslim etti.²⁶⁵

Sultan asi valisine karşı mücadele edecek askeri güçten mahrum olması nedeniyle Avrupa diplomasisine yüzünü dönerken, Mehmed Ali Paşa da kazanımlarının tanınmasını sağlamak için aynı yola başvuracaktı. 21 Ağustos'ta Bâbîâli'ye yaptığı bu müzakere teklifine 20 Eylül'de henüz bir cevap alamayan Mehmed Ali Paşa, Bâbîâli'nin planını anlamış olacak ki İngiliz Başkonsolosu'na artık

²⁶³ BOA, HAT 20341. Belgenin tam metni için bkz: Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.83-85. İngiltere belgelerinden anladığımız kadarıyla Namık Paşa Londra'ya giderken beraberinde yalnızca İngiltere Kralına hitaben yazılmış bir mektupla gitmiyordu. Aynı zamanda Earl Grey ve Palmerston'a hitaben yazılmış mektupları da beraberinde götürüyordu.

²⁶⁴ BOA, HAT, 46212. I.

²⁶⁵ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.29 11 Ekim 1832, Mr. Mandeville, No.30, 18 Ekim 1832, To Mr. Mandeville, No.8 5 Aralık 1832, HAT. 20341.

İstanbul'a yürümekten başka bir çaresi kalmadığını söyleyecekti.²⁶⁶ Namık Paşa vasıtasıyla Londra'ya iletilen taleplerine ve mektuplarına henüz bir cevap alamayan Bâbîâli de Mehmed Ali Paşa'yı daha fazla oyalayamayacağını fark etmiş ve Paşa'ya 15 Kasım tarihinde gelen cevaba göre Sultan, Mehmed Ali Paşa'nın tam yetkili bir temsilci göndermesini uygun buluyordu. Ancak Mehmed Ali Paşa tam olarak güvenebileceği kimse olmadığı gerekçesiyle murahhas gönderme teklifini geri çevirdi; bunun yerine İskenderiye'de Bâbîâli'nin atayacağı herhangi biriyle bizzat pazarlık etmeyi önerdi.²⁶⁷

Tarafların diplomasi peşrevi devam ederken İngiltere Bâbîâli'nin yardım taleplerine bir türlü olumlu cevap vermezken Rusya gelişmeleri yakından takip ediyordu. İngiltere'nin cevabının Bâbîâli'nin istediğinden farklı olması Rusya için beklediği fırsatın doğması demektir. Rusya bölgedeki menfaatleri gereği yanı başında kurulabilecek güçlü bir devlet yerine Osmanlı İmparatorluğu'nun şu anki zayıf pozisyonunu korumasını arzu ediyordu. Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi ise Sultan'ın belki de tahtından olması ve yerine Mehmed Ali Paşa tarafından güçlü bir devlet kurulması ihtimalinin ortaya çıkması demektir.²⁶⁸ Üstelik böyle bir durumda, Mehmed Ali Paşa'nın Fransa'yla kurduğu yakın ilişkiden dolayı, İstanbul'da Fransız nüfuzu artacaktı; bu da güç dengesinin St. Petersburg'un aleyhine değişmesi demek olacağından Rusya gerektiğinde müdahale etmek için olayları yakından takip ediyordu. Esasen mücadele Anadolu'nun dışında, Arabistan ve Suriye'de kalsa, Rusya için bu arzu edilen bir durum olabilirdi. Anadolu'da Mehmed Ali Paşa yönetiminde kurulacak güçlü bir devlet Rusya için kabul edilemezken Mısır, Suriye ve Arabistan'da kurulması muhtemel yeni devlet İngiltere'nin ticari çıkarlarına sekte vuracağından Rusya için makbul bir müttefik dahi olabilirdi.

²⁶⁶ FO 881/1668, Mr. Barker, No.105, 20 Eylül 1832.

²⁶⁷ FO 881/1668, Mr. Barker, No.118 15 Kasım 1832, Mr. Barker, No.119 17 Kasım 1832, Mr. Barker, No.124, 24 Kasım 1832, Mr. Barker, No.126, 27 Kasım 1832.

²⁶⁸ Bitis, *Russia and the Eastern Question*, s.281.

Bâbîâli'de Londra'nın cevabı beklenirken Kasım 1832'de Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na bir teklif geldi. Buna göre eğer Sultan arzu ederse Rusya, asi Paşa'sıyla mücadelesinde Osmanlı'ya askeri yardımda bulunacaktı. Çar Nikola bu konudaki kararlılığını General Mouravieff'i İstanbul'a göndererek gösteriyordu. 22 Aralık'ta İstanbul'a ulaşan General Mouravieff, ertesi gün Reisülküttab'la yapılan ilk görüşmede, Mehmed Ali Paşa'ya Sultan'a bir an evvel itaat etmesini, Paşa'nın bunu reddetmesi durumunda da Rusya'nın intikamına hazır olmasını bildirmek için gönderildiği İskenderiye'ye geçmeden İstanbul'a uğradığını belirtti.²⁶⁹ Rusya, General Muraviyef'i Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı Sultanı'nın arasındaki çatışmanın durdurulması ve eğer Mehmed Ali Paşa bu mücadelede geri adım atmazsa Rusya'nın açık askeri desteğini Bâbîâli'ye teklif etmesi amacıyla görevlendirilmişti.²⁷⁰

İngiltere'ye giden heyetten henüz bir cevap gelmemesi Bâbîâli'nin Rus yardımına net bir cevap vermesine engel oluyordu. Osmanlı ordusunun Mısır güçleri karşısında yenildiği haberi bu sırada, tam olarak 27 Aralık 1832'de İstanbul'a ulaştı. Mısır Valisi'ne karşı Rus askerî yardımına müracaat etmek Bâbîâli'nin arzu ettiği bir durum değildi. Üstelik devlet ricali Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu artıracak ve hamisi konumuna sokacak böyle bir antlaşmanın sorumluluğunu almak istemediklerini yüksek sesle dile getiriyordu.²⁷¹ Ne var ki İngiliz kabinesinin büyük bir kısmının Osmanlı'nın talep ettiği askeri bir yardımı destekleme eğilimde olmaması nedeniyle, İngiltere'den beklenen yardımın gelmeyeceği kısa süre sonra anlaşılmıştı.²⁷² Buna rağmen Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Bouteneff'e Rusya'nın yardım teklifinin reddedildiği bildirildi.²⁷³

²⁶⁹ FO 881/1668, Mr. Mandeville No.65, 28 Aralık 1832, Mr. Mandeville No.67, 31 Aralık 1832, Mr. Mandeville No.58, 23 Aralık 1832, Mr.Mandeville No.5, 8 Ocak 1833, Mr.Mandeville No.66, 31 Aralık 1832, 195/109, Palmerston'dan Campbell'a, 4 Şubat 1833, Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, İstanbul: Ötüken Yay., 2006, s.87.

²⁷⁰ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, ss.85-86.

²⁷¹ Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul: Üniversite Matbaacılık Komandit Şti., 1947, s.147.

²⁷² FO 195/109, Palmerston'dan Mandeville, 30 Mart 1833.

²⁷³ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, s.87.

Bâbîâli'den gelen red cevabına rağmen Konya'da alınan mağlubiyetin yaratabileceği uygun bir atmosferi bekleyen General Muraviyeff, Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere 4 Ocak 1833'te Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Muraviyeff yaveri Albay Duhamel'i de İbrahim Paşa işe görüşmek üzere Konya'ya göndermişti.²⁷⁴ 13 Ocak'ta İskenderiye'ye ulaşan Muraviyeff Mehmed Ali Paşa'ya, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a doğru ilerleyişinin tehlikelerinden bahsetti.²⁷⁵ Muraviyeff, İbrahim Paşa'nın ordusunun İstanbul'a doğru yürüyüşünü durdurmasını, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına izin vermeyeceğini, bağımsızlık niyetine müsaade etmeyeceklerini Mehmed Ali Paşa'ya bildirdi. İbrahim Paşa'nın ordusu geri çekilmez ve Sultan'ın taleplerine itaat edilmezse Rus Çarı'nın düşmanı olmanın risklerini göze almaları gerekiyordu.²⁷⁶ Belki Rusya'nın tehdidinin işe yaraması, belki de diğer Avrupa devletlerinin tepkisini görmek için zaman kazanmayı düşünen Mehmed Ali Paşa'dan 16 Ocak'ta İbrahim Paşa'ya ilerlemeyi durdurması talimatı geldi.²⁷⁷ 6 Şubat'ta İstanbul'a dönen Muraviyeff ise, Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'ın rızasına uygun hareket edeceğinin ve İbrahim Paşa'ya da ordusunun yürüyüşünü durdurmasını emredeceğinin garantisini verdiğini rapor etti.²⁷⁸

Muraviyeff Mısır'da görüşmelerini sürdürürken Konya'da alınan yenilgi İstanbul'daki siyaset mahfillerini hareketlendirmişti. II. Mahmud'un devlet ricalinin hızla harekete geçmesini istiyordu. 3 Ocak'ta Sultan'ın talimatıyla Serasker Paşa'nın sarayında toplanan mecliste Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa'nın Mehmed Ali'yle doğrudan pazarlık etmesi için İskenderiye'ye gönderilmesine²⁷⁹ ve Amedci Reşid Bey'in de ona refakat etmesine karar verildi.²⁸⁰ Bâbîâli aynı zamanda Mehmed Ali Paşa'ya Halil Rıfat Paşa'nın

²⁷⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.6-7-8, İstanbul: Yky, 1999, s.720. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, s.149.

²⁷⁵ Vernon John Puryear, *France and the Levant: From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1941, 181

²⁷⁶ FO78/221, Mandeville'den Palmerston'a, 8 Ocak 1833.

²⁷⁷ Puryear, *France and the Levant*, s.181. BOA, HAT 364/20119.

²⁷⁸ FO 881/1668, Mr. Barker, No.3, 17 Ocak 1833, Mr. Mandeville, No.28, 11 Şubat 1833.

²⁷⁹ FO 78/221, Mandeville'den Palmerston'a, 4 Ocak 1833, Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.96.

²⁸⁰ Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, s.722.

misyonu hakkında bilgi vermek amacıyla Konya’da bulunan Reşid Mehmed Paşa’ya bir mektup yazmış ve Rıfat Paşa’nın yanında “Sultân’ın affını ihtivâ eder Hatt-ı Şerîf’in” olduğunu bildirmiştir.²⁸¹

Halil Rıfat Paşa 7 Ocak’ta yola çıktı. Bir süre sonra Reisülküttab, Mısır ordusunun Konya’dan ileriye gitmesi ihtimaline karşı, Fransız maslahatgüzarını Halil Paşa’nın İskenderiye’ye vusulünün yaklaştığını bildirmesi için çağırttı. M.de Varenne de İbrahim Paşa’ya gönderdiği haberci vasıtasıyla Anadolu’daki ilerleyişini durdurmasını söyledi. İbrahim Paşa talebe cevaben askeri operasyonların emirlerini Mehmed Ali Paşa’dan aldığını, durması için açık bir talimat gelmediği sürece de ordusunun yürüyüşüne devam edeceğini bildirmişti.²⁸² Reşid Mehmed Paşa vasıtasıyla da Bursa’ya doğru ilerlemek niyetinde olduğunu Bâbîâli’ye duyurmuştu.²⁸³

Kısa süre önce Mehmed Ali’den orduyu durdurması talimatı almasına rağmen İbrahim Paşa’nın bu tehditkâr tavrının sebebi muhtemeldir ki Bâbîâli’yi paniğe sokup pazarlıklar esnasında Mehmed Ali Paşa’nın elini güçlendireceğine inanmasıydı. Mısır ordusunun İstanbul’a doğru hareket etmesi ihtimali üzerine Reis Efendi, İstanbul’daki Fransız maslahatgüzarı Varenne’den İbrahim Paşa’ya tekrar yazmasını istedi. Bunun üzerine Varenne, İbrahim Paşa’ya eğer İskenderiye’den yeni bir emir gelmeden ya da Halil Paşa’nın misyonunun sonucu belli olmadan Konya’dan ileri giderse, Bâbîâli Rusya’nın donanma ve askeri yardım talebini kabul edeceğini bildirdi.²⁸⁴ Ancak Varenne çok geç kalmıştı. İbrahim Paşa 16 Ocak’ta Mehmed Ali Paşa’dan ordunun ilerleyişinin durdurulması talimatı gelmesine rağmen 20 Ocak’ta Konya’dan ayrılarak Bursa’ya doğru ilerlemeye başlamıştı. İbrahim Paşa, ordusunun hareket etmesine gerekçe olarak da Konya’nın fakir bir bölge olması dolayısıyla askerinin

²⁸¹ BOA, HAT 20364., Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, s.150.

²⁸² FO 881/1668, Mr. Mandeville No.15, 13 Ocak 1833, Sir Stratford Canning, No.49, 22 Temmuz 1832, Mr. Mandeville No.18, 26 Ocak 1833.

²⁸³ BOA, HAT, 354/19894.

²⁸⁴ FO881/1668, Mr. Mandeville No.23, 3 Şubat 1833.,

ihtiyaçlarını karşılayamadığını, bu nedenle Bursa'ya doğru harekete geçtiğini öne sürüyordu.²⁸⁵ Bir süre sonra da Kütahya'ya geldi. İbrahim Paşa'nın bu hareketi Mehmed Ali Paşa'nın Muraviyeff'le yaptıkları görüşmede aldıkları karara uymadığının açık bir göstergesiydi.

İbrahim Paşa'nın ordusu Konya'dan ayrıldığı sırada, Halil Rıfat Paşa ve Amedci Mustafa Reşid Bey, 21 Ocak'ta İskenderiye'ye ulaştı. Ancak Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'un meseleyi Avrupa devletlerinin yardımı ve desteği olmadan çözecek gücü olmadığını fark etmişti. Mısır Valisi, bu durumdan cesaret alarak müzakereler esnasında Şam ve Trablus eyaletlerinin yanı sıra Halep, İçel ve Alaiye sancaklarının da kendisine ya da ailesine tevcihini istedi.²⁸⁶ Konya'da Osmanlı ordusunun mağlup olduğunu ve Osmanlı Sadrazamı'nın ellerinde bulunduğunu, artık maslahatın başka türlü olup İbrahim Paşa'nın ordusunun Bursa'ya yürüdüğünü, taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda Dersaadet'e doğru ilerleyeceğini de sözlerine ekledi.²⁸⁷ Mehmed Ali Paşa, bu görüşmede ayrıca Rus yardımından da korkmadığını, oğlunun İstanbul'a çok yakın olduğunu, Rusya'dan asker celbinin vakit alacağını, üstelik Rumeli'deki adamları vasıtasıyla Boşnaklar ve Arnavutları ayaklandırmak mümkünken askerini geri çekmeyeceğini de belirtti.²⁸⁸ Mehmed Ali Paşa'nın öne sürdüğü şartların Bâbiâli'ye bildirilmesi üzerine gelen talimat uyarınca Halil Rıfat Paşa Mısır'da kalmış ve Amedci Reşid Bey ise İstanbul'a durumu görüşmek üzere yola çıkmıştı.

Mehmed Ali Paşa'nın uzlaşmaz tavrıyla beraber Mısır ordusunun Anadolu içinde ilerlemesi ve İngiltere'den yardım gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine 2 Şubat 1833'te askerî yardım için Rus elçisi Boutenieff'e resmi talep yapıldı. İbrahim Paşa'nın ordusunun durduğu bilgisi de durumu değiştirmede. Ancak Bâbiâli'nin Rus yardımını kabul ettiği haberi İngiltere ve Fransa'nın harekete geçmesine

²⁸⁵ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.226., Crabitieés, *Ibrahim of Egypt*, s.166-167, Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.139., Puryear, *France and the Levant*, s.187.

²⁸⁶ BOA, HAT, 371/ 20382. FO 78/231 Barker 'dan Palmerston'a, 4 Şubat 1833.

²⁸⁷ Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası, 1 Haziran 1928, numara: 19, s.93.

²⁸⁸ Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası, 1 Haziran 1928, numara: 19, s.93.

neden olacaktı. Mandeville, Reisülküttab'a Rusya ile işbirliğini durdurması için baskı yapmaya devam ettiyse de Halil Paşa'nın Mehmed Ali Paşa ile yürüttüğü pazarlıklar tehlikenin bertaraf edilmesiyle sonuçlanmadan Rusya'nın yardım teklifinin reddedilemeyeceği söylenerek geri çevrildi.²⁸⁹

Karşılıklı diplomatik hamleler devam ederken Rus donanmasının ilk kısmı 20 Şubat'ta İstanbul'a ulaştı. Bu esnada Fransa Amiral Roussin'i İstanbul büyükelçisi olarak göndermişti. İstanbul'a Fransız büyükelçisi sıfatıyla henüz gelmiş olmasına rağmen mesaisine hızla başlayan Roussin, Rus yardımının reddedilmesi için Bâbîâli nezdinde girişimlerde bulundu. Fransa elçisi, Rusların gelişini durdurmak için eğer Rus donanması İstanbul Boğazı'na gelirse Fransızların da Çanakkale Boğazı'ndan geçeceklerini söyleyerek Bâbîâli'yi açıkça tehdit ediyordu. Hatta Roussin eğer Rus gemileri gelir ve İngiliz-Fransız donanması bu duruma müdahale etmek zorunda kalırsa, Osmanlı'nın Avrupa haritasından silinebileceğini de sözlerine eklemişti.²⁹⁰ Bunun yanı sıra Rus gemileri geri gönderilirse, Sultan'ın Adana hariç olmak üzere Suriye'nin Mısır valisinin kontrolüne bırakılacağı teklifini İbrahim Paşa'nın kabul edeceğinin garantisini de veriyordu.

21 Şubat'ta Roussin'in girişimleri sonuç verdi ve Büyükelçi ile Reisülküttap arasında bir mutabakat imzalandı. Buna göre Mehmed Ali Paşa'ya Akka, Trablusşam, Kudüs ve Nablus yani Şam ve Adana hariç Suriye valiliği verilecekti. Karşılığında da Rus donanmasının İstanbul'dan ayrılması talep ediliyordu. Roussin, eğer bu antlaşmanın şartlarına razı olmazsa Paşa'ya silah zoruyla bunları kabul ettireceğini taahhüt etmişti.²⁹¹ Ancak bu mutabakatın somut bir garantisi yoktu. Üstelik şu anda mesele tam anlamıyla kilitlenmişti. Bâbîâli Rus yardımını Mehmed Ali Paşa'nın ordusu mevcut pozisyonunu korudukça geri

²⁸⁹ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.31, 13 Şubat 1833,

²⁹⁰ Christine M. Philiou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, University of California Press, 2010, s.123.

²⁹¹ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.38, 23 Şubat 1833, Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.123.

göndermeyecekti. Paşa da halihazırdaki şartlar altında antlaşmaya razı olmuyor ve geri çekilmiyordu. Rusya'nın da İstanbul'dan ayrılmaya hiç niyeti yoktu.

Aslında Fransa, Adana da dâhil olmak üzere bütün Suriye'nin Paşa'ya verilmesi ve konunun bir an evvel kapatılmasından yanaydı. Fransız hükümeti Büyükelçi'nin 21 Şubat'ta yaptığı antlaşmadan memnun olmamıştı. Paris, Roussin'i Mehmed Ali Paşa'nın Suriye topraklarının tamamını almasına yönelik Fransız politikasından sapmaması konusunda uyardı. Büyükelçinin 21 Şubat'ta Bâbîâli'yle yaptığı antlaşmadan rahatsız olan Fransız hükümetinin asıl önceliği Mısır'daki nüfuzunu artırmaktı. Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'nin tamamından vazgeçmeyeceğini Fransa biliyor ve Mısır'a karşı bir askeri girişimde bulunmak istemiyordu. Bu nedenle Roussin, Fransa'nın önceliğinin Suriye topraklarının bütünlüğü olmadığını hatırlaması konusunda uyarıldı.²⁹²

Ancak Roussin'in bu teklifi İbrahim Paşa tarafından zaten kabul görmeyecekti. İbrahim Paşa, Adana ve Suriye'nin tamamının verilmemesi durumunda durmayacağını bildirmişti.²⁹³ Üç gün sonra Bâbîâli, Fransız ve İngiliz heyetinden İbrahim Paşa'dan Kütahya'dan çekilmesini temin etmelerini istedi; eğer bu sağlanırsa, Rus desteğinden feragat edilecekti. Elçiler bu teklifi uygun buldu ve Mandeville Mehmed Ali Paşa'ya Kütahya'dan çekilmesini, burada kaldığı sürece başkentin huzurunu tehlikeye attığını ve bunun da Bâbîâli'nin, Mehmed Ali'nin Sultan'a itaatinden şüphe duymasına yol açtığı bildirdi.²⁹⁴

Fakat Anadolu'daki durum Konya'da Osmanlı ordusunun aldığı yenilgiden sonra daha nazik bir hal almaya başlamıştı. İbrahim Paşa farklı şehirlerden gelen ve onun idaresine geçmek istediklerini bildiren tahriratları aldıkça, bölgedeki propaganda faaliyetlerine yoğunluk vermeye başladı. Adana, Kayseri, Konya, Antep, Maraş, İçel ve pek çok şehirde Mısır idaresine taraftar olanlar ve hatta

²⁹² Puryear, *France and the Levant*, s.193.

²⁹³ Charles Webster, *Foreign Policy of Palmerston 1840-1841*, C.2., London: G. Bell&Sons LTD., 1969, ss.285-286.

²⁹⁴ FO 881/1668, Mr.Mandeville, No.36, 23 Şubat 1833

İçel’de olduğu gibi kendileri mütesellim tayin ederek İbrahim Paşa’ya iltizam ettiklerini bildirenler Osmanlı idaresini çokça uğraştırmaya başlamıştı.²⁹⁵ Anadolu’da gördükleri “hüsnükabul” sonucunda ordusunun hem erzak ihtiyacını karşılayan hem de yeni katılımlarla asker sayısını 200.000’e çıkararak²⁹⁶ İbrahim Paşa, babasından yeni bir emir gelmemesine rağmen Konya’dan hareket etmişti. Kütahya’ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa’nın ordusunun büyük kısmı burada durmuştur; İbrahim Paşa’nın karargâhı hâlâ Kütahya’da bulunmasına rağmen, birliklerinin bir kısmı İzmir civarına dağılmıştı. İzmir’e yaklaşan Mısır askeri şehirde karmaşaya sebep olmuştu. Bu olay üzerine yerlilerin seçtiği vali Tahir Paşa’nın kaçmış, yerine Emin Efendi, İbrahim Paşa tarafından İzmir valisi olarak tayin edilmişti.²⁹⁷ Bâbiâli’de bu olayın yarattığı sıkıntı sonucunda, Mandeville, Roussin’in önerisiyle, İngiltere’nin İzmir konsolosuna bayraklarını indirmesini ve mütecaviz yetkililerle iletişim kurmamasını ve ayrıca İngiliz mallarına herhangi bir zarar verilerse bundan sorumlu olduklarını duyurmasını istedi. Ertesi gün İbrahim Paşa’ya eğer İzmir Bâbiâli’ye iade edilmezse ve Mısır güçleri şehirden çekilmezse, İngiltere, Fransa ve Avusturya tarafından Mısır ordusunun yok edileceğini bildirdi.²⁹⁸

İbrahim Paşa, Mandeville’e gönderdiği 5 Mart tarihli cevabında bu olaylarla ilgili yapacak hiçbir şeyi olmadığını, sorunun kaynağının bölge halkıyla ilgili olduğunu, ahalinin daha önce kendisinden Osmanlı valisini görevden almasını istediğini, bunun üzerine Manisa’dan vali atadığını, İzmir’e hoşnutsuz ahaliyi desteklemek için gönderdiği birlikleri geri çekeceğini yazmıştı.²⁹⁹ Ancak İzmir’deki konsoloslukların bayraklarını indirmesi eylemi başarıyla sonuçlanacaktı. Hoşnutsuz ahali olaylar karşısında korktu ve Tahir Paşa yeniden

²⁹⁵ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.68-69. Şinasi Altundağ “Konya havalisinde Mısırlılara meyletmeyen kimse kalmadığını” iddia eder. Ayrıca Davut Berekat’tan yaptığı alıntıyla İbrahim Paşa’nın bu durumdan fazlasıyla cesaret alıp esir Sadrazam Reşid Mehmed Paşa ile Sultan Mahmud’un hal edilmesi ve yerine Abdülmecid’in geçirilmesi konusunda anlaşıl bu konuda babasına kendisine müsaade etmesi durumunda İstanbul’a yürüyüp bunu kolaylıkla gerçekleştirebileceğini bildirir bir mektup gönderir. Bknz: Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Strasında*, s.232.

²⁹⁶ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi* t, s.75.

²⁹⁷ FO 78/221, Mandeville’den Palmerston’a, 26 Şubat 1833.

²⁹⁸ FO 881/1668, Mr. Mandeville No.44, 26 Şubat 1833, Mr. Mandeville No.47, 7 Mart 1833.

²⁹⁹ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.50, 11 Mart 1833.

Bâbîâli'nin Paşası olarak atandı.³⁰⁰ İbrahim Paşa bölgedeki gücünü gösterip Bâbîâli üzerindeki baskıyı artırmayı ve pazarlıklar sırasında babasının elini güçlendirmeyi planladıysa da İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın ortak hareketi bu girişimin akamete uğramasına neden olmuştu.

İbrahim Paşa Anadolu'da siyasî ve askerî faaliyetlerine devam ederken, Mehmed Ali Paşa da Suriye'nin tamamına ek olarak İçel, Adana ve Alaiye'yi almakta ısrarcıydı. Üstelik Rus donanmasının mevcudiyeti Paşa'nın istediklerini alması için uygun fırsatı da oluşturabilirdi. Mehmed Ali, Rusya'nın Boğazlardaki varlığından oldukça rahatsız olan İngiltere ve Fransa'nın Bâbîâli'ye kendisiyle anlaşması için baskı yapacağını varsayıyordu. Haksız olmadığını görmesi uzun sürmeyecekti.

15 Aralık 1832'de Namık Paşa tarafından Earl Grey ve Palmerston'a iletilen mektupların cevapları 7 Mart'ta geldi. 24 Ocak 1833'te Konya'daki Osmanlı yenilgisi kabinenin kararını değiştirmemişti. Ancak Anadolu'nun ortasında Osmanlı ordusunun aldığı bu yenilgi Osmanlı'nın Rus yardımını kabul etmesine neden olabilecek bir mağlubiyetti. Londra askeri bir yardım yapmaktan ziyade meseleye büsbütün kayıtsız da kalamayacağından ufak çaplı bir diplomatik müdahaleyi tercih ediyordu. Albay Patrick Campbell³⁰¹, Halil Rıfat Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'yla sürdürdüğü müzakerenin uzlaşısıyla sonuçlanmasına katkıda bulunmak üzere, diğer taraftan müzakerenin kesintiye uğraması ihtimali ve Mehmed Ali'nin Sultan'a karşı girişebileceği yeni bir operasyona karşı çıkmak talimatlarıyla, İskenderiye'ye gönderildi. Campbell'in Mısır Valisi'ne İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne atfettiği önemi hatırlatması ve Osmanlı'nın dağılması ya da parçalanmasına kayıtsız kalmayacaklarını bildirmesi gerekiyordu.³⁰²

³⁰⁰ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.52, 12 Mart 1833.

³⁰¹ İngiltere'nin 1833-1841 yılları arasında görev yapan Mısır başkonsolosu.

³⁰² FO 881/1668, His Majesty to the Sultan, 7 Mart 1833, Earl Grey'den Sadrazama'a, 7 Mart 1833, Palmerston'dan Sadrazam'a, 7 Mart 1833. Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi* s.164.

Rus yardımının yaratacağı nüfuz değişimi ihtimalinden korkmasına rağmen, İngiliz kabinesi Lord Palmerston'un Sultan'ın korunması için İskenderiye'ye ve Çanakkale Boğazı'na donanma gönderilmesi teklifini kabul etmemiştir.³⁰³ Lord Palmerston henüz Kasım ayında "Sultan'ın Paşa'ya karşı desteklenmesi Rusya hariç bütün Avrupa'nın menfaatinde" dese de donanmanın böyle uzak ve problemlili bir menfaat için harcayacak gücününün olmadığı gerekçesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yardım talebi reddedildi.³⁰⁴ Zaten Grey'e göre Osmanlı'nın dağılması ertelenebilir olsa dahi kaçınılmazdı. Bu nedenle Suriye'nin nihai yöneticisi Mehmed Ali Paşa'yla iyi ilişkiler kurmak daha akıllıcaydı.³⁰⁵ Ancak kabinede Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlar yoluyla desteklenmesi gerektiğini düşünenler de vardı. Fakat herhangi bir askeri yardım yapılması söz konusu değildi. Lord Palmerston, yalnızca, İngiltere'nin barışı sağlamak için Paşa'yı ikna etmeye çalışacağını, hatta gerekirse güç kullanacağını düşünmesini sağlayacaklarını İstanbul'a bildirmişti.³⁰⁶ İngiliz kabinesinin Paşa'ya karşı mücadelesinde Sultan'ı yalnız bırakması yıllar sonra Lord Palmerston tarafından "İngiltere tarihinde hiçbir kabine Lord Grey kabinesinin yaptığı gibi, Mavroyani ve Namık Paşa'nın gönderilmesi yoluyla ısrarla tekrarlanan Sultan'ın destek ve koruma talebini reddetmek gibi büyük bir hata yapmamıştır." diyerek anlatacaktı.³⁰⁷

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu askeri olarak desteklemeyeceği anlaşıldıktan bir süre sonra, 23 Mart'ta, Baron Roussin tarafından yapılan tekliflere yönelik Mehmed Ali Paşa'nın cevabı İstanbul'a ulaştı. Olası bir İngiliz-Fransız müdahalesi ihtimaline rağmen, kendisine Roussin tarafından teklif edilen Akka, Trablusşam, Kudüs ve Nablus yani Şam ve Adana hariç Suriye valiliğini kabul etmediği gibi, İbrahim Paşa'ya gönderdiği talimatta, İstanbul'a giden Amedci Mustafa Reşid'in İstanbul'a varışının üzerinden beş gün geçtiği halde

³⁰³ Hohn Clarke, *British Diplomacy and Foreign Policy 1782-1865*, London: Unwin Hyman, 1989, s.197.

³⁰⁴ Donald Southgate, *The Most English Minister*, New York: St. Martins Press, 1966, s.67-68.

³⁰⁵ Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, s.279.

³⁰⁶ FO 78/212 Palmerston'dan

³⁰⁷ Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, s.284.

eğer Bâbîâli tarafından Adana dâhil olmak üzere Suriye'nin tamamının kendisine tevcih edildiği ilan edilmemiş olursa, ordusuyla yürümeye devam etmesini ve bu şartın kabul edildiğinin ilanına kadar da durmamasını istedi.³⁰⁸ Mehmed Ali, bu teklifi reddederek ölüm fermanını imzalamış da olsa elinde kılıcıyla ölmeyi tercih edeceğini Fransız büyükelçiye yazmıştı.³⁰⁹ Aynı zamanda İbrahim Paşa'ya Bâbîâli'yle kesin olarak antlaşma sağlanması durumunda geri çekilmesi, aksi halde yoluna devam etmesi talimatı verdiğini duyurdu.³¹⁰

Mehmed Ali ayrıca büyük bir mücadele sonucu ve kan akıtarak aldığı yerleri geri verip bir Paşalıkla yetinmeyeceğini söylüyor, üstelik Anadolu ve Rumeli halkını kışkırtarak daha büyük hadiseler çıkarabileceğini iddia ediyordu.³¹¹ antlaşma Ayrıca Paşa, İngiltere'nin temsilcisi Campbell'e müzakereler devam ederken İbrahim Paşa'nın ordusunu Anadolu'dan geri çekmesini emretmeyeceğini, üstelik Türk halkının kendisini Ruslara karşı koruyucu olarak gördüğünü, üstelik Rusya'nın askerî müdahalesinin Sultan için de zararlı olacağını, çünkü St.Petersburg'un derdinin kendisini yok etmek değil, sultanı zayıflatmak olduğunu söylemişti.³¹² Öncelikle Mısır ordusunun elverişli konumu Mehmed Ali Paşa'nın en büyük kozuydu. Ayrıca Mehmed Ali Paşa, İstanbul'daki Rus donanmasının birkaç firkateynden ibaret olduğunu da biliyordu. Ancak İngiltere ve Fransa'nın Rus gemilerinin İstanbul'da olmasından duydukları rahatsızlığın farkında olan Paşa, İskenderiye'de olası bir İngiliz-Fransız müdahalesinin hesaplarını tamamen altüst edebileceğinin de farkındaydı.

Bu sırada Reşid Bey İstanbul'a dönmüş ve Bâbîâli'deki meşverette yapılan değerlendirmeye göre meselenin bir an evvel çözülmesi, Paşa'ya Suriye, Şam ve Halep'in verilip Adana, İçel ve Alaiye'nin mevzu edilmemesi ve müzakereler için

³⁰⁸ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.59, 27 Mart 1833, Mr. Mandeville, No.50, 27 Mart 1833, Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3., İstanbul, 1325, s.141.

³⁰⁹ Puryear, *France and the Levant*, s.194.

³¹⁰ Puryear, *France and the Levant*, s.195.

³¹¹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, s.125.

³¹² FO 78/223, Campbell'dan Palmerston'a, 7 Nisan 1833.

Reşid Bey'in Kütahya'ya gönderilmesine karar verildi.³¹³ Reşid Bey, müzakere için Mehmed Ali Paşa tarafından tam yetkili kılınan İbrahim Paşa'nın Kütahya'da bulunan karargâhına Fransız maslahatgüzar Varenne eşliğinde gidecekti. Fransız maslahatgüzarının Reşid Bey'e eşlik etmesi İstanbul'daki elçilerin ortak gayretlerinin bir sonucuydu. Mandeville, Roussin'i ve Varenne'i İngiltere ve Fransa adına birlikte hareket etmeye çağırmıştı. Rus donanmasının İstanbul'da bulunmasından rahatsız olan iki ülke diplomatları bu konuda uzlaşmışlar ve Varenne'in Amedci Mustafa Reşid'e İbrahim Paşa'ya müzakere ederken eşlik etmesine karar vermişlerdi. Varenne'in tek görevi Amedci'ye eşlik etmek değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın mesajlarını İbrahim Paşa'ya net olarak iletmektir. Roussin, Varenne'e, Kütahya'ya vardıkları zaman İbrahim Paşa'ya Adana ve İçel'le beraber Silifke ve Alanya limanlarının Mısır'a bırakılmasına Fransa'nın razı olmasını beklememesini ve Sultan'ın Suriye, Halep ve Şam'ı kapsayan yeni teklifini kabul etmemesinin Fransa'yı gücendireceğini iletmesini söylemişti.³¹⁴

İstanbul'daki Rus donanması ve Mısır güçleri tarafından yapılabilecek ani bir saldırıya karşı Odessa'da hazır bekleyen 14.000 kişilik Rus ordusu³¹⁵ Fransa'yı o kadar rahatsız etmişti ki 24 Mart'ta Roussin, Broglie'ye³¹⁶ gönderdiği raporunda Paşa'nın ilerleyişinin Mısır'la savaşmak pahasına durdurulması gerektiğini yazmıştı. Elçi, Paşa'nın Halep ve Şam dâhil olmak üzere tüm Suriye'nin yanı sıra Adana'yı istemesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Sultan'ın düşmesi demek olduğunu söylüyordu.³¹⁷ Ancak Roussin'in fikirleri Fransız dış politikasını belirleyebilecek güçte değildi. Elçi, birkaç gün sonra Akif Paşa'ya Rus ordusunu ülkeye sokmak ve halkı paniğe sevk etmektense, Mehmed Ali Paşa'nın taleplerini kabul etmenin daha doğru olacağını söyleyecekti.³¹⁸

³¹³ BOA, HAT, 368/ 20345, BOA, HAT, 366/ 2024., Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, s.171.

³¹⁴ FO 881/1668, Mr. Mandeville, no.61, 31 Mart 1833.

³¹⁵ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.55, 19 Mart 1833.

³¹⁶ Victor de Broglie (1785–1870), 1832-1834 yılları arasında Fransa Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür.

³¹⁷ Puryear, *France and the Levant*, s.196.

³¹⁸ FO 881/1668, Mr. Mandeville, no.61, 31 Mart 1833.

27 Mart'ta Reisülküttab'la görüşen Mandeville de Bâbîâli'ye bu mücadeleden kendi güçleriyle üstün çıkabileceğine inanmıyorsa, çözümsüzlüğün devam etmesindense ödün vermenin daha doğru olduğunu ve Mehmed Ali Paşa'nın Suriye, Şam ve Halep'in yanı sıra Adana ve İçel'den vazgeçmeye niyetinin olmadığını söyledi. Buna karşılık Bâbîâli'de aldığı cevap aynıydı: Suriye'nin yanında Halep ve Şam'ın verilebilirdi, ancak Adana ve İçel limanlarının Mısır Valisi'ne bırakılmasının söz konusu olamazdı.³¹⁹

5 Nisan'da murahhaslar Kütahya'ya ulaştığında Rus donanmasının ikinci kısmı da kara askeriyle beraber Büyükdere önlerine demirlemişti.³²⁰ Bu haliyle Rus donanması İngiltere'nin dış politikadaki hatasının adeta ete kemiğe bürünmüş haliydi. Yaşananlar karşısında nihayet daha somut tedbirler almaya niyetlenen İngiltere kabinesi, Kütahya'da anlaşma sağlanamaması durumunda İbrahim Paşa'nın askerlerinin, mühimmat ve erzaklarının nakliyatına engel olması için İskenderiye'ye büyük bir donanma gönderilmesi kararı aldı.³²¹

İbrahim Paşa'yla yapılan müzakerelerde Mısır, Şam, Halep, Akka, Beyrut, Trablusşam, Girit, Kudüs ve Nablus'un Mehmed Ali Paşa'ya; Habeşistan, Cidde ve Mekke'nin İbrahim Paşa'ya tevcih edildiği bildirilse de Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendisini korumak için bir sınır olduğunu iddia ettiği Adana'dan vazgeçmeye hiç niyeti yoktu. Bu nedenle de Paşa adına müzakereleri yürüten İbrahim Paşa bu konuda geri adım atmadı.³²² M. de Varenne'in 11 Nisan'da İstanbul'a ulaşan ilk raporuna göre, İbrahim Paşa önceki taleplerine ek olarak Urfa ve Diyarbakır'ın da kendisine bırakılmasını istemişti. Bu isteği göz ardı edilince, İbrahim Paşa da en azından Adana Paşalığı'nda bir limanın kereste kesilmesi izniyle beraber kendisine verilmesinde ısrar etti.³²³

³¹⁹ FO 881/1668, Mr. Mandeville, no.61, 31 Mart 1833.

³²⁰ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.64, 6 Nisan 1833.

³²¹ Puryear, *France and the Levant* s.200.

³²² Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, s.290.

³²³ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.69,14 Nisan 1833.

Rus birliklerinin Boğazlara geldiği haberi müzakerelerin başladığı sıralarda daha İbrahim Paşa'nın garnizonunun bulunduğu Kütahya'ya ulaşmamıştı.³²⁴

23 Nisan tarihinde Rus donanmasının kalanı da güvertesindeki askeri birliklerle beraber İstanbul Boğazı'na geldi. Bir Rus firkateyni daha önce General Mouravieff'in gönderdiklerine ek olarak, bazı mühendislerle beraber Boğazların tahkimatını takviye için Çanakkale'ye çoktan gönderilmişti. Rus temsilci tarafından Bâbîâli'ye verilen beyannameye göre, İbrahim Paşa Torosların gerisine çekilmedikçe ya da Sultan, Mehmed Ali Paşa'yla tatmin edici bir sözleşme yapmadıkça, Rus birlikleri Türkiye'de kalacaktı.³²⁵

Bu sırada Amedci Reşid Bey İbrahim Paşa'nın ısrarcı tavırları karşısında yetkisini aşarak Adana'nın da Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmasına razı olmuştu. Ancak II. Mahmud Adana'nın bırakılmasına kesinlikle rıza göstermeyeceğini, meselenin talimatları doğrultusunda Reşid Bey'e bildirdiyse de İbrahim Paşa geri adım atmıyor, Adana'nın kendisine tevcihi için direniyordu. Bâbîâli'de ise Rusların Boğazlardaki mevcudiyetinden rahatsız olan nazırlar arasında istifa sözleri duyuluyordu. Üstelik İstanbul'da artan Rus askerî varlığının şehirde zahire sıkıntısı yaratmasının yanı sıra, halk arasında isyana da neden olabileceği artık yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı.³²⁶ Nitekim İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki ilerleyişi İstanbul'u siyaseten olduğu kadar başkent in iaşesi açısından da sıkıntıya sokmuştu. Rus ordusunun ve donanmasının Boğaz'daki varlığına bir de zahire sıkıntısının eklenmesi II. Mahmud'un bir an evvel karar vermeye zorluyordu.

Bu şartlar altında Adana'nın Mısır'a bırakılmasına mecburen razı olan II. Mahmud 6 Mayıs 1833'de İbrahim Paşa'yı Adana muhassılı olarak ilan ettiği fermanını 7 Mayıs 1833'te Emin Efendi ile Kütahya'ya bildirdi.³²⁷ 1833 yılında

³²⁴ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.70, 15 Nisan 1833.

³²⁵ FO 881/1668, Mr. Mandeville, No.73, 23 Nisan 1833, Mr. Mandeville, No.77, 23 Nisan 1833., Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, s.88.

³²⁶ G.H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37 (Jul., 1934), s.99.

³²⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, s.144.

Kütahya’da Osmanlı murahhasları ve Mehmed Ali Paşa’yı temsilen İbrahim Paşa arasında yürütülen müzakereler sonucunda varılan “ateşkes/mutakabat” bazen Kütahya Antlaşması olarak adlandırılrsa da ortada ne taraflarca imzalanan bir metin bulunur, ne de Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa’ya verilen yazılı bir garantinin söz konusudur.³²⁸

Kütahya Mutabakatı’yla beraber Mehmed Ali Paşa ve II. Mahmud arasındaki mücadele bir süre için rafa kalkmış gibi görünse de bu kriz sırasında ve sonrasında yaşananlar, özellikle İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik politikasında değişikliğe gitmesine ve daha etkin bir rol oynamasına sebebiyet vermişti. Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesine rağmen istediğini elde eden Mehmed Ali Paşa’nın yüzüne gülen şansı, krizin ikinci safhasında onu terk edecekti. Sultan’ı Paşa’ya karşı mücadelesinde yalnız bırakan İngiltere hatalarından ders çıkarmak için çok beklemeyecekti.

2.2.2. Osmanlı-Rus İttifakı: Hünkâr İskeleyi Anlaşması (1833)

II. Mahmud’un Mısır valisine karşı mücadelesinde İngiltere’den askeri yardım talebi karşılık bulmayınca mecburen kabul edilen Rus yardımı ve devamında İstanbul’a gelen Rus donanması ve askerleri Londra’da şok etkisi yaratsa da asıl sarsıntı Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nın³²⁹ ilanıyla yaşanacaktı. Rus birliklerinin İstanbul’u terk etmesinden hemen sonra iki devlet arasında bir ittifak anlaşmasının imzalandığı duyuruldu. Bu ittifak anlaşması temelde Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtiyaç duyulması halinde birbirlerine destek olmalarını ve askeri yardımda bulunmalarını öngörüyordu. Ancak anlaşmanın Boğazların Rusya’nın talebi halinde savaş gemilerine kapatılmasını içeren gizli maddesi, İngiltere tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Zira 19. yüzyılda İngiltere’nin evrensel çıkarları için

³²⁸ Bahsi geçen “antlaşma” ile ilgili bkz: Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “1833 Kütahya Antlaşmasının Yeni Bir Değerlendirmesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, s.17, İstanbul, 1997, ss: 265-287.

³²⁹ Antlaşmanın tam metni için bkz: J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1956*, Oxford: Redwood Burn Ltd., 1987, s.105-106., Mecmua-i Muahadat, C.4., Ankara: TTK Yay., 2008, ss: 90-93.

şart olan iki önemli stratejik önceliği vardı: Akdeniz'deki bahri üstünlüğünü ve Hindistan sömürgelerini korumak. Bahsi geçen menfaatlerin korunmasının yolu ise Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi Boğazlar yoluyla elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı.³³⁰ Yani Sultan'ın İstanbul'daki varlığı, İngiltere'nin Akdeniz ve Hindistan menfaatlerini her anlamda tehdit edebilecek Rusya'nın önündeki tek bariyerdi. İngiliz menfaatlerine büyük zarar verebilecek bu antlaşma, İngiltere'nin 1791 yılından beri dönem dönem takip ettiği, ancak resmi bir politika olarak uygulamaya sokmadığı Osmanlı'nın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması yönündeki siyasetini resmi olarak takip etmesine sebep oldu.

Mısır krizi henüz bir çözüme kavuşturulmamış ve II. Mahmud'un İngiltere'nin askerî yardım talebine olumsuz cevap verilmişken, Lord Palmerston Mısır'daki İngiliz konsolosu Campbell'a İngiliz hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına çok önem verdiğini yazmıştı. Üstelik Avrupa dengesinin korunması açısından imparatorluğun varlığını devam ettirmesi gerekiyordu; İngiliz hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece dağılmasına değil, kısmen parçalanmasına dahi müsaade etmeyecekti.³³¹ Ancak bu sözlerine rağmen, Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan haberdar olana dek dikkatini Lord Palmerston Osmanlı İmparatorluğu'na vermemişti. İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dış politika hatasının bedelini Rusya'ya karşı Akdeniz ile Karadeniz arasındaki bir anlamda bariyer olan Osmanlı İmparatorluğu'nun "hamiliğini" Rusya'ya kaptırarak ödemişti. Londra'nın görüşüne göre Hünkâr İskelesi Antlaşması sayesinde Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını kontrol altında tutacak ve yönetecekti.³³²

Lord Palmerston, Ponsonby aracılığıyla Sultan'ı II. Katerina'dan beri süregelen Rus dış politikasının icabı olarak Rusya'nın bazen toprak elde ederek, bazen de

³³⁰Evan Braden Montgomery, *In the Hegemon's Shadow: Leading States and Rise of Regional Powers*, London: Cornell University Press, 2016, s.28.

³³¹ FO 78/311, Palmerston'dan Campbell'a, 4 Şubat 1833.

³³² A., W., Ward, G., P., Gooch(ed.) *Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Cambridge: Cambridge University Press, 1923, s.166.

“etki” alanını artırarak güneye doğru genişleme çabasını hatırlatmıştı. İngiltere’nin Hariciye Nazırına göre Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın bu politikanın bir ürünü ve Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’na kendi çıkarları doğrultusunda şekil verme çabasının bir sonucuydu. İngiltere ise Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünden yanaydı, ancak Mehmed Ali Paşa’ya karşı girişilecek yeni bir mücadele ya da bir başka vilayette çıkacak bir isyan nedeniyle imparatorluk dağılabilirdi. Bunun önüne geçmek için de Sultan’ın reformlar yoluyla İmparatorluğu güçlendirmesi gerekiyordu. Lord Palmerston ayrıca, İngiltere’nin Mehmed Ali ile mücadelesinde Sultan’ın yanında olduğunu, başka bir gücün himayesine girmediği sürece de bu desteğin devam edeceğini ve imparatorluğun bağımsızlığının korunacağını eklemişti. İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik politikalarının bu şekilde altını çizdikten sonra, Lord Palmerston İstanbul’da Mehmed Ali Paşa’nın varlığının İngiltere açısından kabul edilemez olmasına rağmen Rusya’nın kontrolü altında olması kaydıyla buna razı olacağını da Sultan’a hatırlatılmasını Ponsonby’den istedi.³³³

Ponsonby, Rus etkisini kırmak için, Vogorides³³⁴ vasıtasıyla Butenef’in haberi olmadan Sultan’la irtibat kurarak İngiltere’nin Mehmed Ali Paşa ile mücadelesinde bundan sonra Osmanlı’nın yanında olacağını ve imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasına çalışacaklarını ilettiler.³³⁵ Londra’da Lord Palmerston ve İstanbul’da Ponsonby’nin bütün gayretlerinin amacı, imparatorluktaki Rus etkisini kırarak Hünkâr İskelesi Antlaşması’nı kâğıt üzerinde bırakmaktı. Antlaşmanın duyulmasının ardından Lord Palmerston ve Ponsonby’nin gösterdiği bu gayret, İngiltere’nin değişen Osmanlı İmparatorluğu siyasetinin de habercisiydi. Bu değişikliği faydasız görenler de yok değildi. Lord Palmerston, Osmanlı İmparatorluğu’nun hızla çürüdüğünü ve yıkılacağını söyleyenlere, eğer İngiltere yıkılmasını istemez ve ayakta kalması için

³³³ FO 78/220, Palmerston’dan Ponsonby’e, 6 Aralık 1833., Ayrıntılı bilgi için bkz: Bolsover, *Lord Ponsonby and the Eastern Question*, pp. 98-118.

³³⁴ Stefanos Vogorides (1780-1859), Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli kademelerde görev yapmış Fener Rum memur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nicholas Doumanis, *Before The Nation: Muslim-Christian Coexistence and Its Destruction In Late Ottoman Anatolia*, Oxford: Oxford University Press, 2013, s.32.

³³⁵ FO 78/225, Ponsonby’dan Palmerston’a, 19 Aralık 1833.

imparatorluğu destekler ve Mehmed Ali gibi tehlikelerden de korursa Osmanlı'nın daha uzun yıllar yaşayacağını da söylüyordu.³³⁶

Bu siyaset değişikliğinin sebebi dostluktan ziyade reel politikti. Mısır'ın Osmanlı hâkimiyeti altında kalması bu dönemde İngiltere'nin Hindistan ve Yakın Doğu'daki menfaatlerinin sürdürülebilmesinin en garanti ve kolay yoluydu. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır, Suriye ve bazı Arap eyaletlerini kapsayacak şekilde hâkimiyet alanını genişletmesi ise İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından kabul edilebilecek bir durum olmasa gerekti. Diğer taraftan İstanbul'da ortaya çıkacak olası bir tehlike Fransa ve Rusya'nın elini güçlendirebilirdi. Mehmed Ali Paşa ise sahip olduğu zengin topraklar sayesinde ekonomik olarak da çok güçlenmiş ve uzun zamandır bağımsızlık niyetinde olduğunu yüksek sesle dile getirir olmuştu. II. Mahmud'la giriştiği mücadele Paşa'nın gücünü de ortaya koymuştu. Mehmed Ali Paşa'nın Arap topraklarında kuracağı bağımsız bir Arap imparatorluğu, İngiltere'nin menfaatlerine aykırı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmanın eşiğine getirebilirdi. Bu nedenle İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa ile mücadelede II. Mahmud'un yanında yer alması, İstanbul'da etkinliğini artırması ve Rus nüfuzunun önüne geçmesi gerekiyordu. Rusya İstanbul'da yürüttüğü diplomasi trafiğinin ödülünü almış ve Osmanlı İmparatorluğu ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştı. İngiltere de böylelikle İstanbul'da diplomatik etkisini artırmazsa Rusya'nın bir anlamda Boğazlar üzerinde "hâkimiyeti" ele geçirebildiğini böylece görmüş oldu. Bölgede menfaati olan sadece Rusya da değildi. Fransa'nın Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki hedefleri de İngiltere'nin malumuydu.

St. Petersburg'da ise Doğu Sorununa farklı bir bakış açısı hâkimdi. Osmanlı-Rus Harbi'nin neticesinde imzalanan Edirne Antlaşması'nın hemen arifesinde İmparator Nikola, 4 Eylül 1829'de Petersburg'da devlet şurasının tüm üyelerinin yer aldığı özel bir komite oluşturdu. Eylül Komitesi olarak bilinen bu heyetin vazifesi Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut savaş sonunda parçalanması

³³⁶ Henry Bulwer, *The Life of Henry J. Temple, Viscount Palmerston*, London: Richard Bentley, 1871, c.2., s.285.

durumunda bunun Avrupa'da güç dengesi, Rus menfaatleri ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan halklar açısından ortaya çıkaracağı tüm olasılıkların ayrıntılı biçimde değerlendirilmesiydi.³³⁷ Heyetin yaptığı ayrıntılı değerlendirmelerin ardından çıkan karar ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığını sürdürmesinin mevcut dezavantajlarına rağmen Rus menfaatleri açısından çok daha faydalı olduğu doğrultusunda idi. Heyete göre Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından asıl faydayı İngiltere ve Fransa sağlayacakken, imparatorluğun bu zayıf haliyle mevcut durumunu koruması Rusya'nın çıkarına olacaktı.³³⁸

Elbette ki ne bu heyetin ne de Rusya'nın en önemli meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetinin korunması değildi. Zaten Edirne Antlaşması ile elde ettiği stratejik kazanımlar, siyasi ve ekonomik imtiyazlar yoluyla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetini koruyor gibi görünürken zayıflamasına da hizmet edecekti.³³⁹ Rusya yıkılması kaçınılmaz olana kadar “zayıf komşu”sunun dağılması için bir çaba harcamayacaktı.³⁴⁰ Rusya Hariciye Nazırı Kont Nesselrode Rusya'nın siyasetini “Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasındansa, varlığını devam ettirmesinin Rusya'nın menfaatleri açısından daha faydalı olduğunun farkındayız” diyerek özetlemişti.³⁴¹ Rusya için en önemli konu güvenlik ihtiyacı nedeniyle Boğazların kontrolü meselesiydi.³⁴² Rusya için İstanbul demek Boğazlar demekti ve Boğazların kapalılığını sağlamak için mücadelesini diplomatik sahada verecekti. Nitekim Hünkâr İskeleyi Antlaşması Rusya'nın tam da bu politikasının meyvesi olarak doğmuştu.

Osmanlı-Rus yakınlaşmasını takip eden senelerde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasının iki önemli gayesi vardı. Birincisi

³³⁷ Bitis, *Russia and the Eastern Question*, ss: 358-359. Robert J. Kerner, “Russia’a New Policy in the Near East After the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol.5., No.3, s.280.

³³⁸ Kerner, *Russia’a New Policy in the Near East After the Peace of Adrianople*, ss.283-284.

³³⁹ Bitis, *Russia and the Eastern Question*, s.361.

³⁴⁰ Philip E. Mosely, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Newyork: Russell&Russell, 1969, s.21.

³⁴¹ Kerner, *Russia’a New Policy in the Near East After the Peace of Adrianople*, s.281.

³⁴² Bitis, *Russia and the Eastern Question*, s.359.

Rusya'nın İmparatorluğun içişlerine müdahale etmesinin ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan yola çıkarak Osmanlı'nın yegâne hamisi rolünü üstlenmesinin engellenmesiydi. Davison'ın da ifade ettiği gibi Rusya'nın bu antlaşma ile amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olduğunca zayıf kılarken içerdeki Rus etkisini aynı ölçüde artırmaktı ve Osmanlılar da bunun farkındaydı.³⁴³ İkincisi ise, Mehmed Ali Paşa ve II. Mahmud arasındaki düşmanlığın tekrar ortaya çıkmasının ve böylece yeni bir çatışma yaşanmasının önlenmesiydi.³⁴⁴

Böylesine kritik bir süreçte, 11 Aralık 1832 tarihinde Ponsonby, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olarak atandı. İlk talimatnamesine ulaşamadığımız Ponsonby'ye Lord Palmerston'dan gönderilen 6 Aralık 1833 tarihli bir talimatname İngiltere'nin bu tarihten sonra Osmanlı'ya karşı nasıl bir politika izleyeceğini anlatmaktadır. Talimatnamede son dönemde Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmelerden ve Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmesinde çok büyük bir aşama kat etmesinden bahsedildikten sonra “İngiltere'nin menfaatleri gereği Rusya'nın İmparatorluk üzerinde daha fazla avantaj sağlamasının önüne geçilmesi ve şimdiye kadar elde ettiklerinden mahrum bırakılmasının yollarının aranması gerektiği” vurgulanmaktadır. Ayrıca, İngiltere'nin 1841'e kadar dikkatini vereceği bir diğer konu olan Mısır krizinde de izlenecek yolun, Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'la herhangi bir sürtüşme yaşamaması olduğu belirtilmiş, Büyükelçi Ponsonby'ye Sultan'ı böyle bir çatışmadan uzak tutmak için gerekli her türlü uygun koşulu değerlendirmesi talimatı verilmiştir.³⁴⁵

Bu bağlamda, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi başına ayakta kalmasını sağlamamanın yollarını aramaya başladığını söylemek mümkündür. Askeri, idari ve mali alanlarda takip edilecek bir dizi reform programıyla Osmanlı “modernleştirilecek” veya “modernleşmesi desteklenecek”ti. İngiltere için

³⁴³ Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, s.121.

³⁴⁴ R.L. Baker, “Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi”, *The English Historical Review*, Vol.43, No.169, 1928, s.84.

³⁴⁵ FO 78/220, No:23, Palmerston'dan Ponsonby'e, 6 Aralık 1833.

imparatorluğun reformlarla desteklenmesinin ve güçlenmesinin önündeki en büyük engellerden birisi ise Rusya'ydı. Büyükelçi Ponsonby'ye göre Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdıktan sonra tamamen despotik bir yönetim izleyen II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın varlığı nedeniyle de emniyetinden iyiden iyiye endişe duymaya başlayınca hem kendi güvenliği hem de hükümetinin güvenliğini sağlamanın yolunun Rus desteğinden geçtiğini düşünüyordu. Bu durum İngiltere'nin menfaatleriyle örtüşmeyecek şekilde İstanbul'daki Rus etkisinin giderek artmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nun Petersburg tarafından yönlendirilmesine yol açacaktı. Bu nedenle de İngiltere'nin yapması gereken Mehmed Ali Paşa tehdidinden Sultan'ı korumaktı.³⁴⁶

İngiltere'ye göre Rusya II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'ya karşı olan öfke ve korkusunu kullanarak reformları engelleme yoluna gidiyordu ve İstanbul'da artan Rus etkisinin yegâne nedeni de Mısır Paşa'sıydı.³⁴⁷ Londra, Rusya'nın Avusturya'yı Osmanlı'yı paylaşmak konusunda ikna etmiş olabileceğinden bir süredir endişe ediyordu ki, Baltık ve Karadeniz'de Rusların kıyı hattını güçlendirdiği³⁴⁸ haberini alınca harekete geçti. İstanbul'daki elçisi Lord Ponsonby'ye, II. Mahmud'a İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasının önemini hatırlatması ve imparatorluğun kendi kaynaklarını organize ederek reform yapması konusunda yüreklendirmesi talimatı verildi.³⁴⁹ Lord Palmerston da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanmasının hem İngiltere'nin bölgedeki menfaatlerinin korunması için önemli olan güç dengesi³⁵⁰ hem de Avrupa barışının devamı açısından vazgeçilmez olduğunu sık sık dile getirmeye başlamıştı.³⁵¹ Böylece İstanbul'da Rus etkisinin artmasından duydukları endişe Whig politikacıları İngiliz menfaatleri gereği Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlarla desteklenmesi noktasına getirmiş hatta Lord Palmerston'a şu cümleleri söyletmişti: "Türkler Mısırlı'dan çok daha

³⁴⁶ FO 78/224 Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Ağustos 1833.

³⁴⁷ FO 78/260, Palmerston'dan Campbell'a, 1 Temmuz 1835.

³⁴⁸ FO 65/206 Palmerston'dan Bligh'a, 6 Aralık 1833.

³⁴⁹ FO 78/220 No:23, Palmerston'dan Ponsonby'e, 6 Kasım 1833.

³⁵⁰ FO 78/220, Palmerston'dan Ponsonby'e, 6 Aralık 1833.

³⁵¹ Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1840-1841*, s.792.

reformisttir. Çünkü Türkler ilkelerden ve siyasi gerekliliklerden yola çıkarak reformlar yaparken Mısırlı ticari kaygılardan yola çıkar.”³⁵²

Kütahya Ateşkesi Mısır sorunun geçici olarak çözüme kavuşturmuş gibi görünse de hakikat pek de öyle değildi. Sultan hem içerde hem dışarda prestij kaybetmiş, imparatorluğun askerî açıdan ne kadar zayıfladığı ortaya çıkmıştı. II. Mahmud asi Paşa’sıyla yeniden karşı karşıya gelmek için fırsat kolluyordu. Mehmed Ali Paşa ise bu mücadele ile bağımsızlık ilan etmesi durumunda neler olabileceğine dair zemin yoklamış oldu. Bu nedenle stratejisini kazanımlarını korumak ve olası bir mücadele ihtimaline karşı hazırlıklı olmak üzerine kurdu.

Lord Palmerston II. Mahmud’un, Paşa’ya karşı girişebileceği yeni bir mücadelenin Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın şartları sayesinde, Ruslara İstanbul’un kapılarını açacağını biliyordu. Olası bir mücadelenin önüne geçmek ve bu süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu’nun reformlar yoluyla askeri, idari ve mali açıdan güçlenmesini sağlamak İngiltere için Rusya’nın Boğazlara inmesini önlemek demektir. Rusya ile zorunlu ittifakından çok da memnun olmayan Sultan da İngiltere’den bu yönde gelen adımları karşılıksız bırakmayacaktı. 1833 yılından sonra İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik siyaseti böylece yeni bir sayfaya girmiş olacaktı.

2.3. Sıcak Savaşın Sonu Diplomatik Savaşın Devamı: II. Mahmud’un Valisine Karşı Destek Arayışları

2.3.1. Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi (1838)

Lord Palmerston, İmparatorluğun reformlar yoluyla desteklenerek Rusya karşısında kendisini savunacak güce sahip olmasını, yani askeri olarak “yeterince” güçlenmesi gerektiğini, ancak askeri alanda yapılacak reformların mali alandaki uygulamalara paralel gitmesi gerektiğini, bilhassa finans sisteminde de değişiklikler yapılmasının lazım olduğunu düşünürken, İstanbul’daki İngiliz büyükelçisi Lord Ponsonby göreve başladığı andan itibaren İstanbul’daki Rus

³⁵² Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, s.282.

etkisini kırmak ve buradan doğacak boşluğu İngiliz etkisiyle doldurmak için uğraşıyordu. Lord Palmerston İstanbul’da Rus, Akdeniz’de Fransız etkisi artarken ve Mehmed Ali Paşa Kızıldeniz ve Fırat’ı kontrolü altına almışken İngiltere’nin iktisadi ve siyasi menfaatlerinin tehlike altında olduğunun farkındaydı. Levant’ta İngiliz etkisini artırmak ve İngiliz ticaretini koruyup hacmini genişletmek için Mısır’daki tekel sisteminin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Özellikle Mısır’daki tekel sisteminin kaldırılmasıyla Mehmed Ali Paşa’nın askeri gücünün dayandığı mali kaynaklarından yoksun kalacaktı.

İstanbul’da aynı amaçla çalışan bir diğer İngiliz diplomat David Urquhart’a³⁵³ göre ise Osmanlı İmparatorluğu İngiltere için sınırsız menfaatler sağlayacak sonsuz kaynaklara sahipti.³⁵⁴ Urquhart, ayrıca hâlâ “ilkel” yöntemlerle üretim yapılan Osmanlı pazarının liberalleştirilmesi için girişimlerde bulunulması gerektiğini, eğer serbest bir pazar oluşturulursa tekel sisteminin ortadan kalkacağını savunuyordu.³⁵⁵ Ponsonby ve Urquhart, İngiliz kamuoyunun büyük çoğunluğu gibi, Rusya’nın Mehmed Ali Paşa’yı Sultan’a karşı yeniden ayaklanması için durmadan teşvik ettiğini düşünüyordu.³⁵⁶ Lord Palmerston ise daha da ileri giderek Mehmed Ali Paşa ve Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması için birlikte hareket ediyor olabileceklerini söylüyordu.³⁵⁷

Urquhart, 1834 yılında, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 1838 yılında yapılacak Balta Limanı Sözleşmesi’nin taslağı olan metni Ponsonby’e iletmişti.³⁵⁸ Bu esnada İngiltere ve Osmanlı arasında müddeti dolan gümrük tarifelerinin yenilenmesi gündemdeydi. İngiltere, İngiliz tacirlerin Osmanlı topraklarında

³⁵³ Ponsonby, Urquhart’ın bir “kaçık” olduğunu söyleyip görevden alınmasını talep edince İstanbul’dan ayrılmıştı. FO78/301, Ponsonby’den Palmerston’a, 10 Şubat 1837. Ancak Urquhart Londra’da boş durmamış, Doğu Sorunu hakkında fikirlerini “Portfolio” adında bir dergi kurarak, basın yoluyla paylaşmaya devam etmişti.

³⁵⁴ Urquhart bu fikirleri hem Palmerston’a rapor olarak iletmiş “Turkey and Its’ Resources” adıyla kamuoyu ile de paylaşmıştı. FO78/239, Ponsonby’den Palmerston’a, 11 Ekim 1834.

³⁵⁵ Nash, *From Empire to Orient*. s.23.

³⁵⁶ Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, s.165.

³⁵⁷ Frederic S. Rodkey, “The Attempts of Briggs and Company to Guide British Policy in the Levant in the Interest of Mehemed Ali Pasha, 1821-41”, *The Journal of Modern History*, Vol. 5, No. 3 (Sep., 1933), s.342.

³⁵⁸ FO 78/239, No:159, ek.1, Ponsonby’den Palmerston’a, 10 Ekim 1834.

serbestçe ticaret yapabileceği, bazı ürünlerin satışını yasaklayan tekel uygulamasının kaldırılacağı bir ticaret antlaşması yapmak arzusundaydı. Fakat Rusya, İngiltere'nin ticari olarak avantaj sağlayacağı böyle bir antlaşmanın görüşülmesine mâni oldu ve 1837 yılına kadar ne gümrük tarifeleri yenilenebildi ne de ticaret antlaşmasıyla ilgili bir gelişme yaşandı.³⁵⁹ Mehmed Ali Paşa'nın durumu ve Osmanlı'nın Mısır sorunundaki sıkışmışlığı ise Ponsonby'nin bu konuda elini güçlendiriyordu. İngiltere elçisi ticaret antlaşmasının şartlarını Osmanlı'ya kabul ettirebilmek için bu süreci kullanmaya karar verdi. Ponsonby tekel uygulamasının tamamen kaldırılmasının Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki gücünü yok edeceği tezini kullandığını Lord Palmerston'a da bildirdi.³⁶⁰ Nitekim bu argüman etkisini gösterdi ve Ponsonby ticaret antlaşmasının ele alınacağı görüşmeler için bir komisyonun kurulduğu haberini Londra'ya ilettili.³⁶¹ Bu esnada yükselen Mehmed Ali Paşa tehdidi ve İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'yla mücadelede Osmanlı'dan desteğini çekeceği korkusu II. Mahmud'u antlaşmayı imzalamaya razı etti.³⁶²

Lord Palmerston'a göre, Osmanlılar İmparatorluğun refahı için tekel sistemini tamamen terk etmeliydi. Bu uygulamanın bir İmparatorluk toprağı olan Mısır'da da kaldırılacak olması Mehmed Ali Paşa'nın pozisyonunu da etkileyecekti. Çünkü daha önce ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, yaptığı düzenlemelerin sonucunda Mehmed Ali Paşa Mısır'daki tek üretici ve tek tüccardı. Bu sistem ortadan kaldırılırsa Mısır tüm girişimcilere açılacak ve Mehmed Ali ekonomik kaynaklarından olacaktı.³⁶³ Zaten İngiltere, Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın uyguladığı tekel sisteminden memnun değildi. Üstelik Mehmed Ali Paşa'nın gerçekleştirdiği askeri ve siyasi reformların maddi kaynağının yed-i vahid usulü olduğu herkesçe biliniyordu. Mehmed Ali Paşa, tekel sistemini vali olduğu günden beri genişleterek uyguluyordu. 1830 yılından sonra Girit ve 1833'te

³⁵⁹ Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.224.

³⁶⁰ FO 78/330, No:52, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mart 1838.

³⁶¹ FO 78/330, No:85, Ponsonby'den Palmerston'a, 8 Nisan 1838.

³⁶² FO 78/331, No:145, Ponsonby'den Pisani'ye, 15 Haziran 1838, FO78/331, No:161, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Haziran 1838.

³⁶³ FO 195/145, No:21, Palmerston'dan Ponsonby'e, 6 Şubat 1838.

Suriye bu uygulamaya tabi olmuştur. Zamanla, İngiliz tüccarlar Suriye ipeği üzerine konan yed-i vâhiden şikâyet etmeye başlamıştı.³⁶⁴

1838 Balta Limanı Sözleşmesi temelinde, Osmanlı pazar ve hammaddelerinin Avrupa sanayii ve sermayesinin ihtiyaç ve menfaatleri doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli hukuksal düzenlemelerin yapılmasına ilişkindir. Bu yüzden de Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine entegre olması yolunda bir dönüm noktasıdır. Bu düzenlemenin bir yandan da Osmanlı ekonomisine zarar verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim İngiliz gözlemciler bu koşullarda bir ticaret antlaşmasının Osmanlı'daki zanaatın sonu olacağını biliyorlardı. Fakat İngiltere'nin amacı Osmanlı'yla yapılan ticareti uzun dönemli yasal bir zemine oturtmaktı.³⁶⁵

Sözleşmeyle nelerin değiştirdiğine bakılacak olursa; Balta Limanı Sözleşmesi'nden önce yerli ve yabancı tacirlerden alınan ithalat ve ihracat vergisi yüzde 3'tü, bunun yanı sıra, tacirler malları İmparatorluk içerisinde bir yerden başka bir yere nakledeğerlerse, ayrıca yüzde 8 vergi ödemek durumundaydılar. Fakat Osmanlı ile İngiltere arasındaki uzlaşıyla birlikte, ihracattan yüzde 12, ithalattan ise yüzde 5 oranında vergi alınmasına karar verilmişti.³⁶⁶

Bunun sonucunda yerli tüccarların yabancı tüccarlar karşısındaki rekabet gücü bir hayli azalıyor. Ayrıca, Osmanlı ihtiyaç duyduğu durumlarda olağanüstü gümrük vergileri koyup kaynak bulma şansını da kaybetmişti. Maliyenin ihtiyaç duyduğu anda başvurabileceği bu yöntemi kaybetmesi, ilerde Kırım Savaşı'yla hazinesi zor duruma düşen Bâbîâli'yi ilk kez Avrupa para borsalarına açılmak zorunda bırakacaktı. Sözleşmenin İngiltere ve Avrupa sermayesi açısından en

³⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara: TTK Yay., 2013, s.113.

³⁶⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1984, ss:18-19.

³⁶⁶ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, s.18.

önemli tarafı ise dış ticaretteki tekel düzeninin kaldırılmasıydı. Böylece Osmanlı hammaddeleri İngiltere'ye ve Avrupa sermayesine açılmış oluyordu.³⁶⁷

Ancak bu noktada eklemek gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu'nu Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'ni imzalamaya iten nedenler yalnızca Mısır Krizi ve İngiltere'den beklenen siyasi, askeri ve mali destek değildi. Osmanlı bürokratları zaten bu sözleşmenin pratikteki uygulamalarla örtüştüğünün, imparatorlukta işleyen ticari düzene aykırı olmadığını farkındaydı. Sanayi Devrimi'ni tamamlamış İngiltere, Avrupa ülkelerinin korumacı politikaları nedeniyle mallarını Avrupa pazarlarına sokamadığı için, Avrupa dışındaki ülkelerle bazen uzlaşarak bazen de savaşarak serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştı. Artan İngiliz-Osmanlı ticaret hacmi ve İngiliz tüccarların arkası kesilmeyen şikâyetleri karşısında zayıf mali ve askeri koşulları nedeniyle Osmanlı imparatorluğu bu talep karşısında uzun zaman direnebilecek güce sahip değildi.³⁶⁸ Bâbiâli bürokratlarının bu sözleşmenin doğuracağı iktisadi sonuçların farkında olmadıkları, bu sözleşmenin Osmanlı sanayisini yıktığı iddiası bu tezin konusunun dışında olmakla birlikte, bu savın, Şevket Pamuk tarafından dile getirildiği gibi, sözleşmenin 18. yüzyıldan beri değişmekte olan iktisadi ve askeri dengelerin bir sonucu olduğu gerçeğini göz ardı ettiği fikrine katılıyoruz.³⁶⁹

İktisadi yönü bir tarafa bırakılırsa Bâbiâli'nin bu uzlaşıdan beklediği İngiltere'nin bir süredir izlediği İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmesi ve askeri ve diplomatik olarak Osmanlı'yı desteklemesiydi. Nitekim Mehmed Ali Paşa krizinin doğurduğu olumsuz sonuçlar ve Rusya'nın baskısı karşısında bir denge arayışı Osmanlıların bu sözleşmeyi imzalamasını kolaylaştırmıştı. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve İstanbul büyükelçisi Lord Ponsonby tarafından 16 Ağustos 1838 yılında imzalanan bu sözleşmenin 6.

³⁶⁷ Halil İnalçık, *Makaleler I.*, Ankara: Doğu Batı Yayınevi, 2010, s.257.

³⁶⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1912)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s.19.

³⁶⁹ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.21-22. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için ayrıca bkz: Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2015.

maddesi ise doğrudan Mehmed Ali'yi hedef alıyordu. Buna göre yeni uygulama Mısır dâhil olmak üzere tüm Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında geçerli olacaktı.

Bu noktada eklemek gerekir ki İngiltere'nin Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Sultan ve Paşa'nın yeni bir çatışmaya girmesinin önüne geçmek için çalıştığını ve diplomatlarını bu konuda görevlendirdiğini biliyoruz. Lord Palmerston, Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin Mısır'da da uygulanacak olmasının ve Mehmed Ali Paşa'nın bu sözleşmeyle Mısır maliyesini zayıflatmak amacı güdüldüğünün farkına varacağını biliyordu. Hatta Lord Palmerston, Paşa'nın sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmemek için bağımsızlığını ilan edeceğini de öngörmüştü. Böyle bir durum yaşanırsa İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Paşalığını koruması için elinden geleni yapacağını da belirtir.³⁷⁰ Böylece hem olası bir çatışmanın önüne geçilecek hem de Mısır mali kaynaklarından olduğu için zamanla mevcut gücünü kaybedecekti.

³⁷⁰ Bulwer, *The Life of Henry J. Temple, Viscount Palmerston*, c.2., s.285.

2.3.2. Devlet-Toplum İlişkilerinin Yeni Nizamı: Tanzimat'ın İlanı (1839)

Rus tehdidi gölgesinde şekillenen İngiltere'nin Osmanlı siyaseti, reform çalışmalarının ivme kazandığı Bâbüâli'de imparatorluğun ancak reformlarla ayakta kalabileceğine inanan bürokratlarının güçlenmesine imkân tanıyacak, bu bürokratların bir sonraki adımı ise devlet ve toplum ilişkilerine yepyeni bir boyut kazandıracak Tanzimat Fermanı'nın ilanı olacaktı. Tanzimat'ın ilanı Engelhart'a göre Mustafa Reşid Paşa'nın gayet akıllıca bir hamleyle Avrupa kamuoyunda reformist özellikleriyle itibar kazanan Mehmed Ali Paşa'ya duyulan sempatiyi Bâbüâli'ye de kazandırma girişimiydi.³⁷¹ Fakat Reşid Paşa başta olmak üzere Osmanlı ricalinin hedefleri daha kapsamlıydı.

Reşid Paşa Mısır sorunun çözümünde ittifak arayışları için 1838 yılında Londra'ya gitmişti. İngiltere ile yapılacak ittifakın şartları Osmanlılar tarafından değerlendirilip uygun bulunmayınca Reşid Paşa'ya antlaşmayı imzalamadan dönmesi talimatı verildi.³⁷² Reşid Paşa Londra'dan ayrılmadan önce 10 Ağustos tarihinde Lord Palmerston'la görüşmüş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması gereken reformlarla ilgili bir rapor hazırladığını söylediğinde Lord Palmerston bu taslağı görmek istediğini kendisine belirtmişti. Reşid Paşa'nın taslağı 11 Ağustos'ta bir memorandum olarak Lord Palmerston'a ulaşmıştı.³⁷³ Memorandumun içeriği birkaç ay sonra ilan edilecek Tanzimat'ın habercisi niteliğindedir. II. Mahmud'un vefat etmesi sebebiyle belirli bir serbestiyetle kaleme alınan memorandumda, Reşid Paşa şimdiye kadar yapılan reformların fayda sağlamaktan uzak olduğunu belirtip imparatorlukta kalıcı bir reform iradesinin gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu.³⁷⁴

³⁷¹ Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul: Kaknüs Yay., 1999, s.45.

³⁷² Reşad Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK Basımevi, 1985, ss:148-151.

³⁷³ FO 78/383, 11 Ağustos, 1839., Fransızca tam metni için bkz. F. Stanley Rodkey, "Reshid Pasha's Memorandum of August 12 1839", *The Journal of Modern History*, II, s.251-257.

³⁷⁴ Ahmet Dönmez, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu", *Tarihin Peşinde*, 2011, sayı:6, s.7.

Mustafa Reşid Paşa'nın Londra'da bulunduğu süre içerisinde Lord Palmerston'la görüşmüş olması ve bu memorandumu kendisine göndermiş olmasından başka, ayrıca Stratford Canning Reşid Paşa'nın Londra'da elçi olarak bulunduğu sırada yaptıkları görüşmeler Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun İngiliz etkisiyle kaleme alındığına dair tartışmalarının doğmasına neden olmuştu.³⁷⁵

Gülhane Hattı Hümayunu'nun İngilizlerin telkiniyle veya yönlendirmesiyle yazıldığı ve ilan edildiğine dair somut bir veriye sahip olmasak da Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda artan Rus nüfuzuna karşı daha aktif adımlar atılmasına, imparatorluğun hem Rus hem de Mehmed Ali Paşa tehdidine karşı reformlarla desteklenmesine, İstanbul'da daha etkin bir diplomasi yürütülmesine karar veren İngiltere'nin bu iradesini Tanzimat'ın ilanı esnasında daha da güçlü bir şekilde ortaya koyduğunu, İngiliz Milli Arşivleri'nde karşımıza çıkan bazı belgelerden yola çıkarak söyleyebiliriz. Buna göre henüz Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ilan edilmeden Ponsonby ve Reşid Paşa dört saat süren uzun bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Reşid Paşa, Ponsonby'e yönetimin pek çok alanında reform planladığını söylemiş ve aklındaki reform programıyla ilgili

³⁷⁵ Bu konuda pek çok farklı görüş mevcuttur. İlber Ortaylı, Reşid Paşa ve taraftarları kuşkusuz çağdaş Avrupa'nın devlet ve toplum sisteminden etkilendikleri için bu görüşlere sahip olduklarını, ama bu onların doğrudan İngiliz telkinine kapıldıkları anlamına gelmeyeceğini, böyle bir telkin ve ilişkinin varlığını belgelemek mümkün olmadığı söyler bu görüşün kaynağı olan Stratford Canning'in biyografisinin eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. (İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.143.) Bailey'de, Ponsonby'nin 1841 yılına kadar İstanbul'da elçi olarak bulunmasına rağmen Hatt'ın hazırlanmasında İngiltere'nin doğrudan bir müdahalesi olmadığını belirtir ve her ne kadar Hatt'ın ilanından sekiz ay önce Reşid Paşa İngiliz elçisine bir reform planı olduğundan bahsetse de böyle bir etkiyi ispatlayacak somut bir veri olmadığını söyler. Bu konuda sıklıkla atıfta bulunulan Lane-Pool'un Canning biyografisi'nde Canning'in hattı-ı şerifin asıl destekçisi/fikir babası olduğu iddiasının da temelsiz olduğu, Lane Pool'un Canning ve Reşid Paşa'nın 1832'den beri birbirlerini tanıdıklarından yola çıkarak geriye dönük bir tarih okuması yaptığını söyler. Zaten Lane-Pool'un bu değerlendirmesine kaynak teşkil eden Canning'in raporu, aslında Reşid Paşa'nın kendi reform fikirlerine dair Canning ile fikir alışverişi olduğunu göstermektedir diye ekler. (Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, ss.186-187) Anderson Gülhane Hattı'nın başta "Mustafa Reşid Paşa olmak üzere ilerici ve kısmen batılılaşmış küçük bir memur grubunun eseri" olduğunu belirtir. (Anderson, *Doğu Sorunu*, s.125) (Aksan Hatt'ın dili Ponsoby'yi ve dönemin olaylarının çoğu Reşid, Ponsonby ve Canning etkisini öne çıkardığını iddia eder. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.424.) Abdülkadir Özcan'a göre ise Mısır Meselesi'nin çözümüne yardım edilmesi karşılığında İngiltere'ye ıslahat vaadinde bulunan Reşid Paşa, Tanzimat'ın temel prensiplerini Palmerston tarafından almıştır. (Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı.X, 1995, s.30)

Ponsonby'e bazı ayrıntılar verip fikrini almak istemiştir. Ponsonby'nin gözlemleri ise bunların uygulanabilir olduğudur ve bunu Londra'ya rapor edecektir.³⁷⁶

30 Eylül 1839'da ise Reşid Paşa, Ponsonby'e itimat ettiği adamlarından birini göndermiş ve can ve mal güvenliği ilkesinin İmparatorluk'ta kabul edilmesi için tedbirler almak istediğini iletmiştir. Reşid Paşa, bu tedbirleri olgunlaştırmak ve hayata geçirmek için Ponsonby ile fikir alışverişinde bulunmak istemektedir. Ponsonby ise cevabında, enerjiyle ve öngörülemeyen sonuçlardan kaçınmak için dikkatle çalışılması gerektiğini tavsiye edecektir. İngiltere elçisine göre bazı konular bir an önce Sultan'ın gücüyle ve halkın onanıyla yapılmalıdır. Reformlara ilk olarak valilerin/paşaların sivil güçlerinin askeri güçlerinden ayrılmasıyla başlanmasını ve 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın hükümlerinin tam olarak uygulanmasını, Müslüman ve gayrimüslüm tebaa arasında mülkiyet dokunulmazlığının kabul edilmesini tavsiye etmiştir. Ponsonby, "Başkalarının mülküne el konulması arzusu ve şahsi şiddet zulmün en genel sebebidir" diye de eklemiştir.³⁷⁷

Fakat bu günlerde yaşanan ilginç bir gelişme İngiltere'nin Tanzimat'ı nasıl desteklediğini ve Tanzimat'ı hazırlayan kadroyu Rusya'dan ve Osmanlı'daki "geleneksel" kanattan korumak için aldığı tedbirleri gözler önüne sermesi bakımından bahse değerdir. İkinci bölümde ele alınacağı üzere 1839 yılında Nizip'te Osmanlı ordusunun aldığı mağlubiyeti takiben Kaptan Ahmet Fevzi Paşa donanmayı İskenderiye'de Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmişti. Rusya Bâbîâli'ye Suriye'yi Mehmed Ali Paşa'ya bırakması için baskı yapıyordu. Rusya'nın bu teklifini destekleyen Nuri Efendi³⁷⁸ ve Sarim Efendi'nin³⁷⁹ tutumlarından rahatsız olan Mustafa Reşid Paşa, Nuri Efendi ve Sarim Efendi'yi kısa süre sonra

³⁷⁶ FO 78/331, No.119, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Mayıs 1838.

³⁷⁷ FO 78/359, Ponsonby'den Palmerston'a-Gizli, 30 Eylül 1839.

³⁷⁸ Mehmet Nuri Efendi (?-1843), 1834-1836 yılları arasında Londra, 1836-1837/ 1839-1841 yılları arasında Paris elçiliği, Hariciye Müsteşarlığı, Hariciye Nazırlığı vekilliği gibi görevlerin yanı sıra Baltalimanı Ticaret Antlaşması görüşmelerinde Osmanlı temsilcisi olarak yer almış devlet adamı.

³⁷⁹ İbrahim Sarim Paşa (1801-1854), 1838 yılında Londra büyükelçiliğinin yanı sıra, Hariciye Nazırlığı, Ticaret Nazırlığı ve Sadrazamlık görevlerinde bulunmanın yanı sıra Mısır meselesi boyunca Mehmed Ali Paşa ile pek çok defa görüşme yapmış devlet adamı.

yönetimden uzaklaştırmayı başarmış olsa da Rusya da Reşid Paşa ve ekibinin tasfiyesi için çabalamaktaydı. Fakat Rusya'nın, reform karşıtları Nuri Efendi ve Sarim Efendi'ye ve bunların yanı sıra Sultan'ın annesinin de dahil olduğu Harem entrikalarıyla Mustafa Reşid Paşa ve reform taraftarlarını uzaklaştırma girişimi başarısız olsa da³⁸⁰ 8 Ekim 1839 tarihinde Ponsonby'den Lord Palmerston'a giden gizli ibareli bir mektup tehlikenin henüz geçmediğini haber vermektedir. Hüsrev Paşa Ponsonby'e, yönetimi değiştirip eski grubu yönetime taşımak için Mustafa Reşid Paşa ve beraberindekilere yönelik bir darbe girişimi olabileceğine dair haber aldığını iletmişti ve eğer şiddet kullanarak böyle bir değişim yapılmaya çalışıldığında Bâbîâli Sultan'ın otoritesini bu kişilere karşı korumak için İngiltere'nin savaş gemilerine ihtiyaç duyarsa, İngiltere'nin yardım edip etmeyeceğini sormuştu. Ponsonby de bunun üzerine İngiliz donanmasının böyle bir olay yaşanması durumunda hükümeti korumak için tereddüt etmeden yardımcı olacağını söylemişti. Lord Palmerston da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na gönderdiği talimatında, her ne kadar Ponsonby böyle bir durum yaşanacağına ihtimal vermiyor da olsa, Amiral Robert Stopford'u Bâbîâli'den talep gelmesi halinde ve İstanbul'daki reformcu hükümeti olası bir darbe karşısında korumak için donanmanın İstanbul'da bulundurulması konusunda yetkilendirmiştir.³⁸¹

İngiltere için Tanzimat'ın bir anlamı da Osmanlı'nın reformlar sonucunda yeniden güç kazanmasıyla Hindistan yolunun güvenliğini ve Yakındoğu'daki çıkarlarını tehdit eden Rusya'nın nüfuzunun erozyona uğramasıydı. Bu nedenle de Lord Palmerston Rusya'nın yönlendirmesiyle olduğunu düşündüğü olası bir hükümet değişikliğinin önüne geçmek için İngiliz donanmasını yetkilendirmekten çekinmemişti. Hattı-ı Hümayun'un önemli vaatlerinden olan Müslüman ve gayrimüslüm eşitliğinin sağlanmasıyla da Rusya'nın Osmanlı'daki Ortodoks Slavları koruma bahanesiyle imparatorluğun iç işlerine müdahalesi son bulacaktı.

³⁸⁰ FO 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 18. Ağustos 1839, FO78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Ağustos 1839, FO78/358, Ponsonby'den Palmerston'a 21 Ağustos 1839, FO 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ağustos 1839. Webster, *Foreign Policy of Palmerston 1840-1841*, s.656.)

³⁸¹ FO 78/388, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına-Gizli, 3 Kasım 1839.

Londra'nın hesabına göre Rusya'nın etkinliğinin azalması, İngiltere'nin etkisini artıracaktı.³⁸²

Bütün bu olayların gölgesinde 3 Kasım 1839'da Gülhane Bahçesi'nde nazırlar, ulema, yabancı elçiler ve büyük bir kalabalığın önünde okunan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, bütün tebaanın can, mal ve ırzının teminat altına alınması, iltizamın ve ona bağlı usullerin kaldırılması, vergilerin düzenlenmesi, müsadere usulünün ilgası, adil ve açık yargılama ve kanunlar önünde herkesin eşit olması ve zorla askere almanın önlenmesini içeren bir ilkeler bütünüydü.³⁸³ Tanzimat Fermanı bir anlamda "Osmanlı üst kimliği yaratma" girişimidir.³⁸⁴ Bu haliyle Ponsonby'ye göre Gülhane Hatt-ı Hümayun'u imparatorluğun mevcut yönetimiyle hayatta kalamayacağını söyleyenlere karşı verilen muzaffer bir cevaptı.³⁸⁵

İstanbul'da Avrupa kamuoyunun desteğini Osmanlı'ya kazandıracak bu gelişmeler yaşanırken, 1838 sözleşmesinin Mısır'da yaratacağı olası kayıpların farkında olan Mehmed Ali Paşa, İngiltere ve Fransa konsoloslarına artık bağımsızlığını ilan edeceğini yaptıkları görüşmelerin sonunda çoktan ilan etmişti.³⁸⁶ Ancak Paşa'nın Balta Limanı Sözleşmesi'ne vereceği tepkinin bağımsızlığını ilan etmekle sınırlı kalacağını, fakat Mehmed Ali'nin Suriye'yi ilhak etmek için bir müddet daha bekleyeceğini³⁸⁷ düşünen Campbell bu konuda ne kadar yanıldığını kısa süre sonra görecekti.

³⁸² A.D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları", (Çev: Darhan Hıdıralı), *Tanzimat* (Ed: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul: İşbankası Yay, 2011, s.357.

³⁸³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: T.T.K. Yay., 2007, s.107.

³⁸⁴ Yüksel Çelik-Fatih Yeşil, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2003, s.357.

³⁸⁵ FO78/360, No:301, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Kasım 1839.

³⁸⁶ FO78/342, Campbell'dan Palmerston'a, 25 Mayıs 1838.

³⁸⁷ FO78/342, Campbell'dan Palmerston'a, 25 Mayıs 1838.

3. BÖLÜM

YENİDEN SICAK SAVAŞ: NİZİP HARBİ (1839) VE LEVANT'TA YENİ DÜZEN

İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Kütahya Ateşkesi neticesinde Torosların gerisine çekilmiş olsa da II. Mahmud ve Mehmed Ali Paşa arasındaki çatışmada henüz son perde açılmamıştı. 1833 yılından başlayan ve krizin ikinci safhasının başladığı 1839 senesine kadar devam eden süreyi taraflar yeni bir çatışmaya hazırlanarak geçirecekti. İlk bölümde bahsettiğimiz üzere Kütahya Ateşkesi yazılı bir antlaşma değil, bir ateşkesten ibarettir. Ne II. Mahmud ne de Mehmed Ali Paşa bu uzlaşının şartlarından memnundu. Sultan içerde ve dışarda itibar kaybetmiş, Paşa ise yazılı bir anlaşma olmamasından dolayı kazanımlarını garanti altına alamamıştı. Üstelik 1833'ten sonra Mısır'ın Babiâli'ye ödemek zorunda olduğu yıllık vergi miktarına dair bir belirsizlik de ortaya çıkmıştı. Paşa'nın ezeli düşmanı 1827 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine tayin edilmesinden sonra Hüsrev Paşa'nın İstanbul'un siyasetinde söz sahibi olması³⁸⁸ meseleyi taraflar açısından daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa'nın seraskerlik makamında bulunmasından o denli rahatsızdı ki Hüsrev Paşa'nın görevinden alınması karşılığında, ödeyeceği yıllık vergiyi artırmayı dahi önermişti.³⁸⁹

Kütahya Ateşkesi'nden memnun olmayan yalnızca Mehmed Ali Paşa değildi. II. Mahmud da Paşa'ya karşı kaybettiklerini geri alacağı gün için fırsat kolluyor ve olası bir çatışma için daha ziyade diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Askeri hazırlıklardan daha çok siyasi alanda uluslararası destek bulmakla meşgul olan Sultan'ın aksine Paşa geçen bu altı yılda kontrolü altında bulunan bölgelerdeki siyasi ve iktisadi etkinliğini artırmak, bu topraklardan Mısır hazinesini besleyecek gelir elde etmek ve maddi kazanımlarını askeri yatırımlara dönüştürmekle

³⁸⁸ İnalçık, *Makaleler I.*, s. 42.

³⁸⁹ FO 78 /245.

meşguldü. Ancak elbette bu durum Paşa'nın uluslararası destek aramadığı anlamına gelmiyordu.

Öncelikle Levant'taki menfaatleri nedeniyle sık sık karşı karşıya geldiği İngiltere ve Fransa'nın desteği Paşa için hayatiydi. Mehmed Ali Paşa, İngiltere'nin desteğini kazanmak umuduyla farklı bir teklifle Londra'nın kapısını çaldı. İngiltere'nin, Rusya tehdidine karşı hassasiyetini kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında, kendisinin Mısır'da yaptığı gibi, güçlendirilmesi gerektiğini hatta Rusya ile mücadele için İran'la bir ittifak oluşturarak Karadeniz'de kaybedilen Türk topraklarının geri alınabileceği savını ortaya atmıştı. Boghos Bey vasıtasıyla İngiltere'nin İskenderiye konsolosu Campbell'a gönderdiği mektupta³⁹⁰ bu konudaki fikirlerini açıklayan Mehmed Ali Paşa'ya göre Mısır'ın ilk hedefi Rus etkisini Osmanlı topraklarından yok etmektir. Üstelik Paşa yalnızca Osmanlı sınırlarını ve bağımsızlığını değil İran'ı da "koruyacaktı". İngiltere, Fransa ve Avusturya kendisine izin verilirse üç ay içerisinde yüz elli bin asker ve on adet kapak (donanma gemisi) temin edecekti ki³⁹¹ iddiasına göre Suriye'yi işgal etmesinin bir amacı da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaktı. Eğer İngiltere ve Fransa, Rus tehdidine karşı kendisiyle beraber hareket ederse Rusya'nın planları bozulmuş olacaktı. Mehmed Ali Paşa'nın İngiltere'den bu "cazip" teklif karşılığında tek beklentisi Mısır'ın idaresinin kendisine veraseten verilmesiydi.³⁹² Ancak Paşa'nın Boghos Bey vasıtasıyla konsoloslara gönderdiği mektubun içeriğinin hiçbir konsolos tarafından ciddiye alınmamasından dolayı Reis Bey'e konu hakkında hiçbir söz dahi edilmemiştir.³⁹³

³⁹⁰ Aynı mektubu Fransa ve Avusturya konsoloslarına da göndermiştir. Bknz: BOA, HAT 829-37503, H. 10-7-1250.

³⁹¹ BOA, HAT 829-37503, H. 10-7-1250.

³⁹² FO 78/246, Boghos'tan Campbell'a, 3 Eylül 1834. Henry Dodwel, *The Founder of Modern Egypt*, London: Cambridge University Press, 1931, s. 129-130'dan alınmıştır. Ne var ki, tarihçi Vatikiotis'in iddiasına göre Babıâli 1837 yılında, Mehmed Ali Paşa'ya şimdiye kadar işgal ettiği topraklardan çekilmesi şartıyla Mısır'da ve Arabistan'da veraset ilkesine dayanan bir yönetim teklif etmiş, fakat Mısır Valisi bu teklifi geri çevirmişti. Bkz: Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, s. 66.

³⁹³ BOA, HAT 829-37503, H. 10-7-1250.

Henry Dodwell, bu fikrin o dönem doğuda bulunan İngiliz diplomatları arasında oldukça revaçta olduğunu söyler; Ponsonby'den Campbell'a gönderilen bir raporu da buna örnek olarak gösterir. Campbell'la yazışmalarında Ponsonby, Mehmed Ali Paşa'nın gücünün Rusya'nın çok ileri gitmesi ihtimaline karşı işlevsel olabileceğini iddia ediyordu.³⁹⁴ Campbell'a göre ise Rusya'nın ilerleyişine ve Asya'da yayılmasına karşı, muhtemelen Mehmed Ali yönetimindeki bir Arap halifeliğinin kurulmasının, Rusya'ya karşı bölgede Sultan'dan daha iyi bir bariyer olabileceğini düşünüyordu. Mehmed Ali'nin iddia ettiği gibi ihtiyaç halinde, Bağdat'ı da idare etmesi durumunda, İran ve Rusya arasında yaşanacak herhangi bir çatışmada Mısır valisinin büyük yardımı dokunabilirdi.³⁹⁵

Ancak Lord Palmerston için elbette bir anda Babıâli ile ittifaktan vazgeçip Mehmed Ali Paşa ile müttefik olmak gibi bir durum söz konusu değildi. Çünkü İngiltere'nin desteğini çekmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün tehlikeye düşmesi demektir. Bu durumda İstanbul'un Rus tehdidi altında kalması kuvvetle muhtemeldi ki bu zaten İngiltere'nin en son isteyeceği şeydi. Mehmed Ali Paşa'nın günün birinde Rusya ile yaşanabilecek bir savaşta onunla mücadele edecek kadar güçlenmesi ihtimali üzerine kurulacak bir ittifak Lord Palmerston gibi bir diplomat için fazla afakiydi. Bir ihtimali desteklemektense daha olası ve gerçekçi bir politika izlemek kararında olan Lord Palmerston'a göre zaten Paşa'nın amacı Arapça konuşulan tüm toprakları kapsayacak bir Arap krallığı kurmaktı. Aslında bu başlı başına sorun teşkil edecek bir durum olmasa da böyle bir krallık İngiliz menfaatlerine gerçekte uygun değildi. Çünkü Lord Palmerston, Hindistan yolu güvenliğinin korunmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtemel bir Arap krallığı kadar başarılı olduğunu düşünüyordu. Ona göre sadece imparatorluğun reformlar yoluyla güçlendirilmesi yeterliydi.³⁹⁶ Aslında Lord Palmerston İngiliz menfaatleri açısından haksız sayılmazdı. Çünkü Hindistan'a giden iki önemli noktadan Süveyş Berzahı hali hazırda Paşa'nın kontrolü altında

³⁹⁴ FO 78/227, Ponsonby'den Campbell'a, 24 Mayıs 1833, Henry Dodwel, *The Founder of*, s. 130'dan alınmıştır.

³⁹⁵ FO 78/246, Campbell'dan Ponsonby'e, 21 Ağustos 1834.

³⁹⁶ Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, s.134.

olsa da diğer nokta olan Fırat Vadisi'nin kontrolü de bu ihtimal çerçevesinde Mehmed Ali Paşa'ya geçecekti. Lord Palmerston böylesi bir ihtimalin Londra açısından çok büyük bir hata olacağını düşünüyordu.³⁹⁷

Ancak bu esnada Campbell'dan gelen rapora göre Mehmed Ali Paşa askeri hazırlıklara hız kesmeden devam ediyordu. Sultan'a karşı fırsat kolluyor olsa da açıktan bir mücadeleye şu safhada girmeyecek kadar da politikti. Buna mukabil İskenderiye konsolosluğundan Londra'ya ulaşan raporlarda Paşa'nın eninde sonunda bağımsızlık arzusunu kabul ettirmek için bir mücadeleye gireceği ve bir Arap hilafeti kuracağına dair öngörüler bulunmaktaydı.³⁹⁸ İngiltere'nin Mısır'daki temsilcisi Campbell, Mehmed Ali Paşa'nın aslında artık Babiâli'den ayrılmaya karar verdiğini ve bu konuda onu vazgeçirmenin mümkün olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle de bundan sonra Mehmed Ali Paşa'nın söz konusu kararını uygulamaya koymasına engel olmaya çalışacaktı.³⁹⁹

3.1. Mısır'ın İstiklali Ve Büyük Güçler

Mehmed Ali Paşa'ya atfedilen muhtemel bir Arap krallığı projesi aslında o kadar da uzak bir ihtimal değildi. Sudan, Arabistan ve Mısır'ı elinde bulunduran Paşa, Güney Arabistan'la beraber Irak ve Basra Körfezi'ni de kontrol altına alırsa bu hedefine ulaşmış olacaktı.⁴⁰⁰ Bu bölgelere sahip olmak Paşa için doğrudan yeni bir gelir kaynağı teşkil etmeyecek olsa bile stratejik açıdan son derece önemliydi. Şöyle ki, Mehmet Ali Paşa Irak'ı ele geçirmesi halinde İran'a ulaşabiliyor, İran üzerinden Orta Asya'ya açılmış oluyordu. Fakat asıl önemli olan Güney Arabistan'dı. Bu bölgenin kontrol altına alınması, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak ve böylece İngiltere'nin Doğu'da seyrüsefer yapan filolarına müdahale etme fırsatına sahip olmak anlamına geliyordu.⁴⁰¹ Bunlardan

³⁹⁷ Dodwel, *The Founder of*, s. 134.

³⁹⁸ FO78/246, Campbell'dan Ponsonby'e, 21 Ağustos 1834. Campbell'a göre Paşa'nın donanmasında mürettebatı Sultan'a karşı savaşıma hazır her biri on sekiz ila yirmi iki top taşıyan yedi saff-ı harp gemisi, yedi ya da sekiz korvet ve yelkenlisi vardı.

³⁹⁹ FO78/246, Campbell'dan Palmerston'a, 4 Eylül 1834.

⁴⁰⁰ Dodwel, *The Founder of*, s. 125.

⁴⁰¹ Dodwel, *The Founder of*, s. 125.

başka, Paşa'nın yayılmacı politikalarından zaten rahatsız olan İngiltere için bölgede kurulacak güçlü bir Arap imparatorluğu Londra'nın ticari çıkarlarına sekte vuracağından kabul edilemez bir durumdu. Üstelik bu ihtimal Osmanlı bürokratları tarafından da öngörülerek bu konuda Sultana arzda bulunmuşlardı. Mehmed Ali Paşa'nın askeri ve mali gücünü artırmaya çalıştığı ve hali hazırda elinde bulundurduğu topraklar da göz önünde bulundurularak, eğer gerekli tedbirler alınmazsa Arabistan'ı da içine alacak şekilde bölgede büyük bir hükümranlılık iddiasında bulunması ihtimali Padişah'a rapor edilmişti.⁴⁰²

Dodwell, Mehmed Ali Paşa'nın Arap dünyasının daha anlaşılır olması açısından iki noktanın üstünde durur. Hicaz'ın Vahhabilerin elinden kurtarılması aslında Mısır halifeliğinin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Üstelik Vahhabi İsyanı esnasında Sultan'ın itibarı Mekke ve Medine'de sarsılmıştır. Öyle ki İbrahim Paşa babasına Sultan'ın adının hutbelerde kutsal yerlerin hizmetkarı olarak geçmediğini söyler.⁴⁰³ Bir diğer mesele ise İslam teolojisi ve ulema açısından Kahire ve Şam'ın üstünlüğüdür. Dodwell, İslam ilimlerinin tartışıldığı, bunların birer doktrin haline getirildiği okulların, kütüphanelerin ve söz konusu öğretileri takip edip yayacak öğrencileri bulunmayan Mekke ve Medine'nin İslam doktrinine yön vermekten uzak olduğunu, fakat Paşa'nın kontrolündeki Kahire ve Şam'ın teolojik olarak İslam medeniyetine yön verdiğini belirtir.⁴⁰⁴ Diğer taraftan aralarında görmezden gelinemeyecek simbiotik bir ilişki bulunan İslami doktrin ve siyaset halen Topkapı Sarayı'nın kontrolündeydi. İstanbul'da üretilen İslami doktrin ise Mehmet Ali Paşa'yı bir din ve devlet düşmanı olarak vaz etmekteydi. Zira Mehmed Ali Paşa'ya karşı başlatılacak askeri hareketin meşruiyetini tesis etmek ve onu destekleyenleri düşmanlaştırmak maksadıyla başta Anadolu ve Rumeli kazaskerleri olmak üzere yüksek ulemanın tasdik ettiği bir fetva şeyhülislamdan alınmıştı. Ancak Kahire ve Şam'daki İslami merkezlerin bölgedeki ağırlığı Dodwell'in az önce zikredilen iddiasının yabana atılmaması

⁴⁰² BOA, TS.MA.e, 712-41, 31 Mayıs 1839.

⁴⁰³ FO 78/360, Ponsonby'den Palmerston'a, 7 Kasım 1839.

⁴⁰⁴ Dodwell, *The Founder of*, ss: 126-127.

gerektiğine işaret eder.⁴⁰⁵ Bu bakımdan İslamiyet'in ortaya çıktığı ve XIX. yüzyıl başlarından itibaren iç (Vahabiler) ve dış (Avrupa'nın büyük güçleri) tehditler altındaki Arap coğrafyasında Osmanlı Sultanları manevi ağırlıklarını kaybederken, başkente oldukça uzak olan bölgeye siyaseten hâkim olan Mehmed Ali Paşa dinen ve siyaseten zemin kazanmaktaydı. Bu çerçevede gerek İstanbul gerekse Avrupa'nın diğer başkentlerinin cevaplamaya çalıştığı soru ise Paşa'nın nihai hedefine ilişkindi. Mehmet Ali Paşa hasbelkader geldiği, dilini dahi bilmemesine rağmen büyük bir güç elde ettiği Arapça konuşulan topraklar üzerinde bir "krallık" mı kurmak istemekte yoksa sahip olduğu topraklardaki iktidarını pekiştirip bölgenin ailesi tarafından yönetilmesini teminat altına almak mı istemekteydi?

Uluslararası ortam bu soruya net bir cevap verilmesini güçleştirmekteydi. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın İngiltere ve Fransa'nın pozisyonlarını hesaba katmadan II. Mahmud'a karşı harekete geçmesi düşünülemezdi. 1831'de başlayan krizi sonlandıran Hünkâr İskelesi Anlaşması, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a yönelik politikalarını yeniden şekillendirecekti. Rus tehdidinin Balkanlar'ın ötesine geçerek Boğazlar, Akdeniz ve Yakındoğu'ya ulaştığını yaşayarak öğrenen Paris ve Londra ister istemez dış siyasetlerini yeniden şekillendirmek durumunda kalacaklardı. Bu tarihten sonra İngiltere statükonun devamı için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması politikasını benimserken, Fransa Paşa ve Sultan arasında yeni bir askeri mücadelenin doğmaması için iki tarafı da dizginlemeye çalışacaktı.

Her ne kadar Büyük Güçlerin bölgeye yaklaşımında 1833 bir dönüm noktası teşkil etse de bu değişimin bir anda gerçekleştiği söylenemez. Nitekim İngiltere'nin Hünkâr İskelesi Anlaşması'yla beraber bölgeye dair politikasında ne gibi değişikliklere gittiğinden ilk bölümde bahsedilmişti. Fransa, Mısır krizinin başlangıcında Mehmed Ali Paşa lehine bir tutum takınmış olsa da yine bölgedeki menfaatleri gereği Yakın Doğu politikasını revize etmiş ve Levant'ta statükonun

⁴⁰⁵ BOA, HAT 360-20081, 30 Mayıs 1832.

koruyucusu olmuştur. Rusya'nın pozisyonunu ise doğrudan Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul karşısında sahip olduğu güç belirlemekteydi. Paşa tarafından Osmanlı hanedanının ortadan kaldırılarak İstanbul'da güçlü bir yönetim kurulması ihtimali belirlediği anda St. Petersburg yönetimi geleneksel düşmanlığı askıya alacak ve Osmanlıların Rus "etkisinde" zayıf komşu olarak kalması ve imparatorluğun dağılmaması için çaba sarf etmeye başlayacaktı.

Fransa'nın bu safhada Mısır ve Mehmed Ali Paşa'ya karşı izlediği politika ve kamuoyunun tutumu kısa bir süre sonra müttefiki İngiltere ile yaşayacağı sorunların habercisi niteliğindediydi. Fransız *chambre des députés* (temsilciler meclisi) Mehmed Ali Paşa lehine pek çok konuşmaya sahne oluyordu. Öyle ki "Arapların medeniyete daha meyilli olmalarından bahisle imparatorluğu yeniden canlandıracakları" dair söylevler bile yapılmaktaydı.⁴⁰⁶ Elbette ki Fransızların amacı bölgede kurulacak "medenî" bir devlet değildi. Boğazlarda Rusya'ya karşı durabilecek Fransız dostu güçlü bir devlet, Fransa'nın Levant'taki çıkarları icabı gerekliydi. Ancak Lord Palmerston'la oldukça yakın görüşlere sahip Dük de Broglie gibi daha ihtiyatlı politikacılar, Paşa'yı da karşılıklarına almadan, imparatorluğun mümkün olduğu kadar varlığını devam ettirmesinden yanaydı.⁴⁰⁷ 1833 yılında Fransa Hariciye Nazırlığı makamında bulunan Broglie, Mehmet Ali Paşa'nın Fransa ile ittifak taleplerine cevap verirken Fransa'nın Kütahya Ateşkesi'nden sonra doğan mevcut durumun korunması için elinden geleni yapacağını ve Paşa'nın Torosların ötesine genişleme planları varsa bunun karşısında Büyük Güçlerin, en başta Fransa'nın duracağını hatırlatmıştı.⁴⁰⁸

Mehmed Ali Paşa Mısır ve Suriye'yi kapsayacak şekilde büyük bir imparatorluk kurma hedefine matuf olmak üzere Avrupa desteğini almak için uzun zamandır uğraşıyordu. Bölgede kalıcı olabilmek, "mirasını" kendisinden sonrakilere

⁴⁰⁶ Frederick Stanley Rodkey, *The Turco-Egyptian Question in the Relations of England, France, and Russia, 1832-1841*, Urbana: University of Illinois, 1924, s.37.

⁴⁰⁷ Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.37-38. Mehmed Ali Paşa'nın özellikle Fransa kamuoyundaki nüfuzunun farkında olan Babîâli, basın yoluyla Mehmed Ali Paşa'nın itibarını azaltmak için bazı girişimlerde bulunmuştu. Bknz: BOA, HR.SYS., 965-6, M. 31-12-1837., İngiltere ve Fransa parlamentosunda da Babîâli'den yana tavır alınması ve kamuoyu oluşturulması fikri de ortaya atılmıştı. Bknz: BOA, HAT, TSMA.E. 472/42, 29-12-1255.

⁴⁰⁸ Puryear, *France and the Levant*, s. 209.

bırakabilmek Paşa'nın en büyük arzusuydu. Mısır valiliğinin ilk yıllarında İngiliz konsolosuna ifşa ettiği bağımsızlık niyetini, bu defa daha geniş toprakları kapsayacak şekilde revize etmişti. Her ne kadar Mehmed Ali Paşa'nın iddia-yı istiklal davasını ilan ettiği tarih, literatürde 25 Mayıs 1838 olarak kabul edilse de Paşa'nın bu konudaki niyeti çok erken tarihlerden beri biliniyordu. Henüz 1812 yılında İngiltere'nin İskenderiye konsolosu Misset'ye bağımsızlığını kazanması için İngiltere'nin kendisine yardım edip etmeyeceğini sormuştu.⁴⁰⁹ Üstelik Babıâli'nin de malumu olan bu durum karşısında İngiltere ve Fransa sefaretları Paşa'nın bu talep ve iddiasında devletlerinin Mısır'ın yanında yer almayacağını kesin bir dille bildiriyordu.⁴¹⁰ Hatta Viyana sefiri Fethi Paşa ile Prens Metternich arasında gerçekleşen bir görüşmede, Metternich, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık maksadında olduğunu ve en doğrusunun gücünün ve itibarının bir anlamda kaynağı olan donanmanın elinden alınarak yalnızca Mısır valiliğinin kendisine terk edilerek bu konunun kapatılmasının en doğrusu olduğunu söylemişti.⁴¹¹

Mehmed Ali Paşa bu uğurda *düvel-i hamseyi* etkilemek ve kendi lehine kamuoyu oluşturmak için de oldukça gayret sarf etmişti. Bağımsızlık talebine destek arayışları yalnızca üst düzey bürokratlar arasındaki diplomatik hamleleriyle değil ülkelerin etkin isimleriyle doğrudan temasa geçerek de olmuştu. Örneğin; Avusturya devletinin istiklal hedefine karşı çıkmamasını temin için kamuoyu oluşturmak amacıyla Avusturya "beyzadelerinden" birine mektup göndermiş ve hatta kısa süre sonra Prens Metternich'in de bu mektuptan haberi olmuştu. Mehmed Ali Paşa mektubunda, Babıâli'nin Rusya'nın kışkırtmasıyla kendi politikasına bu denli karşı çıktığını çünkü Rusya'nın amacının bu mesele sayesinde yeniden "Devlet-i aliyyenin mesalihine müdahale etmek ve askeriyle memalik-i osmaniyeye gelmek" olduğunu iddia ediyordu. Ancak müstakil bir Mısır yönetimine karşı çıkan Metternich, Mehmed Ali Paşa'ya bahsi geçen beyzade vasıtasıyla cevaben bir mektup yazarak müstakil bir Mısır devletine karşı

⁴⁰⁹ FO 24/4, From Colonel Misset, 3 Eylül 1812.

⁴¹⁰ BOA, HAT, 360-20064, 28 Nisan 1835.

⁴¹¹ BOA, HAT, 833-37560, 1 Kasım 1836.

olduklarını ve diğer devletlerle bu konuda fikir birliği içerisinde olduklarını, gayelerinin devlet-i aliyyenin istikrarından başka bir şey olmadığını belirtiyordu. Avusturya beyzadesi Mehmet Ali Paşa'ya ayrıca Kütahya'da taahhüt ettiği şekilde davranmasını tavsiye etmekteydi.⁴¹²

Bu mektup elbette Mehmed Ali Paşa'nın hedeflerinde bir sapmaya yol açmayacaktı. Üstelik Paşa'nın artık iddia-yı istiklal peşinde olduğunu İskenderiye'de bulunan konsoloslar da devletlerine birer birer rapor ediyordu.⁴¹³ Paşa bu defa karşısına Avrupa devletlerini alacak kadar da kararlıydı. 25 Mayıs 1838'de İskenderiye Başkonsolosu Campbell'dan Londra'ya gelen raporda Paşa'nın kararlılığının ifadesi vurgulanıyordu. Fransız başkonsolosu Adrien-Louis Cochelet⁴¹⁴ ve Campbell'la yaptığı görüşmede Paşa'nın, Babiâli'den bağımsızlığını ilan edeceğini⁴¹⁵ söylerken aslında Mısır ve Suriye sınırları içerisinde kendisinden sonra evlatlarına kalacak bir krallık kurmayı kast ettiğini belirtmişti. Dahası bağımsızlığı için Babiâli'ye ödeme yapmaya da hazırды ve özgürlüğünün bedelini 3 milyon sterlin olarak belirlemiştir.⁴¹⁶ Babiâli'de Mehmed Ali Paşa'nın ilan-ı istiklal davasından ve bu konudaki niyetini İskenderiye'de bulunan konsoloslarla paylaştığından haberdar olmuştu.⁴¹⁷ Bu çıkışa ilk tepki elbette İngiltere'den geldi. Mehmed Ali Paşa sebebiyle Boğazlarda bir daha Rus gemisi görmeye niyeti olmayan Lord Palmerston, böyle bir mücadelenin Paşa ve Sultan arasında değil, Paşa ve Sultan ile Sultan'ı destekleyen Avrupa güçleri arasında geçeceğini söyledi ve “yapılan bu hakaretin bedelini ödetmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının önüne geçmek için İngiltere'nin Sultan'ın yanında yer alacağını” Mehmed Ali Paşa'ya hatırlattı. İngiliz Hariciye Nazırı ayrıca Paşa'ya bu defa 1832'deki gibi bir başarı ummayı beklememesini, “*daha önceki gibi Kütahya'ya varıp işini gördüğü gibi bu defa dahi*

⁴¹² BOA, HAT, 829-37503, 28 Nisan 1835.

⁴¹³ BOA, HAT 374-20422, 15 Mart 1838., HAT, 833-37559, 21 Şubat 1841, HAT 833-37559, 15 Mart 1840.

⁴¹⁴ 1837-1841 yılları arasında Fransa'nın İskenderiye başkonsolosluğu görevini yürüten Fransız diplomat.

⁴¹⁵ FO 78/ 342-II. Kısım, Campbell'dan Palmerston'a, 25 Mayıs 1838.

⁴¹⁶ Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, s.238.

⁴¹⁷ BOA, HAT 1168-46214, 15 Mart 1839.

*yapabilemeyeceğini*⁴¹⁸ çünkü artık Sultan'ın Avrupa güçleri tarafından destekleneceğini ve bu mücadelenin sonucunun elbette ki tahtını kaybetmek olacağını sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir.⁴¹⁹ Nitekim Lord Palmerston'a göre Mehmed Ali Paşa ilan-ı istiklal davasına iki önemli unsur itici güç sağlamaktaydı. Birincisi şan ve şöhretini ikincisi ise ailesini korumaktı. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın elinde bulundurduğu topraklar ile beraber bağımsızlığını kazanması, Lord Palmerston'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi anlamına geliyordu⁴²⁰ ki bu ifade Babîâli bürokratları tarafından da yazışmalarda sık sık dile getirilmekteydi.

Lord Palmerston'un krizin ilk safhasındaki gibi "mütereddit" politikasını bir yana bırakmasının ve artık "Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması" politikasını tercih etmesinin temelinde yatan endişe kaynağı Rus tehdididir. Paşa'nın bağımsızlık talep edeceğine dair haberler kendisine ulaşır ulaşmaz Lord Palmersron o esnada Londra'da bulunan Mustafa Reşid Paşa ile Rusya'yı meseleye karıştırmamak için İngiltere ile müstakilen ya da Fransa ile beraber yapılacak bir ittifak antlaşmasını müzakereye girişmişti.⁴²¹ Mehmed Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de izlediği yayılmacı siyaset İngiltere'nin bölgedeki potansiyel pazarları için tehdit oluştursa da Mehmed Ali Paşa tehdidi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla ittifaka kurması Londra için çok daha ciddi bir tehditti. Zira Lord Palmerston'a göre, yeni bir Osmanlı-Rus ittifakının sonunda St. Petersburg idaresi hakimiyet kuracağı İstanbul üzerinden Hindistan için çok daha ciddi bir tehlike arzedecekti.⁴²²

Osmanlı donanmasının mevcut gücünden de pek emin olmayan Lord Palmerston, Mehmed Ali Paşa ile Sultan arasındaki bir çatışmanın Rusya'yı yeniden Boğazlara getireceğini biliyordu. Dolayısıyla yeni bir çatışmanın başlaması halinde İngiltere'nin ve asıl önemlisi Rusya'nın yardımı olmaksızın Bâb-ı Âli'nin

⁴¹⁸ BOA, HAT 831/37519, 15 Mart 1839.

⁴¹⁹ FO 195/147, Palmerston'dan Campbell'a, 7 Temmuz 1838.

⁴²⁰ BOA, HAT 831/37519, 15 Mart 1839.

⁴²¹ BOA, HAT 1179-46569, 14 Aralık 1838.

⁴²² Fahmy, *Paşa'nın Adamları*, s.287.

kendisini koruyabilecek kadar güçlü bir donanmaya sahip olması Lord Palmerston'un "hayaliydi". Hatta bu hayali gerçekleştirebilmenin ilk adımı olarak herhangi bir saldırı gerçekleşmeden Osmanlı donanmasının durumunu test etmek amacıyla birleşik Osmanlı-İngiliz donanmasının Akdeniz'e açılması teklifini Sultan'a sundu.⁴²³ II. Mahmud'un bu teklifi kabul etmesi üzerine, konunun ayrıntıları müzakere edildi. Aslında müzakerelerin içeriğini Paşa'nın Osmanlı ordusuna karşı saldırıya geçmesi durumunda Rusya'dan gelecek asker ve donanma teklifine ne şekilde cevap verileceği hem de Paşa'ya karşı Midilli ve Sakız civarında İngiltere ve Osmanlı donanmasının birlikte nasıl hareket edeceği oluşturmaktaydı.⁴²⁴

Lord Palmerston, Mısır krizinin ilk safhasında siyaseten yaptığı yanlışları tekrar etmek niyetinde değildi ve Mehmed Ali Paşa'ya tepkisini bu defa yüksek perdeden göstermiş, Sultan'a karşı kalkışacağı askeri mücadelede İngiltere'yi de karşısına alacağını Paşa'ya hatırlatmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık talebi karşısında *düvel-i hamsenin* Babîâli'nin yanında yer alması, Lord Palmerston'a Paşa'nın iddiasında ısrarcı olamayacağını düşündürmüştü ve Palmerston bu konudaki fikrini Paris sefiri Ahmet Fethi Paşa ile paylaşmıştı.⁴²⁵ Ancak, Mehmed Ali Paşa 1839 yılına geldiğinde idari ve askeri anlamda gücünün zirvesindeydi. Artık Paşa'nın Levant'taki etkisi tartışılmaz hale gelmiş ve "ülkesinin" sınırlarını güneyde Sudan, doğuda Arabistan ve kuzeydoğuda Suriye'ye kadar genişletmişti.⁴²⁶ Vatikiotis'e göre Arapça konuşulan bu büyük toprakların politik mahfili İstanbul'dan ziyade artık Kahire'ydi. Hatta 1839'a kadar Sultan tarafından yabancı devlet temsilciliklerine gönderilen fermanlar Mehmed Ali Paşa'nın kontrolü altında bulunan topraklarda, onun onayı olmadan uygulanmıyordu.⁴²⁷

⁴²³ FO 195/147, No:146, Palmerston'dan Ponsonby'e, 25 Temmuz 1838

⁴²⁴ BOA, C.HR, 152-7569, 6 Eylül 1838. Amiral Stopford komutasındaki İngiliz donanmasıyla, Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa komutasındaki Osmanlı donanması 16 Eylül 1838 tarihinde yedi hafta boyunca Akdeniz'de kaldılar. Bu sürenin sonunda Osmanlı donanması beş İngiliz savaş gemisi eşliğinde İstanbul'a döndü. Amiral Stopford bu süre boyunca edindiği izlenimleri bir rapor halinde Londra'ya sundu. Stopford raporunda Osmanlı savaş gemilerinin manevra kabiliyetlerinin son derece memnun edici olduğundan bahsetmekteydi. Bknz: FO 78/333, No:234, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Kasım 1838

⁴²⁵ BOA, HAT, 829-37496, 26 Ağustos 1838.

⁴²⁶ Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, s. 65.

⁴²⁷ Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, s. 66.

Bilindiği üzere Paşa kendi kabinesini kurmuştu ve bu kabinede dışişleri bakanlığı da yer alıyordu. Bu esnada diplomatik temsilcileri de kabul eden Mehmet Ali Paşa adeta devlet içerisinde devlet kurmuştu.

Mehmet Ali Paşa kontrol altında tuttuğu toprakları garanti altına almak için bir yandan Avrupa güçleri ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken bir yandan da Sultanın otoritesine bu denli “meydan okuması” aslında ilk kez onun yaptığı bir şey değildi. Daha önce Pazvantoğlu’nun Paris’e gönderdiği “elçi”nin resmi olarak kabul edilmesi ya da Tepedelenli Ali Paşa’nın doğrudan kendisine bağlı diplomatik misyonlar aracılığı ile dış ilişkilerini sürdürmesi Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan siyasi dağınıklığın bir sonucuydu.⁴²⁸ Bu dağınıklığın temel sebebi ise siyasi erkin, İmparatorluğun her yerinde kendisini hissettirdiği idari ve askeri yapının bulunmamasıydı. Mehmet Ali Paşa’nın da kendisinden önceki muktadir ayanlara benzer, hatta onların ötesinde bir tutum geliştirmesinin ardında yatan temel saik ise elbette askeri gücüydü.

Bu süreçte İngiltere, Mısır’da Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsız bir idare kurma niyetini beyan eden Mehmed Ali Paşa’ya konsolosları vasıtasıyla baskı yapmayı sürdürüyordu. İngiltere’nin İskenderiye Konsolusu Campbell, Paşa ile 12 Temmuz 1838’de yaptığı görüşmede Kütahya Ateşkesiyle oluşturulan statükoyu bozmamasını, büyük güçleri karşısına almamasını, barışın devamı için Londra’nın elinden geleni yapacağını, bağımsız olmanın en iyi yolunun kendi ülkesini tıpkı “Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi” Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer topraklarından daha iyi yöneterek halkının refahını sağlamaktan geçtiğini söyledi. Fakat Paşa, Büyük Güçler tarafından düşürüldüğü şu anki “müphem pozisyonu” nedeniyle savaştan başka çaresi kalmadığını düşünüyordu. Ayrıca savaş gemilerinin İskenderiye kıyılarından hareket etmek üzere olduğunu, Yafa limanında bulunan gemilerin de İskenderiye’deki donanmaya katılacağını görüşmede belirtti. Bunlara ilaveten Mehmet Ali Paşa, Sultan’ın donanmasının Mısır kıyılarında belirmesi durumunda savaşın mukadder olduğunu, daha önce

⁴²⁸ Yaycıoğlu, *Partners of the Empire*, s. 106. Pazvantoğlu için ayrıca bkz: George F Jewsbury, *Russian Annexation of Basserabia 1774-1828*, New York: Columbia University Press, 1976, s. 23.

batırılan gemiler haricinde Sultan'ın donanmasının tamamını İskenderiye'ye getireceğini de söylemekten çekinmemişti.⁴²⁹

3.1.1 Nizip Seferi (1839)

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsız bir idare kurma niyetini büyük güçlerin diplomatik temsilcilerine de beyan etmesiyle Sultan'ı, Mehmed Ali Paşa'ya karşı askeri olarak harekete geçmekten alıkoyacak bir şey kalmadı. Gerçi *düvel-i hamse* temsilcileri Babîâli'ye Avrupa devletlerinin Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık davasında yanında olmayacağını ancak iki ordu arasında başlayacak bir çatışmayı her kim başlatırsa onu sorumlu tutacaklarından dolayı ihtiyatlı davranılması tavsiye etmişti.⁴³⁰ Ancak II. Mahmud'a Mehmed Ali Paşa'nın bir süredir askeri hazırlık içerisinde olduğuna dair muhtelif istihbarat geliyordu. Gelen haberler büyük ölçüde doğrudu. Mehmed Ali Paşa olası bir çatışma ihtimaline karşı bir müddettir zaten hazırlanıyordu. Oğlu İbrahim Paşa'nın İskenderiye'ye vapurla gittiği burada Gülek Boğazı'nı tahkim etmek için hazırlık içerisinde olduğu haberi Babîâli'ye çoktan ulaşmıştı. Gelen haberlere göre İbrahim Paşa, Mısır'dan Tarsus'a 25 kadar top getirmeye ve civardan da gerekli zahireyi toplamaya çalışıyordu.⁴³¹ Kısa bir süre sonra da Beriyyetüşşam ve Halep tarafında asker ve mühimmat götürüldüğü haberi de Babîâli'ye ulaştı. Üstelik İbrahim Paşa, Gavur Dağı eşkıyasını da "*tedip ve terbiye edeceğini*" söylemeye başlamıştı.⁴³² Hal böyle olunca, Mısır ordusundan gelecek bir saldırı karşısında, sınır tecavüzü veya Osmanlı askerine bir saldırı olması durumunda mukabele-i bi'l-misil kaidesine riayet edilmesi Sultan tarafından uygun bulunmuştu.⁴³³

⁴²⁹ FO 78/343, Campbell'dan Palmerston'a, 12 Temmuz 1838.

⁴³⁰ BOA, HAT 379-20523, 20 Ekim 1838, BOA, HAT 528-26018, 18 Kasım 1838.

⁴³¹ BOA, HAT, 375/20441A, 26 Aralık 1838, BOA, HAT, 375/20441C, 7 Ocak 1839, BOA, HAT, 375/20441B, 5 Kasım 1838.

⁴³² BOA, HAT 376-20463A, 15 Mart 1839.

⁴³³ Mısır ordusunun olası bir saldırısına karşı "*Kürt Mehmed Paşa istishabında iki alay asakir-i mansure, Diyarbakır ve Urfa'dan mürettep iki alay asakir-i redife ve bir alay süvari Urfa tarafına, Haydar Paşa istishabında iki alay asakir-i mansure ve Sivas eyaletinden muntazam iki alay asakir-i redif ve mahiyelü ve tımarlı dört alay süvari-i mansure ile beraber Diyarbakır ve Mirliva Mazhar Paşa kulları dahi Bolu ve Kastamonu alaylarıyla...sekiz saat mesafede Siverek'e tayin ve irsal olunmuştur.*"bkz: BOA, HAT 376-20463A, 15 Mart 1839.

Mehmed Ali Paşa'nın askeri hazırlıkları karşısında bir müddettir çatışma ihtimaline karşı hazırlanan II. Mahmud'un, Büyük Güçlerin, Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Fırat'ı geçmesi durumunda çatışmayı başlatan tarafın kendisi olacağı⁴³⁴ konusundaki çağrı ve uyarılarını dikkate almamasına şaşırılmamak gerekir. Sultan ve Paşa arasında gittikçe yükselen gerilim, Sultan'ın talimatı üzerine Osmanlı ordusunun 23 Nisan'da Fırat'ı geçip Halep'e ulaşmasıyla zirveye çıkmıştı. İbrahim Paşa bu haber üzerine birliklerini Halep'e toplayıp Sayur Çayı'na⁴³⁵ doğru konuşlandırarak Sultan'ın saldırısını beklemeye başladı.⁴³⁶ Osmanlı ordusunun Birecik'te Fırat Nehri'ni geçtiği haberi 1 Mayıs'ta İskenderiye'ye de ulaştı. Mehmed Ali Paşa bölgedeki Mısır ordusunun başında bulunan oğlu İbrahim'e Sultan'ın ordusunun ilerleyişinden emin olmadıkça hareket etmemesi ve Hama ve Humus taraflarında bulunan “*Mısır askerlerinin* ise Halep tarafına sevk ve celb olunması*” talimatını verdi.⁴³⁷

Esasen Mehmed Ali Paşa'nın bu talimatı diplomatik bir taktikten ibaretti. Paşa, Büyük Güçler nezdinde çatışmayı başlatan taraf olmak istemiyordu. Zaten bir kaç gün sonra da Avusturya ve Rusya'nın Mısır konsoloslarından Mehmed Ali Paşa'ya, Suriye'de bulunan Mısır ordusunu geri çekmesi çağrısı geldi.⁴³⁸ Mısır birliklerinin Halep ve Antep'te toplandığı, ayrıca birliklerin Urfa istikametinde ilerlediği ve bu nedenle de Türk ordusunun tedbir amaçlı olarak Urfa, Diyarbakır ve Siverek'e doğru hareket ettiği, Mısır ordusunun ilerleyişine devam etmesinden ötürü de de iki ordunun karşı karşıya geldiği bilgisini Prusyalı subaylar aracılığıyla elde eden Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'ya mesajı oldukça netti: Mısır tarafı düşmanca tavırları nedeniyle bir süredir mevcut olan barışı bozarak Avrupa güçlerinin Levant'ta barışı sürdürme iradelerine de karşı gelmiş oluyordu. St.

⁴³⁴ FO 78/ 356, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Haziran 1839.

⁴³⁵ Sayur Çayı: Gaziantep'ten doğan ve Suriye'de Türkmenköy'ün içinden geçtikten sonra Menbiç'in kuzeyinden geçerek Fırat Nehri'ne karışan 108 km uzunluğunda bir çay.

⁴³⁶ FO 881/186, F. Werry'den Palmerston'a, 10 Mayıs 1839.

⁴³⁷ BOA, AE. SMHD.II. 121-10034, 29 Mayıs 1839 (*Belgede asakir-i menhuse olarak geçmektedir.), FO 881/186, Campbell'dan Palmerston'a, 4 Mayıs 1839, 5 Mayıs 1839.

⁴³⁸ FO 78/373, Campbell'dan Palmerston'a, 7 Mayıs 1839., FO881/186, Campbell'dan Palmerston'a, 7 Mayıs 1839.

Petersburg'a göre bölgedeki huzurun tekrar sağlanması için harekete geçen ilk taraf Mısır ordusu olduğundan, ilk olarak Paşa'nın geri çekilmesi gerekiyordu.⁴³⁹

Bu sırada askeri hazırlıklarını çoktan yapmış olan Babıâli'nin takip ettiği dışpolitika birkaç ay içerisinde çıkacak muharebenin sorumluluğunu Mısır valisine yıkmak ve düvel-i fehimenin desteğini almaya yönelikti. Bu amaçla II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa ile görüşmeleri için sabık Kaptan-ı derya Halil Paşa ve maiyetindeki Amedi Efendi'yi görevlendirdi. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'ya bir mektup yazılarak, Osmanlı'nın bahren ve berren istediği kadar asker toplamaya muktedir olduğu ancak kullarının istikbali için bir çatışma yaşanmadan bu meselenin halledilmesinin en doğrusu olduğu dolayısıyla da “*İbrahim Paşa'nın zabt eylediği mahallerde mazhar afv-ı âli olduğu*” beyan edildi.⁴⁴⁰

Mehmet Ali Paşa ve II. mahmud arasında siyasi ve askeri hamleler sürerken Avusturya'nın Mısır başkonsolosu M. Laurin ve Rusya'nın başkonsolosu Kont Medem, Mehmed Ali Paşa'ya baskı yapmaya devam ediyorlardı. M.Laurin, Kont Medem ve Mehmet Ali Paşa arasında yapılan birkaç görüşmede, Paşa, Osmanlı birliklerinin Mısır ordusundan önce ileri harekate başladığını söyleyerek o anki niyetinin harekete geçmek olmadığını ancak Mısır birliklerine bir saldırı olması durumunda Urfa ve Diyarbakır'ı ele geçirip kendisine veraset imtiyazı verilene kadar da teslim etmeyeceğini belirtmişti. Bu görüşmeler esnasında barışı bozma niyeti taşımadığını gösteren yazılı bir beyannameyi düvel-i erbaa konsoloslarına vermeye hazır olduğunu söyleyen Mehmet Ali Paşa, Büyük Güçlerin barışı garanti etmesi ve kendisinin Mısır ve Arabistan'daki veraset haklarını Sultan'a kabul ettirmesi durumunda İbrahim Paşa'ya ordusunu hemen geri çekmesi talimatı vereceğini Kont Medem'e bildirmiştir.⁴⁴¹ Avusturya ve Rusya başkonsolosları 15 Mayıs'ta böyle bir beyannameyi kabul etmek konusunda kendi aralarında uzlaştılar. Buna göre Osmanlı ve Mısır orduları geri çekilecek, İbrahim

⁴³⁹ FO 881/186, Campbell'dan Palmerston'a, 7 Mayıs 1839.

⁴⁴⁰ BOA, TS.MA.e, 712-85, 31 Mayıs 1839.

⁴⁴¹ FO 78/373, Campbell'dan Palmerston'a, 7 Mayıs 1839.

Paşa Şam'a dönecek ve eğer büyük güçler barışı garanti eder ve Mehmed Ali Paşa'ya sahip olduğu topraklarda veraset hakları verilmesini sağlarsa Mısır ordusunun bir kısmı Suriye'den çekilecek ve Paşa, Mısır topraklarının refahı için çalışmaya devam edecekti. Mehmet Ali Paşa'nın bu beyannamenin birer örneğini İngiltere ve Fransa'nın konsoloslarına da göndermiş olması ise krizin gelişiminde Londra ve Paris'in rolü artırmaktaydı.

Ne Mehmed Ali Paşa'nın beyannamesi ne de Avrupa devletlerinin itidal çağrılarına Sultan'ın olumlu cevabı, diplomatik hamlelerden daha fazlasıydı. Her iki taraf da askeri hazırlıklara bu süreçte hız vermişti. Malatya, Diyarbakır ve Mezopotamya'dan Londra'ya ulaşan raporlar Sultan'ın bölgede yoğun bir askeri hazırlık içinde olduğunu haber veriyordu. Aynı şekilde Halep'teki Mısır birliklerinin de her türlü silah ve mühimmat eksiklikleri hızla tamamlanıyordu. Üstelik birliklere harekete hazır olmaları talimatı da verilmişti.⁴⁴² Kendilerine ulaşan raporlara Londra ve Paris de kayıtsız kalmadı. Bölgede artan gerilim karşısında Fransa, İngiltere'ye Doğu Akdeniz'e birleşik bir donanma göndermeyi teklif etti. Paris'in planına göre Fransa sekiz ya da dokuz adet, İngiltere ise on adet hatt-ı saf gemisini barışı koruma vazifesiyle bölgeye gönderecekti.⁴⁴³

Bu esnada bölgedeki hareketlilik de her geçen gün daha da artıyordu. Moltke'ye göre “iki ordunun birbirine bu kadar yakın oluşu yüzünden şimdi sadece bir tesadüf bile muhasaranın başlamasına yeterli olabilirdi.”⁴⁴⁴ Nitekim 5 Haziran'da Mehmed Ali Paşa Osmanlı birliklerinin bir Mısır süvari müfrezesi ile çatışmaya girdiği ve püskürttüğü haberi ulaştı.⁴⁴⁵ Bunun üzerine derhal Kahire'de bulunan dört büyük devletin konsoloslarıyla görüşme yapan Mehmed Ali Paşa mevcut duruma dair aldığı haberi kendileriyle paylaştı. Büyük güçlerin temsilcileri barışın korunmasından yanaydı ve Paşa'ya itidal tavsiyesinde bulundular. İstikbaldeki savaşta kazanacaklarını masada kaybetmemek adına diplomatik görüşmeleri

⁴⁴² FO 881/186, F. Werry'den Palmerston'a, 6 Mayıs 1839

⁴⁴³ Charles Napier, *The War in Syria*, c.1., Londra: John W. Parker, 1842, s.33.

⁴⁴⁴ Helmuth Von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, Ankara: TTK Basımevi, 1960, s.291.

⁴⁴⁵ FO 78/374, Campbell'dan Ponsonby'e, 5 Haziran 1839.

sürdüren Mehmed Ali Paşa konsolosların tavsiyesine uygun davranacağını belirtmişti. Ancak bu küçük çatışmadan sadece dört gün sonra Kapudan Paşa komutasındaki Osmanlı donamamasının, yanında Kaptan Walker da bulunduğu halde İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'na doğru hareket ettiği⁴⁴⁶ haberi Mehmet Ali Paşa için bardağı taşıran son damlaydı. Bir kez daha İngiltere başkonsolosu Campbell ve Avusturya başkonsolosu M. Laurin'i konutuna çağırarak yaşanan gelişmeleri anlatan Mehmed Ali Paşa ayrıca, Osmanlı öncü birliklerinin Mısır birliklerine saldırdığını, Hafız Paşa tarafından bölge halkının Mısır ordusuna karşı ayaklanmaları için kışkırtıldığını, ahaliye para ve silah dağıtıldığını sözlerine ekledi. Mehmet Ali Paşa'nın yaşananlar üzerine İbrahim Paşa'ya Osmanlı ordusunu "kendi topraklarından" çıkarmasını emrettiğini ve duruma göre Harput, Malatya, Urfa ve Diyarbakır'ı da işgal etmesi talimatı vermesi ise sıcak çatışmanın başladığına işaret ediyordu.⁴⁴⁷

Bu esnada Mareşal Soult'un emir subayı, Fransa Başbakanı'nın Mehmed Ali Paşa'ya hitaben yazdığı mektupla İskenderiye'ye ulaştı. Aslında gelinen noktada bütün tarafların savaşın başlamasının an meselesi olduğunun farkında olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Mısır'a ulaşan bu haberci özellikle Avrupa devletlerinin diplomasiden henüz ümidi kesmemiş olduklarını gösteriyordu. Yüzbaşı Cailier'in getirdiği mektupta beş büyük gücün İstanbul ve Kahire arasındaki sorunun barışçıl yollarla çözülmesi konusunda ortak bir karara vardıkları söyleniyor ve İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusuna karşı herhangi bir saldırgan tutum içerisine girmemesi konusunda Mehmet Ali Paşa uyarılıyordu. Bu uyarı üzerine Paşa, başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın diğer önemli güçlerini kendi davasına kazanamayacağını anlamıştı. Söz konusu diplomatik hamleye karşı, yeni bir hamle yapan Mehmet Ali Paşa mektubu getiren Cailier aracılığıyla İbrahim Paşa'ya verilmek üzere yeni talimat kaleme aldı. Buna göre İbrahim Paşa'ya, Hafız Paşa ileri harekate başlamadığı müddetçe harekete

⁴⁴⁶ FO 78/ 374, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Haziran 1839.

⁴⁴⁷ FO 78/374, Campbell'dan Palmerston'a, 14 Haziran 1839., Napier, *The War in Syria*, c.1., s.35.

geçmemesi emrediliyordu.⁴⁴⁸ Mehmet Ali Paşa açık bir biçimde yanına alamadığı Avruğa devletlerini karşısında da görmek istemiyordu. Buna mukabil henüz Cailier İskenderiye'den ayrılmadan, Mısır donanmasının ilk kısmının Akdeniz'e açılması Mehmet Ali Paşa'nın asıl niyetini ele veriyordu. Haberi alan İngiltere ve Fransa hükümetleri halen barışı korumak için çaba sarf etmekteydi. Londra ve Paris'ten Akdeniz'deki filo komutanlarına gönderilen yeni talimatta, Suriye kıyılarına doğru dümen kırmaları ve Osmanlı-Mısır donanmaları arasında yaşanabilecek çatışmalara engel olmaları ve tarafların kendi kıyılarına dönmelerini sağlamaları talimatı verildi.⁴⁴⁹ Buna mukabil söz konusu hamleler açık bir biçimde başlayacak savaşın uvertürüydü. Nitekim Yüzbaşı Caillier, Mehmet Ali Paşa'nın az önce zikredilen 20 Haziran tarihli talimatını İbrahim Paşa'ya vermek üzere Antep'teki Mısır ordugahına ulaştığında Nizip Savaşı çoktan sonuçlanmıştı.⁴⁵⁰

Büyük ölçüde Avrupa başkentlerini etkileme amacına matuf bir biçimde Mehmet Ali Paşa'nın oğluna gönderdiği mektup gibi savaşın sonunda kazananı diplomasinin tayin edeceğini hesap eden İbrahim Paşa da bölgedeki Osmanlı ordusu komutanı Hafız Paşa'ya hitaben bir mektup kaleme alır. İbrahim Paşa, 10 Haziran 1839 tarihinde kaleme aldığı mektupta Hafız Paşa'ya Osmanlı ve Mısır orduları arasında bir çatışmayı Avrupa devletlerinin arzu etmediğinin altını çizer. Avrupa devletlerinin desteğini almaya yönelik olarak kaleme alındığı her satırında okunabilen mektupta İbrahim Paşa çeşitli vesilelerle Mısır askerlerine karşı gerçekleşen saldırı ve "sınır ihlallerini" sıralayarak bu tahriklere karşı cevap vermemesinin nedenini Sultan'ın emirlerinden dışarı çıkmamak arzusunun kaynaklandığını sözlerine ekler. Mektupta kendisini yer yer müstakil bir devletin

⁴⁴⁸ BOA, HR.SFR (3), 1-60, 30 Mayıs 1839, FO78 /374, Campbell'dan Ponsonby'e, 16 Haziran 1839, Pierre Crabités, *İbrahim of Egypt*, s. 217.

⁴⁴⁹ Napier, *The War in Syria*, c.1., s.36.

⁴⁵⁰ FO 78/374, Campbell'dan Ponsonby'e, 19 Haziran 1839, FO 78/ 375, Campbell'dan Ponsonby'e, 17 Temmuz 1839.

Savaş bittikten birkaç gün sonra henüz Macaristan seyahatinden Viyana'ya dönen Prens Metternich, Suriye tarafına ve Hafız Paşa kumandasında Antep civarına Osmanlı askeri gönderildiğine harp alametine benzer hazırlıklar olduğuna dair aldığı haberleri sormak için Viyana Sefiri Rifat Bey'le görüşmüş ve kendisine bu konuda bilgi sahibi olunmadığı cevabı verilmişti. Bknz: BOA, HAT 1240-48215, 26 Haziran 1839.

ordu komutanı olarak gördüğü anlaşılan İbrahim Paşa, Sultan II. Mahmud savaşmaya karar verdiyse ve bu emir Hafız Paşa'ya ulaştıysa, harbe hazır olduğunu belirtmekten çekinmez. İstanbul idaresinin barışın korunmasından yana tavır alması halinde ise Hafız Paşa'nın tahriklere son vermesini beklediğini bildirir.⁴⁵¹

Mektup ve mesaj trafiğinin yaşandığı esnada iki tarafın sahadaki birlikleri de eksikliklerini giderme yoluna gitmekteydi. Bu noktada Mısır kuvvetlerinin Osmanlı ordusundan bir adım önde olduğunu söylemek mümkündür. Nizip'teki Osmanlı ordusu Konya, Diyarbakır ve Malatya'dan toplanmış üç ana gruptan müteşekkildi ve 70.000 neferden oluşuyordu. Ancak bu sayıyı oluşturan neferin büyük bir kısmı ihtiyaç anında askere alınmış ve dolayısıyla yeterli muharebe eğitimi almamış rediflerdi. Ordunun subay sınıfı da farksızdı. Genel olarak iltimasla yükselmiş, askeri teknik ve taktik bilgiye sahip olmayan subaylardan mürekkep bir orduda,⁴⁵² emir komuta zincirinde zafiyet gözlemlenmesi, ateş gücünün ve manevra kabiliyetinin yetersiz kalması son derece doğaldı. Bu durumun farkında olan Hafız Paşa, savaş stratejisini Avigdor Levy'ye göre "*Mısır ordusu ile doğrudan karşı karşıya gelmeyip, Suriye'yi kara ve deniz yolu ile kuşatarak, Mısır yönetimine karşı bir isyan çıkmasını sağlamak üzerine kuracaktı.*"⁴⁵³ Osmanlı ordusunun tek sorunu yetişmiş insan gücü eksikliği değildi. Zaten çeşitli hastalıklar nedeniyle ciddi kayıplar veren ordu, eksik olan neferâtı, Kürdistan'dan tamamlamaya çalışmıştı; fakat bölge ahalisi orduya katılmak istemiyor ve dağlara kaçıyordu. Peşlerine salınan köpekler sayesinde yakalanan köylülere zorla askere alınıyordu. Askerlerin firar etmesinin önüne geçmek için

⁴⁵¹ BOA, C.DH. 159-7946, H. 10 Haziran 1839.

⁴⁵² Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, s.299. Osmanlı ordusunda bu dönemde pek çok yabancı subay ve danışman bulunmaktaydı. Wojciech Chrzanowski de bunlardan birisiydi. Osmanlı belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla Chrzanowski, Hafız Paşa maiyetinde müsteşar olarak Osmanlı ordusunda görevlendirilmişti. Bu görevlendirmeden maksat hem o dönemde Osmanlı'nın pek çok alanda olduğu gibi ordudaki "modernleşmesini" destekleyen İngiltere'yi memnun etmek hem de Avrupa usulü talime Osmanlı ordusuna göre daha alışkın olan ve Avrupalı komutanlar tarafından idare edilen Mısır ordusuna karşı bir parça üstünlük kazanmaya çalışmaktı. BOA, TSMA.E, 419/2, 4 Mart 1840. Chrzanowski ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Urbanik, Andrew A., Joseph O. Baylen. "Polish Exiles And The Turkish Empire, 1830–1876." *The Polish Review*, vol. 26, no. 3, 1981, pp. 43–53.

⁴⁵³ Avigdor Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1971), s.26.

yakalanan her firari başına 100 kuruş verileceği ilan edilmiş ve hatta bu miktar bir müddet sonra 1000 kuruşa çıkarılmış olsa da firara engel olunamamış, bizzat nöbetçilerin firar ettiği dahi görülmüştü.⁴⁵⁴

80.000 neferden ibaret Mısır ordusunda da durum pek farklı değildi. Osmanlı ordusundan sayıca az da olsa üstünlüklerine rağmen bir müddettir bölgede çıkan isyanları bastırmakla meşgul olan ordu yorgundu, iaşe sıkıntısı çekiliyordu ve yokluk içerisindeydi. Silahlarıyla Osmanlı ordusuna iltica eden subaylara rastlamak her zaman mümkündü. Nitekim devrin görgü şahitlerinden birisi olan Moltke'nin verdiği rakamları dikkate alacak olursak, her gün Osmanlı tarafına otuz ila kırk kişi iltica etmekteydi.⁴⁵⁵ Ancak İbrahim Paşa'nın birliklerini Hafız Paşa'nın askerinden üstün kılan şey manevra kabiliyetleriydi ki, bu da Mısır ordusunun muharebe ve harbe hazırlık eğitimlerinin Osmanlı ordusundan çok daha yüksek seviyede olduğunu göstermekteydi. Muharebenin sonucu üzerinde müessir olan bu kabiliyet Mısır ordusundaki talim ve terbiyenin üstünlüğüne ve emir-komuta birliğinin Osmanlı tarafından daha çok daha başarılı bir biçimde hayata geçirildiğine işaret eder.

Muharebenin başlamadan evvel Hafız Mehmed Paşa ordugâhı Nizip'te, İbrahim Paşa ise Nizip'e bir buçuk saat mesafede Mizar Geçidi tarafındaydı. Muharebenin açılış hamlesi, Osmanlı cephe hattının sol kanadına doğru Mısır birliklerinin yaptığı intikalle İbrahim Paşa'dan geldi. Bu hamle ile Osmanlı birliklerinin sol taraftan kuşatılma tehdidi altına girdiğini fark eden von Moltke Hafız Mehmed Paşa'ya üç saat mesafede ve topoğrafik açıdan savunmaya avantaj sağlayan Birecik hattına çekilmesini önerdi. Böylelikle hâkimi işgal ederek kritik bir arazi arızası olan Fırat nehrini kullanabilecek olan Osmanlı ordusu kuşatılma ihtimali ortadan kalkacak ve doğal olarak tahkimli bu mevzide takviye kuvvetlerin bölgeye ulaşması beklenebilecekti. Zira Moltke Mısır birliklerinin kemiyet itibariyle olmasa da keyfiyet bakımından Osmanlı ordusundan daha güçlü olduğunun

⁴⁵⁴ Dukakinzade Feridun, *Nezîp 1831-1840 Seferi*, İstanbul: Askeri Matbaa, 1931, s.29. Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, s.299.

⁴⁵⁵ Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, s.300.

farkındaydı. Bu noktada Moltke'nin kuvvet çoğunluğuna güvenmek dışında bir çarenin olmadığını düşünmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Hafız Paşa'nın bu öneriyi reddetmesinin ardından 23 Haziran sabahı Birecik istikametine intikale başlamış olan Mısır ordusu Osmanlı birliklerini açık arazide yakaladı. Ateş ve manevra üstünlüğünü ele geçiren İbrahim Paşa komutasındaki birliklerin taarruzu karşısında Osmanlı ordusu ricata başladı. Geri çekilmeye ilişkin herhangi bir planı bulunmayan Hafız Mehmed Paşa'nın birlikleri tam manasıyla bozguna uğradı. Öyle ki, redif taburları ve süvari birliklerinin dağıldığı, yaklaşık on bin kişinin esir düştüğü⁴⁵⁶ Osmanlı ordusunun varlığından 24 Haziran 1839 akşamı artık bahsetmek mümkün değildi.⁴⁵⁷ Osmanlılar Konya'dan çok daha ağır bir yenilgi almışlardı. Nitekim savaşın sonunda Bâb-ı Âli'ye gönderdiği arzda askerlerinin eğitimsizliğinden ya da kendi eksikliklerinden bahsetmeyen Hafız Mehmed Paşa mağlubiyeti kaderle açıklamaktaydı.⁴⁵⁸ Ancak Nizip Muharebesi, uzun vadede kendisini hissettirecek çok daha önemli sonuçlara gebeydi. Moltke'ye göre Nizip'te *“kimyada nasıl iki madde birbirini nötürleştirise Türkiye'nin bütün kuvvetlerini Mısır, Mısır'ın bütün kuvvetlerini de Türkiye yok etmiş ve her iki devlet de harice karşı tamamiyle mahvolmuştu”*.⁴⁵⁹ Kısa vadede ise bu zafer İbrahim Paşa'ya, *“Anadolu yollarını yeniden açtı.”*⁴⁶⁰

Nizip muharebesi sürerken İstanbul'da da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Donanmanın başında bulunan Ahmet Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa ve Halil Paşa'nın II. Mahmud'u öldürdüğü ve ülkeyi Ruslara teslim edecekleri vehmine kapılmıştı. Bu nedenle Hafız Paşa'ya İstanbul'a yürüyüp Sadrazam Hüsrev Paşa'yı devirmeyi teklif etmiş ve bu konuda da Mehmed Ali Paşa'nın kendilerine yardım edeceğini söylemişti. Bu sırada Rodos yakınlarında bulunan Ahmet Fevzi Paşa Osmanlı

⁴⁵⁶ Bu sayının savaşın başından itibaren mısır ordusuna dahil olan asker kaçaklarıyla 2yirmi beş bini buluşunu iddia eden kaynaklar da mevcuttur. Bknz: John Gardiner Kinnear, *Cairo, Petra, and Damascus, in 1839*, Londra: John Murray, 1841, s.252.

⁴⁵⁷ Dukakinzade, *Nezip 1831-1840 Seferi*, ss.35-41. Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, ss.300-310.

⁴⁵⁸ Hafız Mehmed Paşa'ya göre *“askerin gayretlerine rağmen kader bu şekilde zuhur etmişti”*. BOA, C.AS., 294-12184, 1 Temmuz 1839.

⁴⁵⁹ Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, s.298.

⁴⁶⁰ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, *“İbrahim Paşa”*, *DİA*, c.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.332.

donaması İskenderiye'ye doğru hareket etti ve emrindeki gemilerle beraber Mehmet Ali Paşa'ya iltica etti.⁴⁶¹ Osmanlı ordusunun Nizip'te aldığı yenilginin ve Ahmet Fevzi Paşa'nın donanmayı Mehmed Ali Paşa'ya teslim edişinin haberi 7 Temmuz 1839'da Babiâli'ye ulaştı.⁴⁶² Muzaffer Mehmed Ali Paşa ise İngiltere konsolosu Campbell'a İbrahim Paşa'nın ordusunun herhangi bir saldırgan harekette bulunmayacağını garantisini vermekteydi. Ancak aynı tarihlerde cephede bulunan, İbrahim Paşa, İngiltere'nin Halep konsolosu Werry'e⁴⁶³ ülkesinin güvenliği için Maraş ve Antep'i de kontrol altına alması gerektiğini söylüyordu.⁴⁶⁴

Nizip mağlubiyetinden dört gün sonra 28 Haziran 1839'da vefat eden Sultan II. Mahmud ne yenilgi haberini almış ne de Osmanlı donanmasının Mehmet Ali Paşa'ya teslimine şahit olmuştu. II. Mahmud'un ardından tahta çıkan Sultan Abdülmecid ise babasından çok daha ılımlıydı ve Mehmed Ali Paşa ile uzlaşarak bu krizin bir an evvel çözülmesi taraftarıydı. Bu bağlamda Mısır Paşa'sına bazı imtiyazlar tanıyarak konunun kapanması hem Bab-ı Ali'nin ve Sultan'ın hem de çıkarları Akdeniz'de barışın sürdürülmesinden yana olan Avrupa devletlerinin adeta ortak kararıydı.⁴⁶⁵ Dolayısıyla sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması konusunda harekete geçen İstanbul idaresi, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ın veraseten tevcih edildiğini ve bu hususun Mehmed Ali Paşa'ya bildirilmesi için Dar-ı Şura-yı Babiâli Katibi Akif Efendi'nin gönderilmesine karar verdi.⁴⁶⁶ Bu sırada başkente dönmüş olan Mustafa Reşid Paşa da, İngiltere,

⁴⁶¹ FO 78/ 375, Campbell'dan Ponsonby'e, 17 Temmuz 1839, FO 78/ 360, Part I., Ponsonby'den Palmerston'a, 3 Aralık 1839. Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, s.1013. Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından Mehmed Ali Paşa'ya teslim edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Dönmez, "Babiâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *SUTAD*, Güz 2016, ss:43-57.

⁴⁶² FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 8 Temmuz 1839,

⁴⁶³ Nathaniel William Werry

⁴⁶⁴ FO 881/ 186, Campbell'dan Ponsonby'e, 28 Mayıs 1839.

⁴⁶⁵ Viyana sefiri Rifat Bey, olanları Prens Metternich'ten öğrenmiş ve olanları "*güya Hafız Paşa hazretleri maiyetinde olan ordu-yu hümayunun bozulduğunu ve Kapudan Paşa hazretlerinin Rodos'a doğru surat-i azimet-i... ve Mehmed Ali Paşa hakkında aff-ı âli ile müsted'ayât-ı vakia müsaade buyurulmuş*" diyerek Babiâli'ye rapor ediyordu. Bknz: BOA, HAT, 1239/48206, 4 Mart 1840.

⁴⁶⁶ BOA HAT, 1240-48222, H.4 Mart 1840.

Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileriyle görüşerek yeni Sultan'ın Mehmed Ali Paşa ile müzakereleri yürütmek üzere İskenderiye'ye bir temsilci göndereceğini, Bab-ı Ali'nin Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'da veraset imtiyazı öngören bir yönetim sözü vermeye hazır olduğunu ve Suriye'deki mevcut durumu Sultan'ın bir an evvel düzeltmeye çalışacağını anlattı. Ancak Reşid Paşa'nın verdiği bilgiler çerçevesinde veraseten yönetim yalnızca Mısır için geçerli olacaktı; Suriye, Mekke, Medine ve Akka için böyle bir teklif söz konusu değildi.⁴⁶⁷

Sadrazam tarafından Mehmed Ali Paşa'ya hitaben yazılan mektup İskenderiye'ye giden Akif Efendi aracılığıyla 10 Temmuz 1839'da muhatabına teslim edildi. Mektubu konsolosları çağırarak onların önünde de okuyan Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa'ya ordusunu komşu aşiretleri kontrol ederek ülkesinin güvenliğini sağlayabileceği hat olan Maraş'a çekmesini bildirdi. Konunun Avrupa diplomasisinin bir parçası olduğunu çoktan teşhis etmiş olan Mehmet Ali Paşa konsoloslara Avrupa güçlerinin müdahalesine gerek kalmadan her şeyin hallolduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Mısır Valisinin yaptığı açıklamaya göre önceden talep ettiği bölgelerin veraseten kendisine tevcihi ve diğer düzenlemeler tamamlandığında İbrahim Paşa önce Mısır'a geri çağırılacak ve ardından Sultan Abdülmecid'e bağlılıklarını bildirmek üzere İstanbul'a gönderilecekti.⁴⁶⁸ Sorunun kısa sürede barışçıl yollardan çözülmesine yönelik talimat almış olan konsoloslar ise Sultan'ın Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'ya veraseten vermeyi kabul ederek iyi niyet gösterdiğini belirtmekte ve Mısır Valisinden benzer bir yaklaşımda bulunmasını beklemekteydi. Nitekim konsoloslar İskenderiye'de bulunan Osmanlı donanmasının geri gönderilmesinin sadece Mehmed Ali Paşa'nın barıştan yana olduğunu göstermesi açısından değil, Sultan'a bağlılığını sunması bakımından da önemli olduğunu bildirdiler.⁴⁶⁹ Ancak durumu İstanbul'a bağlı bir vali olarak değil, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmış Mısır'ın muzaffer hakimi olarak değerlendiren Mehmed Ali Paşa, Sultan'ın kendisine veraseten Mısır'ı teklif

⁴⁶⁷ FO 881/ 186, Ponsonby'den Palmerston'a, 3 Temmuz 1839.

⁴⁶⁸ FO 881/ 186, Campbell'dan Ponsonby'e, 11 Temmuz 1839.

⁴⁶⁹ FO 78/374, Campbell'dan Ponsonby'e, 17 Temmuz 1839.

etmesinin bir iyi niyet göstergesi değil yaşananların doğal bir sonucu olduğunu belirtmekteydi. Zira Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa sadaret makamında olduğu sürece bu konuda barışçıl bir mutabakata varılacağını düşünmüyordu.⁴⁷⁰ Nitekim II. Mahmud'un daha önce, Sarim Efendi vasıtasıyla 1837 yılında kendisine Mısır'ın yanı sıra şu anda kendisine adem-i emniyeti nedeniyle verilmeyen Sayda ve Tripoli'yi dahi teklif ettiğini hatırlatan Mehmed Ali Paşa, bu teklifi zamanında kabul etmediğini hatırlattı. Dolayısıyla yalnızca Mısır'ın veraseten kendisine tevcih edilmesini kabule imkân bulunmadığı, buna karşılık talebinin elinde tuttuğu yerlerin veraseten kendisine verilmesi olduğunu konsoloslara açıkça ifade etti. Bunun yanı sıra Mehmet Ali Paşa, Osmanlı donanmanın iadesini ise taleplerinin karşılanmasına bağlamaktaydı.⁴⁷¹ Ancak konsolosların ısrarı üzerine Mehmed Ali Paşa, Akif Efendi'yi Sultan'a iletmek üzere bir mektupla göndermeyi teklif etti. Müzakereler esnasında konsolosların muhtelif önerilerine kulak asmadığı ve Babiâli'nin teklifini kabule yanaşmadığı gözlemlenen Mehmet Ali Paşa, Mısır ordusunun savaş meydanında aldığı galibiyete ve Sultan Abdülmecid'in krizin bir an evvel çözüme kavuşması için attığı adıma güveniyordu. Zafer sarhoşluğu içerisinde meselenin uluslararası boyutunu gözden kaçıran Mehmet Ali Paşa, sorunu düvel-i muazzamanın müdahalesi olmaksızın Babiâli ile çözebileceğine inanmış olacak ki kısa süre sonra Avrupa'dan gelecek müdahalenin ayak seslerini duyamamıştı.

3.2. Londra Antlaşması (15 Temmuz 1840)

Babiâli donanmasız kalmış, Nizip mağlubiyeti de Osmanlı ordusunun Mehmed Ali Paşa'nın ilerleyişini durduracak güçte olmadığını gözler önüne sermişti. Büyük Güçler, özellikle İngiltere, Mısır krizinin ilk safhasında bir araya gelememenin bedelini Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla ödemişti. Bu defa aynı

⁴⁷⁰ FO 78/374, Campbell'dan Ponsonby'e, 17 Temmuz 1839.

⁴⁷¹ BOA, HAT, 1240-48239, 4 Mart 1840, FO78/374, Campbell'dan Ponsonby'e, 17 Temmuz 1839. Mehmed Ali Paşa elinde bulundurduğu Osmanlı donanması aracılığıyla taleplerinin daha kolay karşılanacağını ümit ediyor olsa da henüz ilk günlerde dahi düvel-i fehime arasında donanmanın Paşa'nın elinde bir koza dönüşmemesi bundan güç alarak davranmaması için bir fikir birliği oluşmuştu. Özellikle Prens Metternich bu durumdan rahatsızdı. Bknz: HAT, BOA 1239, 48178, 12 Ağustos 1839.

hataya düşmemek Yakınoğu'daki menfaatlerin korunması ve statükonun devamı adına diplomatik ve askeri girişimlerde bulunuldu.

Henüz Nizip yenilgisinin haberi Londra'ya ulaşmamıştı ki Lord Palmerston 25 Haziran'da Akdeniz'de bulunan İngiliz donanması komutanı Amiral Sir Robert Stopford'a Sultan ve Mısır arasındaki durumu kontrol etmesi, böylelikle Mısırlıların olası ilerleyişlerini durdurması, Suriye ve Mısır arasındaki irtibatın kesilmesi talimatı verildi.⁴⁷² Talimatnamenin devamında Stopford'a, Rusların Boğazlara veya imparatorluk topraklarından bir yere Sultan'ı ve imparatorluğu Mısır saldırısından korumak iddiasıyla gelebileceği hatırlatılarak böyle bir durumda İngiliz donanmasının İstanbul'a veya Karadeniz'e demir atıp Ruslar bölgeden ayrılana kadar burada kalması bildirildi.⁴⁷³ Bu talimat aynı şekilde Fransa donanmasıyla da paylaşılarak Mısır'a karşı Fransa'nın da desteği sağlanacak, böylelikle Akdeniz'de hem Rusya'ya hem de Mısır'a karşı birleşik İngiliz-Fransız filosuyla caydırıcı olmaya çalışılacaktı.⁴⁷⁴

Fransa ve İngiltere'nin Mısır krizinde bir müddet beraber hareket etmesini sağlayan en önemli neden Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan doğan haklarını kullanarak, Mısır güçlerinin saldırısı karşısında Sultan'a yardım amacıyla Boğazlara gelmesi ihtimaliydi. Bu ihtimalin savuşturulması için Lord Palmerston, Fransa ile beraber donanmaya yeni bir talimat verdi. Buna göre Stopford, Babiâli'nin herhangi bir devlete yardım çağrısı yapması durumunda ya da İstanbul'un kuşatılması halinde İngiliz donanmasını bölgede kullanması konusunda yetkilendirildi.⁴⁷⁵ Fakat asıl talimat birkaç gün sora geldi. Buna göre Rus donanması herhangi bir nedenle Boğazlara girerse, İngiliz donanması da aynı şekilde hareket edecekti.⁴⁷⁶

⁴⁷² Bell, *Lord Palmerston*, s.295.

⁴⁷³ FO 195/156, Palmerston'dan Lord commissioners of the admiralty, 25 Haziran 1839.

⁴⁷⁴ Puryear, *France and the Levant*, s.152.

⁴⁷⁵ FO 78/387, Palmerston'dan Admiralty'ye, 13 Temmuz 1839,

FO 78/387, Palmerston'dan Admiralty'ye, 15 Temmuz 1839.

⁴⁷⁶ FO 78/387, Palmerston'dan Admiralty'ye, 18 Temmuz 1839.

Rusya'nın Osmanlı'ya yardımı ya da müdahalesi ihtimaline karşı tedbir alan Lord Palmerston Osmanlı donanmasının Ahmet Fevzi Paşa tarafından İskenderiye'ye götürüldüğünü duyunca daha sert bir tutum takınmaya karar verir ve Amiral Stopford'a İskenderiye'ye giderek Mehmed Ali Paşa'dan Osmanlı donanmasının iadesini talep etmesini bildirir. Stopford'a ihtiyaç halinde Mısır donanmasını ele geçirmesi için tam yetki verilmişti. Fransız donanmasına da aynı talimatlar verileceği ve beraber hareket etmeleri istendi.⁴⁷⁷ Fakat Lord Palmerston'un bu talimatı Fransız tarafında destek bulmadı. Fransa'nın İskenderiye başkonsolosuna Mehmed Ali Paşa'yı Osmanlı donanmasını teslim etmesi için zorlamak yerine, donanmanın iadesini talep etmesi talimatı verildi. Bu talebin kabul görmemesi durumunda ise Fransa-İngiltere birleşik donanmasının Osmanlı topraklarını Mısır donanmasının saldırgan tutumundan koruyacağını Paşa'ya bildirmesi istendi. Lord Palmerston'un girişimleri ve İngiltere-Fransa birleşik donanması tehdidi sonuç vermedi. Mehmed Ali Paşa 8 Ağustos 1839'ta donanmayı iade etmeyeceğini bildirdi.⁴⁷⁸ Paşa donanmayı iade etmeyeceğini beyan etse de İngiltere'yi aradan çıkarıp Babıâli ile doğrudan ilişki kurmanın yollarını arıyordu ve bu defa da Ahmet Fevzi Paşa aracılığı ile olasılıkları zorlamayı denedi. Üstelik hedefinde ezeli düşmanı Hüsrev Paşa da vardı. Ahmet Fevzi Paşa Sultan Abdülmecid'e bir arz yazdı ve Sultan'a bağlılığını belirtti. Devamında ise Hüsrev Paşa'nın "*ortalığı boş buldum diyerek yaşlı başına sadaret makamına*" geçtiğini ancak onunla çalışmasının imkansızlığını belirtiyor ve kendisinin hac yolunu açmak maksadıyla Mısır'a geldiğini öne sürüyordu. Ahmet Fevzi Paşa ayrıca Hüsrev Paşa'nın azline lütuf buyurulması durumunda Osmanlı donanması ile beraber İstanbul'a döneceğini bildiriyordu.⁴⁷⁹ Lakin Ahmet Fevzi Paşa'nın Mehmed Ali Paşa destekli bu girişimi de sonuçsuz kaldı.

Lord Palmerston, Mehmed Ali Paşa'ya karşı Paris'ten umduğu desteği bulamaması üzerine İngiltere'nin Fransa olmaksızın hareket etmek durumunda kalacağını görmüştü. Bunun üzerine Lord Palmerston İngiliz donanmasına

⁴⁷⁷ FO 78/387, Palmerston'dan Admiralty'e, 5 Ağustos 1839.

⁴⁷⁸ Puryear, *France and the Levant*, s.159.

⁴⁷⁹ BOA, TS.MA.e, 590-22, 9 Ağustos 1839.

gönderdiği talimatı revize etti. Buna göre Stopford donanmayı İstanbul ya da Çanakkale Boğazı civarında tutarak Mısır ve Osmanlı donanmaları tarafından gerçekleştirilebilecek saldırılara karşı Sultan'ı koruyacaktı. Stopford ayrıca Osmanlı donanmasını Mısır donanmasından güç kullanmadan ayırma fırsatı bulursa, bunu değerlendirecekti.⁴⁸⁰ Yani Lord Palmerston, Paşa'ya karşı bir askeri müdahalede İngiltere'nin tek başına hareket ederek bütün sorumluluğu almak istemiyordu. Bu olaydan sonra Fransa ve İngiltere arasında Mısır krizine yönelik fikir ayrılığı artık açıkça görünmüştür. Ancak Fransa, İngiltere ile hareket etmemekle beraber, Mehmed Ali Paşa ile hareket edeceğine dair resmi bir açıklama yapmış da değildi. Fransa'nın bu belirsiz tutumu İngiltere ve Rusya'nın yaklaşmasının yolunu açmıştır. Lord Palmerston, Mehmed Ali Paşa karşısında Fransa'nın güvenilir bir müttefik olmayacağını henüz fark etmişti ki, Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında aldığı Nizip mağlubiyetinin haberi Londra'ya ulaştı. İngiltere, büyükelçisi vasıtasıyla bu konudaki tutumunu hemen ifşa etti. Buna göre; Osmanlı ordusunun aldığı mağlubiyet Büyük Güçlerin tutumunu değiştirmeyecekti ve Mehmed Ali Paşa'nın itirazları da dikkate alınmayacaktı. Çünkü Mısır ordusu hakimiyet alanı olan bölgenin dışında mütecaviz bir askeri mücadeleye girişmişti. Nizip yenilgisi Lord Palmerston'un kendi topraklarını koruyacak kadar güçlü bir Osmanlı idealine de sekte vurmuştu. Bu bağlamda Nizip Harbi ve sonuçları, "Avrupa barışının" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması için Mehmed Ali Paşa'nın Suriye topraklarından tahliye edilmesi gerektiğini Büyük güçlere göstermiştir.⁴⁸¹

3.2.1. Metternich'in Arabuluculuk Girişimleri ve Rusya İngiltere Yakınlaşması

Mısır krizinin başlangıcından beri İngiltere ve Rus Çarına göre daha pasif bir politika izleyen Avusturya Şansölyesi Prens Metternich'in, Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasında yeniden askeri mücadelenin başlamasıyla daha aktif bir politika

⁴⁸⁰ Puryear, *France and the Levant*, s.160.

⁴⁸¹ FO 881/186, Palmerston'dan Lord Beauvale'e, 26 Temmuz 1839, Palmerston'dan Lord Clanricarde'e 30 Temmuz 1839, Palmerston'dan Lord Beauvale'e 1 Ağustos 1839, Palmerston'dan Sir G. Hamilton'a, 6 Ağustos 1839.

izlemeye başladığı görülür. 9 Haziran 1839'da II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya karşı harekete geçtiğinde Metternich'e göre saldırgan taraf Paşa değil Osmanlı Sultanı'ydı.⁴⁸² Avusturya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Stürmer, yaklaşan Nizip harbi arefesinde Metternich'e yazdığı raporda Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'dan taleplerinde aşırıya kaçmadığını, Paşa'nın talebinin korktukları gibi bağımsızlık değil veraseten bölgeyi yönetmek olduğunu bildirmişti. Büyükelçiye göre bu, yaşanan olayların sonucunda ortaya çıkan makul bir talepti.⁴⁸³ Metternich ise Stürmer ile aynı fikirde değildi. Ancak Osmanlı ordusunun Nizip'te aldığı mağlubiyet Yakın Doğu'da refahın sağlanması ve "Avrupa Uyumu"nun korunması için harekete geçilmesi gerektiğine işaret etmekteydi. Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa sistemine entegre etmek, diplomatik sistemin devamı açısından artık gerekli görülmeye başlanmıştı. Viyana Kongresi'nin mimarı hemen harekete geçerek, Paris'te bulunan Avusturya Büyükelçisi Kont Aponyi'ye gönderdiği talimatta krizin çözümü için Viyana'da konunun tüm taraflarının bir araya geldiği bir konferans düzenlenmesi fikrinden bahsetti.⁴⁸⁴ Böylece sorun yalnızca Sultan ve Mehmed Ali Paşa tarafından değil, Avrupa güçlerinin de katılımıyla müzakere edilecekti. Prens Metternich'in talimatı doğrultusunda Stürmer'in hazırladığı 27 Temmuz notası İngiltere, Fransa, Prusya, Rusya ve Avusturya temsilcileri tarafından imzalandı ve 28 Temmuz 1839'da Hüsrev Paşa'ya teslim edildi. Buna göre; Babıâli'den adı geçen devletlerin "gözetimi" olmadan Paşa'nın talepleriyle ilgili nihai bir karar almaması ve doğrudan müzakere etmemesi talep edildi.⁴⁸⁵ Bu durum Babıâli ile Avrupa güçlerinin arabuluculuğu olmaksızın müzakere etmek isteyen Mehmed Ali Paşa'nın en son isteyeceği şeydi. 27 Temmuz notası zamanlaması bakımından da Mehmed Ali Paşa'nın aleyhineydi. Memorandum Babıâli'ye ulaşmadan kısa süre önce, Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere gönderilen Akif Efendi⁴⁸⁶ İskenderiye'den dönmüştü ve Babıâli, Mehmed Ali Paşa'nın taleplerini kabul etmek

⁴⁸² Miroslav Sédivy, *Metternich, and the Great Powers and the Eastern Question*, University of West Bohemia, 2013, s.740.

⁴⁸³ Sédivy, *Metternich, and the Great Powers*, s.744.

⁴⁸⁴ Letitia W. Ufford, *The Pasha: How Mehemet Aly Defied the West, 1839-1841*, North Carolina: McFarland&Company, Inc.Publishers, 2007, s.74.

⁴⁸⁵ FO 78/357, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1839.

⁴⁸⁶ BOA, HAT 657-32091, 26 Mart 1838. Dar-ı Şûra-yı Babıâli Kâtibi.

niyetindeydi.⁴⁸⁷ Böylelikle, bu notayla hem Rusya'nın olası müdahalesinin hem de Babiâli'nin Paşa'ya büyük güçlerin menfaatine mugayir taviz vermesinin önüne geçilmişti. Babiâli, söz konusu notaya karşılık Büyük güçlerin talebine uygun davranacağını, fakat Mehmed Ali Paşa'ya da bir cevap verilmesi gerektiğini bildirdi. Bu amaçla memorandumda imzası bulunan devletlerin İskenderiye'de bulunan konsolosları vasıtasıyla Mehmed Ali Paşa ile irtibata geçerek Paşa'yı haberdar etmeleri isteniyordu.⁴⁸⁸ *Düvel-i hamsenin* konsolosları tarafından bilgilendirilen Mehmed Ali Paşa ise, cevaben önceki taleplerini yinelemekle yetindi. Mısır krizinin başlangıcında diğer devletlere nazaran daha pasif bir politika izleyen Metternich'in Mehmed Ali Paşa'ya karşı tutumu krizin başlangıcından beri aslında değişmemişti. Şansölye'ye göre Sultan'a isyan etmediği, bağımsızlık talebinde bulunmadığı müddetçe Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a hâkim olmasının, Yakınoğu'daki ticari girişimlerinin ve bölgede çeşitli reformlar yapmasının bir sakıncası yoktu. Ancak, isyan edip Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ve Avrupa Uyumunu tehdit ettiği anda krize müdahale etmek gerekiyordu. Bu nedenle Metternich, Stürmer aracılığıyla başlattığı bu hamlenin sonucundan o denli memnundu ki, bu memorandumu ve sonuçlarını politik kariyerinin en büyük başarılarından biri olarak addediyordu. Çünkü Metternich'e göre bu girişim Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtarmıştı.⁴⁸⁹

27 Temmuz notası yakın zamanda yeniden tesis edilecek Avrupa Uyumunun da habercisi olarak değerlendirilebilir. Bu notayla beraber imzacı taraflar Mısır sorunun bütün tarafları memnun edecek şekilde çözülmesi için uyum içerisinde çalışacaklarını bir anlamda deklare etmiş oluyorlardı. Böylelikle, 27 Temmuz notasıyla artık Mısır krizinin çözüm yeri İstanbul ya da Nil kıyıları değil Avrupa'nın siyasi mahfilleri olacaktı. Fakat Viyana'yı Doğu Sorunun çözümü için diplomatik merkez yapma girişimlerinin önündeki en büyük engel İngiltere'ydi. Prens Metternich Mısır meslesinin çözümü için 1833 yılında, İngiltere- Fransa-

⁴⁸⁷ BOA, HAT 1240-48234, 17 Temmuz 1839.

⁴⁸⁸ FO 78/357, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1839.

⁴⁸⁹ Sédivy, *Metternich, and the Great Powers*, ss:746-747.

Rusya ve Avusturya arasında, yine Viyana merkezli bir girişimde bulunmuştu. Ancak İngiltere'nin ve Fransa'nın Rus gemilerinin Boğazlardan çekilmesi konusundaki ısrarları nedeniyle bu girişim akamete uğramıştı.⁴⁹⁰ Ancak bu defa siyasi ortam daha kırılıyordu. Akdeniz'de kurulması muhtemel bir Arap Krallığına siyasi ve iktisadi menfaatleri icabı karşı olmaması sebebiyle diğer güçlerden ayrılan Fransa, Viyana planını kabul etmişti. İngiltere ise Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu göz önünde bulundurarak durumun İstanbul açısından hassasiyetinin farkındaydı. Lord Palmerston, her ne kadar Metternich'in Doğu Sorununun arabulucusu ve Avrupa uyumunun koruyucusu misyonundan rahatsız olsa da Rusya'nın Londra merkezli bir diplomatik trafiği kabul etmeyeceğinden endişe ediyordu. Bu nedenle Metternich'in önerisini kabul etti. Aslında müzakerelerin merkezi için dahi bu denli karmaşık hesapların yapılması görüşmelerin konusunun Mısır- Osmanlı çatışmasının çok ötesinde olduğunun ve zorlu geçeceğinin işaretiydi. Beş büyük gücün görüşeceği konu özünde Boğazların geleceğiydi. Ancak Boğazlar konusu Rusya için sorunun sadece bir yönüydü. Çünkü Rusya-Osmanlı arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833) sayesinde, Rusya'nın Boğazlarda elde ettiği kazanımlarının artık kısıtlanması ve/veya ortadan kaldırılması düşüncesi Viyana'da dile getirilmekteydi. Nesselrode'a göre, 27 Temmuz notası bir konferans düzenlenmesinden ziyade doğrudan müzakere için prensipte bir uzlaşma olsa da Lord Palmerston notayı kendisi tarafından çözüm için düzenlenecek bir konferansın başlangıcı olarak değerlendiriyordu.⁴⁹¹ Bu nedenle Çar Nikola, Kont Nesselrode aracılığıyla Viyana hükümetine, 27 Temmuz Memorandumu'nun kendisinin bilgisi dışında hazırlandığını, Viyana'da görüşülecek bir konu olmadığını, Sultan'ın ve Mehmed Ali Paşa'nın büyük devletlerin müdahalesi olmadan sorunlarını aracısız çözmeleri gerektiğini bildirmiştir. Çar'a göre bu tarz bir konferans katılımcıların hiçbir zaman uyuşamayacakları konular üzerinde boş yere müzakere etmesine ve devletler arasında yeni çekişmelerin ortaya çıkmasına

⁴⁹⁰ Frederick Stanley Rodkey, "The Views of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834", *The English Historical Review* c.45, no:180 (Ekim 1930), s.627.

⁴⁹¹ Harold N. Ingle, *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain 1836-1844*, London: University of California Press, 1976, s.112.

zemin hazırlayacaktı. Bu bakımdan Çar Nikola Rusya'nın böyle bir konferansa katılmayacağını bildirdi.⁴⁹² Rus Çarı, her ne kadar Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Boğazlar üzerinde elde edilen kazanımlarını korumak ve tartışmaya açtırmamak amacıyla Viyana'da bulunmayı reddetmiş olsa da problem çok boyutluydu ve Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode tarafından kendisine sunulan raporlar Rusya'yı ve Mısır sorununun taraflarını diplomatik olarak yeni bir safhaya taşıyacaktı.

Kont Nesselrode 9 Ağustos 1839 tarihinde Çar Nikola'ya Rusya'nın Mısır meselesinde bu andan sonra takip edeceği politikanın bir anlamda ana hatlarını oluşturacak iki rapor sundu. Nesselrode'a göre Mehmed Ali Paşa ve Sultan uzlaştıkları anda Londra, Paris ve Viyana bu uzlaşmayı uluslararası taahhüt altına almak isteyecekti. Rusya'nın böyle bir taahhüdün önüne geçme gücü olmadığı gibi hiç bunun kaidelerinin belirlenmesi esnasında Rusya'nın uzak kalma lüksü olmadığı da açıktı. Bu nedenle Rusya, Çanakkale Boğazı'nın savaş ve barış zamanlarında kapalılığı ilkesini Avrupa hukukunun teminatı altına aldırması başarırca zaten birkaç sene sonra süresi dolacak Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yenilenmesine de ihtiyaç duymayacaktı. Üstelik içinde bulunduğu şartlar düşünülürse Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletleri karşısına alarak bu anlaşmayı yenilemesi de pek ihtimal dahilinde görünmemekteydi.⁴⁹³ Böylece Rusya, Metternich'in teklifini reddettikten sonra, Viyana ve Londra arasında Rusya'ya kendisine karşı kurulması muhtemel bir ittifakın önüne geçmek amacıyla harekete geçti. Böylece beklenmedik şekilde İngiltere'yle yakınlaşacak olan Rusya'nın bu hamlesi Fransa'nın da yalnızlaşmasıyla sonuçlanacaktı.

3.2.2. İngiliz-Rus İttifakı ve Avrupa'nın Yalnız Adamı Fransa

1798 yılında Mısır'a ilk defa ayak basan Fransızlar bu çıkarmadan umduklarını bulamamış olsa da Napolyon'un Akdeniz'i ele geçirme hayali Paris'in siyasi mahfillerinde yaşamaya devam ediyordu. Cezayir'i de alarak Kuzey Afrika'ya doğru genişlemeye çalışan Fransa için Mısır'da etkinliğini artırmak ise önemli bir

⁴⁹² J. P. T. Bury (Ed.), *The New Cambridge Modern History: the Zenith of European Power, 1830-1870*, C:10, Cambridge University Press, 1960, s.256., Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, ss:112-113.

⁴⁹³ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, ss:115-119.

siyasi tavidir. Paris, Mehmed Ali Paşa'ya valiliği süresince modernleşme hamlelerinde teknik destek vererek bölgede siyasi nüfuzunu artırmıştı. Ancak Konya Muharebesi ve devamında yaşanan diplomatik gelişmeler Mehmed Ali Paşa'ya aslında zaten bildiği bir şeyi yeniden hatırlattı: Bölgedeki varlığı büyük ölçüde İngiltere'nin desteğine bağlıydı. Buna rağmen İngiltere ile menfaatleri sık sık çatışsa da 1839'a kadar gücünü korumayı, hakimiyet alanını genişletmeyi başarmış olan Mehmed Ali Paşa için de Fransa gibi artık bir seçim yapma zamanı gelmişti. Nizip Harbini takip eden süreçte yaptığı siyasi hataları yapmamakta bu defa kararlı olan İngiltere, Mısır krizi konusunda aktif bir siyaset izleyerek Fransa'yı köşeye sıkıştırmıştı. Buna karşılık Fransa bu süreçte ilk olarak Babıâli'nin Mehmed Ali Paşa ile doğrudan yaptığı görüşmelerde bazı tavizler vererek tarafları uzlaştırmaya çalışmıştı. Fransa'nın yeni siyasetinin bir yansıması olarak İstanbul büyükelçisi de değiştirilmiş, kararlılığı ile tanınan Roussin yerine Pontois⁴⁹⁴ Osmanlı başkentine atanmıştı. Pontois yeni görevine başlar başlamaz Fransa'nın Mısır krizine yönelik politikasını uygulamaya koymak amacıyla harekete geçecekti. Pontois, Mustafa Reşid Paşa ile yaptığı görüşmede Mısır'ın veraseten ve bazı yerlerin ise kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya bırakılarak bu krizin çözülmesi gerektiğini ifade edecekti. Paşa'ya karşı askeri hazırlıklara girilmesinin yalnızca İbrahim Paşa'nın İstanbul'a yürümesine neden olacağını, bunun da Rusya'nın konuya müdahil olması demek olduğunu ve böylece Mısır krizinin bir Avrupa savaşına dönüşeceğini iddia etti. Fransız elçi ayrıca, eğer birleşik bir donanma İskenderiye'ye gönderilirse yakılan yalnızca Mısır donanması değil Osmanlı donanması da olacaktır diye eklemiştir.⁴⁹⁵ Görüşme boyunca Rus tehdidi ve Avrupa savaşı tehlikesini hatırlatarak Mehmed Ali Paşa ile doğrudan pazarlık yapılması konusunda Mustafa Reşid Paşa'yı ikna etmeye çabalayan Pontois, bu isteğinde başarılı olamadı. Pontois bu konudaki ısrarını müteaddit defalar sürdürse de Reşid Paşa'yı ikna edemeyecekti.⁴⁹⁶ Pontois'nin Paşa ile doğrudan müzakere yapılarak Babıâli'nin çeşitli tavizler

⁴⁹⁴ Edouard Pontois, Fransa'nın Osmanlı nezdinde 1839-1841 yılları arasında İstanbul büyükelçiliği görevini yapmıştır.

⁴⁹⁵ FO 78/359, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ekim 1839.

⁴⁹⁶ FO 78/360, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Kasım 1839, FO 78/360, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1839.

vererek de olsa sorunu çözmesi konusundaki ısrarı, Mısır krizinde Fransa ve İngiltere arasında yaşanan fikir çatışmasının diplomasiye yansiyarak gözle görünür hale gelmesine de neden olmuştu. Hatırlanacağı üzere Suriye, İngiltere'nin kırmızı çizgisiydi ve İngiltere Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmasına kesinlikle karşı çıkıyordu. Bu noktada Pontois İngiltere'nin Rusya korkusunu kışkırtmak, Babiâli'nin Avusturya'nın desteğinden şüphe duymasını sağlamak için girişimlerde bulundu. General Charzanowski⁴⁹⁷ ile yaptığı görüşmede Pontois, Rusya'nın birleşik İngiliz-Fransız donanmasının Marmara Denizi'ne gelmesine asla rıza göstermeyeceğini Babiâli'ye bildirdiğini, Sultan'ın İbrahim Paşa tarafından gerçekleştirilecek olası bir saldırıda savunmasız kalacağını, Sultan'ın yapması gerekenin Mısır'ı veraseten ve Suriye'yi de kayd-ı hayat şartıyla Paşa'ya bırakmak olduğunu söyledi. Fransa elçisi ayrıca Prens Metternich'in yakın zamanda isimsiz birisine Sultan'ın Paşa'nın taleplerine rıza göstermesi en doğrusu olacaktır dediğini de iddia etmekteydi. İngiliz hizmetinde bulunan Leh asıllı Generalle yaptığı görüşmede daha da ileri giden Pontois Mısır krizi konusunda İngiltere ve Fransa arasında bir çatışma varmış görüntüsü yaratmanın da Avusturya olduğunu belirtmişti. Zira Fransa elçisinin verdiği bilgiye göre Avusturya hükümeti, İngiltere'ye Sultan'ın desteklenmesi ve Paşa'nın da asi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ederken, Fransa'ya Mehmed Ali Paşa'dan Sultan'ı korumak için tek bir Avusturya askeri göndermeyeceklerini bildirmişti.⁴⁹⁸

Entrikacı kişiliğiyle nam salan Fransa'nın İstanbul büyükelçisi, şöhretini boş yere kazanmadığını da bir müddet sonra yeniden gösterecekti. Nitekim Pontois, Babiâli ve Mehmed Ali Paşa arasında büyük güçlerin müdahalesi olmadan doğrudan bir müzakere yapılması için Mısır valisine muhalefeti bilinen Mustafa Reşid Paşa'ya yaptığı baskının sonuç vermediğini görünce diplomasi dışı bir yola başvuracaktı. Babiâli'ye gelen istihbarata göre Pontois ve Mehmed Ali Paşa, Mustafa Reşid Paşa'yı Hariciye Nazırlığı makamından uzaklaştırmak için İskenderiye'deki Rum

⁴⁹⁷ Wojciech Chrzanowski (14 Ocak 1793- 26 Şubat 1861), İngiltere tarafından 1841 yılında, Lord Palmerston tarafından Osmanlı askeri modernleşmesine katkıda bulunması amacıyla görevlendirilen Leh general.

⁴⁹⁸ FO 78/360 I. Kısım, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Kasım 1839.

konsolosu Michel Tozzissa vasıtasıyla İstanbul'daki farklı hizip ve güç odakları arasına nifak tohumları ekmeye başlamış ve şekavete başvurmuştu.⁴⁹⁹

Yukarıda da tasvir edildiği üzere Fransa ve İngiltere, Mısır sorunu boyunca sık sık karşı karşıya gelmişti. Bu konuda Fransa ve İngiltere arasında doğan uyumsuzluğun temel nedeni iki ülkenin Akdeniz'deki menfaatlerinin çatışmasıydı. Kutluoğlu'na göre bu anlaşmazlığın temelinde yatan iki neden vardı. Birincisi Fransa'nın Mehmed Ali Paşa'nın taleplerinin mümkün olduğunca karşılanması gerektiğini düşünmesiydi. İngiltere özellikle Suriye'nin Paşa'da kalmasına kat'i bir şekilde itiraz ediyordu. Diğer nedense Fransa'nın Mısır'la giderek artan ticari ilişkilerinin yanı sıra, İngiltere'ye karşı Akdeniz'de kendisine müttefik bir deniz gücü bulma ümidiydi.⁵⁰⁰ Böylece Fransa'nın Mısır'a verdiği destek gün geçtikçe daha da görünür bir hale geldi.⁵⁰¹ Nizip mağlubiyeti de Fransız basını tarafından Londra'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzuna karşı Paris'in kazandığı bir zaferi olarak takdim edildi ve bu zaferin kazanımlarının genişletilmesi istendi.⁵⁰² Ancak bu noktada Fransa'nın tam bağımsız bir Mısır arzu etmediğini de belirtmek gerekir. Fransız hükümeti için Fransız dostu güçlü bir Mısır, İngiltere'nin Doğu Akdeniz hakimiyetinin önünde ciddi bir engel ve Kuzey Afrika'da Fransa'nın güç kazanması için, yani Fransız ticari ve siyasi menfaatleri açısından oldukça işlevsel bir araca dönüştürülebilirdi.⁵⁰³ Bu nedenle Fransa, Osmanlı donanmasının iadesi konusunda Mısır'a baskı yapmıyordu. Bu durum Lord Palmerston'un, İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'nın Suriye topraklarından kesin olarak çekilmesi yönündeki talebinin Fransa tarafından desteklenmediğini, üstelik mevcut koşullarda elinde tuttuğu bölgelerde Paşa'nın veraseten idaresini desteklediğini görmesini sağladı.⁵⁰⁴ Buna karşın Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'dan çıkartmak gibi bir planı olmayan Lord Palmerston'a göre, Suriye'nin Sultan'a

⁴⁹⁹ BOA, HR.SYS. 965/33, 31-12-1840.

⁵⁰⁰ Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, s.148.

⁵⁰¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*, TTK: Ankara, 2003, s. 212-213; Puryear, *France and the Levant*, s. 166; Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, s. 170.

⁵⁰² Bell, *Lord Palmerston*, s.297.

⁵⁰³ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.115.

⁵⁰⁴ Bell, *Lord Palmerston*, s.298.

iadesi, İngiliz menfaatleri açısından zaruriydi. Paşa'nın Suriye'yi elinde tutması demek, yalnızca Süveyş ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan yolunun kontrolünü eline alması demek değildi. Aynı zamanda İran Körfezi'ne giden yolu da kontrolü altına alması anlamına geliyordu.⁵⁰⁵ Rusya'nın krizin çözümü için İngiltere ile hareket etmeye karar vermesi ile Fransa ve İngiltere arasındaki uyuşmazlık artık tamamen görünür hale gelmişti. Böylece İngiltere için krizin çözülmesi aynı zamanda Fransa'nın Levant'taki hırslarına gem vurma fırsatı demektir. Üstelik kısa süre sonra Pontois'nin Rus tehdidi işe yaramaz hale gelecekti. Çünkü kurulacak İngiliz-Rus ittifakıyla beraber Fransa'nın Babilî'ye karşı en önemli diplomatik kozlarından biri de hükümsüz kalmış olacaktı.

Pontois, İstanbul'da Fransız ajandasını takip ederken, İngiliz-Rus ittifakının temeli atılıyordu. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode, İngiltere'nin Moskova büyükelçisi Lord Clanricarde'yle⁵⁰⁶ yaptığı görüşmede 27 Temmuz notasının yeterince somut olmadığını⁵⁰⁷ Doğu Sorununda İngiliz hükümetinin Rusya ile aynı bakış açısına sahip olduğunu belirtmişti. Fransa'nın da son zamanlardaki gelişmelerden de anlaşıldığı üzere, Mehmed Ali Paşa'ya karşı tedbir almak niyetinde olmadığını söyledi. Nesselrode ayrıca Rus hükümetinin Mehmed Ali Paşa'ya karşı Londra'yla aynı fikirlere sahip olduğunu, kendisine asi olarak davranılması ve doğrudan veya dolaylı tedbirler alınarak durdurulmasının Avrupa barışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve Sultan'ın bağımsızlığı için gerekli olduğunu belirtti.⁵⁰⁸ Bu görüşmenin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Rusya Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode, Doğu Sorunu karşısında İngiltere ve Rusya arasında görülen politik uyum nedeniyle Baron Brunnow'un gerekli görüşmeleri gerçekleştirmesi amacıyla Londra'ya gönderilmesine karar verildiğini İngiltere büyükelçisi Clanricarde'ye bildirdi.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.115.

⁵⁰⁶ 1838-1840 yılları arasında İngiltere'nin Moskova büyükelçisi.

⁵⁰⁷ FO 881/186, Clanricarde'den Palmerston'a, 15 Ağustos 1839.

⁵⁰⁸ FO 881/186, Clanricarde'den Palmerston'a, 22 Ağustos 1839.

⁵⁰⁹ FO 881/186, Clanricarde'den Palmerston'a, 27 Ağustos 1839.

Böylece Baron Brunnow, İngiltere'nin Mısır krizinde nasıl bir yol izleyeceğini anlamak ve bu konuda İngiltere ile bir anlaşma yapmak amacıyla Londra'ya doğru yola çıktı.⁵¹⁰ İngiltere'ye 15 Eylül 1839'da ulaşan Brunnow burada 12 Ekim 1839'a kadar kaldı. Brunnow'un Londra'daki vazifesi Rusya'nın Doğu Sorunu karşısındaki fikirlerini izah etmek ve İngiliz hükümetinin görüşlerini öğrenmekti. Mehmed Ali Paşa'nın asi olduğunu düşünen Rus Çarı'na göre Osmanlı Sultanı ve Mısır valisi arasında yaşanacak bir çatışmanın Avrupa barışını tehlikeye atacaktı ve bu sebeple sorunun bir an evvel çözülmesi gerekiyordu. Brunnow, Çar'ın Mısır konusunda yapılacak düzenlemelerde İngiltere ile hemfikir olduğunu yani yalnızca Mısır'ın Paşa'ya veraseten bırakılması gerektiğini ve bunu uygulamaya koymak için de birlikte hareket etmeye hazır olduklarını belirtti. Ancak Rus Çar'ı büyük güçlerden hangilerinin Mehmed Ali Paşa'ya karşı alınacak tedbirler konusunda aynı fikirde olduğunu da bilmek istiyordu. Çünkü Çar Rusya'nın bu konuda üzerine düşeni yani Suriye ve Mısır arasındaki deniz irtibatının kesilmesi, Mısır ve Suriye kıyılarını abluka altına alınması, Mısır gemilerinin zorla tutulması, Girit'in kuşatılarak adanın doğrudan Sultan'ın otoritesine bağlanması gibi tedbirler yoluyla yapmış olduğunu düşünüyordu. Çar, ayrıca İngiltere tarafından sunulan önlemleri de onaylamıştı. Ancak yine de Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a yürüme tehdidini hayata geçirmesi durumunda ne yapılacağını önceden kararlaştırılması Avrupa barışının korunması için son derece önemliydi. Nitekim böyle bir durumda Sultan'a kolaylıkla yardım edecek ülke coğrafi yakınlığı sebebiyle Rusya'ydı. Ancak bu yardımın gerekçesi Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın gizli maddesine dayanmayacaktı. Brunnow, tüm bu meselelerin ilgili tarafların yer aldığı bir mutabakat ile düzenlenmesi konusunda Çar'ın gönüllü olduğunu belirtti. Bu bağlamda aslında Brunnow, Mısır ve Suriye'ye yapılması gereken tüm operasyonların İngiltere, Avusturya ve Fransa tarafından yürütülmesini, Boğazlar ve Anadolu ile ilgili operasyonların ise Rusya'ya bırakılmasını öneriyordu. Bu önerinin yanı sıra, düzenlenecek mutabakatta Rusya'nın Osmanlı'nın barış zamanında Çanakkale ve İstanbul boğazlarını tüm devletlerin savaş gemilerine kapatması maddesinin de eklenmesi konusunda

⁵¹⁰ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, s.119.

istekli olduğunu belirtti. Brunnow, Rusya ve İngiltere'nin bu düzenlemeler çerçevesinde anlaşmaları durumunda, Çar'ın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yenilemeyi düşünmediğini de sözlerine ekledi. Lord Palmerston, Fransa'yı Mısır sorununun çözümünde henüz denklemin dışında bırakmak istemiyor olsa da bu ihtimal hala masadaydı. Lord Palmerston'un bu konudaki sorusu üzerine Paris hükümeti ile bir uzlaşmaya varılamadığı takdirde Rusya'nın, İngiltere de arzu ederse, Fransa olmadan hareket etmeye tamamen hazır olduğunu belirtti. Brunnow'un önerilerine bir müddet sonra cevap veren Lord Palmerston, tek bir konu dışında uzlaşabileceklerini bildirdi. İngiltere hükümeti İstanbul ve Çanakkale boğazlarından yabancı güçlerin savaş gemilerinin geçişine izin verilmemesinin, barışa ulaşmak için Boğazların tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olması fikrinden daha yardımcı olacağını bildirdi. Bir başka ifadeyle Lord Palmerston eğer boğazlardan birinin bir devlete açılması aciliyeti ortaya çıkarsa diğerinin tüm devletlere açılması gerektiğini ve eğer Rus donanmasının Boğazlara girmesi gerekli olursa İngiliz donanmasının da aynı zamanda girmesi gerektiğini düşünüyordu. Brunnow bu konuda verilecek kararın talimatlarını aştığını ve hükümeti ile istişare etmeksizin tek başına karar veremeyeceğini belirtmişti. Ancak Brunnow, Mehmed Ali Paşa'ya karşı girişilecek tedbirler konusunda bir an evvel harekete geçmeyi teklif ettiyse de Lord Palmerston, yapılması gerekenler konusunda tam bir uzlaşma sağlanmadan, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a yürümesine neden olabilecek hareketlerden kaçınılmasının altını çizmekteydi. Ayrıca, İngiltere'nin Mısır sorunu konusunda beş büyük güçle birlikte ya da çoğunluğu sağlayarak hareket etmek niyetinde olduğunu, bunun mümkün olmaması durumunda konuyu yeniden değerlendireceğini ifade etti.⁵¹¹

Brunnow⁵¹² İngiltere ile yazılı bir antlaşma yapamadan Londra'dan ayrılmış olsa da bir süre sonra Londra'ya ikinci defa elçi olarak gelecekti. Fransa ile ilişkilerin gerildiği bir anda Baron Brunnow'un Londra'ya gönderilmesi bu ziyareti İngiltere

⁵¹¹ FO 881/186, Palmerston'dan Clanricarde'ye, 25 Ekim 1839.

⁵¹² Phillip Brunnow, 1840-1854 yılları arasında Rusya'nın Londra elçisi olarak görev yapmıştır. Londra'ya ilk defa gönderilişi ise Doğu Sorunu nedeniyle görüşmesi amacıyla Rus Çarı tarafından görevlendirilmesi nedeniyle olmuştur. Brunnow 15 Eylül 1839- 12 Ekim 1839 tarihleri arasında Londra'da görüşmeler yürütmüştür.

açısından daha da anlamlı kıldı. Üstelik Brunnow'un sunduğu teklifler Lord Palmerston için oldukça şaşırtıcıydı. Brunnow'un Londra çıkarmasının temel hedefi diğer güçlerin Rusya'ya karşı yapacağı olası bir ittifakın da önüne geçmekti. Böylelikle Rusya, Viyana'da yapılması planlanan konferansa karşı çıksa da kendisine karşı muhtemel bir ittifakı da İngiltere ile yakınlaşarak dağıtmaya çalışıyordu. Ancak Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın süresi dolduktan sonra yenilenme ihtimali oldukça düşüktü. Üstelik Rusya bu teklifle hem iki boğazın kapalılığını uluslararası hukukla teminat altına aldırılmış oluyor, hem de düşman donanmalarının savaş ve barış zamanlarında Karadeniz'e girmelerinin önüne geçerek Karadeniz'i kapalı bir deniz haline getiriyordu. Ancak Karadeniz'in kapalılığı bir ilke olarak benimsenirse Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakkı da çiğnenmiş olacaktı.⁵¹³

Rusya, İngiltere ile Mısır sorunu karşısında beraber hareket etmek için çeşitli girişimlerde bulunup Mehmed Ali Paşa'ya taviz verilmemesi konusunda destek arayışındayken bir yandan da Babiâli'ye Paşa ile görüşerek sorunu çözmeleri konusunda telkinde bulunuyordu. Nuri Efendi'yi⁵¹⁴ ziyaret eden Rusya sefaretî tercümanı, Babiâli'nin Rus elçiliğine vereceği resmi bir nota ile Suriye'yi Mehmed Ali Paşa'nın tasarrufuna bıraktığını duyurmasını söyledi.⁵¹⁵ Babiâli'de yapılan toplantıda bu öneri reddedilirken karşı çıkanlar Reşid ve Halil Paşalardı. Mustafa Reşid Paşa'ya göre böyle bir hamle İngiltere, Fransa ve Avusturya'yı rahatsız edebilirdi. Bu toplantıdan sonra Ponsonby ile görüşen Reşid Paşa, Louis Philippe ve Mareşal Soult'ın kendisine Sultan'ın iyiliği için her konuda olabildiğince yardıma hazır olduklarını ifade ettiklerini, bu nedenle Fransa kamuoyunun ve basınının açıkça Mehmed Ali Paşa'yı desteklemesinin hükümetin resmi politikası olmadığını düşündüğünü söyledi. Ayrıca Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa'ya ya da oğlu İbrahim Paşa'ya Suriye'nin idaresinin herhangi bir şekilde bırakılmasının imparatorluğun parçalanmasına, hanedanın yok

⁵¹³ John Hall, *England and the New Orleans Monarchy*, London: Smith, Elder & CO, 1912.s.254.

⁵¹⁴ Mehmed Nuri Efendi, 1834-1836 yılları arasında Londra, 1836-1837 ve 1839-1841 yılları arasında Paris büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur.

⁵¹⁵ FO 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 9 Eylül 1839.

olmasına neden olabileceğini söylemiş ve bu nedenle Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya veraseten bırakılmasına kesin olarak karşı olduğunu belirtmişti. Bu noktada İngiltere ve Avusturya hükümetlerinin desteğine ihtiyaç duyduğunu ifade eden Reşid Paşa Rusya'nın Babiâli'ye baskısı karşısında İngiltere hükümetinin daha aktif bir biçimde kendilerini destekleyeceğini beklediklerini de sözlerine ekledi.⁵¹⁶

Mustafa Reşid Paşa da Mehmed Ali Paşa konusunda İngiltere ve Fransa arasındaki uyumsuzluğun şüphesiz farkındaydı. Dolayısıyla İngiltere'nin bu hususta Babiâli'nin yanında yer alacağını umuyordu. Mustafa Reşid Paşa'nın İngiltere ile Mısır sorunu konusunda iş birliği yapmak istediğini ve Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine karşı çıktığını bilen Fransız hükümeti, Mustafa Reşid Paşa üzerindeki diplomatik baskıyı artırmaya başlayacaktı. Fransız Başbakanı Mareşal Soult'un, Mustafa Reşid Paşa'ya İstanbul elçisi Pontois aracılığıyla gönderdiği mektup bu konjonktürde Osmanlı başkentine ulaştı. Soult mektubunda özetle Mustafa Reşid Paşa'nın, dış politika açısından şimdilik karar verici bir pozisyonda bulunmasının gelecekte makamını koruması için yeterli olmayacağını ve Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'da kazanacağı nüfuzla birlikte güç kaybına uğrayacağını söylemekteydi. Reşid Paşa'yı şahsi ikbali konusunda açıkça tehdit eden Fransa Başbakanı, Mehmet Ali Paşa'ya karşı bu denli sert bir tutum içerisinde bulunmamasını salık verdi. Bu "ihtar" karşısında oldukça öfkelenen Mustafa Reşid Paşa, Soult'a cevaben dış politikasında dikkate aldığı tek şeyin memleketinin menfaatleri olduğunu, diğer konuların kendisi için hiç önemli olmadığını belirttikten sonra Mehmed Ali Paşa'dan hiçbir şekilde çekinmediğini, Paşa'nın kendisine haince bir suikast yapabileceğini, fakat bu ihtimalin memleketin menfaatleri doğrultusunda çalışmaktan kendisini alıkoyamayacağını söyledi. Reşid Paşa'nın da belirttiği üzere ve Soult'un da söylediği gibi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı başkentinde nüfuz kazanması halinde, kendisinin İstanbul'dan ayrılarak Avrupa'nın herhangi bir yerine gidebileceği gerçeği ortadaydı. Reşid Paşa ayrıca bu türden bir iltica tehdidi ya da teklifinin Fransız

⁵¹⁶ FO 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Eylül 1839.

hükümetinin Mehmed Ali Paşa konusunda objektif olmadığını kanıtı olduğunu da sözlerine ekledi.⁵¹⁷ Aslında Fransa başbakanı Soult bir süredir yaptığı gibi, Babiâli'yi Mehmed Ali Paşa'ya askeri ve idari olarak ihtiyacı olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Paris Sefiri Nuri Efendi ile yaptığı bir görüşmede Soult, Haremeyn'in Mehmed Ali Paşa tarafından Babiâli'ye teslim edilmesi halinde Mısır valisinin kendi asker ve memurlarını bölgeden çekeceğini bu durumda da Kutsal Şehirleri Vahhabilerden koruyacak kimse kalmayacağını, üstelik İran ile Osmanlı arasında bir çatışma çıkması halinde veya daha açık bir ifadeyle İran'ın Bağdat'a saldırması durumunda⁵¹⁸ Bağdat gibi uzak bir eyalete Mısır valisinden başka asker gönderebilecek kimse olmadığını iddia etmişti.⁵¹⁹

Babiâli, her ne kadar 27 Temmuz 1839 notasından sonra Mehmed Ali Paşa ile doğrudan görüşmeyeceğini büyük güçlere bildirmiş olsa da, Paşa ile müzakereler bir yandan sürdürülüyordu.⁵²⁰ Bu durumdan haberdar olan İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Ponsonby, Babiâli'ye büyük güçlerin bilgisi ve rızası olmadan Mehmed Ali Paşa ile herhangi bir antlaşma yapılmaması konusunda anlaşıklarını hatırlatarak Paşa ile Babiâli'nin doğrudan müzakere etmemesi gerektiğini söyledi.⁵²¹ Bu hatırlatma üzerine Babiâli, *diüvel-i hamseye* 22 Ağustos'ta cevaben gönderdiği resmiye ile “*Büyük güçlerin doğu sorununun çözümünde birlikte hareket etme kararları üzerine, İskenderiye'de başlamak üzere olan müzakerelerin askıya alındığını*” bildirdi. Ancak bu arada Mehmed Ali Paşa elinde bulundurduğu tüm topraklar için veraseten yönetim talep ettiği gibi, talebi

⁵¹⁷ FO 78/360, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1839.

⁵¹⁸ Fransa tarafından Babiâli'yi “ikna” etmek için bir süredir kullanılan Bağdat'ın Mehmed Ali Paşa'nın eline geçmesi ihtimali bir süredir masadaydı. Bu konuda da gerekli askeri tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz: BOA, HAT, 377-20477D, 20477F, 20477H, 14 Şubat 1836.

Bağdat'ın Mehmed Ali Paşa tarafından ele geçirileceği fikri daha önce de ortaya atılmıştı. Örneğin; İngiltere'nin İskenderiye konsolosu John Barker, merkeze yazdığı raporda Paşa'nın önceliğinin Akka ve Şam pašalıklarını ele geçirdikten sonra Halep ve Bağdat'ı da kapsayacak şekilde hakimiyet alanını imparatorluğun “Arap coğrafyası”na doğru genişletmek olduğunu iddia etmişti. Bknz: FO 78/213, Barker to Palmerston, Ocak 1832.

⁵¹⁹ BOA, HAT, 1240-48216, 17 Şubat 1840. Paris sefiri Nuri Efendi diplomatik nezaketi aşan bu görüşme üzerine Mehmed Ali Paşa'ya meyli olmasından dolayı konunun Fransa dışındaki devletlerle çözülmesinin daha kolay olacağını düşündüğünü rapor eder.

⁵²⁰ FO 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ağustos 1839.

⁵²¹ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ağustos 1839.

karşılanana kadar Osmanlı donanmasını elinde tutacağını da ilan etmişti. Üstelik Paşa, Babîâli’de yönetsel bazı değışiklikler talep ediyor ve Anadolu ve Rumeli paşalarını da isyana teşvik ediyordu. Bu nedenle Babîâli, büyük güçlerden donanmanın iadesini, Mehmed Ali Paşa’nın Suriye’de veraseten yönetim isteğinden ve sadaret makamında bulunan Hüsrev Paşa’nın azledilmesi talebinden vazgeçmesini, kargaşa çıkarmayı bırakıp konunun büyük güçler ve Babîâli arasında İstanbul’da görüşülmesini sabırla beklemesinin sağlanmasını istedi.⁵²² İngiltere Büyükelçisi Ponsonby ise, 22 Ağustos notasında yer alan görüşmelerin İstanbul’da yapılması vurgusunu Nuri ve Sarim Efendilerin Rusya’yı memnun etmek ve görüşmeleri mümkün olduğu kadar kontrol altında tutmak amacıyla talep ettiklerini düşünüyordu.⁵²³ Babîâli’nin Osmanlı donanmasının iadesi talebi, İngiltere için yapılacak müzakerelerin olmazsa olmaz şartlarından birini oluşturuyordu. Öyle ki bu konuda sonuç alabilmek adına İskenderiye konsoloslarının topluca donanmanın iadesini talebinin sonuçsuz kalması halinde konsolosların İskenderiye’den çekilmesi dahi düşünülmüştü.⁵²⁴ Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’da veraseten yönetim hakkı karşılığında Suriye’den çekilmesi ise İngiltere’nin bu konudaki en temel prensibiydi.⁵²⁵

Babîâli, İngiltere ve Fransa arasındaki bu fikir ayrılığında yararlanarak safları sıklaştırmaya çalışıyordu. İngiltere elçisi Lord Ponsonby’e Hariciye Nazırı tarafından mahremane olarak gönderilen mektupta, *Mısır taraftarı Fransa’nun mecmu’u Arabî telekküm memleketlerden Mehmed Ali’nin zir-i idaresi olmak üzere müstakil bir hükümet-i arabîye teşekkül etmek arzusunun Babîâli’nin malumu olduğu ancak arabî tekellüm olunmayan memleketleri istisna etmeleri yani şimdiden yalnız Adana eyaletinin ve Mehmed Ali Paşa’nın vefatından sonra dahi fakat Girid ceziresinin taraf-ı Devleti Aliyeye terk teslimi suretini mestur eylemeleri keyfiyatı* artık bilinmektedir.⁵²⁶ Babîâli ise İngiltere’nin buna karşı olduğunu bildiğinden bir an evvel *Mısır taraftarlığı edenlerin çabalarını boşa*

⁵²² FO 881/186, 22 Ağustos 1839.

⁵²³ FO 78/358, Ponsonby’dan Palmerston’a, 22 Ağustos 1839.

⁵²⁴ FO 881/186, no:107, Palmerston’dan Lord Beauvale’e, 25 Ağustos 1839.

⁵²⁵ FO 881/186, no:108, Palmerston’dan Lord Beauvale’e, 25 Ağustos 1839.

⁵²⁶ BOA, İ.MTZ (05), 1/18, 15 Ekim 1839.

çıkarmak için harekete geçilmesini söylemektedir. Fransa'nın artık Adana ve Girid'i de elinde tutacak şekilde bir Mısır hayali olduğunu düşünen Babıâli Avusturya ve Rusya sefaretlerine de konu ile ilgili haber göndererek diplomatik baskı yapmaya karar vermişti.⁵²⁷ 21 Ekim'de Babıâli, *düvel-i hamse* temsilcilerine Mısır ordusunun mütecaviz hareketlerine dair yeni bir nota verdi.⁵²⁸ Babıâli'nin notasına karşılık Ponsonby Mısır güçlerinin saldırgan tavırlarına karşı beklemede kalınmasını Mehmed Ali Paşa ile tek taraflı bir antlaşma yapılmamasını tavsiye etti. Aynı şekilde Avusturya fevkalâde elçisi ve maslahatgüzarı da Mısır'la doğrudan bir çatışmaya girmemelerini salık verdi.⁵²⁹ Yapılan görüşmelerin sonunda Mustafa Reşid Paşa, Sultan'ın kesin olarak büyük güçlerin rızası olmadan hareket etmemek konusunda ikna olduğunu belirtti.⁵³⁰ Mehmed Ali Paşa'ya da aynı şekilde uyarılarda bulunuluyordu. Avrupa temsilcileri süreç içinde Paşa'ya baskıyı artırmıştı. Bağlı buldukları devletler, Ponsonby ve Stürmer, Campbell ve M. Laurin'e talimat vererek Mehmed Ali Paşa ile doğrudan görüşmelerini istediler.⁵³¹ Suriye üzerindeki talebinden vazgeçmesi ve donanmanın Babıâli'ye iade edilmesi Mehmed Ali Paşa ile yapılan görüşmelerin iki ana gündem maddesini teşkil ediyordu. Yapılan görüşmelerde, Mehmed Ali Paşa, Adana'nın "*evinin kapısı*" olduğunu ve bu talebinden feragat etmesinin mümkün olmadığını ileri sürüyordu. Aynı şekilde hem Rusya hem de Prusya adına hareket eden Count Medem de Paşa ile yaptığı görüşmede aynı cevapları aldı.⁵³² Rusya'nın İskenderiye konsolosu Count Medem, Adana'yı bırakmaktan korkmaması gerektiğini çünkü gelecekteki pozisyonunun büyük güçlerin garantisi altında olacağını belirtmesine rağmen, Paşa bu konuda geri adım atmamak niyetinde değildi. Adana'yı bırakmayacağını ancak daha fazla vergi verebileceğini söyledi.⁵³³ Campbell'ın Paşa'ya, büyük güçlerin rızası olmadan Babıâli ile yapacağı bir antlaşmanın geçerli sayılmayacağını hatırlatmasına rağmen Adana'dan vazgeçmeyeceğini söyleyen Mehmed Ali Paşa yalnızca Girit'i

⁵²⁷ BOA, İ.MTZ (05), 1/18, 15 Ekim 1839.

⁵²⁸ FO 78/359, Ponsobby'den Palmerston'a, 22 Ekim 1839.

⁵²⁹ FO 78/359, 26 Ekim 1839, 28 Ekim 1839.

⁵³⁰ FO 78/360, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1839.

⁵³¹ FO 881/186, Ponsonby, 8 Ekim 1839.

⁵³² FO 881/186, Clanricarde, 18 Kasım 1839.

⁵³³ FO 78/375, Campbell'dan Ponsonby'e, 19 Ekim 1839.

Babiâli'ye bırakabileceğini belirtiyordu. Donanma konusuna gelince, donanmayı her zaman Sultan'ın malı olarak gördüğünü ve aralarındaki sorun çözümler çözülmez donanmayı onarıp göndereceğini de eklemişti.⁵³⁴

Bu esnada Rusya tarafından İngiltere ile gerçekleşecek görüşmeler için gönderilen Brunnow Londra'dan çoktan ayrılmıştı. Brunnow'un gidişinden sonra İngilizler, Rusya'nın kendi önerilerini kabul etmesini, Fransızlar ise İngiltere ve Rusya'nın Boğazlar gibi kritik bir konuda ikili bir uzlaşmaya varamamalarını bekliyordu. Ancak Fransa bir yandan da Roussin vasıtasıyla Babiâli'ye Paşa ile doğrudan müzakere ederek antlaşması için baskı yapıyordu. Roussin, Mustafa Reşid Paşa'ya, Babiâli'nin de bazı fedakarlıklar yapması ve Mısır'ın veraseten, Suriye'nin de kayd-ı hayat şartıyla Paşa'ya verilerek Mısır sorununun çözülmesinin faydalı olacağını söyledi.⁵³⁵ İstanbul'daki Rus elçisi de Fransız elçisine Mehmed Ali Paşa Sultan'a itaat edip bir sened imzalamadıkça ve İbrahim Paşa Mısır askerlerinin tamamının Anadolu'dan geri çekmedikçe Rusya'nın Osmanlı'ya askeri yardım hazırlıklarını durdurmayacağını ifade etti.⁵³⁶ Ancak Rusya Mehmed Ali Paşa krizinde İngiltere ile beraber hareket etmek konusunda bu defa kararlıydı. Brunnow Londra'yı ilk ziyaretinde başarılı olamasa da ikinci defa Londra'ya büyükelçi sıfatıyla gönderildi ve Rusya bu kez krizin çözümü için İngiltere ile daha uyumlu bir siyaset yürütmek konusunda istekliydi. Brunnow, Londra'yı ilk ziyaretinde Lord Palmerston'la uzlaşamadıkları konularda bu defa Rusya ve İngiltere'nin uyum içerisinde hareket edebilecekleri önerilerle Londra'ya gitmişti. Brunnow'un önerisine göre; Mısır ve Suriye'nin Akka Kale'sine kadar olan kısmı veraseten Mehmed Ali Paşa'ya bırakılacak ve elinde tuttuğu diğer toprakları iade etmesi istenecekti. Paşa'nın bu teklifi reddetmesi durumunda ise büyük güçler tarafından kendisine karşı tedbirler alınarak beraber hareket edilecekti. İngiltere ve Rusya'nın uzlaşmasının önündeki en büyük engel olan Boğazlar konusunda ise Brunnow'un teklifi İbrahim Paşa'nın İstanbul'a

⁵³⁴ FO 881/186, Campbell'dan Ponsonby'e, 26 Ekim 1839, FO78/375, Campbell'dan Ponsonby'e, 19 Ekim 1839.

⁵³⁵ BOA, İ. MTZ (05), 1/28, 23 Kasım 1839.

⁵³⁶ BOA, TSMA 538-26, 4 Mart 1840.

yürümesi durumunda Rusya'nın İstanbul'un müdafaası için Boğazlara girmesi ve karaya asker çıkarmasıydı. Bu durumda diğer güçler de Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu ve Mudanya Körfezi arasına savaş gemilerini göndereceklerdi. Mehmed Ali Paşa krizi çözüldükten sonra ise Babıâli, Boğazları tüm Avrupa gemilerine kapatma hakkına sahip olacaktı. Brunnow İngiltere'ye bu cazip tekliflerin yanı sıra, uzlaşmaya varılan hususlarla ilgili yazılı bir antlaşma yapması talimatıyla gelmişti. Rusya'nın yeni pozisyonundan memnun olan Lord Palmerston'a göre, böylece Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasındaki kriz nihayete erecek, ileride doğabilecek sorunların da önüne geçilmiş olacak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüyle beraber Avrupa uyumu da korunacaktı.⁵³⁷ Rusya'nın İngiltere ile ittifak kurma girişiminin nedeni daha önce de bahsedildiği üzere kendisine karşı kurulmasından endişe ettiği Viyana-Londra ittifakı ve Boğazların gelecekteki durumu olsa da Çar Nikola, Fransa'yı izole etmek istiyordu. Bunun yanı sıra İngiltere'yi de güç dengesi prensibini kullanarak bir anlamda kontrol altında tutuyordu. Rusya'nın Londra büyükelçisi Brunnow'a göre Rusya, Mehmed Ali Paşa'ya karşı, Sultan'ı korumayı kabul ederek İngiltere'nin Sultan'ı korumak maksadıyla Çanakkale Boğazı'na girmesini de önlemiş oluyordu.⁵³⁸ İngiltere ve Rusya arasındaki uyumsuzluğun nedeni olan Boğazlar konusunda da uzlaşmaya varılmasıyla beraber Fransa ve İngiltere arasındaki anlaşmazlık had safhaya ulaştı. Lord Palmerston, Rusya ile gelinen noktadan sonra, Fransa ile beraber ya da onlar olmadan Mısır krizinin çözümü için harekete geçmekte kararlıydı. Lord Palmerston'a göre Fransa büyük konuşuyor olsa da "*Mehmed Ali'yi desteklemek uğruna dört devletle birden karada ve denizde savaşmayı göze alamazdı.*" Böyle bir savaş olması durumunda Rusya ve İngiltere donanmasına karşı Fransa'yı destek verecek bir deniz gücü yoktu. Lord Palmerston vakit geçirmeden Fransa'nın Londra büyükelçisi Sébastiani'ye, Brunnow ile yapılan görüşmede Mısır sorununa kalıcı bir çözüm getirmek böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasını

⁵³⁷ FO881/186, Count Sébastiani, 5 Ocak 1840.

⁵³⁸ Matthew Rendall, "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System, 1832-1841." *The International History Review*, vol. 24, no. 1, 2002, s.53.

sağlamak amacıyla hükümeti tarafından yetkilendirdiğini, Viyana'dan gelen Avusturya temsilcisi Baron Neumann'ın da kendileri ile iş birliği içerisinde olduğunu ve Prusya'nın da aynı şekilde hareket edeceğini düşündüğünü belirtmiştir. Lord Palmerston, “*Avrupa uyumunu korumanın su götürmez bir biçimde bu krizin aşılmasına bağlı olduğu*” gerekçesiyle Fransa hükümetinin de iş birliği içerisinde hareket edeceğini umut ediyordu.⁵³⁹

Buna mukabil Fransa hükümeti Mehmed Ali Paşa'ya karşı bazı askeri tedbirleri de göze alan büyük güçlerin iş harekete geçmeye gelince çok da hevesli olmayacaklarını düşünüyordu. Zira Paşa'yı Suriye'den ve elinde bulundurduğu diğer topraklardan çıkarmak için büyük güçlerin Rus ordusuna muhtaçtı ve bu durumda başta İngiltere olmak üzere diğer büyük güçlerin, Rus ordusunun Suriye'ye girmesini göze alması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Paris idaresine göre Fransa'nın dahil olmayacağı bir planın uygulamaya geçmesi mümkün değildi.⁵⁴⁰ Ancak Mehmed Ali Paşa, Fransa'nın büyük güçlerin askeri olarak harekete geçme ihtimalini göz önünde bulundurduğundan olsa gerek hazırlıklı olmayı tercih etmiş görünüyor. Bölgeye on sekiz bin süvari askeri, on dört bin muallim piyade ve on iki bin muallim süvari sevk etmişti. Ayrıca İskenderiye Liman'ından on bir kaypak(kalpak), beş fırkateyn, altı korvet, beş brik cinsi geminin bölgeye doğru hareket ettiği haberi Babıâli'ye ulaşmıştı.⁵⁴¹

Bu esnada Fransa'nın Londra büyükelçiliğine Sébastiani yerine M. Guizot atandı. Ardından da Paris'te kabine değişikliği yaşandı. Soult kabinesinin yerine geçen Louis Adolphe Thiers kabinesi Mehmed Ali Paşa'ya oldukça sempati besliyordu. Thiers, Babıâli'nin Mehmed Ali Paşa ile doğrudan müzakere yapmaması talebini içeren 27 Temmuz 1839 notasını “tedbirsiz bir acelecilik” olarak değerlendiriyordu.⁵⁴² Londra'ya atanan büyükelçi Guizot'ya konuyla ilgili gönderdiği ilk talimatname de bu doğrultuda hazırlanmıştı. Fransa'nın bu süreçte

⁵³⁹ FO881/186, Count Sébastiani, 5 Ocak 1840.

⁵⁴⁰ Hall, *England and the New Orleans Monarchy*, s.258.

⁵⁴¹ BOA, HAT, 1334-52042, 4 Mart 1840.

⁵⁴² Ozan Ozavcı, *Dangerous Gift*, Oxford: Oxford University Press, 2021, s.215.

izleyeceği politikayı ortaya koyan talimatnameye göre; yeni kabine bu konuda henüz bir karara varmadığı için Guziot süreci yavaştan alacak ve 27 Temmuz notasını bir anlamda geçersiz kılmak amacıyla Lord Palmerston dışında herhangi bir yetkiliyle resmî görüşme yapmayacaktı.⁵⁴³ Fransa'nın planı Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasında doğrudan bir anlaşma yapılması için zaman kazanmaktan daha fazlası değildi. Böylelikle Fransa artık kesin olarak Mehmed Ali Paşa'nın desteklenmesi yönünde bir politika takip edeceğini deklare etmiş oluyordu. İngiltere ve Osmanlı tarafında Fransa'nın bu tavrı tepkiyle karşılandı. Lord Palmerston, Fransızların bu davranışını “iğrenç” olarak değerlendirse de Fransa artık Mısır sorununda daha aktif bir tavır sergilemeye devam etti. Thiers'e göre “*Mehmed Ali'nin davası Fransa'nın davasıydı.*”⁵⁴⁴ Bu maksatla İstanbul büyükelçisi Pontois'nin vazifesi Mustafa Reşid Paşa'nın doğrudan Mehmed Ali Paşa ile görüşerek anlaşma yapmasını sağlamak olacaktı.⁵⁴⁵

İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın Mısır krizinin çözümü için beraber hareket etmeye karar vermeleriyle beraber Londra'da yapılacak görüşmeler için hazırlıklara başlandı ve Babiâli'den de Londra'ya bir temsilci göndermesi istendi. Bu gelişme üzerine o esnada Paris Sefiri olarak görev yapmakta olan Nuri Efendi, tam yetkili murahhas olarak Mart 1840'ta Londra'ya hareket etti. Nuri Efendi'nin vazifesi müzakereleri yürütmek değildi. Öncelikli görevi Londra'da Mısır krizi ile ilgili yaşanan gelişmeler konusunda Babiâli'yi bilgilendirmek ve Babiâli'nin bu konudaki tutumunu müttefiklere yeniden hatırlatmaktı.⁵⁴⁶ Daha sonra müzakereleri Osmanlı adına yürütecek asıl isim Londra sefirliği makamını da uhdesinde bulunduracak olan Mehmed Şekip Efendi'dir.⁵⁴⁷ Mısır sorununun büyük devletler ile müzakeresi esnasında, Babiâli'nin takip edeceği politika ve Nuri Efendi'nin vazifesi ilk talimatnamede açık şekilde anlatılmıştı. Bunun yanı sıra İngiltere ve Avusturya devletlerinin Osmanlı topraklarının muhafazasından

⁵⁴³ Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.138.

⁵⁴⁴ Ozavcı, *Dangerous Gift*, s.215.

⁵⁴⁵ Ozavcı, *Dangerous Gift*, s.215.

⁵⁴⁶ BOA, İ. MTZ. (05),2/36, 25 Şubat 1840. FO881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 27 Mart 1840.

⁵⁴⁷ B.O.A., A (DVNSNMH.d), 11-364, 23 Şubat 1840.

yana olduğu ancak Rusya hakkında “*Bahri Sefid boğazının insidâd maddesinin usulü sabıkasından çıkarılıp Hümkâr İskelesi Muahedesine benzer yeni bir surete konulmasına dair*” bazı haberler alındığından Rusya’ya karşı dikkatli olunması konusunda Nuri Efendi’ye bazı uyarılarda bulunuldu. Ancak talimatnamede sıklıkla, yapılacak itirazların diğer devlet temsilcileriyle yapılacak bu görüşmeleri sekteye uğratabilecek mahiyette olmaması ve gerekli durumlarda Avusturya temsilcisiyle mahremane görüşerek sorunu çözme yoluna gitmesi Nuri Efendi’ye hatırlatılmıştı.⁵⁴⁸ Nuri Efendi’ye ayrıca, henüz yola çıkmışken Mısır sorununa dair *düvel-i erbaa* temsilcileriyle düzenlenecek herhangi bir senede, konunun hassasiyetine binaen Babiâli’ye istizan etmeksizin kesinlikle imza atmaması konusunda uyarıcı bir talimatname de gönderildi.⁵⁴⁹

Londra’ya ulaşan Nuri Efendi, *düvel-i hamse* temsilcilerine yolladığı ilk tavrında öncelikle Mısır sorununun gelişimini anlatarak Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya temsilcilerinin Sultan’a müştereken krizin çözümü için ortak iradelerini bildirdikleri 13 Temmuz 1839 tarihli tavrına atıfla, meselenin çözülmesi için artık harekete geçilmesi gerektiğini hatırlattı.⁵⁵⁰ İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcileri Nuri Efendi’ye cevabi yazılarında devletlerinden aldıkları talimatlar doğrultusunda sorunun çözümü için Babiâli’nin yanında olduklarını belirtmekteydi. Ancak Nuri Efendi’nin kaleme aldığı tavrın Fransa ve diğer devletler arasındaki politika farklılığını tamamiyle görünür hale getirmişti. Nitekim Fransız temsilci Nuri Efendi’nin tavrına cevap vermedi. Üstelik Fransa’nın Londra’da Mısır sorununun müzakeresi esnasında Mehmed Ali Paşa’nın göndereceği bir temsilcinin de müzakereci taraf olarak *düvel-i hamse* ve Bâbıali temsilcileriyle aynı masaya oturması teklifiyle geleceği Nuri Efendi’nin aldığı duyurular arasındaydı. Bu gelişme üzerine Nuri Bey ve diğer devlet temsilcileri arasındaki temaslar sonucunda, Mehmet Ali Paşa’nın temsilcisinin görüşme masasına oturmaması konusunda görüş birliğine varıldı.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ BOA, HAT 1240/48233, 21 Şubat 1841.

⁵⁴⁹ BOA, İ. MTZ (05), 2/47, 27 Mart 1840.

⁵⁵⁰ BOA, İ. MTZ (05), 2/58, 6 Mayıs 1840.

⁵⁵¹ BOA, İ. MTZ (05), 2/58, 6 Mayıs 1840.

Fransa'nın bu hamlesi aslında meseleyi sürüncemede bırakma çabasının ve Mehmed Ali Paşa'dan yana aldığı tavrın bir göstergesiydi. Bunun üzerine Nuri Efendi kendisine verilen talimat doğrultusunda *diüvel-i hamse* temsilcilerine gönderilmek üzere yeni bir takrir kaleme aldı. Yeni takririnde Babîâli'nin büyük güçlerden artık 27 Temmuz notasına uygun davranmalarını beklediğini hatırlatan Nuri Efendi, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ın idaresinin veraseten bırakılmasından sonra işgal ettiği yerlerden çekilmesini ve elinde tuttuğu Osmanlı donanmasını iade etmesini öngören bir anlaşmaya varılması konusunda Babîâli'nin büyük güçlerden beklediği desteğin bir an evvel verilmesinin altını çizmişti.⁵⁵² Nuri Efendi'nin kaleme aldığı yeni notaya ilk cevap İngiltere'den geldi. Lord Palmerston, Nuri Efendi ile aynı fikirde olduklarını ve İngiltere'nin 27 Temmuz 1839 notasına uygun hareket etmeye hazır olduğunu ilan etti.⁵⁵³ İngiltere'nin yanı sıra Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcileri de Nuri Efendi tarafından gönderilen notaya olumlu cevap vererek Mısır krizinin bir an evvel çözülmesi konusunda hemfikir olduklarını belirttiler.⁵⁵⁴ En şaşırtıcı hamle ise Fransa'dan geldi. Zira Fransız temsilci de Mısır sorununun çözümü için devletin Babîâli'nin yanında olduğunu belirten bir mektubu Nuri Efendi'ye iletmesi son derece dikkat çekiciydi.⁵⁵⁵

Bu esnada Londra'ya gelmek üzere yola çıkan Şekip Efendi Paris'e ulaşmıştı. Burada Fransa Hariciye Nazırı Thiers'le yaptığı görüşmede Şekip Efendi'ye öncelikle, İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın takip ettiği politika ve diplomatik pozisyonları tasvir edildikten sonra Babîâli'nin Mehmed Ali Paşa ile doğrudan görüşerek krizi sonlandırmasının sağlayacağı avantajlar üzerinde durulmuştu. Şekip Efendi'yi Mehmet Ali Paşa ile doğrudan görüşme konusunda iknaya çalışan Thiers'e göre, Babîâli'nin Mısır krizinin çözümünde en çok güvendiği İngiltere Çin ve Napoli harpleriyle ve bunların doğurduğu diplomatik sorunlarla boğuşuyordu. Bu nedenle Thiers'e göre görüşmelerin çıkmaza girmesi

⁵⁵² BOA, İ.MTZ. (05),2/36, 25 Şubat 1840, FO881/186, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 7 Nisan 1840.

⁵⁵³ FO 881/186, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 11 Nisan 1840.

⁵⁵⁴ BOA, İ.MTZ (05), 3/62, 27 Mayıs 1840.

⁵⁵⁵ BOA, İ.MTZ (05), 3/62, 27 Mayıs 1840.

durumunda Babiâli'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı düzenleyeceği bir askeri bir harekâta, örneğin İskenderiye'ye yapılacak bir çıkarmaya kara askeriyle destek vermesinin oldukça güçlü. Kaldı ki, bir deniz gücü olan İngiltere, bölgenin ablukaya alınması ya da Mısır donanmasının hareketsiz kılınması için dahi Mehmed Ali Paşa'ya karşı dezavantajlı durumdaydı. Thiers'in perspektifinden Rusya'da İngiltere'den daha farklı bir durumda değildi. Zira Rusya, “*her ne kadar Trabzon üzerinden Suriye'ye seksen bin asker sevk*” edebileceğini belirtiyorsa da aslında böylesine meşakkatli bir harekâta girişmeyi göze alamazdı. Diğer taraftan Thiers'in de vurguladığı üzere Avusturya fiilen hiçbir askeri müdahaleye katılmayacağını çoktan ilan etmişti. Oysa ki, Fransa başından beri meselenin sulh üzere halledilmesi gerektiğini savunuyordu ve gelinen noktada Babiâli mevcut politikasını gözden geçirmeliydi. Sonuç olarak Thiers, Babiâli'nin çatışmadan uzak durarak ve doğrudan Mehmed Ali Paşa ile görüşerek krizi çözmesi gerektiğini tavsiye etmekteydi.⁵⁵⁶ Fransa, diğer taraftan Londra elçisi Guizot ve Nuri Efendi arasındaki başlayan diplomatik trafik yoluyla zaman kazanırken, Fransa Başbakanı Thiers ise İngiltere'nin Paris büyükelçisi Granville ile yaptığı bir görüşmede Fransa'nın Mehmed Ali Paşa ile Sultan arasındaki krizin çözümü için Nuri Efendi ile yapılacak bir görüşmeden beklentisi olmadığını ve Londra Büyükelçisi Guizot'ya bu konuda bir talimat da verilmediğini belirtiyordu.⁵⁵⁷

Mehmed Şekip Efendi ile yaptığı görüşmede Babiâli'nin krizin çözümü için müttefiklerine özellikle İngiltere'ye olan güvenini sarsmaya çalışmış olsa da Hariciye Nazırı Thiers'in de sorunun çözümü için diplomatik arayışlarının ilk adresi İngiltere'ydi. Nitekim Thiers, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a da Mehmed Ali Paşa ve Babiâli arasındaki sorunun çözümü için görüşmeyi arzu ettiğini, çünkü *düvel-i hamsenin* düzenleyeceği konferansın bu sorunun çözümüne fayda sağlayacağından şüpheli olduğunu belirtti. Fransa dışişleri bakanına göre dört ya da beş gücün Suriye'de Babiâli idaresinin restorasyonu için zorlayıcı bazı tedbirler uygulaması ve Fransa'ya rağmen bu kararların alınması büyük güçleri

⁵⁵⁶ BOA, İ.MTZ (05), 3/65, 16 Haziran 1840.

⁵⁵⁷ FO 881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 17 Nisan 1840.

konferans yoluyla bir araya getirmekten daha ziyade ayıracaktı.⁵⁵⁸ Bir kaç gün sonra Şekip Efendi ile yapılan ikinci görüşmede de Thiers, Londra büyükelçisi Guizot'nun, Londra'da yapılması planlanan konferansa katılmasını uygun bulmadığını, Guizot'nun yalnızca Lord Palmerston'la ve diğer güçlerin temsilcileri ile Mehmed Ali Paşa ve Sultan arasındaki barışı sağlamak amacıyla görüşmeye yetkili kılındığını belirtti.⁵⁵⁹ Mehmed Ali Paşa'nın İskenderiye konsolosu Cochelet tarafından uyarıldığını ve Fransa'nın İngiltere ile dostane ilişkilerini Paşa'nın çıkarları için feda etmeyeceğini hatırlatıldığı ve Paşa'nın da bunu anladığını bildirdi.⁵⁶⁰ Thier'in cevabından da anlaşıldığı üzere Fransa bir yandan Paşa ile Sultan arasında yapılacak doğrudan görüşmeler yoluyla krizin çözülmesini isterken diğer taraftan da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın kendisine rağmen bir adım atmaları ihtimaline karşı uyarılarda bulunuyordu.

Fransa, Mısır sorunu bağlamında ortak bir tavır geliştiren İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya ile karşı karşıya geliyor olsa da düvel-i erbaa Paris idaresini henüz diplomatik denklemden çıkarmayı göze alamıyordu. Avrupa uyumu konusunda hassas olan Avusturya ve Prusya, Fransa'nın krizin sonunda yapılacak muhtemel antlaşmanın imzacılarından olmasında ısrarcıydı. Avrupa'da gerçek anlamda bir barış ancak bu şekilde tesis edilebilirdi. Üstelik Avusturya'nın tek endişesi Avrupa uyumunun zarar görmesi değildi. Metternich, Fransa'nın birlikte hareket etmeyi reddetmesi durumunda Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak askeri müdahaleyi düşünüyordu, zira Şansölye Avusturya ordusunun doğuda savaşmasına taraftar değildi. İngiltere'nin, daha önce Thiers'in de altını çizdiği üzere bir kara harekâtında başarılı olabilecek birliklerden yoksun olması, Prusya ordusunun benzer bir harekâtı gerçekleştirebilmesi konusunda şüphelerin bulunması hem kara hem de deniz gücüne sahip Rusya'yı kilit konuma taşıyordu. Ancak Rusya da bir müddettir imparatorluğunun doğusundaki yeni sorunlarla karşı karşıyaydı ve Anadolu'ya yeterli büyüklükte asker sevk etmesi mümkün görünmüyordu. Avusturya'nın, krizin *düvel-i hamse* tarafından sağlanacak bir

⁵⁵⁸ FO881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 17 Nisan 1840.

⁵⁵⁹ FO881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 20 Nisan 1840.

⁵⁶⁰ FO881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 1 Mayıs 1840.

uzlaşıyla çözülmesi gerektiğine dair inancı tam da az önce belirtilen askeri yetersizliklerden kaynaklanmaktaydı.⁵⁶¹ Bu nedenle Avusturya temsilcisi Neuman ve Prusya temsilcisi Bülow, Paris idaresinin onaylayabileceği ve bu şekilde Fransa'yı yeniden denkleme dahil edebilecek bir öneriyi gündeme taşıdılar. Avusturya ve Prusya'nın yeni önerisine göre; Suriye kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya bırakılabilirdi.⁵⁶² Ancak Metternich, Fransa'yı ikna etmek için, Suriye ile ilgili teklifini daha “cazip” hale getirdi. Neumann aracılığıyla Guizot'ya ilettikleri yeni öneri Suriye'nin iki kısma ayrılması, Akka Kalesi de dahil olmak üzere güney kısmının tamamen Mehmed Ali Paşa'ya, kuzey kısmının ise Sultan'a bırakılmasını öngörüyordu. Avusturya bu teklifin Paşa tarafından kabul edilmemesi durumunda İngiltere ve Rusya ile askeri olarak birlikte hareket etmeyi de kabul ediyordu.⁵⁶³

Fransa'nın cevabı hem Nuri Efendi tarafından hem de diğer devletlerin büyükelçileri tarafından beklenirken, Fransa'nın Londra elçisinin Lord Palmerston'la birkaç defa görüştüğü ancak henüz resmi olarak bir cevap verilmediği haberi Babıâli'ye ulaşmıştı. Fransa'nın Suriye eyaletlerinin Mehmed Ali Paşa'dan alınmasına razı olmayacağı da tahmin ediliyordu. Ancak Fransa olmadan da krizin çözümünün uzayacağı üstelik bu süreçte yaşanabilecek gelişmeler dolayısıyla İngiltere'nin askeri müdahaleden kaçınması ihtimali Nuri Efendi tarafından Babıâli'ye rapor edilmişti. Bu nedenle Nuri Efendi Lord Palmerston'un, Akka Kalesi tarafı Osmanlı'da kalmak üzere Kudüs ve Nablus sancaklarının Mehmed Ali Paşa'ya ihsan buyurulmasını teklif etmesi durumunda nasıl bir cevap verilmesi gerektiğine dair yeni talimatlar talep etmişti.⁵⁶⁴ Nuri Efendi'ye verilen cevapta İngiltere'nin Fransa ile olan ittifakını bozmayı hala düşünmediğinden ve bir yandan da Rusya'nın durumunun gözetilmesinden dolayı en doğru hamlenin dengeli bir politika izlemek olduğu söylenmekteydi. Nuri Efendi'de “meselenin ortasını bulması” istenirken Londra'ya gelecek olan

⁵⁶¹ Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.145., Hall, *England and the New Orleans Monarchy* s.266.

⁵⁶² Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.144.

⁵⁶³ Palmerston'dan Granville, 21 Temmuz 1840, *Levant Correspondence*, 11., s.8-10.

⁵⁶⁴ BOA, İ.MTZ (05), 2-60, 16 Mayıs 1840.

Mehmed Şekip Efendi'ye bu konuda bir talimat verileceği de bildirilmekteydi.⁵⁶⁵ Lord Palmerston için de Akka Kalesi'nden vazgeçmek kolay değildi, ancak İngiltere'nin mevcut durumda Avusturya'nın teklifini kabul etmekten başka şansı yoktu. Lord Palmerston 8 Mayıs 1840'ta Guizot'ya Metternich'in bu teklifini kabul ettiğini resmi olarak bildirdi. Ancak bu girişim de Fransa'yı ikna etmeye yetmedi. Hall'a göre; Lord Palmerston'un Avusturya'nın önerisini kabul etmesi, diğer güçlerin zaman içerisinde Fransa ile beraber hareket edeceğine ve Paris'le aynı stratejiyi izleyeceğine dair Thiers'in inancını pekiştirmiş ve Fransa'nın giderek daha uzlaşmaz bir tavır almasına sebep olmuştu.⁵⁶⁶ Üstelik görüşmelere katılmak üzere yola çıkan Şekip Efendi'nin henüz Londra'ya ulaşmamış olması da tarafların krizin çözümünü ağırdan almalarına olanak tanıyordu.

Nuri Efendi müzakereleri hızlandırmak için 18 Mayıs'ta yeni bir girişimde daha bulunarak, Büyük güçlerin temsilcilerinden Babiâli'nin içinde bulunduğu krizin çözülmesi için daha hızlı karar vererek hareket etmelerini talep etti.⁵⁶⁷ Nuri Efendi görüşmeleri hızlandırmak amacıyla çaba harcadığı esnada Mehmed Şekip Efendi de Mayıs ayının sonunda Londra'ya ulaştı. Şekip Efendi öncelikle Londra'daki temsilcilere yeni bir nota göndererek, Babiâli tarafından kalıcı bir barışın tesis edilebilmesi adına yapılacak görüşmeler için tam yetkiye sahip olduğunu, sorunun aşılması için kendilerine düşeni yapmaya hazır olduklarını bildirdi. Bu noktada Şekip Efendi de Nuri Efendi gibi Mısır krizinin imparatorluğu çok kritik bir duruma soktuğundan büyük güçleri bir an evvel harekete geçmeye çağırıyordu.⁵⁶⁸ Ancak Mehmed Şekip Efendi'nin krizin çözümü için ivedilikle harekete geçilmesi hususundaki çağrısı Londra'daki diplomasi çevrelerinde gerekli yankı bulmadı. Çünkü Fransa hala denklemin önemli bir bilinmeziydi ve diğer devletler, Paris idaresini sürece dahil etmekten henüz vazgeçmiş değildi.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ BOA, İ.MTZ (05), 2-60, 16 Mayıs 1840.

⁵⁶⁶ Hall, *England and the New Orleans Monarchy*, s.267.

⁵⁶⁷ FO881/186, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 18 Mayıs 1840.

⁵⁶⁸ FO881/186, Şekip Efendi'den Palmerston'a, 31 Mayıs 1840.

⁵⁶⁹ Rodkey'ye göre ise Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu krizin bir an evvel çözülmemesi durumunda daha ciddi sorunlar ortaya çıkacağı bu nedenle büyük güçlerin çözüm için daha fazla çaba sarf etmeleri gerektiğine dair Şekip Efendi'nin yaptığı çağrı Londra'daki diplomatlar arasında yankı buldu. Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.150. Ancak Rodkey böyle dese bile herhangi bir somut adım atılmadığını görüyoruz.

Londra'da Osmanlı temsilcileri görüşmeleri hızlandırmaya çalışırken Babî'li'de de ilginç gelişmeler yaşanıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın baş düşmanı Koca Hüsrev Paşa sadrazamlıktan azledilip yerine Emin Rauf Paşa getirilmişti.⁵⁷⁰ Hüsrev Paşa'nın azli şüphesiz müzakerelerin seyrini değiştirebilecek bir etkiye sahipti. Çünkü Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine Babî'li'de karşı çıkanların başında Koca Hüsrev Paşa geliyordu. Diğer taraftan, Mehmed Ali Paşa ile doğrudan müzakere yapılarak taleplerinin kabul edilmesi gerektiğini düşünenlerin en büyük destekçisi de Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide sultandı. Bu nedenle Koca Hüsrev Paşa'nın azlinde, Sultan'ın annesinin Mehmet Ali Paşa ile beraber hareket ettiği dedikoduları Dersaadet sınırlarını aşip Londra'ya kadar ulaşmıştı.⁵⁷¹ 13 Haziran'a gelindiğinde Hüsrev Paşa'nın azledildiği artık İskenderiye'de de biliniyordu. Bu fırsatı değerlendirmeye karar veren Mehmed Ali Paşa, tam o günlerde Sultan'ın bir kızı olması münasebetiyle sekreteri Sami Bey'i, beraberinde 2000 kese altınla İstanbul'a gönderdi. Bu ziyaretin görünüşteki maksadı Mehmed Ali Paşa'nın hediyesini götürmek olsa da asıl amaç Mısır Valisi'nin Sultan'a bağlılığını bildirmek, krizin çözülmesi için Sultan ile Paşa arasında doğrudan bir müzakerenin yollarını aramak ve bu amaçla bir nevi "rüşvet" olarak Osmanlı donanmasının onarılıp Paşa'nın oğlu Said Bey komutasında gönderilmesi için Sultan'ın müsaadesini istemektir.⁵⁷² Mustafa Reşid Paşa böyle bir teklifin donanma karşılığında Suriye'nin Paşa'ya teslim edilmesi demek olduğunu düşündüğünden kabul edilmemesi gerektiğini savunuyordu. Bu konudaki görüşünü sorduğu Ponsonby de Mustafa Reşid Paşa'ya katılmıştı. Ponsonby'ye göre teklifin reddedilmesine ek olarak Suriye'ye ajanlar gönderilip Lübnan'da yerli ahaliye eski haklarına geri kavuşacaklarının propagandası yapılmalıydı. Bölge ahalisinin özellikle tepkiyle karşıladığı zorunlu askerlik uygulamasından⁵⁷³ ve belirli dönemlerde alınan vergilerden muaf olmalarının

⁵⁷⁰ FO78/394, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs 1840.

⁵⁷¹ FO 78/405, Hodges'dan Palmerston'a, 17 Haziran 1840. 8 Haziran 1840 tarihinde azledilen Hüsrev Paşa'nın azledilmesinde bir diğer etkenin Ahmet Paşa tarafından Mısır'a götürülen Osmanlı donanmasını "on güne kadar getiririm" demesine rağmen bir türlü bu sorunun çözülmemiş olmasının da etkiliği olduğu halk arasında dolaşan söylentiler arasındadır. Bu konuda daha yararlı bilgi için bkz: Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s.378.

⁵⁷² FO 881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 19 Haziran 1840.

⁵⁷³ Yvette Talhamy, *Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century.*" *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 38, no. 1, 2011, s.26.

İngiltere'nin garantisi altında olduğu ilan edilmeliydi. Hatta Ponsonby bu doğrultuda Beyrut'a halkı ikna etmek üzere bir İngiliz savaş gemisi, yanında Sultan'ın sancağının bulunduğu bir Osmanlı gemisi de bulunduğu halde, gönderilmesi için Kraliyet donanmasıyla iletişime geçmeyi bile teklif etti.⁵⁷⁴

Mehmed Ali Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen Sami Bey, ilk olarak Mustafa Reşid Paşa ve Fehmi Paşa ile görüştü. Bu görüşmenin ayrıntılarının değerlendirildiği Meclis-i Hass toplantısının tutanaklarına göre⁵⁷⁵ az önce belirtildiği üzere Sami Bey, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı donanmasını onarıp oğlu Sami Bey ya da Ahmet Fevzi Paşa komutasında iade edeceğini bildirmişti. Buna mukabil Mustafa Reşid Paşa toplantıda Ahmet Fevzi Paşa'nın İstanbul'a gelmesine razı olmadıklarını belirtti. Yapılan görüşmede Sami Bey ayrıca Babıâli'nin uzlaşmak için yeni bir öneride bulunmasını da talep etti. Mustafa Reşid Paşa ise Sultan'ın Mehmet Ali Paşa için Mısır'da veraseten idare dışında verecek bir teklifi olmadığını ancak Mehmed Ali Paşa'nın makul bir önerisi varsa, bunun düvel-i erbaa ile beraber değerlendirilebileceğini belirtti. Reşid Paşa'nın sözlerine karşılık Sami Bey, Adana ve Girit ile ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu yönünde görüş bildirmişti. Mustafa Reşid Paşa'nın bu görüşe Mehmed Ali Paşa'nın bir Arap İmparatorluğu kurmayı hedeflediğini ve buna müsaade etmeyeceklerini söylemesi⁵⁷⁶ Sami Bey'in İstanbul görevinin başarısızlıkla nihayete ermiş olduğu anlamına geliyordu.

Sami Bey'in İstanbul'daki temaslarının da ima ettiği şekilde Mehmed Ali Paşa, Koca Hüseyin Paşa'nın azledilmesini, düvel-i erbaayı devreden çıkararak Babıâli ile doğrudan müzakere yolları bulmak için yeni bir fırsat olarak görse de Bâbıâli'yi temsilen Londra'da bulunan Mehmed Şekip Efendi sorunun Büyük Güçlerin yardımıyla çözümü için temaslarına devam ediyordu. Yukarıda bahsedildiği üzere 1840 yılı Mayıs ayının ortasında Avusturya temsilcisi Baron Neumann tarafından yapılan Suriye'nin Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasında paylaşılması teklifini, Lord Palmerston gönülsüz de olsa kabul etmişti. Fakat ne

⁵⁷⁴ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Haziran 1840.

⁵⁷⁵ BOA, İ.MTZ (05), 6-157, 15 Temmuz 1840.

⁵⁷⁶ FO881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1840.

Fransa ne de Mehmed Ali Paşa bu kabulun Lord Palmerston'un son tavizi olduğunun farkındaydı. Lord Palmerston ise Fransa yönetiminin bu konu hakkında fikrini almak istiyordu. Baron Neumann'a göre Mehmed Ali Paşa'yı bu düzenlemeye ikna etmek ve Fransa'yı aralarına katmak için bu teklif bir şans olabilirdi. Bu amaçla M. Guizot'ya, Baron Neumann ve birkaç gün sonra da Lord Palmerston tarafından Fransa'nın bu konudaki görüşü soruldu. Fransa ve İngiltere arasında söz konusu yazışmalar yapılırken Lord Palmerston Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Londra temsilcilerinden Fransa'nın, Mehmed Ali Paşa'ya bu teklifi haber vererek görüşünü sorduğunu öğrendi. Fransa kendisine göre tüm ihtilafları ortadan kaldıracak, bütün tarafları memnun edecek ve böylece Avrupa uyumunun korunmasını sağlayacak bir düzenlemenin yapılması amacıyla M. Eugene Perier'i Mısır'a gönderdi; Perier'in asıl görevi Mehmed Ali Paşa'yı bu teklifi kabul etmeye ikna etmektir.⁵⁷⁷ Palmerson'a göre Fransa'nın bu hamlesi pazarlık masasına Fransa'nın değil Mehmed Ali Paşa oturması anlamına geliyordu ve kabul edilemezdi. Bu noktada Rusya, Avusturya ve Prusya hükümetleri Kahire'de bulunan temsilcilerinin Mehmed Ali Paşa ile müzakere yapmasını yasakladı. Mehmed Ali Paşa'yı resmî olarak müzakere taraflarından biri haline getirmemek konusunda kararlı olan Lord Palmerston, M. Guizot'ya baskı yapmadan kendisine gerekli olan zamanı tanıyacaktı. Zira Paris idaresi üzerinde baskı kurulması, diğer devletlere Mehmet Ali Paşa'nın çözüm konusundaki görüşünün beklendiği cevabının resmi kanallardan iletilmesine sebebiyet verebilirdi. Eugene Perier, 16 Temmuz'da İskenderiye'ye ulaştı. Öncelikle İngiltere'nin Mısır başkonsolosu Albay George Lloyd Hodges'a İskenderiye'ye gelme sebebini açıklayan Perier, ardından Mehmed Ali Paşa ile görüşmüş ve düvel-i erbaa tarafından kendisine yapılan yeni teklifi kabul etmesi gerektiğini söylemişti. Ancak Fransa'nın yaptığı hamleye rağmen Mehmed Ali Paşa yine geri adım atmadı. Bu esnada Sami Bey'in de İstanbul'dan eli boş dönmesi Fransız temsilci tarafından yeni bir fırsat olarak

⁵⁷⁷ David Urquhart, *The Crises: France in Face of the Four Power*, London: James Fraser, 1840, s.97., The Life of Mohammed Ali, *Viceroy of Egypt: the Official Memoranda of the English and French Ministers*, Londra: Bradbury and Evans Printers, 1861, s.90.

görüldü. Mehmet Ali Paşa ile ikinci görüşmesinden de olumlu sonuç alamayan Perier 27 Temmuz tarihinde İskenderiye'den ayrıldı.⁵⁷⁸

Perier'in Mısır'dan eli boş ayrılmasıyla Fransa hükümeti Mehmed Ali Paşa'nın kendisine sunulan teklifi ve Suriye'nin tamamının kendisine bırakılmadığı takdirde benzer hiçbir öneriyi kabul etmeyeceğini öğrenmiş oldu. Bu bağlamda Mehmet Ali Paşa sadece Fransa'ya değil, red kararıyla tüm büyük güçlere meydan okumuştur. Dolayısıyla Paşa'yı ikna etmek ve bu krizin sonlandırılması için güç kullanmaktan başka seçenek kalmamıştı. Fransa ise Mehmed Ali Paşa'ya karşı alınacak mücbir tedbirlerin bir tarafı olmayacaktı. Zira Paris yönetimi diğer devletlerin askeri güç kullanımına yönelik planının uygulanması konusunda onlarla beraber hareket etmeyeceğini bildirdi.⁵⁷⁹ Fransa'nın bu tutumu, İngiltere'nin Levant politikasını uzun müddet Dışişleri Bakanı olarak sırtlayan ve temel olarak Fransa ile yakın işbirliğini öngören Lord Palmerston'u zor durumda bıraktı.⁵⁸⁰ Ancak gelinen noktada İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın Mısır krizinin çözümünde Paris ile beraber hareket etme ihtimalinin ortadan kalktığı da aşıkardı. Değişen koşullar Londra için bir karar verme vakti geldiğinin habercisiydi. Lord Palmerston'a göre İngiltere, Fransa'nın yer almadığı, Rusya, Prusya ve Avusturya'dan oluşan bu ittifaka katılmazsa Rusya, Mısır krizinde diğer güçlerle beraber hareket etmekten vazgeçip yeniden daha izole bir politika takip edebilir ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yenilenmesi hala gündemdeyken bir kez daha Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyucusu rolüne bürünebilirdi. İngiltere'nin mevcut duruma seyirci kalmasının ilk sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun birisi Fransa'nın diğeri de Rusya'nın güdümünde olacak iki ayrı bağımsız parçaya ayrılması olabilirdi ki bu durumun yaratacağı kargaşa ve mücadelelere yine Avrupa güçlerinin karışmaması düşünülemezdi.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ FO 881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 16 Temmuz 1840, FO 881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 26 Temmuz 1840, FO 881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 27 Temmuz 1840.

⁵⁷⁹ FO 881/186, Mr. Bulwer'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1840.

⁵⁸⁰ Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England*, ss.29-32. Charles R. Middleton, "Cabinet Decision Making at the Accession of Queen Victoria: The Crisis of the East 1839-1840", *The Journal of Modern History*, c. 51, No. 2, Haziran 1979, ss: D1085-D1117, s.D1088.

⁵⁸¹ Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, c.2., s.309-315.

Nitekim İngiltere'nin Mısır krizine müdahale etmesinin temelde iki sebebi vardı: Avrupa'da barışın ve güç dengesinin korunması ve böylece bölgedeki İngiliz menfaatlerinin zarar görmemesi. Lord Palmerston için “İngiltere'nin ticari ve politik menfaatleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve büyük devletlerin çoğunluğunun yaklaşımı İngiltere'nin Fransa katılmasa dahi bu krizde Sultan'ın yanında olmasını zorunlu kılıyordu.”⁵⁸² Üstelik Suriye'de İbrahim Paşa yönetimine karşı bir isyan çıkmıştı ve bu yeni durum, kabinenin pek çok üyesinin Mehmed Ali Paşa'ya yönelik tutumunu da değiştirmişti. Suriye'de çıkan isyanlar Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki idaresinden doğan memnuniyetsizliğin bir yansıması olmakla beraber, İngiliz ajanlarının “kışkırtmasıyla” başlamıştı.⁵⁸³ Bölgeye müdahale etmemek bir anlamda isyancıların da Paşa'nın insafına terk edilmesi demektir. Lord Palmerston artık kararını vermişti ve Suriye'den gelen haberler de kabineyi ikna etmesini kolaylaştırmıştı.

Fransa ile yaşanan diplomatik çatışmanın yanı sıra bölgede gelişen olaylar da Lord Palmerston'un “son zamanlarda İngiltere'yi meşgul eden Avrupa meselelerinden çok daha hayati” dediği⁵⁸⁴ Mısır krizine Paris yönetimini dışarıda bırakarak müdahale etmesine zemin hazırlayan ve bu kararı kabineye de kabul ettirmesini kolaylaştıran gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸⁵ Bölgede başlayan isyanlar ise söz konusu gelişmelerin en başında gelmektedir. Aslında bölgede Mehmet Ali Paşa idaresine karşı çıkan isyanlar uzun bir geçmişe sahipti. İbrahim Paşa idaresine karşı bölgedeki ilk isyan Nablus'ta 1834 yılında çıkmıştı. Oldukça kanlı bir şekilde bastırılan bu isyandan birkaç yıl sonra 1837 yılında Dürziler arasında çıkan bir dizi isyanın sebebi ise İbrahim Paşa yönetiminin yeni vergi uygulamalarıydı. 1840 yılı haziran ayı ortasında, Suriye'deki İbrahim Paşa yönetimine karşı patlak veren isyanın temel nedenleri de benzerdi: İbrahim Paşa'nın Hristiyanları da silahsızlandırma çabası ve hem Hristiyanları hem de

⁵⁸² Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, c.2, s.311.

⁵⁸³ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Haziran 1840.

⁵⁸⁴ Middleton, *Cabinet Decision Making at the Accession of Queen Victoria*, s.D1092.

⁵⁸⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Donald Southgate, *The Most English Minister*, New York: St. Martin Press, 1966. Middleton, *Cabinet Decision Making at the Accession of Queen Victoria*, ss: D1085-D1117.

Müslümanları zorunlu askere alma girişimi. Daha önce Dürzilere karşı silahlandırılan Maruniler aslında Emir Beşir ile kurulan iyi ilişkilerden ötürü Mehmed Ali rejimine göre Dürzilerden daha “makbul” bir grubu oluşturuyordu. Zira bölgede Mısır idaresi tesis edilirken Dürzi ileri gelenlerin sürgüne yollanması, mallarına el konulması yoluna gidilirken, İbrahim Paşa askere alma ve vergi politikalarına karşı çıkan Dürzi isyanlarının bastırılmasında Marunilerden faydalanmıştı. Mısır yönetiminin Marunileri komşuları Dürzilere karşı silahlandırması da bu döneme rastlamaktadır. Fakat Dürziler gibi Maruniler de bölgede uygulanan vergi, ipek inhisarı ve zorunlu askere alma uygulanmalarının yanı sıra, angarya işlerde, bilhassa taş kömürü ocaklarında cüz’i ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle İbrahim Paşa idaresinden memnun değillerdi.⁵⁸⁶

Karışıklıkları bölgenin şekillendirilmesinde siyasi bir araç olarak kullanan İngiltere’nin İstanbul elçisi Ponsonby’nin ayaklanma haberleri üzerine harekete geçen ilk temsilci olması tesadüf değildir.⁵⁸⁷ Bu bağlamda Ponsonby Beyrut konsolosunun yeğeni ve kendisinin ilk tercümanı olan iyi derecede Arapça bilgisine sahip Richard Wood’u Lübnan’ın önde gelen aşiret reisleriyle görüşmesi, bir anlamda Mısır idaresine karşı isyan etmelerini teşvik etmesi ve bölgede neler olup bittiğini öğrenmesi için Suriye’ye gönderdi.⁵⁸⁸ Mansel’in de belirttiği üzere bölgede çıkan isyanda Richard Wood’un, “*seksen yıl sonra Lawrence’ın Arap ayaklanmasında rol oynamasından daha hayati rolü vardı*”.⁵⁸⁹ Nitekim Wood bölgeye ulaştıktan sonra isyan coğrafyası ve isyancılar hakkında hem de Mısır donanması ve ordusunun durumuyla ilgili Ponsonby’e ayrıntılı

⁵⁸⁶ John P. Spagnolo, *France & Ottoman Lebanon 1861-1914*, Londra: Ithaca Press, 1977, s. 13., İbrahim Paşa’nın bölgedeki idaresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sinasi Altundağ, “Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Belleten*, C.8., sayı:30, Nisan 1944., Ankara: TTK Basımevi, 1944, ss:231-243.

⁵⁸⁷ FO 881/186, 29 Haziran 1840.

⁵⁸⁸ FO 881/186, Ponsonby’dan Palmerston’a, 29 Haziran 1840. Wood’a göre Lübnan zaten “uykudaki bir volkan” gibiydi. Yani Mısır idaresine karşı ayaklanmaları çok da zor olmayacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Caesar E. Farah, “The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers”, *Journal of Asian History*, v.1., no:2, 1967, s.121.

⁵⁸⁹ Philip Mansel, *Levant: Akdeniz’de İhtişam ve Felaketler*, İstanbul: Everest Yay., 2011, s. 132.

raporlar göndermeye başlamıştı.⁵⁹⁰ İngiltere'nin İstanbul elçiliğine ulaşan söz konusu raporların birinde Wood, isyancıların Babiâli'yi kendilerini yalnız bıraktığı için suçladıklarını yazması dikkat çekicidir. Zira rapora göre isyancılar Babiâli'den, Mehmed Ali Paşa'ya karşı kendilerine liderlik edecek bir vezir tayin etmesini, reislerine destek olabilecek bir ferman yayınlamasını yahut silah ve mühimmat göndermesini bekliyorlardı.⁵⁹¹ Wood'la benzer bir görüşe sahip olan Ponsonby de Mustafa Reşid Paşa ile yaptığı görüşmede Babiâli'nin Suriye'ye ajan(lar) göndermesini istiyor ve Osmanlı hükümetinin Lübnan halkına özellikle zorunlu askerlik ve vergi konularında eski imtiyazlarına kavuşacaklarını garanti ettiğini hatta bu hakların İngiltere'nin güvencesi altında olduğunu söylemelerini tavsiye ediyordu.⁵⁹² Ayrıca eğer Babiâli böyle bir iletişim hattı kurarsa kendilerinin de bölgeye ajanlar göndererek bunu destekleyeceklerini, Beyrut kıyılarına isyancıları yüreklendirmek için İngiliz savaş gemileri gönderilmesi konusunda donanmayla iletişime geçebileceğini de ifade ediyordu.⁵⁹³ Ponsonby bununla da yetinmeyerek Malta'da bulunan İngiliz filosunun başındaki İngiliz amirali Sir John Louis'e yazarak, bölgedeki İngiliz menfaatlerinin korunması için, Beyrut'a bir savaş gemisinin gönderilmesini, bu geminin varlığının halkın Mısır idaresinin "boyunduruğundan" kurtulması için teşvik edici olabileceğini de

⁵⁹⁰ Bu raporlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: A.B. Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood 1831-1841*, Camden Fourth Series, c.3., Londra: Offices of the Royal Historical Society, 1966.

⁵⁹¹ Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood*, c.3., s.151.

⁵⁹² Anderson'a göre Beyrut'ta bulunan İngiliz konsolosu Niven Moore'un ve Ponsonby tarafından gönderilen, aynı zamanda Moore'un kuzeni olan Richard Wood'un isyanın doğmasındaki etkisi yoktur. Ona göre bölgedeki ayaklanma İbrahim Paşa yönetimine karşı ortaya çıkan "gerçek bir halk hareketi"dir. Ancak Wood'un yazışmaları ve Ponsonby'nin Londra'ya gönderdiği raporlardan anlaşıldığı üzere İngiltere isyan esnasında bölgede oldukça etkili olmuş gibi görünmektedir. Bkz: Anderson, *Doğru Sorunu*, 2010, s.120. Wood'un bölgede çıkan isyandaki rolü tartışmalı olsa da Suriye'deki İbrahim Paşa idaresi hakkında yaptığı kötü propaganda İngiliz belgelerine de yansımıştır. İngiltere'nin 1833-1839 yılları arasında İskenderiye konsolosu olarak görev yapan Patrick Campbell, 1836 yılında Suriye'ye yaptığı seyahat esnasında Richard Wood ile tanışır. Wood, Campbell'a İbrahim Paşa'nın çıkan isyanları ne kadar kanlı ve zalimce bastırdığına ve hatta bazı köyleri yaktığına dair hikayeler anlatınca, Campbell bu köylerin adlarını ve Wood'un buraları görüp görmediğini sorar. Wood ise bu köylerin isimlerini bilmediğini ve buraları görmediğini Campbell'a söyler. Campbell, Beyrut konsolosuna da Wood'dan duyduğu hikâyenin gerçek olup olmadığını sorar fakat o da hikâyenin gerçekliğini teyid edemeyince Campbell Ponsonby'e bu durumu rapor etmez. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Dodwell, *The Founder of..*, s. 166. Dodwell, bu anektodu FO 78/ 320 numaralı defterde bulunan 9 Ekim 1837 tarihli Campbell'ın raporuna dayandırmıştır.

⁵⁹³ FO 78/394, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Haziran 1840.

yazdı.⁵⁹⁴ Ancak Amiral Louis bölgedeki krizi süratle fırsata çevirmeyi planlayan Ponsonby'den daha soğukkanlı bir tutum sergilemiştir. İngiliz amirale göre bölgedeki güçlü Mısır donanmasına karşı bu türden bir harekate girişmek filoyu tehlikeye atmakla eş anlamlıydı. Üstelik bölgedeki İngiliz ticaretinin korunması için Costar⁵⁹⁵ firkateyni çoktan Doğu Akdeniz'e doğru yola çıkmıştı. Amiral Louis'in Ponsonby'e Akdeniz Donanması Başkumandanı Sir Robert Stopford'a bu konuda başvurulduğunu iletmesi ise İngiltere elçisinin önerisini donanmanın bürokratik çarkları içerisinde kaybetmeye yönelik bir eylemdi.

3.2.3. Londra Görüşmeleri ve Londra Antlaşmanın İmzalanması

Lord Palmerston 8 Temmuz 1840 tarihinde nihayet Mısır krizine müdahale etmek için kabineden onay almayı başardı.⁵⁹⁶ Fransa'nın ortaklığına gerek duyulmaksızın İngiliz kabinesinden alınan bu onay, Mehmed Ali Paşa için bir anlamda sonun başlangıcıydı ve İngiltere aslında bu adımı tam zamanında atmıştı. Lord Palmerston'un en büyük endişesi Fransa'nın Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya hâkim olması ihtimaliydi. Her ne kadar Fransa'nın diğer güçleri karşısına alarak bir savaşa girmesi ihtimalini Lord Palmerston gerçekçi bulmuyor olsa da Paris'te milliyetçi saiklerle ordu ve donanmanın bütçesinin artırılması ve Paris'i çevreleyecek bir istihkam inşa etme tasarısı Londra'da heyecan uyandırmıştı.⁵⁹⁷ Ayrıca İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın bu beş devletin alacağı kararları veto ederek ya da birlikte hareket etmeyi reddederek uygulanacak politikayı akim bırakması ihtimalini de göz önünde bulundurmaktaydı. Ancak bu beş devletin oluşturduğu ittifakı da bir bütün olarak değerlendirmek imkansızdır. Nitekim Rusya bu beşliyle beraber hareket ediyor gibi görünse de ittifakın dış ortağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda Levant'ta asayişin sağlanması amacıyla 15 Temmuz 1840 tarihinde Sultan'ın ve İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın Londra'da bulunan

⁵⁹⁴ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Haziran 1840.

⁵⁹⁵ 1832 yapımı İngiliz gemisi.

⁵⁹⁶ Southgate, *The Most English Minister*, s.131.

⁵⁹⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, İstanbul: İş Bankası Yay., s. 313.

temsilcileri tarafından Londra Protokolü olarak anılacak bir protokol imzalandı.⁵⁹⁸ Londra Antlaşması⁵⁹⁹, mukaddime, özel protokol, protokol, ek protokol ve antlaşmanın tüm taraflarca onaylanmasının ardından 17 Eylül 1840 tarihinde imzalanan ve genel olarak Londra Antlaşması'ndan bahsedilirken gözden kaçırılan özveri protokolü bölümlerinden oluşmaktadır ki, anlaşmanın genel olarak gözden kaçırılan son bölümü Avrupa uyumu açısından en önemli maddeleri ihtiva etmektedir.⁶⁰⁰

Anlaşmanın Özel Protokol kısmında Mehmed Ali Paşa'ya sunulan teklif ve Mısır valisi olarak yetkisinin fiziki sınırlarının ne olacağı ayrıntısıyla belirtilmektedir. Londra Protokolü uyarınca Mehmed Ali Paşa'ya veraseten Mısır valiliğinin yanı sıra kayd-ı hayat şartıyla Akka vilayeti teklif edilmiştir. Ancak bu şartları on gün içerisinde kabul etmemesi halinde Akka vilayetine dair yapılan teklifin gündemden düşeceği belirtilerek takip eden on gün içerisinde yine anlaşmaya varılamaması durumunda Mısır valiliğinin veraseten kendisine bırakılması teklifinin de geri çekileceği eklenmiştir.⁶⁰¹ Bununla birlikte, bu tekliflerin, Mehmed Ali Paşa'ya İskenderiye'de, Babîali temsilcisi tarafından yapılacak olan tebliğden sonraki on gün içerisinde kabul etmesi ve bu tarihten itibaren on gün içerisinde de işgal ettiği diğer tüm Osmanlı topraklarını boşaltması koşuluyla geçerli olduğu belirtilir. Dolayısıyla Mehmed Ali Paşa'dan kendisine vadedilen Akka Paşa'lığı haricinde elinde tuttuğu bölgelerden hemen çıkmayı kabul etmesi beklenmekteydi. Aksi halde Mehmet Ali Paşa'ya vadedilen Akka Paşalığının kayd-ı hayat şartıyla kendi idaresine bırakılmasına ilişkin teklif de geçerliliğini yitirecektir. Bir başka ifadeyle teklifler Mehmet Ali Paşa'ya ilk tebliğin yapıldığı günden itibaren yirmi gün içerisinde geçerlidir. Mehmed Ali Paşa tarafından Sultan'a ödenecek olan yıllık vergi miktarında toprağın az ya da çok miktarda

⁵⁹⁸ BOA, HAT, 1354/52896 D, 16 Temmuz 1840.

⁵⁹⁹ Convention for the Pacification of the Levant (15 Temmuz 1840).

⁶⁰⁰ *Muahedat Mecmuası*, c.4, İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298, s.209-215.

⁶⁰¹ *Muahedat Mecmuası*, c.4, İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298, s.209-215. Akka Valiliği'nin idari sınırları ise antlaşmada şu şekilde belirtilmişti: "Akdeniz kıyısındaki Ras-el Nakhora Burnu'ndan doğruca Taberiye Gölü'nün kuzeyindeki Saysaban Nehri'nin ağzına kadar uzanacak, bu gölün batı kıyısından geçecek; Ürdün Nehri'nin sağ kıyısını ve Ölü Deniz'in batı kıyısını takip edecektir; Bu nedenle doğrudan Akabe Körfezi'nin kuzey noktasına vuracak olan Kızıl Deniz'e kadar düz uzanacaktır; oradan Akabe Körfezi'nin batı kıyısını ve Süveys Körfezi'nin doğu sahilini Süveys'e kadar takip edecektir."

olmasına göre düzenlemeye gidilecekti. Her iki durumda da Osmanlı donanmasının tüm mürettebat ve ekipmanlarıyla beraber teslim edilmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olması dolayısıyla, imparatorluğun bütün yasaları Mısır ve Akka Paşalığında da geçerli olacaktı. Bunun yanı sıra Mısır ve Akka Paşasını idaresi altında bulunan kara ve deniz kuvvetleri talep edilmesi halinde her zaman imparatorluğun hizmetine sunulacaktır. Eğer Mehmed Ali Paşa kendisine bu koşulların tebliğ edilmesinden yirmi gün geçmesine rağmen, kendisine vadedilen düzenlemeyle yönetime geçmez ve sadece Mısır'ın verasetle yönetiminin uhdesine verilmesini kabul etmezse, Sultan bu teklifi geri çekme hakkını göz önünde bulunduracak ve sonuç olarak kendi çıkarları ve müttefiklerinin öneriler çerçevesinde yeni bir yol haritası belirleyecekti.

Londra Antlaşması'nın protokol kısmında ise bir anlamda Mısır krizinin Avrupa devletleri açısından özünü oluşturan mesele yani Boğazlar gündeme alınmıştı. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kadim bir uygulaması olarak Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına yabancı savaş gemilerinin girişinin yasak olduğu hatırlatılıyor ve *“dost devletlerin elçiliklerinin geleneksel olarak haberleşme hizmetinde kullanacakları savaş gemisi bantıralı hafif gemilerin geçiş hakkının”* saklı tutulması vurgulanıyordu.⁶⁰² Ek protokol bölümünde ise Levant'ta asayişin bir an evvel temini amacıyla antlaşmanın ivedilikle uygulamaya konulması için taraflar ortak irade beyanında bulunmaktaydı. Esasen bu antlaşmanın en can alıcı kısmı 17 Eylül 1840'da imzalanan özveri protokolü bölümüdür. Buna göre; taraflar birbirlerinin aleyhine olacak şekilde sınırlarını genişletmek, nüfuz alanlarını artırmak ve kendi tebaalarının lehine ticari menfaat sağlamak peşinde koşmayacaklarını yazılı olarak garanti ediyorlardı.⁶⁰³

Anlaşmaya imza koyan devletler göz önüne alındığında Mısır krizinin ilk günlerinde özellikle 1833 yılında beş büyük güç arasındaki uyumdan 1840 yılına geldiğinde artık eser kalmamıştı. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar üzerinde diğer devletler aleyhine nüfuz kazanan

⁶⁰² Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, s.118-119.

⁶⁰³ Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, s.119.

Rusya, 1839 yılına gelindiğinde, Mısır Krizi'nin günden güne alevlenmesiyle kartların yeniden dağıtılacağını görmüş ve radikal bir diplomatik hamleyle, krizin çözümü için İngiltere ile ittifak yapma girişimlerinde bulunmuştur. Yakın Doğu'daki menfaatleri gereği birbirleriyle çatışma halinde bulunan iki devletin, özellikle İngiltere'nin Fransa'ya rağmen yanlarına Avusturya ve Prusya'yı da alarak kurduğu bu ittifak, Paris'te şok etkisi yaratsa da taraflar özellikle bu madde ile istediklerini almışlardır. Aslında Rusya, süresi dolmak üzere olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın yenilenmesi konusunda ısrarcı olması halinde, karşısında İngiltere, Fransa ve Avusturya'yı bulacağını farkındaydı. Her ne kadar Çar, antlaşmanın tarafı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır krizinin hız kazanmasıyla beraber sınırlarını korumakta zorlandığını diğer tüm devletlerle beraber görse de İmparatorluk mirası topraklara tüm gücüyle yerleşmesi mümkün görünen Mehmed Ali Paşa, Rusya'nın en son isteyeceği komşuydu. 1840 senesinde oluşan yeni ittifakın İngiltere'deki mimarı Lord Palmerston ise bu sefer Rusya'nın hırslarının sadece Petersburg ile ittifak yaparak dizginlenebileceğini düşünmüştü. Mısır'ın bölgede güçlenmesinin statükoyu İngiltere'nin Yakın Doğu'daki en büyük rakibi Fransa lehine değiştireceğini iddia eden Lord Palmerston, liberal Fransa yerine otokratik Rusya'yı İngiltere'nin müttefiki yapmasının ödülünü Avrupa Uyumunun sürdürülmesi için büyük bir adım olan 1840 Londra Antlaşması'yla almış oluyordu. Antlaşmanın imzalanmasının ardından Londra'dan Ponsonby'ye gönderilen talimatta, Babıâli'nin antlaşmayı bir an evvel onaylayarak bir temsilci eliyle İskenderiye'ye göndermesi için baskı yapması isteniyordu.⁶⁰⁴ Ertesi gün Amiral Robert Stopford'a da bir talimatname gönderilerek, müttefiklerin amacının Suriye'yi Mehmed Ali Paşa'dan korumak olduğunu ve bu amaçla Suriye ve Mısır arasındaki deniz irtibatının kesilmesi emredildi. Ayrıca Suriye halkının da durumlarının iyileştirileceğine dair bilgilendirilmesi ve belki yeniden silahlanmalarına müsaade edileceğinin anlatılması gerektiği de iletilmişti.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ FO 881/186, Palmerston'dan Ponsonby'e, 15 Temmuz 1840.

⁶⁰⁵ FO 881/186, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na, 16 Temmuz 1840.

Londra Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri Mustafa Reşid Paşa ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin sonucunda, Rifat Bey'in Babıâli ve düvel-i muazzamanın temsilcisi olarak, Mehmed Ali Paşa'ya Londra Antlaşması'nın şartlarını bildirmek üzere görevlendirilmesine karar verildi. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın antlaşmanın koşullarına uymayı kabul etmemesi durumunda yaşanması muhtemel bir askeri müdahale için alınması gereken önlemlerin başlangıcı mahiyetinde Suriye kıyılarına sekiz bin tüfek ve gerekli mühimmatla beraber bir firkateyn ve bir korvet, Kıbrıs kıyılarına da beş ila altı bin adamla üç gemi gönderilmesine karar verildi. Bu esnada askeri hazırlıklara da başlanmış, Amiral Stopford'a son gelişmeler hakkında bilgi verilmişti. Ayrıca Emir Beşir'e Sadrazam tarafından bir mektup yazılarak gelişmeler hakkında bilgi verilmesine ve antlaşmanın "gizli maddesinin" Arapçaya tercüme edilerek Suriye halkına dağıtılmasına karar verildi.⁶⁰⁶

3.2.4. Mehmet Ali Paşa'nın ve Fransa'nın Londra Antlaşması'na Tepkisi ve Askeri Harekât

Londra Antlaşması imzalanmıştı ancak Mısır krizinde diğer devletlerin kendisinin de dahil olmadığı bir ittifak kurarak hareket edeceğine inanmayan Fransa henüz bu durumdan haberdar değildi. 17 Temmuz 1840'da Palmerston, Fransa'nın Londra büyükelçisi Guizot ile görüşerek Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından Levant'taki meseleler ve çözümü hakkında bir mutabakata varıldığını ve antlaşma imzalandığını bildirdi. Görüşmede Fransa'nın aralarında bulunmamasından imzacıların duyduğu üzüntüyü dile getiren Lord Palmerston antlaşmanın ana hatları hakkında da Guizot'yu bilgilendirmişti. Bu esnada İngiltere'nin Paris elçiliğinin sekreteri Bulwer⁶⁰⁷ ile görüşen Fransa Başbakanı Thiers de İngiltere ve Fransa arasındaki ittifakın artık sona erdiğini

⁶⁰⁶ FO 78/395, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Ağustos 1840.

⁶⁰⁷ Sir Henry Lytton Bulwer, Baltalimanı Ticaret Antlaşması görüşmeleri sırasında büyükelçi Ponsonby ile beraber elçilik sekreteri sıfatıyla yer almıştır. 1839-1843 yıllarından İngiltere'nin Paris büyükelçilik sekreterliğinin ardından ve farklı ülkelerde çeşitli diplomatik görevler üstlenen Bulwer, 1868-1865 yılları arasında İngiltere nezdinde İstanbul büyükelçisi olarak çalışmış ve Kırım Savaşı'nın ardından yapılan müzakerelerde önemli rol oynamıştır.

söylüyordu. Thiers temel olarak, dört büyük gücün kendi arasında yaptığı ittifaka Fransa'nın da dahil olması konusunda Paris idaresiyle herhangi bir görüşme yapılmamasından müştekiydi. Fransa Başbakanı'na göre eğer İngiltere Doğu Sorununda Fransa'dan bağımsız hareket etmek istiyorsa bundan sonra Paris yönetimi de kendi menfaatleri doğrultusunda korkusuzca hareket edecekti.⁶⁰⁸ Thiers'in bu çıkışına Lord Palmerston'dan verilen yanıt ise bir anlamda Londra'nın Mısır krizinin çözümü konusundaki kararlılığının işareti olacaktı. Lord Palmerston cevabında, Doğu Sorununda İngiltere'den bağımsız hareket eden tarafın Fransa olduğunun, İngiltere'nin ise Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında bir değişiklik bulunmadığının altını çizerek, 1835 yılında Mehmed Ali Paşa'ya karşı Sultan'ın desteklenmesi konusunda Fransa'nın gönülsüz tutumunu hatırlatmaktaydı. Lord Palmerston, Fransa'nın 27 Temmuz notasının da tarafı olduğunu ekleyerek 15 Temmuz antlaşmasında Paris idaresine karşı düşmanca bir tutum olarak değerlendirilebilecek herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı, bu antlaşmanın Babiâli'nin düvel-i erbaa tarafından desteklenmesi konusunda varılan uzlaşmayı yansıttığının altını çizdi. Üstelik Babiâli'nin desteklenmesi konusunda Fransa daha önce de davet edilmiş ve bu öneri Paris'te akis bulmamıştı, Fransa'nın yeni anlaşmayı imzalamak üzere davet edilmemesi bu sebepten kaynaklanmaktaydı.⁶⁰⁹

Öte yandan Paris siyasi mahfilleri Londra Antlaşması'yla tam bir şok yaşamıştı. Fransa yanlış siyasi hesaplarının bedelini, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın, Doğu Sorununda Fransa'dan bağımsız bir biçimde hareket etmeye karar vermesiyle ödemişti. Son ana kadar Sultan ve Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa güçlerinin müdahalesi olmadan, müzakereleri doğrudan yürüteceklerine ve bu sayede Mehmed Ali Paşa'nın masadan kazançlı kalkan taraf olacağına dair ümidini koruyan Fransa için, Rusya ve İngiltere'nin beraber hareket etme ihtimali göz ardı edilmişti. Ancak Londra'da bulunan Fransız Büyükelçi Bastien Sébastiani İngiltere ve Rusya ittifakı konusunda Paris'i uyarmıştı. Sébastiani raporunda, Lord Palmerston'la 14 ve 17 Ekim 1840 tarihlerinde İngiliz-Rus

⁶⁰⁸ FO 881/186, Mr. Bulwer'den Palmerston'a, 20 Temmuz 1840.

⁶⁰⁹ FO881/186, Palmerston'dan Bulwer'e, 22 Temmuz 1840.

ittifakı hakkında yaptığı görüşmenin ayrıntılarından bahseder. Sébastiani, Lord Palmerston'un, Rus kabinesinin, İngiltere ve Fransa arasındaki görüş farklılıklarını ortaya çıkararak kendi menfaatleri doğrultusunda İngiltere ve Fransa ittifakını çökertmeyi hedeflediğinin farkında olduğunu belirtir. Nitekim Rusya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla elde ettiği ve İngiltere'nin de şiddetle karşı çıktığı, Osmanlı'nın hamiliği politikasını da terk etmeyi teklif etmekteydi ve Sébastiani, İngiltere'nin bu teklifi reddetmesinin imkânsız olduğunun farkındaydı.⁶¹⁰ Sébastiani'nin raporu İngiltere'nin Fransa olmadan da Doğu Sorununun çözümü için Rusya ile hareket edeceğinin açık beyanı olsa da Paris'teki hükümet bu raporu hakkıyla değerlendirememiş gibi görünmektedir. Üstelik aynı görüşmeden Lord Palmerston, Mehmed Ali Paşa'ya karşı alınacak askeri tedbirlerin İngiltere ve Fransa'nın arasında sorun yaratacağını öngördüğünü⁶¹¹ de söylemişti. Buna mukabil Sébastiani'nin uyarılarının Paris tarafından göz ardı edilmesinin temel nedeni Suriye'ydi. İngiltere, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'deki varlığını resmileştirerek bölgede güçlü bir aktör olarak kendini kabul ettirmesine neden olacak bir düzenlemeye taraftar değilken Fransa Suriye'nin idaresinin tamamen Paşa'ya bırakılmasını arzu ediyordu. Fransa'nın bu konudaki ısrarı, Paşa'ya karşı yapılan ittifakın dışında kalmasına neden olmuştu.

Londra Antlaşması'na Paris'in ilk diplomatik tepkisi büyükelçi Guizot vasıtasıyla Lord Palmerston'a bir nota göndermek oldu. 24 Temmuz 1840 tarihinde verilen notaya göre, Fransa her zaman Doğu Sorunun çözümünde dört büyük güçle beraber hareket etmeyi arzu etmekteydi. Ancak Fransa'ya son zamanlarda krizin çözümüne dair önerileri resmi kanallar yoluyla sorulmamıştı. Paris'ten gönderilen notada ayrıca Fransa'nın sorunun çözümü için temel prensiplerinin barış ve Avrupa uyumunun korunması olacağına altı çizilmişti.⁶¹² 24 Temmuz Notasından anlaşılacağı üzere Paris yeni bir şey söylemiyor, sadece diyalog kanallarını

⁶¹⁰ M. Francois Guizot, Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, c.4., Paris: Michel Lévy Frères, 1861, s.361-362.

⁶¹¹ Guizot, Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, c.4., s.362.

⁶¹² FO 881/186, 24 Temmuz 1840 Memorandumu.

kapatmamaya çalışıyordu. Bunun nedeni de birkaç gün sonra İngiliz elçi Bulwer ve Başbakan Thiers arasında yapılan görüşmede ortaya çıktı. Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın kendisine teklif edilen şartları kabul edip Torosların güneyinde kalarak krizi daha fazla tırmandırmayacağına inanıyordu. Üstelik Fransa'nın bir anda izole edilişi kamuoyunda da şok etkisi yaratmış ve Fransız hükümeti kamuoyunu ikna edecek bir sonuca ulaşabilmek için çaba sarfediyordu.⁶¹³ Aynı gün Bulwer ve Kral Louis Philippe arasında yapılan görüşmede ilginç bir detay ortaya çıktı. Kral, Lord Palmerston ve Baron Neumann tarafından Guizot'ya yapılan tekliften haberdar olmadığını ve Mehmed Ali Paşa ile yaşanan krizin çözümünün, beş büyük gücün aracılığı ile Sultan ve Paşa arasında yapılacak müzakerelerde Mısır Valisi'nin Babıâli'nin tekliflerine rıza göstermesinde aranması gerektiğini vurguladı. Gelineen noktada Mehmed Ali Paşa'nın kendisine yapılan teklifi kabul etmeyeceğine inandığını belirten Louis Philippe, Paşa'nın Torosları geçmesine engel olunması gerektiğini ve kendisinin de Avrupa'nın sükunetinin korunması için elinden geleni yapacağını, ancak bir açıklama bekleyen Fransız kamuoyunu yatıştırmak adına askeri hazırlık emri vereceğini sözlerine eklemişti. Fransa kralı her zaman söylediği gibi Mehmed Ali Paşa'yı baskı altında tutmanın imkansızlığının artık İngiltere tarafından da görüleceğini ancak bozulan İngiliz-Fransız ilişkilerinin yeniden düzeltileceğine olan inancını vurguladı.⁶¹⁴

17 Temmuz'da gerçekleşen görüşmede anlaşmadan, imzalandıktan iki gün sonra haberdar olan Fransa Başbakanı Thiers, kamuoyu tepkisinden çekinmesi sebebiyle Bulwer'den konuşulanları bir süre daha gizli tutmasını rica etmişti.⁶¹⁵ Anlaşmanın Fransız kamuoyuna açıklanmasından üç gün önce, muhalefetten çekinen Fransa kralının Bulwer ile yaptığı görüşmede dile getirdiği çekincelerde ne kadar haklı olduğu ise birkaç gün içerisinde ortaya çıkacaktı. Nitekim 27 Temmuz'da Londra Antlaşması'ndan haberdar olan Fransızlar haberi büyük bir öfkeyle karşılamış, uluslarının İngilizler tarafından aşağılanması olarak değerlendirmiş ve hatta İngiltere'ye karşı savaş sloganları atmaya başlamışlardı.⁶¹⁶

⁶¹³ FO 881/186, Bulwer'den Palmerston'a, 27 Temmuz 1840.

⁶¹⁴ FO 881/186, Bulwer'den Palmerston'a, Çok Gizli, 27 Temmuz 1840.

⁶¹⁵ Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, c.2, s.815.

⁶¹⁶ Henri Heine, *Lutèce: lettres sur la vie politique, artistique et sociale de la France*, Paris: Michel Levy Frères, 1855, s.100.

Havadisin yayılmasının hemen ertesinde Fransız ordusu ve donanması için asker ve denizci yazıldığı haberleri 1 Ağustos 1840 tarihli Moniteur gazetesinde yer aldı.⁶¹⁷ Böylece bir yandan Fransız kamuoyunun yatıştırılması, bir yandan da İngiltere ve müttefiklerine Fransa'nın kararlılığın gösterilmesi hedeflenmekteydi. Nitekim kamuoyunu arzu ettiği doğrultuda şekillendirmeye çalışan Fransız hükümeti, halkın savaş çılgınları attığı esnada, Fransa'nın Doğu Sorunu'nda bu denli yalnızlaşmasına neden olan diplomatik hataları sorgulamaya zaman ve enerji harcamayacağını düşünmekteydi. Ancak Fransa'nın, kamuoyunun irrasyonel öfkesini körüklemeye yönelik "tehdidine" karşı Lord Palmerston, İngiliz hükümetinin Doğu Sorununda bir politika değişikliğine gitmeyeceğini açıkladı.⁶¹⁸ Fakat Fransa Mehmed Ali Paşa'nın da kontrol altında tutulması gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla aynı zamanda Napoléon'un Kontes Maria Walewska'dan olma gayrimeşru oğlu Alexander Colonna Walevski 2 Ağustos 1840 tarihinde Mısır'a gönderildi. Kont Walevski'nin misyonu Mehmed Ali Paşa'nın, Fransa'nın haberi ve onayı olmadan, Sultan'a karşı herhangi bir askerî harekât girişiminde bulunmaması için ikna edilmesiydi. Böylelikle Fransa, hem Mehmed Ali Paşa'nın harekete geçerek İngiliz donanması tarafından yok edilmesinin önüne geçmeyi, hem de Babiâli ve dört büyük güç ile pazarlık yaparken Mehmed Ali Paşa'ya rehberlik etmeyi hedefliyordu.⁶¹⁹

Babiâli, Londra Antlaşması'ndan İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya büyükelçilerinin Mustafa Reşid Paşa'yı ziyareti ile 3 Ağustos günü haberdar olabilmiş ve antlaşma hızla Sultan'ın onayına sunulmuştu. Sultan'ın onayının ardından antlaşmanın şartlarını Mehmed Ali Paşa'ya bildirmek üzere Hariciye Müsteşarı Rıfât Bey'in, Allison isimli İngiliz elçiliği çalışanı ile beraber 7 Ağustos'ta yola çıkması kararlaştırıldı.⁶²⁰ Bu sırada Mustafa Reşid Paşa, Mısır idaresi tarafından bu teklifin kabul görmeyeceğinden ve müttefik güçler

⁶¹⁷ FO 881/186, Lord Granville'den Palmerston'a, 3 Ağustos 1840.

⁶¹⁸ Caquet, P. E. "The Napoleonic Legend and the War Scare of 1840." *The International History Review*, vol. 35, no. 4, 2013, s.702.

⁶¹⁹ Ufford, *The Pasha*, s.117.

⁶²⁰ FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Ağustos 1840, BOA, C.DH., 59-2907, 28 Ağustos 1840.

tarafından mağlup edileceğinden emin olduğundan, Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa'dan geri alınacak yerlere tayin edilecek yeni isimler düşünmeye başlamıştı bile.⁶²¹ 16 Ağustosta Meclis-i Has'da yapılan görüşmeler sonunda Mısır sorununun çözümü için bir an evvel gerekli askeri hazırlıklara başlanması hususunda karar alınmıştı. Bu amaçla Dersaadette bulunan asakir-i muntazamanın bir kısmının Beriyyetüşşam tarafında yapılması planlanan bir çıkarma harekâtında kullanılmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesine kararlaştırıldı. Bu birlikleri takviye için ayrıca farklı bölgelerden de askerler, toplanma bölgesi olarak belirlendiği anlaşılan Kıbrıs'a sevk edilmeye başlanmıştı. Fakat düzenli birliklerin bir anda başkentten göndermesi İstanbul'un güvenliği meselesini gündeme getirdi.⁶²² Bu nedenle Konya Harput, Bolu, Balıkesir, Eskişehir, Silistre, İznik, Selanik'ten çeşitli sayılarda asakir-i redif birlikleri topçularıyla beraber olmak üzere hemen Dersaadet'e hareket etmeleri emredildi.⁶²³ Ancak başkente getirilen yeni birliklerin kıyafeti, iaşesi İstanbul'da bulunmaları ayrı ayrı çözülmesi gereken sorunlar olarak Babîâli bürokratlarının önünde duruyordu.

Askeri hareketlilik devam ederken Rıfât Bey de 11 Ağustos'ta İskenderiye'ye ulaştı. Nil deltasına yaptığı bir seyahatten dönmek üzere olan Mehmet Ali Paşa gelişmelerden haberdardı ve krizi büyük güçleri aradan çıkararak doğrudan Babîâli ile yapacağı müzakerelerle yönetme düşüncesinden hala vazgeçmiş değildi. Nitekim İskenderiye'de Rıfat Bey ile yapacağı görüşmelerden önce Babîâli'ye bir mektup yazan Mehmet Ali Paşa şimdiye kadarki hizmetleri karşılığında Sultan'dan iki emeli olduğunu belirtiyordu. Bunlardan "*ülke-yi mısriyyeyi mülhakatı ile beraber kendisine ve evlat ve ahfadına teyid ve suret-i teyidinin tesviye ve tanzimini irade ettim buyurulmuş olmasına nazaran*" ilk hedefini gerçekleştirmişti. Paşa "*ikinci emelimin hasıl olması eltaf-ı padişahiden me'mul olub düvel-i hamseye müraca'ata hacet olmadığını*" İstanbul'a yazarak meseleyi uluslararası arenadan çıkarmayı ümit etmişti.⁶²⁴

⁶²¹ FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Ağustos 1840.

⁶²² Darussaltanatı seniyyenin askerden --- gayri caiz olduğundan

⁶²³ TTK Kütüphanesi, No:Y/1024-2, 18 Ağustos 1840, 46b.

⁶²⁴ BOA, C.DH. 19-918, 9 Ağustos 1839.

14 Ağustos'ta İskenderiye'ye gelen Mehmed Ali Paşa'nın döner dönmez görüştüğü kişi Rıfât Bey değil, Fransa'nın İskenderiye Başkonsolosu Adrien-Louis Cochelet'ydi.⁶²⁵ Bir taraftan dış müdahaleyi önlemek konusunda kendisiyle aynı tarafta yeralan Fransa ile teması sürdüren Mehmet Ali Paşa, Rıfât Bey 16 Ağustos'ta görüştü. Mehmed Ali Paşa ve Rıfât Bey'in yalnız olduğu esnada Osmanlı temsilcisi, İskenderiye'ye gelme sebebinin, kendisine yapılan tekliflerin kabulünü sağlamak olduğunu açıkladı. Mehmed Ali Paşa Mısır'ın veraseten ve Sayda, Trablusşam ve Suriye'nin idaresinin ise kayd-ı hayat şartıyla kendisine verilmesi halinde anlaşmaya varacaklarına inandığını ve durumun doğası gereği şu anda kendisine yapılan teklifi anlamsız bulduğunu sözlerine ekledi. Mehmed Ali Paşa bu konuşmayı yaparken Fransa'nın bu hususta kendisine yardıma hazır olduğuna inanıyordu. Üstelik Fransa'nın bir aydır krizin aşılması konusunda kendisiyle görüşmek için çaba sarf etmesine rağmen, Müslüman arazilerini tahrip etmek isteyen Hıristiyan güçlerine hiçbir şekilde müsaade etmemek amacıyla olduğunu ve bütün mukaddesatı adına bunu yapacağını da sözlerine ekledi. Aslında aynı tarafta yer aldığı Fransa'yı da "dış güçler"in içine dahil ederek Rıfât Bey'i iknaya çalışan Mehmet Ali Paşa'ya, imparatorluğun dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu Osmanlı temsilcisi tarafından hatırlatıldı. Ancak Mehmet Ali Paşa'ya göre İmparatorluğun büyük bir kısmı zaten onun sayesinde dağılmaktan korunuyordu. Ayrıca Paşa, milletin istikbali için kendisine yapılan teklifleri kabul etmektense yok olmayı tercih edeceğini ve bunun da kendisine yapılan teklife ilk ve son cevabı olduğunu da sözlerine ekledi. Bu görüşmeden sonra Rıfât Bey, Paşa'nın Babıâli ve düvel-i erbaa tarafından kendisine yapılan teklifi kabul etmesine imkân olmadığına ikna olmuştu.⁶²⁶ Böylece Mısır'da daha fazla kalması için bir sebep kalmadığını gören Rıfât Bey, görüşmeden sonra İstanbul'a dönmek için hemen girişimde bulundu. Fakat imzacı devletlerin İskenderiye konsolosları, Rıfat Bey'i antlaşmada belirtilen süreler geçene kadar İskenderiye'de kalmaya ikna etti.⁶²⁷

⁶²⁵ 1837-1841 yılları arasında Fransa'nın İskenderiye başkonsolosluğu görevini yürüten Fransız diplomat.

⁶²⁶ FO 406/4, Hodges'dan Ponsonby'e, 16 Ağustos 1840.

⁶²⁷ FO 406/4, Hodges'dan Ponsonby'e, 16 Ağustos 1840.

Rıfât Bey'den sonra 17 Ağustos 1840'da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın konsolosları Osmanlı temsilcisi tarafından yapılan teklifin kabulü için Mehmed Ali Paşa ile görüşmeler de başarılı olmadılar.⁶²⁸ Düvel-i erbaa konsolosları Paşa'yı Londra Antlaşması'nın şartlarını kabule ikna için çalışırken, Fransa tarafından İskenderiye'ye gönderilen Walewski de Mehmed Ali Paşa ile görüşmüştü. Walewski, Mehmed Ali Paşa'ya müttefiklerin askeri operasyonlarını göz önünde bulundurarak İskenderiye'de bulunan askeri birlik sayısını artırmasını çünkü eğer İskenderiye düşerse Paşa'nın fazla dayanamayacağını belirtti. Bunun yanı sıra Suriye'de çıkan isyanları bastırmak üzere bölgeye daha fazla Mısır askeri sevk edilmesi ve Torosların güney tarafında İbrahim Paşa karargahının bulunduğu Maraş'ta İstanbul'a göz dağı vermek amacıyla bir ordu toplaması da Walevski'nin önerileri arasındaydı. Kaldı ki, Fransa temsilcisine göre Mısır ordusunun Torosların kuzeyine geçmesi durumunda Anadolu'da Paşa lehine çıkacak genel bir isyan kendisine büyük bir avantaj sağlayacaktı.⁶²⁹ Ancak görüşmenin detaylarından da anlaşıldığı üzere Walewski, Fransa hükümetinin kendisine verdiği, Mehmet Ali Paşa'nın Torosları geçmesinin önlenmesi konusundaki talimatı göz ardı etmekteydi. Mehmed Ali Paşa, Fransa'dan aldığı destekle 17 Ağustos'ta Londra Antlaşması'nı kabul etmesi için görüşmeye gelen konsoloslara taleplerini yazılı olarak iletmelerini, kendisinin de yazılı olarak buna cevap vereceğini bildirdi.⁶³⁰ Bunun üzerine iki gün sonra, 19 Ağustos'ta A. Laurin, G. Llyod Hodges, E. Wagner ve A. Medem imzalı tahrir Mehmed Ali Paşa'ya iletildi. Bu memorandum Londra Antlaşması'nda yer alan hükümlerin kabul edilmemesi durumunda büyük güçlerin bunları kendisine zorla kabul ettireceği bildiriliyordu.⁶³¹ Mehmed Ali Paşa ise hala Babîâli ile doğrudan müzakere yolları arıyordu. Konsoloslara görüşmeyi reddetse de Babîâli'nin temsilcisi Rıfât Bey'le yeniden görüşmek istedi.⁶³² Ancak bütün bu görüşmelerden bir sonuç alamayacağını anlayan Mehmed Ali Paşa, sonunda resmi olarak Fransa'ya, koruma ve aracılık etmesi amacıyla başvurdu ve bu talep 21 Ağustos'ta Fransız

⁶²⁸ FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 19 Ağustos 1840.

⁶²⁹ Ufford, *The Pasha*, s.119.

⁶³⁰ FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 20 Ağustos 1840.

⁶³¹ FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 20 Ağustos 1840.

⁶³² FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 20 Ağustos 1840.

konsolosu Cochelet ve Walewski tarafından hükümetlerine bildirildi.⁶³³ Bu sırada da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya konsolosları baskı yapmaya devam etse de Mehmed Ali Paşa'nın geri adım atmaya hiç niyeti yoktu. Üstelik bu baskıdan bunalan Paşa, konsoloslara düşman devletlerin memurlarının Mısır'da kalmalarını istemediğini söyleyecek kadar ileri gitti. Buna mukabil, Konsoloslar da görev yerlerini terk etmeye yetkilerinin bulunmadığını, bu konuda ikinci on günlük mühletin dolmasını bekleyeceklerini bildirdiler.⁶³⁴

Mehmed Ali Paşa, 26 Ağustos'da Rıfât Bey ve konsoloslarla kendisine tanınan ilk on günlük mühletin bitişine dair görüştü ve kendisine yapılan teklifi kesin bir dille reddetti.⁶³⁵ Aslında Mehmed Ali Paşa, Rıfât Bey'in Mısır'dan bir an evvel ayrılmasını ve İstanbul'a gitmesini arzu ediyordu. Böylece Babıâli ile doğrudan pazarlık etme ihtimalinin gerçekleşebileceğine inanan Paşa, danışmanı Boghos Bey ile beraber Babıâli'ye bir mektup yazdı. Nitekim Rıfât Bey de Mehmed Ali Paşa'yı ikna etmenin artık imkânı kalmadığını düşünerek, İskenderiye'den ayrılmak istemişti. Fakat konsoloslar ikinci on günlük sürenin bitimine kadar kalması için Rıfât Bey'i bir kez daha ikna ettiler.⁶³⁶ Rıfât Bey İskenderiye'de kalmaya devam etse de Mehmed Ali Paşa'nın kendisine yapılan teklifleri kesin bir dille reddettiğini bildiren mektubunu İstanbul'a gönderdi. Rıfât Bey'in mektubu üzerine Bab-ı fetvada toplanan Meclis-i umumide mesele ayrıntısıyla görüşüldü. Vükela, ulema ve ricalden oluşan bu mecliste alınan karara göre Mehmed Ali Paşa'nın tüm taleplerini yerine getirmek *hem Memalik-i Mahruse-yi hem de kuvve-i İslamiyeyi bölmek* anlamına gelecekti ve başka hiçbir meseleye benzemeyen bu krizin bir an evvel çözümü için, askeri müdahale dahil, her türlü adımın atılması gerekliydi.⁶³⁷

⁶³³ FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 24 Ağustos 1840.

⁶³⁴ Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.199. Hodges bu durumu Londra'ya bildirerek bahsedilen tarihten sonra bölgeden ayrılmak için izin istedi. FO406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 26 Ağustos 1840.

⁶³⁵ FO 406/4, Hodges'dan Palmerston'a, 26 Ağustos 1840. Mehmed Ali Paşa, Rıfât Bey ve beraberindekilere gayet soğukkanlılıkla "Mülkü Allah verir Allah alır" diyerek son sözünün bu olduğunu belirtmiştir. Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.199.

⁶³⁶ Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye* c.3, s.199.

⁶³⁷ BOA, İ.MTZ (05), 7/182, 3 Eylül 1840.

Mehmed Ali Paşa, Rıfât Bey'in İskenderiye'den ayrılmadığını öğrenince 29 Ağustos'ta kendisiyle bir kez daha görüşme talebinde bulundu. Daha sonra konsololarla da görüşen Paşa, yeni teklifinin Mısır'ın veraseten kendisine verilmesi olduğunu ve geri kalan taleplerini de Padişah'ın alicenaplığa bıraktığını belirtti. Ancak Rıfât Bey'in bir an evvel İskenderiye'den ayrılarak İstanbul'a gidip bu mesajı iletmesi gerektiğini belirtti.⁶³⁸ Böylece Mehmet Ali Paşa müttetik devletlerin konsolosları aracılığı ile üzerinde kurulan baskıdan kurtulacak, Bâbîâli ile doğrudan görüşmek için ilk adım atılmış olacak ve doğrudan müzakereler başlamasa dahi hiç olmazsa zaman kazanacaktı. Paşa'nın sözlerine itimad etmeyen konsololar ise Mehmet Ali Paşa'dan, adeta bir samimiyet testi olarak, Osmanlı donanmasını geri göndermesini ve Suriye'yi boşaltmasını talep etti. Ancak Mehmed Ali Paşa bu talebinin Babiâli'ye iletilmesi konusunda oldukça ısrarcıydı ve teklifinin kabul edilmemesi durumunda, bu sorunun kaderini savaşın tayin edeceğini belirtti.⁶³⁹ Fakat az önce de vurgulandığı üzere konsololar Rıfât Bey'i, Paşa'ya verilen ikinci on günlük süre dolana kadar İskenderiye'den ayrılmamaya ikna etmişti ve Paşa'nın zaman kazanmak için giriştiği plan böylece akim kaldı.⁶⁴⁰ Bu süreçte Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı donanması konusundaki fikirlerinin de değiştiği gözlemlenmekteydi. Artık Ahmet Fevzi Paşa ile çok az görüşmeye başlayan Mehmet Ali Paşa, kendisine oldukça soğuk davranır olmuştu. Ahmet Fevzi Paşa da kendisine tahsis edilen sayfiye evinden çıkmış artık gemisinde kalmaya başlamıştı.⁶⁴¹ Bu bağlamda Mehmed Ali Paşa, Osmanlı donanmasının Mısır'daki varlığının kendisine yarattığı sorunlardan sıkılmış ve bunun sorumlusu olarak gördüğü Ahmet Fevzi Paşa ile de görüşmekten kaçınmaya başlamıştı.

Londra Antlaşması'nın Mehmet Ali Paşa'ya tanıdığı süre nihayet 5 Eylül'de doldu. Rıfât Bey ve konsololar Paşa'nın cevabını beklerken bu görüşme için zaten oldukça gönülsüz olan Mehmed Ali Paşa, Sami Bey'i müzakereler için

⁶³⁸ FO881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 30 Ağustos 1840.

⁶³⁹ FO881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 30 Ağustos 1840.

⁶⁴⁰ Ufford, *The Pasha*, s.121.

⁶⁴¹ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-3, 96b.

görevlendirdi. 29 Ağustos'ta gerçekleşen görüşme ile benzer bir içeriğe sahip olan bu görüşme Mehmed Ali Paşa'nın kendisine yapılan teklifi resmi olarak reddetmesiyle sonuçlandı.⁶⁴² Fakat bu uzun bekleyişin beraberinde getirdiği belirsizlik gerek fiziki gerekse psikolojik açıdan Mehmet Ali Paşa'yı sarsmıştı. Örneğin İskenderiye'deki Avusturya konsolosunun gönderdiği bir tahrirata göre, Mehmed Ali Paşa'nın sağlığı ne kadar yerinde olsa da Mısır krizinden konu açıldığında önce yüzü sonra da vücudu titremeye başlayacak kadar Paşa kötü bir hale bürünüyordu. Bu nedenle de bir hafta kadar Nil üzerinde dolaşarak tebdil-i hava etmesi gerektiğini kendisine söylenmişti.⁶⁴³ Sinirleri oldukça bozulan Mehmed Ali Paşa, Fransa'yı yardıma çağırmış, Walewski ve Cochelet ile yeni bir görüşme daha yapmıştı. Paşa, Boghos Bey ile beraber kaleme aldığı teklifi içeren mektubunun Babiâli'ye iletmesini ve Fransa'nın Babiâli ile Mısır arasında arabuluculuk yapmasını istiyordu. Paşa'nın konsoloslarla yaptığı görüşmenin içeriği de bu aşamada Paris'te duyulmuştu. Mehmet Ali Paşa aslında Suriye'nin, Adana'nın, Girit'in ve kutsal şehirlerin de kendisi veya oğlu İbrahim Paşa'ya kayd-ı hayat şartıyla verilmesini talep ediyordu. Ancak Walewski'yle yaptığı görüşmede Adana ve Girit'ten vazgeçebileceğini, Mısır'ın kendisine veraseten bırakılmasının yanı sıra Trablusşam, Şam ve Halep paşalıklarının kayd-ı hayat şartıyla kendisine veya oğlu İbrahim Paşa'ya bırakılmasına razı olduğunu belirtmişti.⁶⁴⁴ Walewski'ye göre Babiâli savaş ihtimali arttıkça Paşa ile pazarlığa yaklaşıyordu. Paris'e yazdığı raporda Fransa'nın Mısır'ın arabuluculuk teklifini kabul etmesi durumunda, Paşa'nın artık Paris'in ellerinde olduğunu ve gerek askeri gerekse siyasi olarak Fransa'nın güdümüne gireceğini iddia etti.⁶⁴⁵ Ardından İskenderiye'den ayrılan Walewski Paşa'nın mektubunu Babiâli'ye ulaştırmak üzere İstanbul'a doğru yola çıktı.

⁶⁴² FO881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 6 Eylül 1840., Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.200.

⁶⁴³ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-3, 96 a.

⁶⁴⁴ FO881/186, Bulwer'den Palmerston'a, 18 Eylül 1840, Lord Granville'den Palmerston'a, 25 Eylül 1840, 28 Eylül 1840.

⁶⁴⁵ Ufford, *The Pasha*, s.122.

Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki gücünü kırma konusunda Londra'nın kararlılığını doğru değerlendiremeyen Paris ve bölgedeki temsilcileri kısa bir süre sonra yanıldıklarını anlayacaklardı. Walewski'nin İstanbul'a vardığı esnada Rıfât Bey, konsololar ve Paşa arasında gerçekleşen görüşmenin detayları da İstanbul'a ulaştı. Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine cevaben, Babıâli 11 Eylül 1840'da toplanan mecliste bazı kararlar aldı. Buna göre; Suriye'ye İzzet Mehmed Paşa'nın vali olarak atandığını ve Suriye'ye bağlı sancaklar olan Sayda, Safad ve Beyrut'un idaresinin de İzzet Mehmed Paşa'ya, Kudüs, Trablusşam ve Gazze sancakları ile Şam eyaletinin Hacı Ali Paşa'ya, Halep eyaletinin Es'ad Paşa'ya, Tarsus sancağı ve Adana eyaletinin Ferik İzzet Paşa'ya Girit eyaletinin Mîrmîrân Mustafa Paşa'ya, Cidde eyaletinin de Bağdat'a ilhaken Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'ya⁶⁴⁶ tevcih edildiğini duyurdu.⁶⁴⁷ Mısır valiliğine atanan Mehmed İzzet Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın görevden alındığını ve kendisinin bu vazifeye atandığını bildirir fermanın Arapçaya tercüme edilerek, müttefik devletlerin amirallerine, bölgedeki konsololarına ve Beyrut sahillerinde bulunan askeri gücün kumandanına verilmesini istiyordu.⁶⁴⁸ Alınan bu karar 22 Eylül'de İskenderiye'de Mehmed Ali Paşa'ya bildirildi ve ertesi gün düvel-i erbaa konsoloları Babıâli'nin talebine binaen İskenderiye'yi terk etti.⁶⁴⁹ Azil mektubunun tebliğini müteakip on sekiz gemiden oluşan bir filonun denize açılması için hazırlıklara başlayan Mehmed Ali Paşa'yı bu karardan Fransa konsolosu Cochelet vazgeçirmişti.⁶⁵⁰ Artık tek dostu olarak gördüğü Fransa'nın arabuluculuğunu bir kez daha Babı-âli'ye kabul ettirmeye çalışan Mehmed Ali Paşa, azlini bildiren fermana cevabi bir mektubunda Fransa'nın arabuluculuğu konusunda yine ısrarcıydı. Ancak 5 Ekim'de İstanbul'a ulaşan tahriratta yeralan bu talep de reddedilecekti.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ BOA, C.DH.,37/1814, 16 Ekim 1840.

⁶⁴⁷ Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, s.1062. FO881/186, Lord Beauvale'den Palmerston'a, 25 Eylül 1840. Lord Beauvalle bu raporunda Palmerston'a "hala Mehmed Ali Paşa ile uzlaşma ihtimalinin göz ardı edilmiyor oluşundan olsa gerek Mısır valiliğine herhangi bir atama yapılmadı" diye yazsa da Mehmed Ali Paşa, 11 Eylül'deki toplantıda görevden alınmış ve yerine İzzet Mehmed Paşa Mısır valisi olarak atanmıştır.

⁶⁴⁸ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-2, 16 Eylül 1840, 65a-65b.

⁶⁴⁹ Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, c.3, s.201.

⁶⁵⁰ FO 881/186, Hodges'dan Palmerston'a, 22 Eylül 1840.

⁶⁵¹ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 9 Ekim 1840.

Mehmed Ali Paşa, Mısır valiliğinden de azledildiğini öğrendiği esnada Avrupa'da yapılan müzakereler de aleyhine seyrediyordu. Londra Konferansı artık bir sonuca varmıştı ve 17 Eylül 1840'da Avusturya adına Neumann, İngiltere adına Lord Palmerston, Prusya adına Schleinitz, Rusya adına Brunnow ve Osmanlı adına da Şekip Efendi Londra Antlaşması'nın son haline imza atmışlardı. İmzaya sunulan son metinde yer alan en ilgi çekici ibare ise, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletlerinin hiçbir sınır iyileştirmesi yoluna gitmeyeceklerini ve tebaalarının ticaretteki avantajlarına yönelik yeni girişimlerde bulunmayacaklarını, tüm diğer tüccarlarla eşit şartlarda bulunmayı taahhüt ettikleri bölümdür.⁶⁵² Böylece İngiltere, Doğu Akdeniz'de Fransa'ya büyük bir diplomatik yenilgi yaşatmış oluyordu. Londra idaresi bu şekilde doğu Akdeniz'de önemli ticari ve siyasi bağlantılara sahip olan Fransa'yı, Rusya da dahil olmak üzere diğer büyük güçlerle birlikte izole etmeyi başarmıştı. Lord Palmerston'a göre 17 Eylül Protokolü düvel-i erbaanın Mısır krizini çözmek için gösterdiği iradenin kanıtıydı ve Fransız hükümeti de artık bunu kavrayacaktı.⁶⁵³

İskenderiye'de diplomasi çıkmaza girmişken, daha önce başlayan askerî hazırlıklar da bir olgunluğa erişmişti. Esasen 15 Temmuz 1840'ta Londra Antlaşması imzalanır imzalanmaz askerî hazırlıklar başlamıştı. Lord Palmerston, Doğu Akdeniz'deki İngiliz donanması komutanı Amiral Stopford'a Mısır ve Suriye arasındaki iletişimin koparılması talimatını vermişti ve bunun üzerine Stopford, komutasındaki donanmayı iki kısma ayırarak bir kısmını Sir Charles Napier idaresinde Suriye kıyılarına göndermiş diğer kısmını ise kendi komutası altında İskenderiye açıklarına demirlemişti.⁶⁵⁴ Amiral Stopford'a ayrıca İskenderiye açıklarında Mehmet Ali Paşa'nın donanması ile karşılaşması halinde, Mısır bandralı gemilerin bölgeden ayrılmamasının sağlanması talimatı verilmişti.⁶⁵⁵ Amiral Stopford'a destek amacıyla bir korvet ve firkateyn, sekiz bin

⁶⁵² FO 406/4, Protocole d'une Conférence tenue a Londres, 17 Eylül 1840.

⁶⁵³ FO 406/4, Palmerston'dan Guizot'ya, 18 Eylül 1840.

⁶⁵⁴ İkmal için deniz yoluna bağımlı olan Mısır'ın Suriye ile bağlantısının kesilmesi İngiltere ve müttefiklerin Beyrut'ta başarılı bir operasyon düzenleyebilmelerinin sırrıdır. Bknz: Andrew Lambert, *War at Sea in the Age of Sail 1650-1850*, Londra: Cassell, 2000, s.209.

⁶⁵⁵ Hall, *England and the New Orleans Monarchy*, s.289.

tüfek ve gerekli diğer askeri mühimmatlar da 7 Ağustos'ta yola çıkmıştı.⁶⁵⁶ Bunun yanı sıra Suriyeli isyancılara dağıtılmak üzere Malta'dan ayrıca 5 bin tüfek temin edilmişti.⁶⁵⁷ 17 Temmuz 1840'da Avusturya Saray Harp Şurası'nın, Tuğamiral Francesco Bandiera'ya, Stopford komutasındaki İngiliz donanmasına katılması emrini vermesiyle birlikte Avusturya'nın Mehmed Ali Paşa'ya askeri müdahalesi de başlamış oldu.⁶⁵⁸ Stopford'a birisi Bandiera diğeri Arşidük Charles Karl Friedrich komutasında iki firkateyn gönderildi ve iki donanma İskenderiye açıklarında birleşti. Avusturya ve İngiliz birleşik donanması, Paşa'nın açık denize herhangi bir savaş gemisi göndermesini de engellemekle görevliydi.

Mehmet Ali Paşa'ya karşı bölgede yapılan siyasi ajitasyon faaliyetleri ise askeri hareketin başlamasıyla aynı dönemde başlamıştı. Zira Lord Palmerston Temmuz ayında, Londra Antlaşması'nın imzalanmasını takiben, Stopford'a müttefik devletlerin amacı hakkında Suriye'de yerel halkın bilgilendirilmesi talimatını verince, Stopford donanmasını iki kısma ayırarak bir bölümünü Sir Charles Napier komutasında İskenderiye'ye göndermişti.⁶⁵⁹ Suriyelileri bilgilendirmek amacıyla bir duyuru hazırlayan Napier, bu duyuruda İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Sultan ile beraber, Suriye'deki Mehmed Ali Paşa idaresine son vermeye karar verdiklerini, kendisinin de Mısır Paşasının "boyunduruğundan" kurtulmaları için Suriyelilere yardım etmek amacıyla geldiğini bildirmiştir. Napier, Lübnanlılara da seslenerek yakın zamanda İstanbul'dan bölgeye sevk edilen asker, silah ve mühimmatın ulaşacağını ve bundan böyle Mehmet Ali Paşa'nın gemilerinin Beyrut limanlarını topa tutarak yaptığı aşağılamaların tekrarlanmayacağını duyurdu.⁶⁶⁰ Bu süreçte Osmanlı ordusu da benzer faaliyetlere başlamıştı. Nitekim Napier'den bir süre önce Suriye'deki Osmanlı birliklerinin komutanı Mehmed Selim Paşa,⁶⁶¹ bölgedeki Maruni Patriğine Suriye'nin Mehmed

⁶⁵⁶ FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 5 Ağustos 1840.

⁶⁵⁷ Hall, *England and the New Orleans Monarchy*, s.289.

⁶⁵⁸ Miroslav Sedivy, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, s.846., Lawrence Sondhaus, *Navies of Europe*, Routhledge: Oxon, 2002, s.25.

⁶⁵⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, s.168.

⁶⁶⁰ FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 1 Eylül 1840.

⁶⁶¹ Mehmed Selim Paşa Suriye'ye müttefiklerle beraber gelen tek Osmanlı komutanıydı. Bkz: W. Patison Hunter, *Narrative of the Late Expedition to Syria*, London: H. Colburn, 1842, 236,

Ali Paşa'dan geri alınması esnasında Babîali ile işbirliği içerisinde olmaları durumunda ve Mısırlılara karşı savaşta destek vermeleri karşılığında Sultan'ın Marunilere eski haklarına kavuşacaklarını garanti ettiğini haber vermişti.⁶⁶² Bunun üzerine Patrik, Paşa'ya karşı Sultan'ın yanında yer almaya karar vermekle kalmadı, kendisine bağlı bulunanları da Mısır yönetimine karşı ayaklanmaya davet etti. Patriğin buyruğuna boyun eğmeyen Maruniler ise aforoz edilecekti.⁶⁶³

Napier'in duyurusu İngiliz hükümetinin de arzu ettiği gibi Lübnan halkına yeniden isyan etmeleri için bir güç vermişti.⁶⁶⁴ Zaten Lord Palmerston, Lübnanlı isyancıların korunması, onlara silah ve mühimmat yardımı yapılması talimatı verdiği gibi, İbrahim Paşa idaresine karşı ayaklanana da ayrıcalık ve özgürlük vadetmişti.⁶⁶⁵ Fransa'nın bölgedeki emellerine Lord Palmerston gibi engel olmak isteyen Metternich de bölge halkını İbrahim Paşa'ya karşı özgürlükleri için savaşmaları konusunda kışkırtıyordu.⁶⁶⁶ Bu girişimlerin sonucunu da kısa bir süre sonra Lübnanlıların müttefik birliklere katılmalarıyla alacaklardı. İbrahim Paşa idaresine karşı mevcut hoşnutsuzluğa bir de müttefik savaş gemilerinin Lübnan limanlarına demirlemesi eklenince, zaten Avrupa konsoloslarının Hristiyanlara karşı tutumundan rahatsızlık duyan Müslümanlar Sultan'ın ordusundan yana tavır aldılar.⁶⁶⁷ Beyrut konsolosu Richard Wood da Dürzi şeflerine ve Emir Beşir Şihabi, Emir Beşir Kasım ve Emir Abdullah'a ve Maruni Patriği'ne Sultan'ın ordusunun yolda olduğunu, Mehmed Ali Paşa'dan bölge halkını kurtaracaklarını bildirir mektuplar kaleme alarak Sultan'a ve müttefik güçlere katılmaları çağrısını yineledi.⁶⁶⁸

⁶⁶² Farah, *The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers*, s.122.

⁶⁶³ Farah, *The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers*, s.123.

⁶⁶⁴ William Polk, *The Opening of South Lebanon 1788-1840*, Cambridge: Harvard University Press, 1963, s.209.

⁶⁶⁵ Farah, *The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers*, s.123.

⁶⁶⁶ Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, London: Longmans, Green and Co., 1936, s.117.

⁶⁶⁷ Farah, *The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers*, s.123.

⁶⁶⁸ FO 406/4, Wood'dan Emiş Beşir Şihabi'ye, 13 Ağustos 1840, Wood'dan Emir Beşir Kasım'a, 13 Ağustos 1840, Wood'dan Maruni Patriğine, 15 Ağustos 1840, Wood'dan Emir Abdullah'a, 15 Ağustos 1840. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Suriye'yi ele geçirmeye ve sonrasında bölgedeki idaresini tesis etmeye çalışırken Maruni Emiri Beşir'le ittifak halinde hareket etmişti. Beşir'in bu ittifaktan beklentisi emirliği üzerindeki Osmanlı baskısından kurtulmakken, Maruni kilisesinin umudu da Dürzi toprak ağalarından Mısır idaresi sayesinde

Bölgede bulunan Mısır ordusunun başında bulunan Süleyman Paşa, Napier'in çağrısının ve İngiliz konsoloslarının amacının halkın Sultan'ın yanında yer almasını sağlamak olduğunun farkındaydı. Bu amaçla hem konsolosların girişimlerinin önüne geçmek hem de Lübnanlıların müttefiklerce silahlanmasını önlemek için Beyrut'u askeri kordon altına aldı. Fakat alınan bu tedbirler yeterli olmadı. Kısa süre sonra isyancılarla görüşen Napier, onlara silah ve mühimmat desteği sağlamıştı.⁶⁶⁹ Lübnan Dağı sakinlerini Mehmed Ali Paşa'ya karşı silahlandırıp isyan etmelerini amaçlayan müttefiklerin hedefi, Paşa'nın gücünü "gerilla birlikleri" sayesinde kırmaktı. General Jochmus'un⁶⁷⁰ 20 Eylül'de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Lord Ponsonby'e yazdığı rapora göre İbrahim Paşa'nın ordusu sayıca müttefiklerden fazla olsa da Paşa'ya karşı düzenlenecek bir gerilla savaşı (guerilla warfare), müttefiklere zaferi getirecekti. Çünkü, İbrahim Paşa'nın birlikleri dağlarda yenildiği takdirde, yeniden toparlanıp bir mağlubiyeti daha göze alacak şekilde saldıramazdı.⁶⁷¹

Müttefik güçlerin askerî hazırlıklarında dikkati çeken en önemli unsur zamanlamasıydı. Zira söz konusu hazırlıklar diplomatik görüşmelerden netice alınamaması ihtimaline karşı ihtiyaten yapılmıştı. Nitekim 1840 Temmuz'unda, Mehmed Ali Paşa'nın, müttefiklerin yaptıkları teklifleri kabul edeceği görüşü İngiliz siyasetçiler ve diplomatlar arasında hâlâ yaygındı. Hatta İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Ponsonby, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a, Paşa'nın ikinci on günlük sürede yola geleceğini, amacının sadece daha fazlasını koparmak

kurtularak Maruni Emirliği kurmaktı. Böylece, Paşa'nın ordusunun bölgeyi işgaline Maruniler direnmezken, işgale karşı çıkan Dürzi şefleri Suriye'nin kuzeyine sürülmüştü. Mehmed Ali Paşa ve Emir Beşir arasındaki bu iş birliği yıllar içerisinde Maruniler ve Dürziler arasındaki siyasi ve askeri dengeleri bozmuş ve bölgede Paşa'nın iktidarından sonra ortaya çıkacak ve iki topluluk arasında çok uzun yıllar sürecektir bir çatışmanın temellerini atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.J. Odeh, *Lübnan'da İç Savaş*, İstanbul: Belge Yay., 1986, s.70 ve Leila M. T. Meo, *Lebanon: Improbable Nation*, Connecticut: Greenwood Press, 1976, ss:13-14.

⁶⁶⁹ Polk, *The Opening of South Lebanon 1788-1840*, s.210.

⁶⁷⁰ Lord Palmerston tarafından Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılması muhtemel savaş hazırlıklarına destek olması amacıyla İstanbul'a gönderildi. Ardından Osmanlı-İngiliz-Avusturya birliklerinin komutanı olarak görev yapan Jochmus'a iki tuğlu paşa unvanı verildi.

⁶⁷¹ Augustus Jochmus, *The Syrian War and the Decline of the Ottoman Empire 1840-1848*, c.1, Berlin: Albert Cohn, 1883, s.7.

olduğunu iddia ediyordu.⁶⁷² Tam da bu nedenle müttefik devletler başlangıçta askeri bir çatışmaya girmeksizin bir harekât için gerekli hazırlıkları tamamlamaya çalışmıştı. Ancak söz konusu hazırlıklar, Mehmed Ali Paşa'nın antlaşmayı reddettiği haberi Londra'ya ulaştıktan sonra daha da hız kazanacaktı. Zira Mehmed Ali Paşa'nın büyük güçlerin antlaşma teklifini reddetmesinin üzerinden bir gün geçmişti ki 7 Eylül'de İngiliz Konsolosu Hodges'i ve savaşın başladığı haberini taşıyan Cyclops isimli gemi İskenderiye'den ayrılıyordu. Hodges'in ve diğer diplomatların İskenderiye'yi terk etmesinden kısa bir süre sonra, İngiliz ve Avusturya ortak filosu da İskenderiye açıklarından ayrılarak Beyrut'a doğru yola çıktı. Osmanlı ordusunda gayrimüslimlerin komuta yetkisinin bulunmaması nedeniyle küçük çaplı bir diplomatik krize neden olan fakat bir müddet sonra Mısır Krizi nedeniyle İngiltere'nin askeri ve siyasi desteğine duyulan ihtiyaç sebebiyle kendisine komuta yetkisi verilen Amiral Baldwin Walker⁶⁷³ komutasındaki 5000 kişilik bir askerî gücü taşıyan Osmanlı filosu da yolda İngiliz ve Avusturya birleşik filosuna katıldı.⁶⁷⁴ Beyrut'a doğru açılan böylesi bir donanmanın Mehmed Ali Paşa'nın gözünü oldukça korkutması beklenirdi. Üstelik Beyrüşşam'da başlayan kargaşa devam ederken Paşa'nın ordusunun büyük çoğunluğunun Adana'da bulunması da ciddi lojistik problemlerin oluşumuna zemin hazırladı. İbrahim Paşa bu nedenle ordusunu Antalya ve Kilis tarafına doğru hareket ettirmeyi planlıyordu. Çekilen gıda sıkıntısının yanı sıra askerlere maaş ödemesi de yapılamaması Mısır ordusunu gittikçe zora sokuyordu.⁶⁷⁵ Ancak Mehmed Ali Paşa kolay pes etmeye niyetli değildi.

⁶⁷² FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 8 Eylül 1840. Ponsonby bu raporu Palmerston'a gönderdiğinde Paşa'ya tanınan ikinci on günlük süre dolmuş ve Paşa kendisine yapılan teklifleri reddetmişti.

⁶⁷³ Amiral Walker, Mukaddime-i Hayr isimli Osmanlı gemisindeydi.

⁶⁷⁴ H. Noel Williams, *The Life and Letters of Admiral ASir Charles Napier*, London: Hutchinson & Co., 1917, s.174. Yukarıda belirtildiği üzere Amiral Stopford daha önce donanmasını iki kısma ayırmıştı ancak Beyrut'a doğru hareket ederken donanmalar yeniden birleşti. İngiliz filosu Princess Charlotte, Powerful, Thunderer, Ganges, Revenge, Edinburg, Benbow ve Hastings adlı hat gemileri, Pique, Castor and Carysfort firkateynleri, Magicienne ve Dido korvetleri, Wasp ve Zebra on sekiz gun brik, her biri beş yüz kişi taşıma kapasiteli Cyclops, Gorgon, Hydra ve Phoenix buharlılarından oluşuyordu. Avusturya filosu iki firkateyn ve iki adet de daha küçük gemiden ibaretken, donanmasını Mehmed Ali Paşa'ya kaptıran Babiâli ise yalnızca bir hat gemisi, altı adet firkateyn ve korvetin yanı sıra Osmanlı askerleriyle dolu yirmi nakliye gemisinden mürekkepti.

⁶⁷⁵ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-2, 96a, 16 Eylül 1840.

Mısır ordusu muhtelif sıkıntılarla boğuşurken, 9 Eylül 1840'da Napier'in komutası altındaki filo Beyrut'un kuzeyindeki Juni Körfezine (D'Jouine Bay) bir çıkartma hareketi gerçekleştirdi.⁶⁷⁶ Bu noktada beş bin üç yüz Osmanlı,⁶⁷⁷ bin beş yüz İngiliz ve iki yüz Avusturya askeri Beyrut'a ayak basmıştı.⁶⁷⁸ Amiral Stopford ve Amiral Bandiera, vakit kaybetmeden bölgede komutası altında on beş bin kişilik birlik bulunan⁶⁷⁹ Mehmet Ali Paşa'nın Beyrut idarecisi Süleyman Paşa'ya (Albay Sevé) teslim olması çağrısında bulundu. Harekatın başlangıçtaki hedefi, Mısır birlikleriyle doğrudan bir çatışmadan kaçınmak ve Mısır ordusunun limanlarla bağlantısını keserek ikmal almasını engellemektir.⁶⁸⁰ Ancak Süleyman Paşa'dan olumlu bir cevap alınamaması üzerine şehirde bulunan Mısır istihkamları bombalanmaya başlandı. 9 Eylül'de başlayan bombardıman üç gün sürdü. Gemilerden açılan ateş altında harap olan Beyrut'ta yaklaşık bin kişi hayatını kaybetti.⁶⁸¹ Beyrut denizden günlerce bombalanmasına rağmen, Amiral Stopford, arazinin kara harekâtı açısından yarattığı tehdidi göz önünde bulundurarak kenti doğrudan işgal etmeyi göze alamayacaktı.⁶⁸²

Beyrut'un bombalanmasının üzerinden birkaç gün geçmişti ki İngiltere ve Osmanlıların bölgede yaptıkları siyasi propaganda faaliyeti sonuç verdi ve beş bin kadar Lübnan Dağı sakini müttefiklere katılmak üzere silahlandı. Lübnan Emiri Emir Beşir'in yeğeni olan Emir Beşir Kasım da iki yüz adamıyla Mısır güçlerinin karşısında yerini almıştı.⁶⁸³ 24 Eylül'de Osmanlı birlikleri Mısırlılar karşısında uzun zaman sonra ilk zaferlerini kazandı. Selim Paşa ve General Jochmus tarafından komuta edilen dört Osmanlı taburu ve az sayıdaki İngiliz ve Avusturya

⁶⁷⁶ Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.177.

⁶⁷⁷ FO 78/397, Stopford'dan Ponsonby'e, 17 Eylül 1840. Bu sayıyı Napier'in hayatını anlatan *The Life and Letters of Admiral Sir Charles Napier* isimli eser, altı bin Osmanlı, bin beş yüz İngiliz ve Avusturya askeri ve 200 kadar da mühendis ve topçu olarak vermiştir. Bkz: Williams, *The Life and Letters of Admiral Sir Charles Napier*, s.174.

⁶⁷⁸ Napier, *The War in Syria*, c.1., s.173.

⁶⁷⁹ Mısır ordusu Beyrut'ta Süleyman Paşa komutasında on beş bin, Baalbek'te İbrahim Paşa ve Osman Paşa komutasında on bin civarında, Sidon'da bulunan garnizonda üç bin, Trablus ve civarında beş bin ve Suriye'nin farklı yerlerinde de kırk bin ila elli bin kişi civarındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Napier, *The War in Syria*, c.1., s.48.

⁶⁸⁰ Farah, *The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers*, s.126.

⁶⁸¹ Ufford, *The Pasha*, s.140.

⁶⁸² Williams, *The Life and Letters of Admiral Sir Charles Napier*, s.182.

⁶⁸³ FO 78/397, Stopford'dan Ponsonby'e, 17 Eylül 1840.

piyadesiyle beraber Köpek Nehri'ni⁶⁸⁴ geçtiğinde İbrahim Paşa'nın öncü birlikleriyle karşılaştılar. Selim Paşa ve Jochmus küçük bir grupla Mısır birliklerine taarruz ederken, Osmanlı ordusunun asıl kuvveti tarafından kuşatılan Mısırlıların yüzlercesi esir düştü.⁶⁸⁵ İbrahim Paşa'nın öncü grubunun etkisiz hale getirilmesinin ardından 26 Eylül'de Sayda karadan kuşatıldı. Nitekim denize doğru bir çıkıntı üzerine bulunan tarihi kale ve çevresinde kurulu şehrin kayalıklar tarafından korunan küçük bir limandan müteşekkil yapısı Sayda'yı denizden kuşatmaya imkân tanımıyordu. Sayda harekâtından sorumlu olan Amiral Napier, bölgeyi üç farklı noktadan kuşatmaya karar verdi. Buna göre; Napier ve beraberindeki beş yüz denizci askeri kuzey kıyılarına, beş yüz Osmanlı neferi Sayda kalesine ve deniz subayları ve Avusturyalılardan oluşan grup da güney batıdan kente taarruz edecekti.⁶⁸⁶ Çatışmanın en şiddetli anında subayların omuzlarından Sayda Kalesi'ne çıkan Amiral Napier, zafer emaresi olarak kılıcının ucunda başlığını sallıyordu. Mısır birlikleri açısından moral bozucu olan bu sahneden bir müddet sonra pek çok garnizonun nerdeyse savaştan ele geçirilmesi şaşırtıcı olmasa gerek.⁶⁸⁷

Sayda'nın düşmesiyle beraber Mehmed Ali Paşa ve Mısır birlikleri için rüzgâr tersine esmeye başlayacaktı. Zira bir süre önce müttefiklere katılan Emir Beşir Kasım, 4 Ekim'de bin kadar adamıyla beraber, Köpek Nehri vadisinde bulunan dört ila beş bin civarında askerin bulunduğu Mısır ileri karakollarından birine saldırdı. Pek çok Mısır askerinin kaçmasına rağmen, Emir Kasım ve adamları altı yüz kişiyi esir almayı başardı. Birkaç gün sonra da Emir Beşir Kasım'ın amcasının Emir Beşir yerine, Lübnan Dağı emiri olarak atandığı artık biliniyordu.⁶⁸⁸ Böylece Emir Beşir'in elli iki yıllık iktidarı resmen sona ermişti.

Sayda'nın düşüşü ve Emir Kasım'ın Köpek Nehri'nde Mısır birliklerine karşı kazandığı zaferle beraber sahiller Mısır askerleri için adeta bir kıskaca

⁶⁸⁴ Nahr al-Kalb.

⁶⁸⁵ Napier, *The War in Syria*, c.1., s.118., Temperley, *England and the Near East*, s.121-122.

⁶⁸⁶ Temperley, *England and the Near East*, s.122.

⁶⁸⁷ Temperley, *England and the Near East*, s.122.

⁶⁸⁸ FO 406/4, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ekim 1840.

dönüşmüştü.⁶⁸⁹ İsyancıların da yardımıyla Mısır birliklerinin sahillerle bağlantıları kopmuş ve iç bölgelerde sıkışıp kalmışlardı. Bu da Beyrut'un artık kuşatılması için uygun koşulların oluştuğu anlamına gelmekteydi. Amiral Stopford ve Napier peş peşe kazanılan bu muharebelerin ardından her şeyin başladığı ve kısa bir süre sonra biteceği yerde, yani Beyrut'a yapılacak harekât için hazırlıklara başladı. Yapılan harekât planına göre Amiral Stopford Beyrut'u bombalayıp kuşatırken Napier de Süleyman Paşa ordusunun hem dikkatini dağıtmak hem de Mısır ordusuna dağlardan gelebilecek her türlü desteği kesmekle muvazzaftı. 9 Ekim'de başlayan operasyon oldukça kısa sürdü. Napier'in savaşmasına bile gerek kalmadan, Mısır ordusu ağır bombardıman altında kalan Beyrut'u 9 Ekim gecesinde terk etmeye başladı.⁶⁹⁰ 10 Ekim'de de Amiral Stopford kenti tam manasıyla yalıtmayı başardı.⁶⁹¹ Beyrut'un müttefikler tarafından kuşatıldığı haberini alan bazı Mısır askerleri de kendiliğinden teslim olmaya başladı.⁶⁹² Mısır birliklerinin başında bulunan Süleyman Paşa ise 10 Kasım'da İngiliz ve Osmanlı birliklerinin bölgeyi ele geçirdiği haberini almasıyla birlikte küçük bir süvari birliğiyle Şam'a doğru firar etti. Arkasında bıraktığı iki bin kişilik birlik ertesi gün Beyrut'ta silah bıraktı. Mısır birliklerinin aldığı bu yenilgiden sonra Emir Beşir de müttefiklere teslim oldu.⁶⁹³ Böylece iki bin esir ile birlikte Beyrut Limanı'nın kontrolü artık ele geçirilmişti. Beyrut'un kontrolünün tamamen ele geçirilmesinden sonra Suriye'nin kapısı olarak görülen Akka'ya sıra gelmişti. 3 Kasım 1840'ta Akka sahillerine ulaşan donanma, harekâta komuta eden Amiral Stopford ve Napier'in planları doğrultusunda sahildeki yerlerini aldı. Akka Kalesi'nin sabahın erken saatlerinde bombalanmasına karar verilmişti. Bombardımanın başlamasıyla birlikte kalenin ana cephanelik ve mühimmat deposunun patlaması büyük bir yıkım meydana getirmiş ve altmış dönümlük

⁶⁸⁹ Caesar E. Farah, *The Politics of Interventionism 1830-1840*, Oxford: The Center for Lebanese Studies, 2000, s.41.

⁶⁹⁰ BOA, İ.MTZ (05), 6-145, 9 Ocak 1841.

⁶⁹¹ Temperley, *England and the Near East*, s.124.

⁶⁹² Polk, *The Opening of South Lebanon 1788-1840*, s.210.

⁶⁹³ Jochmus, *The Syrian War and the Decline of the Ottoman Empire*, s.15.

Jochmus, Beyrut'un nasıl teslim alındığını anlatırken, Türk askerlerinin adeta Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki gibi savaştıklarını da sözlerine ekler.

arazide tek bir canlı kalmamıştı. Mehmed Selim Paşa, Charles Smith ve Richard Wood'un Akka Kalesi'ne girmelerinin bedeli on dört ölü ve yirmi altı yaralıydı.⁶⁹⁴

Çatışmalar henüz başlamamışken Avusturya'nın İskenderiye konsolosu ile yaptığı görüşmede Mehmed Ali Paşa'ya ordusunu Dersaadet'e doğru gönderip göndermeyeceği sorulduğunda Dersaadeti zapt edeceği iddialarını reddetmesine rağmen oğlu İbrahim Paşa'ya ilerlemesi emrini vermişti. Ancak İbrahim Paşa'dan gelen haberler iyi değildi. Mısır askeri hem kıyafet hem iaşe sıkıntısı yaşıyordu. Bir kısmı da hastalıktan telef olmuş, İbrahim Paşa'nın haber gönderdiği vüzeraya da Mısır aleyhine dönmüştü. Üstelik Berrüşşam'ın pek çok yerinden isyanlarla, elindeki düzensiz birliklerle bu durumla baş etmesi çok da mümkün olmadığından İbrahim Paşa, Maraş'ın tahliyesine mecbur olduklarını düşündüğünü babası Mehmet Ali Paşa'ya bildirdi.⁶⁹⁵ Nitekim Mısır ordusunun durumu zaman içerisinde daha da içinden çıkılmaz bir hal alacaktı. Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Urfa ve Antakya'dan⁶⁹⁶ çekilen İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Beyrut yenilgisinden sonraki durumuyla ilgili son durumu Beyrut konsolosu Richard Wood ayrıntılı şekilde rapor etmişti. Buna göre; İbrahim Paşa Beyrut'un doğusunda yer alan Maalaqah adlı bölgede on bin piyade, bin mızraklı süvari ve bin süvari ve on üç sahra topuyla beraber kamp kurmuştu. Maalaqah'a beş saat uzaklıktaki Yebdane köyünde yolları korumaları maksadıyla iki bin piyade ve beş yüz süvari ve Maalaqah'a dört saat uzaktaki Baalbek'te beş yüz Kürt süvari bulunduruyordu. Halep yakınlarındaki on beş bin asker ile çeşitli noktalarda bulunan diğer ordugahlardaki askerler de bu sayıya eklenirse Suriye'de bulunan Mısır ordusu yaklaşık yirmi dört ila yirmi altı bin kişiden müteşekkildi. Moral üstünlüğünü ve inisiyatifi kaybetmiş olan Mısır ordusunda firarın da önüne

⁶⁹⁴ Smith'den Palmerston'a, 5 Kasım 1840, Wood'dan Ponsonby'e, 4 Kasım 1840, Accounts and Papers 1841, c.8. A. A. Paton, *History of the Egyptian Revolution: From the Periods of the Mamelukes to the Death of Mohammed Ali*, c.2., London: Trubner&Co., 1870, s.195-197. Hunter, *Narrative of the Late Expedition to Syria*, s.277.

⁶⁹⁵ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-3, 18 Ağustos 1840.

⁶⁹⁶ FO406/5, Wood'dan Ponsonby'e, 19 Kasım 1840.

geçilemiyordu. Wood'a göre düzensiz halde bulunan Mısır ordusunun karşısına Sultan'ın ordusu çıkacak olursa, şüphesiz zafer Osmanlılardan yana olacaktı.⁶⁹⁷

Wood'un raporunda bahsedilen firarlara dair en dikkat çekici vaka Mısır ordusuna ait bir alay askerinin Dersaadet'e gelmesiyle ortaya çıktı. Komutalarındaki neferatla birlikte İstanbul'a kadar ulaşan Mısır alayının zabıtları son on dört ay maaş dahi alamadıklarını bildirerek Sultan'ın affını talep etmişlerdi. İstanbul'da alınan karar ise alayın yirmi bir alaydan müteşekkil asker-i mansure ordusuna yirmi ikinci alay olarak mülhak edilmesini öngörüyordu.⁶⁹⁸ Ancak Mısır ordusunda yaşanan münferit ya da az sayıda neferden müteşekkil toplulukların oluşturduğu firar vakaları bilhassa emniyet açısından hassas bölgeler olan Gülek Boğazı, Adana ve Mersin civarında önemli problemlerin yaşanmasına sebep olmaya başlamıştı.⁶⁹⁹

Askeri harekatta üst üste başarılar elde ediliyor olsa da bu süreçte İstanbul'da Mısır "belasına" karşı alınacak askeri tedbirler sürekli müzakere ediliyordu. Serasker Paşa bu konuda neler yapılabileceğine dair ayrıntılı bir layiha hazırlamış ve Sultan Abdülmecid'e sunmuştu. Layihada temel olarak ordunun takviyesi için rediflerden istifade edilmesi ve bu konuda izlenecek yol haritasının bir an evvel düşünülmesi tavsiye ediliyordu.⁷⁰⁰ Bunun üzerine Seraskerin yazlık konağında derhal Meclis-i Has toplantıya çağırılarak layiha ve alınacak tedbirler ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Toplanan mecliste, asker-i muvazzafa ve rediflerden oluşacak otuz altı bin neferlik bir ordu toplanmasına, bunun on iki bininin ihtiyaten dersaadette tutulmasına, on beş bin neferin ihtiyaç anında her bir tarafa sevk için İzmir'e, on bin neferinin Boğaz'a ve oradan ihtiyaca göre Berrüşşam'a

⁶⁹⁷ FO406/5, Wood'dan Ponsonby'e, 19 Kasım 1840. Mısır ordusunun sayıca mevcut durumu hakkında Richard Wood aynı raporunun ekinde ayrıntılı bilgi vermektedir.

⁶⁹⁸ BOA, İ.MTZ (05), 5-128, 5 Aralık 1840. Mısır askerlerine ödenecek maaş konusunda Mısır'da bir süredir yaşanan sıkıntı çok sayıda belgeye yansımıştı. Bunlardan bir tanesinde "Mısır'ın askeri harcamalarının bir milyon kese para olduğu ancak sadece 160 bin kese tedarik edilebildiği ve üstelik askerinin on beş aydır maaş alamadığı yazmaktadır." Bknz: BOA, HAT 1240-48219, 4 Mart 1840.

⁶⁹⁹ Konunun çözüme kavuşturulması için toplanan Meclis-i Hass'da Şam valisi Hacı Ali Paşa ve Adana valisi Ferik İzzet Paşa'ya gerekli talimatların verilmesine karar verilmişti. İ.MTZ (05), 4-111, 2 Kasım 1840. Bu firarların nasıl olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bknz: İ.MTZ (05), 4-108, 28 Ekim 1840.

⁷⁰⁰ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024-2, 72a-73b.

gönderilmesine, daha fazla askere ihtiyaç duyulması halinde söz konusu neferlerin Anadolu'da bulunan redif birliklerinden celbine, Rumeli ve İstanbul'da bulunan redif birliklerinin şimdilik yerlerinde kalmasına karar verildi. Alınan kararlar çerçevesinde Seraskerin hazırladığı ikinci layihayı tartışmak üzere 4 Ekim 1840'da yeniden toplanan Meclis-i Has'da, Boğaz'da çok sayıda birlik bulundurulmasına ihtiyaç olmadığı, dolayısıyla Boğaz için toplanan neferlerin cepheye gönderilmesi kararı alınmıştı. Tıpkı krizin gelecekte alacağı şekle göre yeniden değerlendirileceği belirtilen Boğaz'da konuşlu askeri birlikler gibi İzmir'de de gerekenden fazla askeri birliğin toplanmasına gerek yoktu. Ancak gerekli olduğu takdirde gerekli noktalara sevk edilmek üzere toplanan neferlerin talim ve terbiyelerine dikkat edilmesi gerekmekteydi. Bunun yanı sıra asakir-i redifeye de asakir-i muvazzafa gibi yevmiye verilmesi kararı da ikinci defa toplanan mecliste alınmıştı. Nihayet İzmir üzerinden İstanbul'a doğru intikali planlanan rediflerin başkente ulaştırılmasına izin veren meclis, çoktan yola çıkmış olan Selanik, Edirne ve Silistre rediflerinin buldukları yerlerde tutulmalarına karar vermişti.⁷⁰¹ İkinci meclisin askeri sevkiyatın önemli ölçüde durdurulmasına yönelik olarak aldığı kararlarda şüphesiz cepheden alınan iyi haberlerin büyük bir etkisi vardı. Zira askeri hareketin başlamasıyla beraber hız kazanan diplomatik girişimler sayesinde daha geniş çaplı bir askeri mücadele yürütülmesine gerek kalmayacaktı.

3.2.5. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'den Ayrılışı ve Fransa'nın Yeniden "Avrupa Uyumuna Dönüşü"

Mehmet Ali Paşa'nın arka arkaya aldığı askeri mağlubiyetler Fransa için diplomatik hezimete dönüşmeye başlamıştı. Londra Antlaşması'nın Paris'te yarattığı şokun etkisi henüz devam ederken Paşa'ya karşı ortak askeri hareketin başlamasıyla bir yenisi daha yaşandı. Müttefiklere ait donanmanın Mısır ve Suriye arasındaki iletişimi kesmesiyle krizin çözümünün diplomatik değil askeri yollarla aranacağı belli olunca Paris, o denli telaşlandı ki şehrin tahkimatı için karar

⁷⁰¹ TTK Kütüphanesi, No: Y/1024, 10 Ekim 1840, 71a-71b-72a.

alındı.⁷⁰² Paris'in siyasi mahfillerinde olayların böyle seyretmesi hiç beklenmiyordu. Çünkü kısa süre önce gerçekleşen Walevski ile Mehmet Ali Paşa arasındaki görüşmede Walevski, Paşa'nın Mısır'ın veraseten kendisine bırakılmasıyla birlikte ayrıca Trablusşam, Şam ve Halep paşalıklarının kendisine ya da oğluna tevcih edilmesini talep ettiğini ve buna karşılık Adana ve Girit'ten vazgeçmeye hazır olduğunu öğrenmişti. Mehmed Ali Paşa'nın bu kararını bildirmek üzere İstanbul'a giden Walevski, Paşa'nın görevden alındığı haberini aldı. Fransa'ya göre barışa en yakın olduğu anda askeri müdahale gerçekleşmişti.

Bu sırada İngiltere'nin Paris büyükelçilik sekreteri Edward Bulwer, son gelişmelerle ilgili Fransa başbakanı Thiers'in nabzını yoklamak bazı temaslarda bulunmaktaydı. Buna göre Fransa hükümeti, Mehmet Ali Paşa'nın önerdiği şartların kabul edilmesini muhtemel bir çatışmadan kaçınmanın ve barışın muhafaza edilmesinin ön koşulu olarak görüyordu ve Bulwer bu durumu Lord Palmerston'a bildirdi. Ancak Fransa'nın mesajının tamamı Avrupa barışının korunması için bir uzlaşma önerisi değildi. Thiers, Londra Antlaşması'nın şartlarının uygulanması için güç kullanarak baskı yapmanın dünya barışına faydadan çok zarar vereceğini düşünüyordu.⁷⁰³ Lord Palmerston'un cevabı netti: Thiers'in üstü kapalı tehdidine karşılık Londra yönetimi Fransa'nın Mehmed Ali Paşa'nın yanında yer almaktan artık vazgeçmesini talep ediyordu. Nitekim Fransa, Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer alarak savaşmak istiyorsa ve Sultan'a karşı şiddet içeren bir girişimde bulunacaksa, düvel-i erbaanın kendisine vereceği tepkiyi kabul edecek ve bunun sorumluluğunu alacaktı.⁷⁰⁴

Bu esnada düvel-i erbaanın Mehmed Ali Paşa'ya karşı başlattığı askeri müdahale Fransa kamuoyu tarafından yakından takip ediliyordu. Fransızların bir kısmına göre Londra Antlaşması Fransa'ya hakareten başka bir şey değildi. Fransız basını tarafından propagandaya dönüştürülen bu görüş ve ufukta beliren savaş ihtimali, Fransa Kralı'nın kendisi ve ailesini tehdit eder bir duruma gelmek üzereydi. Bu

⁷⁰² Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.178.

⁷⁰³ FO 406/4, Bulwer'den Palmerston'a, 8 Eylül 1840.

⁷⁰⁴ Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, c.2, s: 327-331.

tehlikeyi gören Fransa Kralı Louis-Philippe'e göre, Mehmed Ali Paşa Sultan'la mücadele etmeyi artık bırakıp itaat etmeliydi. Philippe, Mısır krizinin bir an evvel çözülmesini sağlayacağını düşündüğü bu adımın aynı zamanda Fransa'yı da yeniden Avrupa Uyumunun ve Doğu Sorununun aktörlerinden biri haline getireceğine inanmaya başlamıştı.⁷⁰⁵ Tam bu esnada Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğinden azledildiği haberi de Paris'e ulaştı. Fransa için Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğinden azledilmesi mühim bir başlıktı. Bu konuda harekete geçen Fransa, düvel-i erbaanın da tavsiyesiyle Sultan'ın Paşa'yı azletmesi üzerine İngiltere'ye yeni bir nota göndermek için hazırlıklara başladı. Paşa'nın azli Paris'teki devlet ricali için o denli önemli bir konuydu ki gönderilecek notanın dili dahi çeşitli tartışmalara neden olmuştu. Hükümet içerisinde iki farklı görüş çatışyordu. Çoğunluğu oluşturan ilk grupta yer alan bakanlara göre Paşa'nın azlini bildiren ferman Fransa hükümeti tarafından "casus belli" * sayılmalıydı. İlk grup buna uygun bir nota hazırlanmasında ısrar ederken diğer gruba göre Fransa'nın o sırada içinden geçtiği nazik süreç de dikkate alınarak Fransız menfaatlerine uygun olacak şekilde daha müphem ve daha az saldırgan bir dil kullanılmalıydı.⁷⁰⁶ Dolayısıyla İngiltere'ye gönderilen notadan da anlaşılacağı üzere Fransa daha mutedil bir yol izlemeye karar vermiş ve Mısır krizinin geldiği noktada Paris yönetiminin tek kırmızı çizgisinin Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği makamında kalması olduğu belirtilmişti. 1815'e vurgu yapılan metinde, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yana olduğu ifade edilerek Karadeniz'den Kızıldeniz'e uzanan topraklara sahip imparatorlukta Suriye, Mısır ve Boğazların "bağımsızlığının" korunması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da güçlü ve Avrupai bir idare kurduğundan bahisle artık Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası haline geldiği ve onun yokluğunun Suriye ve Mısır'ın idaresini zora sokacağı ve Suriye'nin ve Mısır'ın idaresinin Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmasının bölgenin istikbali açısından en doğrusu olduğu iddia ediliyordu.⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ FO 406/ 4, Granville'den Palmerston'a, 5 Ekim 1840.

*savaş nedeni

⁷⁰⁶ FO 406/4 Granville'den Palmerston'a, 8 Ekim 1840.

⁷⁰⁷ FO 406/4 M. Thiers'den Guizot'a, 10 Ekim 1840.

Notadan birkaç gün kadar önce Paris'te bulunan İngiltere büyükelçisi Granville ile yazışmalarında Lord Palmerston, Fransa'nın tutumunun dostane olması durumunda bundan istifade ederek müzakereleri sürdüreceklerini söylemişti.⁷⁰⁸ Bu şartlar altında, notanın uzlaşmacı dili Londra'yı harekete geçirdi. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Ponsonby'e verilen talimatta; düvel-i erbaanın İstanbul'daki temsilcilerinin de bilgilendirilerek Hariciye Nazırı ile görüşmesi ve Londra Antlaşması'nın özel protokolünün 7.maddesinin hayata geçirilmesi talep ediliyordu. Buna göre başını Ponsonby'nin çektiği İstanbul'daki düvel-i erbaa elçileri Babiâli'ye Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'a bağlılığını ve itaatini bir an evvel bildirmesi, donanmayı onarıp teslim etmeyi kabul etmesi, Suriye, Adana, Kandiye ve Kutsal şehirlerden birliklerini çekmesi durumunda Paşa'nın hem Mısır valisi olarak kalmasını hem de Mısır valiliğinin kendisine veraseten tevcihini şiddetle tavsiye edeceklerdi.⁷⁰⁹

Esasen Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğinden azledilmesinden rahatsızlık duyan yalnızca Fransa değildi. Rus Çarı da bu fermanın Paşa'ya boyun eğdirmek için doğru bir yöntem olmadığı fikrindeydi.⁷¹⁰ Bu nedenle Londra'nın hamlesi hem Paris'te hem de Petersburg'da iyi bir etki yaratabilirdi.⁷¹¹ Krizin başından beri savaştan kaçınacak bir çözüm bulunması taraftarı olan Prusya hükümeti de Londra'nın son hamlesinden memnundu.⁷¹² Metternich ise Mısır'a karşı askerî harekât başlamadan önce, ağustos ayının sonunda, Fransa ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini diğer devletlere bildirmişti. Bu doğrultuda yapılan görüşmeler sonunda Fransa'nın, Londra Antlaşması şartları uyarınca Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'a itaatini sağlamak için gerekirse askeri ve zorlayıcı tedbirler almayı kabul etmemiş ve Metternich'in bu girişimi sonuçsuz kalmıştı.⁷¹³ Üstelik Lord Palmerston, Paris büyükelçisi Granville'e İngiltere için güç dengesinin korunmasında vazgeçilmez bir unsur olan Osmanlı Devleti'nin toprak

⁷⁰⁸ Bulwer, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, c.2, s.339-340.

⁷⁰⁹ FO 406/4, Palmerston'dan Ponsonby'e, 18 Ekim 1840.

⁷¹⁰ FO 881/186, Bloomfield'den Palmerston'a, 26 Eylül 1840, 2 Ekim 1840.

⁷¹¹ FO 406/4, Bloomfield'dan Palmerston'a, 18 Ekim 1840.

⁷¹² FO 406/4, Bloomfield'dan Palmerston'a, 17 Ekim 1840.

⁷¹³ FO 881/186, Granville'den Palmerston'a, 6 Ekim 1840, 9 Ekim 1840.

bütünlüğünü muhafaza etmek hedefiyle gerçekleştirilen ittifakta Fransa'nın yer almamasından duyulan üzüntüyü, keza Fransa'nın şartlar uygunsa bu ittifak içerisindeki yerini almasından İngiltere'nin duyacağı memnuniyeti bildirmesini istedi.⁷¹⁴ Ancak yine de Rusya ve Prusya'nın Lord Palmerston tarafından Ponsonby'e gönderdiği talimatnameyi onaylamasına rağmen Avusturya bu konuda hala adım atmıyordu. Metternich müttefiklerin Suriye'deki askeri başarısının Mehmed Ali Paşa'yı itaate zorlayacağına inanıyordu.⁷¹⁵

Mehmed Ali Paşa'nın akıbetiyle ilgili olarak müttefikler arasında görüş ayrılıkları varken 14 Kasım 1840'da Amiral Robert Stopford aracılığıyla İskenderiye'deki Mehmed Ali Paşa'ya yeni bir nota verildi. Buna göre, Paşa'nın Sultan'a bağlılığını bildirmesi, donanmayı onarıp geciktirmeden teslim edeceğine dair yazılı bir taahhütname göndermesi ve ordularını tüm Suriye, Adana, Girit ve kutsal şehirlerden çekmesi karşılığında düvel-i erbaa da Sultan'a Mısır valiliğinin Mehmed Ali Paşa'ya iadesini tavsiye edebilirdi. Her ne kadar notada Mısır'ın Paşa'ya veraseten tevcihinden söz edilmiyor olsa da Stopford'a verilen talimata göre, krizin bir an evvel çözüme kavuşturulması adına, Mehmed Ali Paşa'dan gelen herhangi bir yazılı sözleşme talebi, veraseten Mısır paşalığını talep etse dahi reddedilmeyecekti.⁷¹⁶

Henüz Akka'nın düşüşünden (3 Kasım 1840) haberdar olmayan Mehmed Ali Paşa ise sürecin aleyhine seyrettiğinin farkındaydı ve büyük bir pişmanlık içerisindeydi. Fransa'dan destek beklemenin kendisini ne kadar zor bir duruma düşürdüğünü yeni fark etmeye başlayan Paşa için, Akka'nın düşüşü adeta bir dönüm noktası olacaktı. Suriye ve Mısır arasındaki iase ve ikmal hatlarının sağlıklı çalışması için stratejik önemi haiz olan Akka'nın kaybedilmesinin haberini aldığı anda Suriye'den askerlerini geri çekmenin vaktinin geldiğini biliyordu.⁷¹⁷ Bu esnada Babıâli çoktan Akka'daki Mısır birliklerinin alay

⁷¹⁴ FO 881/186, Palmerston'dan Granville', 17 Ekim 1840.

⁷¹⁵ FO881/186, Lord Beauvele'den Palmerston'a, 28 Ekim 1840.

⁷¹⁶ FO 881/186, Palmerston'dan Admiralty'e, 14 Kasım 1840.

⁷¹⁷ FO 881/186, Mr. Larking'den Palmerston'a, 16 Kasım 1840.

sancağının Serasker Zekeriya Paşa'ya teslim edildiğini haber almıştı.⁷¹⁸ İbrahim Paşa ordusunun sancağını ise İngiltere'nin İskenderiye konsolosu olan ve ardından savaş esnasında Beyrut'a geçip burada Paşa'nın yenilmesi üzerine sancağı alarak İstanbul'a getiren Albay Hodges tarafından Sultan'a arz edilmişti.⁷¹⁹ 22 Kasım'a gelindiğinde İskenderiye'ye ayak basan komutan Napier'in ilk işi Paşa'ya teslim çağrısı yapmak oldu. Ayrıca Mısır'da alıkonulan bazı Dürzi şeflerinin salıverilmesi de Mehmet Ali Paşa'da talep ediliyordu. Fakat en önemlisi bu çağrıda, Sultan ile uzlaşması, Suriye'yi boşaltması ve donanmayı iadesi karşılığında Mısır'ın veraseten kendisine verilmesinin sağlanmasının müttefiklerin garantisi altında olduğu da belirtilmekteydi.⁷²⁰

Hem askeri hem de diplomatik açıdan köşeye sıkışan Mehmed Ali Paşa, Napier'le görüşmesi için Mısır'ın dış ilişkilerinden sorumlu olan başdanışmanı Boghos Bey'i görevlendirdi. Boghos Bey ve Napier arasında yapılan görüşmeler sonucunda dört maddeden oluşan 27 Kasım 1840 Mutabakatı imzalandı.⁷²¹ Amiral Napier görüşmeler esnasında, müttefik güçlerin, Mısır'ın veraseten Mehmet Ali Paşa'ya bırakılması hususunda Babıâli'ye tavsiyede bulunduğu açıkladığında, Mehmed Ali Paşa artık savaşın sonunu getirebilecek bir noktada olduğunu görmüştü. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa, İbrahim Paşa'nın Suriye'den çekilmesine ilişkin bir talimat göndermeyi ve elinde tuttuğu Osmanlı donanmasını onararak iade etmeyi kabul etti. Birkaç gün içerisinde hazırlanan talimatlar Mehmed Ali Paşa tarafından görevlendirilen bir yetkili eşliğinde, İbrahim Paşa'ya teslim edilmek üzere bir İngiliz gemisiyle Suriye'ye doğru yola çıktı.⁷²² Mehmed Ali Paşa, bu talepleri kabul ederek, "hiç değilse" Mısır'ı elinde tutmayı amaçlıyordu.

⁷¹⁸ BOA, İ.MTZ (05), 6-146, 12 Ocak 1841.

⁷¹⁹ İ.MTZ (05), 4-103, 22 Ekim 1840. Belgede Hodges'ın Beyrut muharebesinde bulunmuş olduğu yazsa da bu bilgi başka bir kaynaktan teyit edilememektedir.

⁷²⁰ FO 881/186, Larking'den Palmerston'a, 24 Kasım 1840.

⁷²¹ Cameron'ın iddiasına göre Napier, Mehmed Ali Paşa ile Raseddin Sarayı'nda yaptığı görüşmede, Paşa'yı bu antlaşmaya razı olmaması durumunda sarayı bombalamakla tehdit eder. Donald Andreas Cameron, *Egypt in the Nineteenth Century*, London: Smith, Elder & Company, 1898, s.194.

⁷²² FO 881/186, Larking'den Palmerston'a, 25 Kasım 1840, Admiralty'den Palmerston'a, 14 Aralık 1840. Napier, *The War in Syria*, c.2. s:3-12.

Ancak Amiral Napier'in, Mehmed Ali Paşa ile müzakere etmesi ve devamında bir mutabakata varılması Babiâli tarafından resmi kanallar aracılığı ile protesto edildi. Zira İngiliz Amiral diplomatik müzakere yürütme yetkisini haiz değildi.⁷²³ Babiâli'ye göre Amiral Napier Babiâli tarafından görevlendirilmemişti ve böyle bir antlaşma ya da mutabakat ancak devlet statüsünde bulunan iki taraf arasında imzalanabilirdi.⁷²⁴ Amiral Napier'i protesto eden yalnızca Babiâli değildi. Amiral Stopford, 27 Kasım Mutabakatı'ndan haberdar olur olmaz Napier'e böyle önemli bir konuda yetkisi olmadığı halde aceleyle imzalanmış bu antlaşmayı onaylamayacağını bildirdi. Üstelik Stopford'a göre antlaşmanın şartları Suriye'deki mevcut durumu daha da kötüye götürebilirdi.⁷²⁵ Stopford'un ithamlarına ve yetkisizlik suçlamalarına karşı kendini savunan Napier, müttefiklerin bakış açısına uygun davrandığını ileri sürüyordu. Aslında bu konudaki "haklılığı" da kısa süre içinde ortaya çıkacaktı. Çünkü müttefik devletler bu konuda bir an evvel çözüme gitmeyi umuyorlardı. Bu bağlamda usûlün esasa mukaddem olduğu gerçeği bir kenara bırakılacak ve yetki tartışmalarının üstü kapatılacaktı. Napier'in beklediği üzere, Londra hükümeti, İngiliz Amiral'in inisiyatif kullanıp herhangi bir yetkisi olmadığı ve kendisine bu konuda bir talimat verilmediği halde 15 Temmuz Antlaşması hükümlerini uygulamaya koymak ve Levant'taki huzursuzluğa bir son vermek amacıyla attığı adımı onayladığını duyurdu. Fakat İngiliz hükümeti 27 Kasım'da imzalanan metnin bir maddesi konusunda çekincelere sahipti. Zira "Mısır'ın veraseten Paşa'ya verilmesi düvel-i erbaanın garantisi altında" olduğuna ilişkin madde, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç içlerine müdahale anlamına gelmekteydi ve İngiltere söz konusu maddeyi onaylamama kararı aldı.⁷²⁶ Londra'nın bu tutumu Fransa Başbakanı Guizot tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak Başbakan Guizot'nun süreç konusunda bazı çekinceleri olduğu da açıktır. Nitekim Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğine iade edilmemesi halinde, müttefiklerin Paşa'yı Mısır'dan

⁷²³ Napier, *The War in Syria*, Ponsonby'de Napier'e 7 Aralık 1840, s.7.

⁷²⁴ BOA, İ.MTZ (05), 5-133, 16 Aralık 1840., Babiâli ayrıca birkaç gün evvel İngiliz büyükelçinin evinde toplanan düvel-i selase elçilerinin "*illet-i galesinin Mehmed Ali Paşa'nın .. suret-i hareketine musavat-ı hakikiye nazarıyla bakılıp bakılmayacağını müzakeresinden ibaret*" olduğunu düşünmekteydi.

⁷²⁵ Napier, *The War in Syria*, c.2., s.3., Stopford'dan Napier'e 2 Aralık 1840.

⁷²⁶ FO 881/186, Palmerston'dan Admiralty'e, 15 Aralık 1840.

çıkarması hususunda Osmanlı yönetimine yardım etmemesi konusunda ısrarcı olduğunu bildirdi.⁷²⁷ Böylece Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın yeniden Mısır valisi olarak atanmasını sağlamak için Babıâli'yi düvel-i erbaayı da yanına alarak köşeye sıkıştırmayı hedefliyordu.

Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasında bir an evvel uzlaşmanın sağlanmasını amaçlayan İngiltere, hiç zaman kaybetmeden Amiral Stopford'a, Paşa ile Napier arasında imzalanan metin ile alakalı olarak doğrudan iletişime geçmesi konusunda talimat verdi. Talimatın gereğini derhal yerine getiren Amiral Stopford, Kaptan Fanshawe'yi İskenderiye'ye gönderdi.⁷²⁸ 8 Aralık 1840'da İskenderiye'ye ulaşan Fanshawe aynı gün Mehmed Ali Paşa ile görüşerek Sultan ile arasında iyi niyet inşa etmek vazifesiyle geldiğini bildirdi. Mehmed Ali Paşa bu noktada elinde kalabilecek tek şeyin Mısır olduğunun farkındaydı. Dolayısıyla Mısır valiliğinin veraseten uhdesine verilmesi karşılığında ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduğunu İngiliz temsilciye belirtti. Fanshawe ise böyle bir garanti vermeye yetkisi olmadığı için, donanmanın bir an evvel iade edilmesi gerektiğini Mehmed Ali Paşa'ya hatırlattı. Mısır'ın veraseten kendisine tevcihi hususunda ümitlerini kaybetmeyen Mehmed Ali Paşa, 11 Aralık sabahı, Sadrazam'a iletilmek üzere Fanshawe'e bir mektup teslim etti. Mektupta Osmanlı donanmasını iade edeceğini, Suriye, Arabistan, Girit ve kutsal şehirlerden çekileceğini, her zaman Sultan'ın rızasını almak gayesinde olduğunu bildiriyordu. İlginçtir ki Mısır valiliğinin veraseten uhdesine bırakılmasından mektupta bir kelimeyle bile olsa bahsedilmiyordu.⁷²⁹ Mektubu İstanbul'a ulaştırmayı kabul eden Fanshawe 14 Aralık'ta İstanbul'a ayak bastı.⁷³⁰ Sadrazam Hüsrev Paşa ile yaptığı ilk görüşmede kendisine, konunun Hariciye Nezareti'ni ilgilendiren bir mesele olması itibariyle öncelikle Mustafa Reşid Paşa'nın müttetiklerle görüşmesi gerektiği ve bu görüşmenin sonucu göz önünde bulundurularak bir cevap verilmesinin daha münasip olduğu belirtildi.⁷³¹

⁷²⁷ FO 881/186, Granville'den Palmerston'a, 21 Aralık 1840.

⁷²⁸ FO 881/186, Admiralty'den Palmerston'a, 11 Ocak 1841.

⁷²⁹ FO 881/186, Admiralty'den Palmerston'a, 11 Ocak 1841. Paşa'nın mektubu için bkz: Napier, *The War in Syria*, s.29-31.

⁷³⁰ FO 78/399, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Aralık 1840.

⁷³¹ FO 78/399, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Aralık 1840.

Ancak Sadrazam şunları da sözlerine ekledi: “Donanma bizim, eninde sonunda alacağız; İskenderiye bizim, barış da hükümdar ve asi tebaası arasında değil, iki hükümet/devlet arasında yapılır.”⁷³²

Böylece, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın mektubunun yarattığı sorunları müzakere etmek amacıyla, 20 Aralık'ta düvel-i erbaanın temsilcilerini davet etti. Paşa'nın bağışlanma talebi konusunda temsilcilerin fikirlerini öğrenmesi için Sultan tarafından görevlendirildiğini belirterek toplantıyı açan Mustafa Reşid Paşa, düvel-i erbaa temsilcilerine bu konudaki görüşlerini sordu. Bu konuda Londra'nın görüşlerine benzer ifadeleri seslendiren Ponsonby, kendisinin bu konuda herhangi bir tavsiyede ya da teklifte bulunma yetkisine sahip olmadığını ve karar verici merciin Sultan olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır. Ancak İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi, Mehmet Ali Paşa'nın sadakatini ve bağışlanma arzusunu dile getirmesinin Babîâli'yi ikna etmesi durumunda Mısır'ın veraseten kendisine tevcihinin de değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁷³³ Avusturya temsilcisi ise Mehmed Ali Paşa'nın bağışlanma talebinde samimi olduğunu düşünüyordu. Zira Stürmer'e göre, bundan sonra yapılması gereken asi Paşa'yı affetmek ve bir Osmanlı memurunu donanmayı teslim almak için göndermekti. Zira Mehmet Ali Paşa elinde tuttuğu yerlerden bir an evvel askerlerini çekmesinin ardından, müttefiklerin aralarındaki görüş farklılıklarına bakmaksızın, Babîâli'nin Mehmed Ali Paşa'yı yeniden Mısır valisi olarak atamasının önünde bir engel yoktu. Nitekim müttefikler arasında bu konuda bir görüş ayrılığı da bulunmamaktaydı. Yapılan görüşmede Rusya ve Prusya temsilcilerinin de Avusturya temsilcisiyle aynı fikirde olduklarının altını çizmeleri bu konuda bir konsensüsün oluştuğuna işaret etmektedir.⁷³⁴

⁷³² Kutluoğlu, *The Egyptian Question 1831-1841*, s.276, Napier, *The War in Syria*, s.35.

⁷³³ Ponsonby böyle söylese de perde arkasında yaptığı görüşmelerle Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ın idaresini veraseten tevcih etmemesi konusunda oldukça ısrarcı olacaktır.

⁷³⁴ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Aralık 1840. Aslında Ponsonby bu görüşmede, Londra'da bir toplantı yapılarak bu konunun tartışılmasını teklif etti. Ancak Avusturya temsilcisi bunun zaman kaybindan başka bir şey olmadığını belirtince Mustafa Reşid Paşa da Mehmed Ali Paşa'nın mevcut koşullar altında herhangi bir talepte bulunamayacağını ve Sultan'ın bu konuda karar vermekte özgür olduğunu sözlerine ekledi.

Bu görüşmeden bir hafta sonra Mustafa Reşid Paşa 27 Aralık'ta Babiâli'den Ponsonby'ye, Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'nın bağışlanma talebini kabul etmeye karar verdiğini ancak bunun için Mehmed Ali Paşa'nın 14 Kasım notasındaki yükümlülüklerinin tamamını yerine getirmesi gerektiği bildirdi. Zira Sultan, Osmanlı donanmasını almak ve işgal altındaki bölgelerin tahliyesini sağlamak için İskenderiye'ye bir memurun gönderilmesine karar vermişti. Reşid Paşa ayrıca Amiral Stopford'un, Osmanlı donanmasının teslimi esnasında Babiâli tarafından görevlendirilmiş olan memura yardımcı olmasını Ponsonby'den talep etmekteydi.⁷³⁵ Osmanlı idaresinin donanmasının iadesi ve 14 Kasım notasına uygun bir biçimde işgal altındaki bölgelerin tahliyesi için ferik rütbesini haiz Amiral Walker ve Mazlum Bey'in⁷³⁶ Mısır'a gönderilmelerine karar vermişti.⁷³⁷ Mehmed Ali Paşa'nın işgal ettiği yerleri tahliye koşullarını Paşa'ya bildirmek üzere yola çıkan heyetin beraberinde götürdüğü talimata göre askere alınan Suriyelilerin silahlarıyla beraber evlerine dönmelerine müsaade edilecek, Mısır ordusunun bunlar haricindeki askerleri ise beraberlerindeki silah ve mühimmatı teslim ederek bölgeden geri çekilecekti.⁷³⁸

Mısır'ın veraseten Mehmed Ali Paşa'ya tevcihi ise heyetin yetkisi dışındaydı. İskenderiye'ye giden heyetin, Mısır'ın veraseten tevcihi konusunda yetkisinin olmadığı düvel-i erbaa temsilcileri tarafından Mehmed Ali Paşa'ya hatırlatıldı. Bu esnada Avusturya temsilcisi Stürmer, hükümetinden aldığı yeni talimat uyarınca Avusturya'nın Mısır'ın Paşa'ya veraseten tevcih edilmesini beklediğini belirten bir mektubu Mustafa Reşid Paşa'ya göndermişti. Bu konuda Rusya ve Prusya devletlerinin de desteğini arkasına almıştı ancak Ponsonby bu konuda hala Londra'dan kendisine ulaşan bir talimat olmadığını iddia ederek ayak sürüyordu. Söz konusu çatışma aslında İngiltere ve Avusturya devletlerinin bölgeye yönelik politikaları arasındaki farklılığın ürünüydü ve derinleşecekti. Nitekim

⁷³⁵ FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Aralık 1840.

⁷³⁶ Adalet komisyonu üyesi ve Bahriye Nezareti önceki müsteşarı. Mazlum Bey'in beraberinde Hacı Ahmet Ağa ve daha sonra Halid Efendi'nin de gönderilmesine karar verildi. BOA, İ.MTZ (05), 6-142, 3 Ocak 1841, BOA, İ.MTZ (05), 6-143, 3 Ocak 1841.

⁷³⁷ Napier, *The War in Syria*, c.2., ss: 40-42. FO 881/186, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Aralık 1840.

⁷³⁸ Levant Papers, c.3., s.277-278.

İstanbul'daki iki elçi arasında bu konudaki fikir ayrılığı, öyle bir boyuta gelmişti ki Ponsonby bundan böyle Stürmer ile çalışmak istemediğini belirten bir mektubu Hariciye Nezaretine iletmişti.⁷³⁹ Mısır'ın veraseten Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması konusunda İngiltere ve müttefikleriyle ortaya çıkan fikir ayrılığında bu defa Londra tek başına kalacaktı. Kısa bir süre içerisinde Avusturya'nın perspektifini benimsediği anlaşılan Rusya ve Prusya hükümetlerinin temsilcileri İngiltere üzerindeki diplomatik baskıyı artırmaya başladı. Konunun bir an evvel kapanmasını en çok arzu edenlerden biri olan Metternich, Lord Palmerston'a Avusturya'nın Londra büyükelçisi Lord Beauvele vasıtasıyla, Avusturya hükümetinin, Babıâli'nin müttefiklerin Paşa'ya Mısır'ın veraseten verilmesi tavsiyesine uymakta tereddüt göstermesini kabul etmeyeceğini iletmesini istedi.⁷⁴⁰ Bundan kısa bir süre sonra da Avusturya hükümeti, İskenderiye'ye giden Türk heyetinin Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ı veraseten bırakma yetkisinin bulunmamasının sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği desteği çekeceğini İngiltere'ye bildirdi. Ayrıca, Londra Konferansı'nda alınan kararların uygulanması için gerekli adımların atılması amacıyla diğer yetkililere çağrı yapılması ve Babıâli'ye Avusturya'nın ne kadar kararlı olduğunu açıklanması talebinde bulundu.⁷⁴¹ Rusya da Avusturya'ya bu konuda verdiği desteği sürdürüyordu. Rus Hariciye Nazırı Kont Nesselrode'ye göre, Sultan'ın Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valiliğine iade etmemesi büyük bir talihsizlik olacaktı.⁷⁴² Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcileri de bu konuda hemfikir olmalarına rağmen, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Ponsonby, Mısır'ın Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmaması için ısrarını sürdürüyordu. Ponsonby'e göre Mısır'ın tevcihi meselesi ancak Mehmed Ali Paşa'nın itaati konusunda Babıâli ikna olduktan sonra değerlendirilmeliydi.⁷⁴³ Buna mukabil anlaşıldığı kadarıyla doğrudan Ponsonby tarafından yaratılan bu kriz birkaç gün sonra Londra'nın Mısır'ın Mehmed Ali Paşa'ya veraseten tevcihini onayladığı haberiyle sona erdi. Konunun başından beri diğer devlet temsilcilerinden ayrı düşen Ponsonby'nin

⁷³⁹ İ.MTZ (05), 6-168, 21 Şubat 1841.

⁷⁴⁰ FO 406/3, Beauvele'den Palmerston'a, 3 Ocak 1841.

⁷⁴¹ FO 881/186, Lord Beauvele'den Palmerston'a, 17 Ocak 1841.

⁷⁴² Napier, *The War in Syria*, c.2. s.54.

⁷⁴³ BOA, İ.MTZ (05) 6-167, 21 Şubat 1841, BOA, İ.MTZ (05) 6-168, 21 Şubat 1841.

yeni talimatnamesi, 17 Aralık 1840'ta gönderilmiş olmasına rağmen, 10 Ocak 1841'de eline geçmişti. Bu yeni talimatname uyarınca, İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ın veraseten verilmesini desteklediği ve Ponsonby'nin bu konuda Babiâli'ye destek olması istendiği anlaşılmaktadır.⁷⁴⁴ Bu şartlar altında, Babiâli de daha fazla direnmedi. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı donanmasını iade edip işgal ettiği yerlerden çıktığında, kendisine Mısır'ın veraseten tevcih olunacağını duyuran tarihli Hatt-ı Şerif 12 Ocak 1841 tarihinde ilan edildi.⁷⁴⁵ Hatt-ı Şerifin ilanından sonra Mazlum Bey'e bu konuda hazırlanmış yeni bir talimatname de gönderildi.⁷⁴⁶

Donanma-yı Hümayun'u teslim almaları için Sultan tarafından görevlendirilen Amiral Walker, nam-ı diğer Yaver Paşa ve Mazlum Bey, 10 Ocak 1841'de İskenderiye'ye ulaştılar ve vakit kaybetmeksizin Osmanlı donanması Yaver Paşa'ya teslim edildi. Öyle ki, Amiral Walker aylardır İskenderiye'de demirli bulunan Osmanlı donanmasına, Mehmed Ali Paşa tarafından karşılandıktan sadece iki saat sonra sancağını çekmişti.⁷⁴⁷ Ancak donanma, yol hazırlıklarının tamamlanması için gerekli on günlük sürenin ardından İskenderiye'den ayrılacaktı.⁷⁴⁸ İbrahim Paşa'nın Suriye'yi tamamen tahliye etmesine yönelik talimatları taşıyan Hamid Bey ve Teğmen Loring de aynı günlerde yola çıkmıştı.⁷⁴⁹ İstanbul ise söz konusu gelişmeleri Mazlum Bey'in Babiâli'ye dönüşü ile haberdar oldu. Mazlum Bey haberlerin yanı sıra Mehmed Ali Paşa'nın Sadrazam'a hitaben yazdığı bir mektubu da İstanbul'a getirmişti. Paşa, mektubunda Sultan'a bağlılığını ve sadakatini hatırlattıktan sonra, irade-i şahanenin kendisine bahşedeceğini vadettiği sözü tutmasını beklediğini belirtiyordu.

⁷⁴⁴ FO78/430, Ponsonby'den Pisani'ye, Napier, *The War in Syria*, s.45.

⁷⁴⁵ PP., c.8., Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ocak 1841, ss.195-196.

⁷⁴⁶ BOA, HAT 1240-48239, 9 Ocak 1841, PP., c.8., Mazlum Bey'in talimatı, 12 Ocak 1841, s.197.

⁷⁴⁷ FO 881/186, Admiralty'den Palmerston'a, 1 Şubat 1841.

⁷⁴⁸ BOA, İ.MTZ (05), 6-149, 9 Ocak 1841.

⁷⁴⁹ Napier, *The War in Syria*, c.2. ss:66-69.

Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'ın tevcih edilmesi için bazı özel düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Bu maksatla önce 11 Ocak 1841'de Meclis-i Hass'da⁷⁵⁰ ardından da 4 Şubat 1841'de Mustafa Reşid Paşa'nın konağında nazırlar ve düvel-i erbaa temsilcilerinin hazır bulunduğu bir toplantı düzenlendi.⁷⁵¹ Düvel-i erbaa temsilcileriyle yapılan toplantıda önceden alınan ve henüz taslak mahiyetindeki kararlar davetlilere okunarak konu ile alakalı fikirleri sorulmuştu. Özellikle Mısır'ın Babıâli'ye ödeyeceği yıllık vergi miktarı üzerinde yapılan tartışmada yaşanan çatışma, bir süre sonra bu konuda yaşanacak pürüzlerin habercisi niteliğindedi. İngiliz elçisi Ponsonby, Mehmed Ali Paşa'ya karşı daha etkili finansal tedbirler alınmasını ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması hükümlerinin bir an evvel Mısır'da da uygulanmasını talep ediyordu.⁷⁵² Ponsonby ayrıca, Mısır'da da diğer eyaletlerde uygulanan usul benimsenerek verginin tahsil edilmesini talep etmekteydi. Zira Mehmet Ali Paşa'nın yıllık geliri iki milyon lirayı bulmaktaydı ve böyle yüklü bir meblağ Mehmed Ali Paşa'nın yeniden bir sorun olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktı.⁷⁵³ Ponsonby ile benzer bir noktayı vurgulayan Avusturya temsilcisi Stürmer'e göre Mehmet Ali Paşa'dan alınacak vergi onun zenginleşmesinin önüne geçecek şekilde düzenlenmeliydi. Ancak bu düzenleme yapılırken halkın zarar görmemesine dikkat edilmeliydi.⁷⁵⁴ Görüşmenin sonunda Mustafa Reşid Paşa vergi dışında kalan diğer konularda da görüş birliğine varıldığını belirterek Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği makamında ibkâ olunacağını Sinar, Kordofan ve Darfur'un ise buna dahil olmadığını, barış zamanında yirmi bin ila yirmi beş bin asker bulundurulmasına izin verileceğini savaş zamanında ise bu sayının padişahın izniyle artırılabilirliğini belirtti.⁷⁵⁵ Diğer temsilcilerin vergi konusu hariç olmak üzere görüş birliği içerisinde olduklarını kabul etmelerinin ardından toplantı son buldu.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ BOA, İ.MTZ (05), 6-152, 26 Ocak 1841.

⁷⁵¹ BOA, İ.MTZ (05), 6/174, 21 Şubat 1841., PP., c.8., Ponsonby'den Palmerston'a, 4 Şubat 1841, s.225-226.

⁷⁵² TTK Kütüphanesi, No: Y1024/3, s.116a.

⁷⁵³ TTK Kütüphanesi, No: Y1024/3, s.116b.

⁷⁵⁴ TTK Kütüphanesi, No: Y1024/3, s.117a.

⁷⁵⁵ TTK Kütüphanesi, No: Y1024/3, s.117b. Burada asker sayısı 20.000-25.000 arasında belirtiliyor. Bu sayıyı Ponsonby'den Palmerston'a gönderilen mektup sayesinde doğrulayabiliyoruz. (PP., c.8., Ponsonby'den Palmerston'a, 4 Şubat 1841, s.229-230.) Ancak 13 Şubat 1841 tarihli ferman ile bu sayı 18.000 olarak belirlenecektir.

⁷⁵⁶ TTK Kütüphanesi, No: Y1024/3, s.117b- 118a, BOA, İ.MTZ (05), 6/174, 21 Şubat 1841.

Birkaç gün sonra da Mısır'ın *idare-i mütevarisesi* hakkında bir karara varılması amacıyla Hariciye nezareti konağında nazır ve düvel-i erbaa temsilcileri bir başka toplantı daha düzenledi. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olan Mısır valiliğinin verasetle devri düvel-i erbaa elçileriyle yapılan bir görüşmenin konusu haline getirilmiş olsa da Babiâli'ye göre Mısır'ın idaresi hususunda bir fikir birliğine varılması gerekiyordu. Görüşmenin ardından da konu ile ilgili Meclis-i Hass toplanarak gerekli düzenlemeleri yapmıştı.⁷⁵⁷ Böylelikle genel hatlarında uzlaşma sağlanan konuya dair birisi Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya tevcihine diğeri de Mısır'ın sınırlarına dair iki ferman ilan edildi.

13 Şubat 1841 tarihli fermanında, daha önce üzerinde uzlaşılan konuların yanı sıra ek olarak şunlar belirtilmiştir:

Mısır'ın idaresi bundan böyle Mehmed Ali Paşa'nın erkek çocuklarına, silsile yoluyla, verilecektir. Vali olacak kişi şahsen Dersaadet'e gelerek göreve başlayacaktır. Mısır valiliği her ne kadar imtiyaz-ı verasete mazhar olmuş ise de kıdem ve rütbe bakımından diğeri vezirlere denk olacaktır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun yanı sıra Devlet-i Aliyyenin tesis olunmuş ve olacak tüm kanunları Mısır eyaletinde de uygulanacaktır. Mısır'daki tüm vergiler Sultan adına toplanacaktır. Eyalet-i Mısır'ın gümrük, öşür ve bunların dışında kalan her türlü vergi ve gelirin toplamının dörtte birinin Babiâli'ye senelik vergi olarak ödenmesi ve toplam verginin geriye kalan dörtte üçlük kısmının Mısır'ın çeşitli masraflarının yanı sıra her sene Haremeyn'e Mısır'dan gönderilen zahire masraflarının karşılanması için kullanılması kararlaştırılmıştır. Mısır'da basılacak akçe Sultan'ın izni ile ve onun namına darbedilecek, ayar, değer ve şekil bakımından İstanbul'da tedavülde bulunan akçe ile aynı olacaktır. Barış zamanında Mısır'da bulunacak asker sayısı on sekiz bini geçemeyecekti. Mısır'ın kara ve deniz gücü Osmanlı hizmetinde olduğundan savaş zamanında Osmanlı makamları tarafından uygun görüldüğü sayıda artırılacaktır. Mısır'da askerlik süresi beş sene ile sınırlandırılacak ve neferatın kıyafeti Mısır'daki iklim nedeniyle farklılık gösterse de nişanlarında ve sancaklarında Osmanlı ordusunun diğeri birlikleri tarafından kullanılanlardan hiçbir farklılık bulunmayacaktı. Kara

⁷⁵⁷ İ.MTZ (05), 6-154, 30 Ocak 1841.

ve deniz subaylarından kolağası rütbesine kadar olanları Mısır valisi tarafından daha üst rütbelerin atamasının ise padişah tarafından yapılacaktır. Babiâli'nin müsaadesi ve talebi olmadıkça Mısır'da savaş gemisi yapımına bundan böyle izin verilmeyecektir.⁷⁵⁸ Mısır'ın yanı sıra Nubya, Darfur, Kordufan ve Senar eyaletlerinin idaresi de Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmıştı.⁷⁵⁹ Ayrıca Mısır'ın Mehmed Ali Paşa'nın ailesi tarafından veraseten idaresinin sürdürülebilmesi bu koşulların uygulanmasına bağlı olacak aksi takdirde geçerliliğini yitirecekti.⁷⁶⁰

Yukarıda içerikleri özetlenen iki ferman ve Mustafa Reşid Paşa tarafından Mehmed Ali Paşa'ya hitaben yazılmış mektup birkaç gün sonra düvel-i erbaaya elçilerine bir notanın ekinde gönderilmişti. Mustafa Reşid Paşa tarafından kaleme alınan mektubu iletmek üzere İskenderiye'ye gitmesi için görevlendirilen Said Muhip Efendi de birkaç gün içerisinde beraberinde Mehmed Ali Paşa'ya sunulmak üzere “veraset emr-i âlisi, nişan ve fes alameti” ile İskenderiye'ye doğru yola çıktı.⁷⁶¹ 20 Şubat'ta İskenderiye'ye ulaşan Said Muhip Efendi, kendisine verilen talimata istinaden fermanın tamamını Mehmet Ali Paşa'nın yüzüne karşı okudu.⁷⁶² Fermanı okunduktan sonra Muhip Efendi, Paşa'nın ilerleyen yaşı göz önünde bulundurularak kendisinin İstanbul'a gelmesinin beklenmediğini ancak oğullarından birinin babasının adına şükranlarını sunmak için başkente gönderilmesi gerektiğini bildirdi.⁷⁶³

Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın veraseten kendisine tevcih edilmesinden memnun olsa da bazı koşullardan hoşnutsuzdu. 21 Şubat'ta Liverpool vapurunda Amiral Napier'le fermanın şartları hakkında görüşen Mehmed Ali Paşa, öncelikle haleflerinin doğrudan Babiâli tarafından seçilmesi kararını, muhtemelen

⁷⁵⁸ BOA, HAT, 1633/14, 29-12-1256(Evahir-i Zilhicce 1256), 15 Numaralı Mühimme Defteri, Süleyman Kızıltoprak (Yay.Haz.), TTK Yay.: Ank, 2015, ss.125-127.

⁷⁵⁹ 15 Numaralı Mühimme Defteri, Süleyman Kızıltoprak (Yay.Haz.), TTK Yay.: Ank, 2015, ss.127-128.

⁷⁶⁰ BOA, HAT, 1633/14, 21 Şubat 1841, PP., c.8., Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Şubat 1841, s.239-240, Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s.218-219., Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, s.180-181, Napier, *The War in Syria*, s.233.

⁷⁶¹ İ.MTZ (05), 7/186, 6 Mart 1841, PP. C.8., Pisani'den Palmerston'a, 5 Şubat 1841, s.241.

⁷⁶² Napier, *The War in Syria*, c.2, s.227.

⁷⁶³ Napier, *The War in Syria*, c.2, s.227-228.

kendisinden sonra Mısır valisi olacak olan İbrahim Paşa'ya karşı yapılmış adaletsiz bir darbe olarak değerlendiriyordu. Bunun yanı sıra Mısır valilerinin her zaman paşa rütbesine kadar atama yapma hakları olduğunu ve kendisinden alınan bu hakkın isyana neden olacağını söyledi. Amiral Napier ise Mehmet Ali Paşa'ya belirttiği noktaları kabul etmesinin mümkün olmadığını açıklayan bir mektubu Babîâli'ye göndermesini tavsiye etti.⁷⁶⁴ Mehmed Ali Paşa söz konusu itirazlarını Said Muhib Efendi ile de paylaşacaktı. Muhib Efendi ise İngiliz Amiral'den farklı olarak bu konuda yeni bir talimat almak için Babîâli'yi bilgilendirdi.⁷⁶⁵ Bu esnada İbrahim Paşa'nın Suriye'nin tamamını boşalttığı haberi İngiliz donanmasına ulaşmıştı. Gazze'deki otuz bin asker kara ve deniz yoluyla tamamen tahliye edilmişti.⁷⁶⁶ İbrahim Paşa da Said Muhib Efendi henüz Mısır'dayken, Gazze'den Dimyat'a oradan da Mısır'a intikal etmişti.⁷⁶⁷

Aslında Mehmed Ali Paşa fermanın şartlarına itiraz etmekte haksız değildi. Her ne kadar Paşa'ya Mısır veraseten verilmiş olsa da Sultan selef seçme hakkını elinde tutarak bölgenin kontrolünü de elinden bırakmamış oluyordu. İskenderiye'de bulunan ve Mehmed Ali Paşa ile yakın ilişki içerisindeki Amiral Napier, Mehmed Ali Paşa ile yaptıkları görüşmeden sonra Lord Palmerston'a, Babîâli'nin teklifinin bazı şartlarına Paşa'nın itiraz edeceğini bildirmişti.⁷⁶⁸ Nitekim 28 Şubat'ta Mehmed Ali Paşa'nın kaleme aldığı mektupta selef tayini meselesi, zabitlerin ve paşaların terfii ve Mısır'ın gelirinin dörtte birinin vergi olarak alınması Paşa'nın itirazda bulunduğu üç ana maddeyi oluşturuyordu.⁷⁶⁹ 6 Mart 1841'de Babîâli'ye ulaşan mektubu Mustafa Reşid Paşa fikirlerini almak amacıyla düvel-i erbaa temsilcileriyle paylaştı.⁷⁷⁰ İngiltere temsilcisi Ponsonby, Mehmed Ali Paşa'nın herhangi bir itiraz hakkı olmadığını, fermanı ilk haliyle

⁷⁶⁴ Napier, *The War in Syria*, c.2., s.233-235.

⁷⁶⁵ İ.MTZ (05), 7/186, 12-01-1257, Napier, *The War in Syria*, s.238.

⁷⁶⁶ PP., c.8., Stewart'dan Stopford'a, 20 Şubat 1841, s.257. PP., c.8., Bridgemen'den Stopford'a, 19 Şubat 1841, s.258.

⁷⁶⁷ İ.MTZ (05), 7/186, 6 Mart 1841.

⁷⁶⁸ Napier, *The War in Syria*, Napier'den Palmerston'a, 23 Şubat 1841, s.235-239. Temperley, *England and the Near East*, s.139.

⁷⁶⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, s.182.

⁷⁷⁰ İ.MTZ (05), 7/189, 13 Mart 1841, Mustafa Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 15 Mart 1841, *Levant Correspondence*, Part 3., s.352-353.

kabul etmek durumunda olduğunu düşünmekteydi. Üstelik Ponsonby'e göre; Paşa'nın daimî bir askeri hazırlık içerisinde bulunması Sultan'a gerçek anlamda itaat etmek niyetinde olmadığını göstermekteydi. Bu nedenle İngiliz elçi, Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine ilişkin kararlar alınırken Babiâli'nin kendi dost ve müttefiki olan devletlerle irtibata geçmeden harekete geçmemesini tavsiye ediyordu.⁷⁷¹ Avusturya elçisi Baron Stürmer ise bu konuda Viyana'dan henüz kendisine resmi bir talimat gelmediğini belirtmiş, fakat bu konudaki şahsi fikirlerini beyan etmekten de geri durmamıştır. Nitekim Stürmer, Sultan'ın itibarından ödün vermeden, Avrupa'nın da ihtiyaç duyduğu barışın Mısır sorunu yüzünden daha fazla zarar görmesine müsaade etmemesini ve bu konuda bir orta yol bulunmasını öneriyordu.⁷⁷² Hükümetlerinden resmi bir talimat almayan Rusya ve Prusya temsilcileri Baron Königsmark ve M. Titow ise bu konuda her hangi bir yorumda bulunmayacaklarını Babiâliye iletiler.⁷⁷³ Düvel-i erbaa temsilcilerinden alınan görüşlerin ardından konu Meclis-i Hass'da da görüşüldü.⁷⁷⁴ Toplantıda katılımcılar genel olarak Mısır idaresi konusunda yeniden düzenleme yapılması halinde söz konusu yeni şartların Mehmet Ali Paşa tarafından reddedilmesi durumunda izlenecek yol haritası üzerinde durmuştur. Bu konuda oluşan ortak kanaat ise düvel-i müttefikanın izleyeceği tutumun bilinmesi yönündeydi. Aslında Avusturya elçisi Baron Stürmer'in bundan sonra atılacak adımlarda hem Sultan'ın itibarının hem de Avrupa'da sulhun bir an evvel sağlanmasından yana olan düvel-i müttefikanın göz önünde bulundurulması gerektiğine dair hatırlatması, gelinen noktada Babiâli'nin içinde bulunduğu açmazı ortaya koymaktaydı.⁷⁷⁵ Düvel-i erbaa temsilcilerinin verdikleri cevaplardan da anlaşıldığı üzere Mehmed Ali Paşa özellikle veraset konusundaki itirazıyla Babiâli'yi bir anlamda köşeye sıkıştırmıştı. Çünkü artık Mısır sorununun bir an evvel kapanması ve Avrupa uyumunun yeniden tesis edilmesi müttefiklerin önceliği idi.

⁷⁷¹ İ.MTZ (05), 7/193, 29 Mart 1841, Ponsonby'den Mustafa Reşid Paşa'ya, 18 Mart 1841, Levant Correspondence, Part 3., s. 371-372. Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Mart 1841, Levant Correspondence, Part 3., s.371.

⁷⁷² İ.MTZ (05), 7/193, 29 Mart 1841., Stürmer'den Mustafa Reşid Paşa'ya, 18 Mart 1841, Levant Correspondence, Part 3., s.372-373.

⁷⁷³ Könismarck'dan Mustafa Reşid Paşa'ya, 17 Mart 1841, Levant Correspondence, Part 3., s.374. M. Titow'dan Mustafa Reşid Paşa'ya, Levant Correspondence, Part 3., s. 374-376.

⁷⁷⁴ İ.MTZ (05), 7/193, 29 Mart 1841.

⁷⁷⁵ İ.MTZ (05), 7/193, 29 Mart 1841.

Ancak Babıâli ve özellikle Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine direnmekte kararlıydı. Meclis-i Hass'da yapılan görüşmelerde Mehmed Ali Paşa'nın talepleri uzun uzadıya tartışılmıştı. Avrupa'da barışın bir an evvel sağlanmasından yana olan düvel-i müttefikanın aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun “tamamiyet-i mülk ve muhafaza-i istikal-i âlisi”nden yana olduklarını bildirdikleri görüşü seslendirilmekteydi. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın taleplerinin karşılanması Mısır'da bir “hükümet-i müstakile” kurulması anlamına gelecekti. Bu bakımdan Meclis-i Hass'da ağırlık kazanan görüş Mehmed Ali Paşa'nın taleplerinden özellikle tevarüs maddesine alternatif çözümler aranarak diğer maddelerin “savuşturulmasına gayret” gösterilmesi idi. Bu bağlamda Mısır valiliğine atanacak kişinin Mehmed Ali Paşa'nın ailesinden dahi olsa son tahlilde Sultan'ın onayını almasından yana tavır alınmış, kavânin-i mülkiye ve askeriye maddelerinin olduğu gibi korunmasına, vergi meselesinin de ayrı değerlendirilmesine karar verilmişti. Zira Mısır'ın gelirlerinin büyük bir kısmı Mehmet Ali Paşa tarafından askeri harcamalar için kullanılmaktaydı. Fakat bundan sonra da Mısır ordusunda istihdam edilecek asker sayısına getirilen sınırlama getirilmişti. Dolayısıyla askeri harcamalarda yaşanacak düşüşle birlikte Mısır'ın gelirinde nominal bir artış olması beklenmekte ve bu artışın Mehmet Ali Paşa'nın talep edilen vergiyi kolaylıkla ödeyebilmesine imkân sağlayacağı düşünülmekteydi. Toplantıdan çıkan son karar, düvel-i müttefikanın bu konudaki fikirlerinin beklenmesi, Londra'da bulunan Şekip Efendi'ye yeni talimat verilmesi ve İskenderiye'de bulunan Said Muhib Efendi'nin durumdan haberdar edilmesiydi.⁷⁷⁶

Mehmed Ali Paşa'nın verginin miktarına ve mali meselelere itirazı özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Reşid Paşa'nın bu konudaki ısrarı ise Hariciye Nezareti'nden azli ile sonuçlandı.⁷⁷⁷ Aslında çok kısa bir süre

⁷⁷⁶ İ.MTZ (05), 7/193, 29 Mart 1841.

⁷⁷⁷ Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, s. 385. Hariciye Nazırlığı görevinden 31 Mart 1841'de azledilen Mustafa Reşid Paşa, 16 Temmuz 1841'de Paris büyükelçiliği görevine tayin olunmuştu. Engelhart'a göre bu azlin sebebi 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması'nda aranabilir. Çünkü yazara göre zaten Mustafa Reşid Paşa'nın reformlarından rahatsız olan halkın, bu antlaşmayla beraber Hristiyan hükümetleriyle uzlaştığını dolayısıyla “Sultanın Frenkleştğini, Mehmed Ali Paşa'nın ise Müslüman kaldığını” düşünmesiydi. Engelhart'ın iddia ettiği gibi halk

önce Mustafa Reşid Paşa'ya, Mısır sorununun çözüme kavuşturulması sırasındaki gayretli çalışmalarından dolayı “pırlanta ile müzeyyen murassa nişan” ita buyurulmuştu.⁷⁷⁸ Ancak Mustafa Reşid Paşa'nın taltifi ilerleyen süreç gözönünde bulundurulduğunda hariciye nazırlığı vazifesinde kalmasına yetmeyecekti. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın taleplerine şiddetle karşı çıkan Mustafa Reşid Paşa'nın önce azli ardından Paris'e gönderilmesi ve yerine Mehmed Sadık Rıfat Bey'in Paşalık unvanıyla tayin edilmesi Mehmed Ali Paşa için büyük bir şanstı. Örneğin Hariciye Nezaretinde yaşanan bu değişim Ponsonby tarafından derhal Londra'ya bildirilmişti. İngiliz elçinin belirttiğine göre Mehmed Ali Paşa ile ilgili Divan'da alınan kararlar artık Hariciye Nezareti'nin süzgecinden geçmeden hemen uygulanacaktı.⁷⁷⁹ Yeni Nazır Rıfat Paşa, Mehmed Ali Paşa'ya karşı selefi kadar önyargılı olmasa da Londra'daki Şekip Efendi'ye gönderdiği ilk talimat kolay pes etmek istemediğine işaret ediyordu. Şekip Efendi'nin Lord Palmerston'a ilettiği mektupta, Sultan'ın yeni fermanda Mısır'ın idaresini Paşa'nın ailesine bırakmasına rağmen ortaya bazı sorunlar çıktığından ve Sultan'ın bu sorunları müttefikleriyle fikir birliği içerisinde çözmeyi umduğundan bahsedilmekteydi.⁷⁸⁰ Ancak Lord Palmerston bu mektuba tek başına yanıt vermemeyi tercih etti. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın verasetin getireceği olası sorunların görüşülmesi talebine rağmen krizin bir an evvel çözülmesi düvel-i erbaa nazarında büyük bir önem kazanmış ve bu konuda bir müddettir Babiâli'yi baskı altına almalarına sebep olmuştur. Müttefikler yaptıkları baskının sonucunu ise kısa bir süre içerisinde almışlardı. Nitekim 19 Nisan 1841'de İstanbul'da

arasında Londra Antlaşması'na bir tepki olduğu arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır. İ.MTZ (05) 4/109 (29 Ekim 1840) numaralı evraktan da anlaşıldığı gibi Londra Antlaşmasının üzerinden aylar geçmesine rağmen, Takvim-i Vekayi'de bahsi geçen antlaşmanın devletin “hüsn-ü muhafaza ve istihsali için” yapıldığına Hz. Muhammed'in hadislerine uygun olduğunu anlatan Dersimizade Ali Galip Efendi tarafından kaleme alınan yazının yayınlanmasına karar verilmişti. Bknz: Sevda Özkaya, *Osmanlı Devlet İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, 2007. Takvim-i Vekayi'de böyle bir yazı kaleme alınmasının sebebinin yalnızca Mustafa Reşid Paşa'nın reformlarına ve Tanzimat'a karşı oluşan bir tepkiden ziyade daha önce de bahsettiğimiz gibi Mehmed Ali Paşa'nın Kutsal şehirlerin de kurtarıcısı olarak İslam dünyasında edindiği prestij olması muhtemeldir. Zira Mehmet Ali Paşa çok kısa bir süre önce Sultan ve düvel-i erbaa yaşadığı anlaşmazlık dolayısıyla azledilmiştir (11 Eylül 1840). Bu durum kendisinin kamuoyundaki imajını tahkim etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁷⁷⁸ BOA, A.DVNS.NMH.d, 11-82, 28 Ağustos 1841., BOA, İ.HR., 9/441, 10 Mart 1841.

⁷⁷⁹ Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mart 1841, *Levant Correspondence*, Part 3., s.378.

⁷⁸⁰ *Levant Correspondence*, Part 3, Şekip Efendi'den Palmerston'a, 27 Nisan 1841, s.388.

bulunan *düvel-i erbaa* temsilcilerine Mısır krizini çözüme kavuşturmak amacıyla şubat ayında ilan edilmiş olan fermanlarda yapılan yeni düzenlemeler duyuruldu. Buna göre, Mısır valiliğine Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelen erkek çocukları ve torunları arasından en büyük olan Babiâli tarafından atanacaktı. Mısır'dan alınacak vergi konusunda da yeni bir düzenleme yapılmıştı. Buna göre Mısır'ın gerçek geliri hesaplandıktan sonra vergi senelik olarak ödenecekti. Askeri atamalara gelince, Albay/miralay rütbesine kadar atamalar Mısır valisi tarafından yapılabiliyor olsa da daha yüksek rütbeler için Babiâli'ye bildirilmesi ve onay alınması gerekmektedir.⁷⁸¹ Bu kararlar alınırken bir yandan da Londra'da bulunan Şekip Efendi'ye daha önce gönderilen talimatname ile alakalı on beş güne kadar sonuç alınmaması durumunda uygulanmaya konulması ve bu zamana kadar da “iki taraf dahi kırılmayacak zemin ile şimdilik oyalandırılması” uygun görülür.⁷⁸² Şekip Efendi'ye gönderilen talimatın içeriği ise çok kısa süre içerisinde yeni bir gerginliğe neden olacaktır.

Babiâli, hazırladığı söz konusu takriri *düvel-i erbaa* temsilciline yollamış olsa da Şekip Efendi'den beklediği cevap nedeniyle bir ferman olarak düzenlenmemiştir.⁷⁸³ Ancak bu durum bir an önce yeni bir düzenleme yapılarak konunun çözüme kavuşmasını arzu eden Metternich'i kaygılandırıyor. Şansölye, İstanbul'da bulunan Avusturya temsilcisi Baron Stürmer'e Babiâli'nin bir an evvel konuyu bir karara bağlamasını ve bu konudaki düzenlemenin yapılmadan *düvel-i erbaa* temsilcilerinin İskenderiye'ye dönmeleri gerektiğini yazdı.⁷⁸⁴ Londra'daki Avusturya büyükelçisi Lord Beauvele aracılığıyla da Prens Metternich, Lord Palmerston'a Mısır krizinin bir an önce çözülme kavuşturulmasını beklediğini hatırlatarak, Fransa'yı Avrupa Uyumu'nun bir parçası haline yeniden getirecek düzenlemelerin bir an evvel hayata geçirilmesi gerektiğini belirtti.⁷⁸⁵ Metternich, krizin çözümü için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunurken Babiâli'nin *düvel-i*

⁷⁸¹ İ.MTZ (05), 8/199, 20 Nisan 1841, *Levant Correspondence*, Part 3, s.419-421. Babiâli'den *düvel-i erbaa* temsilcilerine memorandum, 19 Nisan 1841.

⁷⁸² İ.MTZ (05), 8/199, 27 S 1257.

⁷⁸³ Rodkey, *The Turco-Egyptian Question*, s. 227.

⁷⁸⁴ *Levant Correspondence*, Part 3, Metternich'den Baron Stürmer'e, s. 397-399, 22 Nisan 1841.

⁷⁸⁵ *Levant Correspondence*, Part 3, Lord Beauvele'den Palmerston'a, s.399-400, 22 Nisan 1841.

erbaaya gönderdiği tavrini neden bir ferman olarak ilan etmemesinin ve bu şekilde zaman kazanmaya çalışmasının sebebi de ortaya çıkmıştı. Nitekim Babiâli, Şekip Efendi'nin Londra'da yaptığı temaslar aracılığıyla İngiliz hükümetinden *düvel-i erbaanın*, Fransa ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü garanti etmesini talep etmişti. Bu talebe en sert tepki veren Metternich olmuştur. Zira Metternich'e göre Mısır krizinin bir an evvel kapanması için gayret gösterilirken, bir devletin başka devletlerin garantisi altında olmayı talep etmesi bağımsızlığına zarar veren bir durumdu. Mısır krizinin bir diğer önemli kısmı olan Fransa'nın yeniden Avrupa Uyumunun bir parçası haline gelmesi için uygun adımların atılarak krizin sonlandırılması Şansölye'nin en temel isteğiydi.⁷⁸⁶ Babiâli bu konuda yalnızca Avusturya'nın değil, İngiltere ve Rusya'nın da desteğini alamadı.⁷⁸⁷ Nitekim 27 Nisan 1841'de müttefikler arasında sağlanan uzlaşma, Şekip Efendi tarafından Lord Palmerston'a gönderilen mektuba verilen ortak cevapla sonuçlandı. *Düvel-i erbaa* tarafından kaleme alınan cevabi metne göre, Sultan'ın müttefiklerin fikrini aldığı üç temel konu olan Mısır'ın idaresi, vergi ve zabıtların terfii ile ilgili meselelerin çözümüne dair prensipler aslında 15 Temmuz 1840 tarihinde Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından imzalanan antlaşmada kararlaştırılmış ve 30 Ocak 1841 tarihli notada da bu prensiplerin yeniden Babiâli'ye hatırlatılmıştı. Bu üç başlık hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapıldıktan sonra Mısır'ın Mehmed Ali Paşa'ya veraseten tevcihi konusunda Mısır'ın idaresinin ailenin en büyük erkek çocuğu tarafından tevarüs edilmesi tavsiye ediliyordu. Vergilendirme konusunda ise 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması'nda Mısır valisinin ödeyeceği vergi miktarına dair bir düzenleme yapılmadığı belirtilmekte, ancak ödenecek verginin belirlenmesinde Paşa'nın idaresi altındaki bölgeye göre ve yıllık ödenmesi tavsiye edilmekteydi. Mehmet Ali Paşa'nın vergiyi Sultan adına toplaması gerektiği ayrıca belirtilmekteydi. Mısır ordusunun askeri gücü ve subayların terfii konusu da *düvel-i erbaanın* kaleme aldığı metinde kendisine yer bulmuştu. Nitekim metne göre, az önce belirtilen antlaşmada Mısır'da bulunacak kara ve deniz gücünün Sultan'ın hizmetinde olduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla yapılacak atamalarda tek

⁷⁸⁶ *Levant Correspondence*, Part 3, Metternich'den Baron Stürmer'e, s. 401, 20 Nisan 1841.

⁷⁸⁷ *Levant Correspondence*, Part 3, Lord Beauvele'den Palmerston'a, 22 Nisan 1841, s.400-401.

yetkili Sultan'dı. Ancak *düvel-i erbaa* hükümetlerine göre Mısır Krizi'nin çözümü için bu mesele ikinci derecede önemi haizdir. Atamalar konusunda Sultan'ın, Mısır valisine güvenmemesi için bir sebep bulunmamaktadır. Kaldı ki, Metternich'in de defaatle altını çizdiği üzere önemli olan Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'a bağlılığını bildirmesi ve Osmanlı-Mısır krizinin artık sona ermesiydi. Bunun için İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcilerinin Babiâli'den tek beklentisi ilgili düzenlemelerin yapılarak meselenin bir an evvel sona erdirilmesiydi.⁷⁸⁸

Düvel-i erbaanın gelinen noktada Mısır krizi konusundaki ortak görüşünü yansıtan söz konusu metnin yayımlanması üzerine İstanbul'da yeni bir ferman hazırlanadı ve 22 Mayıs 1841 tarihinde Serasker Paşa, Rıza Paşa ve *düvel-i erbaa* temsilcilerinin⁷⁸⁹ de hazır bulunduğu meclis-i mükâlemede müzakere edildi. Yapılan görüşme neticesinde üzerinde uzlaşılan maddeler hakkında mutabık kalan *düvel-i erbaa* elçileri yeni fermana bir itirazlarının olmadığına dair senedi imzalamışlardır.⁷⁹⁰ İki gün sonra, 24 Mayıs 1841'de de yeni ferman kamuoyuna duyurulmuştur.⁷⁹¹ 13 Şubat 1841 tarihli fermana göre 24 Mayıs 1841 tarihli yeni fermanın getirdiği değişiklikler şunlardı:

Mısır valiliği, Mehmed Ali Paşa'nın çocukları ve torunları arasındaki en büyük erkek tarafından tevarüs edilecek ve kız evlatlardan gelen çocuklar bu hakka sahip olamayacaktır. Mısır valileri Osmanlı vezirleriyle rütbe ve kıdem bakımından eşit olacaklardır. Can, mal ve namus güvenliği prensiplerine dayanan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ve Babiâli tarafından yapılmış ve yapılacak tüm düzenlemeler adalet ve eşitlik prensipleriyle ve bölgesel durumlar çerçevesinde en uygun haliyle Mısır'da da uygulamaya konulacaktır. Vergi, tüm imparatorlukta olduğu gibi Mısır'da da Sultan adına toplanacak ve Sultan'ın tebaası olan Mısır halkına hiçbir

⁷⁸⁸ *Documents Diplomatiques Relatifs to A La Question D'Oriert* (Du 8 Octobre 1840 au 13 Juillet 1841), India: Paranava Books, ss:21-24. *Levant Correspondence*, Part 3, Esterhazy, Palmerston, Bulow, Brunnow, Neumann'dan Şekip Efendi'ye, s.404-409.

⁷⁸⁹ Lord Ponsonby, Baron Stürmer, Koningsmark, Titow.

⁷⁹⁰ İ.MTZ (05), 8/219, Mayıs 1841. *Levant Correspondence*, Part 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1841, s.435.

⁷⁹¹ Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, 1999, ss.139-143., 15 Numaralı Mühimme Defteri, Süleyman Kızıltoprak (Yay.Haz.), TTK Yay.: Ank, 2015, ss.1229-131.

şekilde zulmedilmeyecektir. Mısır'da bastırılacak akçe ve altın ayar ve fiyat bakımından İstanbul'daki ile benzer olacaktır. Barış zamanında Mısır'ın iç güvenliğinin sağlanması için on sekiz bin nefer yeterli olacağından bu sayının aşılması, savaş zamanında ise Babî'î'nin uygun gördüğü sayıda kara ve deniz neferatı istihdam edilmesi. "İstibdal-i asakir" için İstanbul'a her sene dört yüz nefer gönderilmesine karar verilmiştir. Mısır ordusunda istihdam edilen askerin nişan ve sancaklarında Devlet-i Aliyye'nin asakirlerinden hiçbir fark bulunmayacağı gibi, Mısır ordusu ve donanması asakiri uniformalarında herhangi bir ayırt edici işaret ya da bayrak bulunmayacaktı. Mısır gemileri ve personeli de de aynı bayrakları kullanacaktı. Mısır hükümeti kara ve deniz subaylarına Miralayl rütbesine kadar atama yapabilecek ancak daha yüksek rütbeli atamalar için (mirliva, ferik gibi) kesinlikle Babî'î'nin izni alınacaktı.⁷⁹² Mısır valisinin ödeyeceği vergi ile ilgili ferman da birkaç gün sonra duyuruldu. Buna göre Mısır valisi Babî'î'ye senelik seksen bin kese akçe vergi vermekle mükellefti.⁷⁹³

Mısır sorununun halline dair fermanın, vergi konusundaki diğer fermanın ve yeni tahriratın Muhip Efendi'ye ve onun vasıtasıyla Mehmed Ali Paşa'ya gönderilmesine karar verildi.⁷⁹⁴ Bu fermanları İskenderiye'ye ulaştırılması vazifesi de Kâmil Efendi'ye verildi.⁷⁹⁵ 11 Haziran akşamı Rus gemisi Sitasch'tan İskenderiye'ye ayak basan Kâmil Efendi'nin beraberinde getirdiği fermanı Mehmed Ali Paşa tarafından hemen kabul edilmişti. Öğleden önce kamuoyu önünde okunan ferman herkese duyuruldu.⁷⁹⁶ Ancak seksen bin kese akçe vergiyi yüksek bulan Mehmed Ali Paşa, bu miktarın düşürülmesi ve daha önceki borçlarının halli için Babî'î'ye yeni bir başvuruda daha bulundu. Bu meselenin çözümü için Mısır'a gönderilen Said ve Sami Beylerin temaları sonuç vermiş ve İstanbul yönetimi Mehmed Ali Paşa'nın ödeyeceği vergi miktarını altmış bin

⁷⁹² 15 Numaralı Mühimme Defteri, Süleyman Kızıltoprak (Yay.Haz.), TTK Yay.: Ank, 2015, ss.1229-131., Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, ss.139-143. *Levant Correspondence*, Part 3, ss.436-441.

⁷⁹³ İ.MTZ (05), 13/1, Mayıs 1841. Belge her ne kadar Paşa'nın bu miktarı kabul etmemesi durumunda alıncak tedbirlerden bahsediyor olsa da vergi miktarı kısa süre içerisinde düşürülecekti.

⁷⁹⁴ İ.MTZ (05), 8/220, Mayıs 1841.

⁷⁹⁵ İ.MTZ (05), 8/211, Mayıs 1841.

⁷⁹⁶ *Levant Correspondence*, Part 3, G. Chasseaud'dan Ponsonby'e, 10 Haziran 1841.

keseye düşürülmesine onay vermiştir.⁷⁹⁷ Ancak kriz henüz sonuçlanmamıştı, zira Avrupa devletleri açısından daha önemli bir mesele halledilmeyi bekliyordu.

3.3. Yeni Bir Başlangıç: Londra Boğazlar Protokolü (13 Temmuz 1841) ve Mısır ile Boğazlar Arasındaki İlişki

3.3.1. Boğazların Mevcut Durumu ve Mısır Bağlantısı (1833 Şartları)

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, coğrafi konumları itibariyle yani Asya'yı Avrupa'ya, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlaması nedeniyle diplomasinin ve devletlerarası mücadelelerin önde gelen meselelerinden birisi olmuştu. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu geniş toprakların kaderi "Doğu Sorunu" çerçevesinde dönemin en önemli uluslararası ilişkiler meselesi haline gelmişti.⁷⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbeti ise Boğazlar nedeniyle büyük devletlerin her birisi açısından ayrı bir önem taşıyordu. İngiltere için Boğazların güvenliği ve Boğazlara olası bir Rus tehdidi karşısında Boğazların karadan ve denizden savunulması bu meselenin özünü oluştururken Rusya için Boğazlar Akdeniz'e inmenin en kestirme yolu ve İngiltere ile rekabet etmenin en önemli araçlarından birisiydi.

Boğazların Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesi İstanbul'un fethiyle gerçekleşmişti. İstanbul'un fethinden sonra, Boğazların kontrolünde önemli bir dönüm noktası da Kırım'ın fethi olmuştu. 1475 yılında Kırım Osmanlı idaresi altına girmiş ve böylece Karadeniz Türk gölü haline gelmişti. Artık Sultan hangi gemilerin hangi koşullar altında Osmanlı sularından geçebileceğine karar verebilen yegâne merciydi. Artık kapalı bir denize dönüşmüş olan Karadeniz'e yabancı dost savaş gemileri yalnızca resmî nezaket ziyaretleri ve onarım çağrılarında giremiyordu. Boğazlardan geçmenin ve Karadeniz'de tiaret yapabilmenin yegâne yolu Osmanlı Devleti tarafından ilgili devletlere verilen ahidnâme ya da

⁷⁹⁷ İ.MTZ (05),9/224, 27 Haziran 1841; İ.MTZ (05), 9/225, 29 Temmuz 1841 ve İ.MTZ (05), 9/233, 23 Eylül 1841.

⁷⁹⁸ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, Great Powers and the Straits Question, 1870-1887*, Indiana University Press: London, 1973, s.3.

kapitülasyon denilen imtiyaz belgeleriyle mümkündü.⁷⁹⁹ Ancak Boğazların ve Karadeniz'in kapalılığının 16. ve 17. yüzyıllarda tam olarak hangi koşullarda uygulandığına dair kesin bir bilgimiz olmasa da 18.yüzyılda Akdeniz'den gelen Akdeniz'den gelen ticari gemilerin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul Boğazı'nın güneyine kadar gelmelerine izin veriyordu.⁸⁰⁰

Boğazların statüsü Rusya'nın bölgede güçlenmesi ve bölgeye yönelik bir tehdit haline gelmesine kadar da devam etti. 1768-1774 yılları arasında yaşanan Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından dengeler değişmeye başlayacaktı. İki devlet arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Karadeniz'de Osmanlıların üstün konumu da değişmeye başladı. Bu antlaşmayla beraber Boğazlar artık büyük devletlerin mücadele sahası ve devletlerarası antlaşmaların konusu olmaya başlamıştı.⁸⁰¹ Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre; bundan böyle Rus ticaret gemileri Akdeniz ve Karadeniz'de serbestçe dolaşma hakkına sahipti.⁸⁰² Rusya Boğazlar konusunda kısa bir süre sonra Osmanlılardan yeni bir taviz kapmayı başaracaktı. 1783 yılında Kırım'ın da Rusya'nın eline geçmesi ve aynı tarihte imzalanan Ticaret Antlaşmasıyla beraber Rusya, Karadeniz sahillerinde geniş hak ve imtiyazlar elde etmişti.⁸⁰³

Ziştovi (1791) ve Yaş (1792) Antlaşmaları Boğazların statüsü konusunda büyük bir değişimi gündeme taşımazken Napoleon'un Mısır Seferi ve ardından yaşanan gelişmelerin bu bağlamda önemli sonuçları olacaktı. Nitekim 1798 yılında Mısır'ın Fransa tarafından işgal edilmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya karşı Rusya (23 Aralık 1798) ve İngiltere (5 Ocak 1799) ile ittifak antlaşmaları yapmıştı. Bu antlaşmalar İngiltere ve Rusya açısından aralarındaki

⁷⁹⁹ Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *DİA*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., s.266.

⁸⁰⁰ J. C. Hurewitz, "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics*, Vol. 14, No. 4 (Jul., 1962), s.607.

⁸⁰¹ Karadeniz'de Osmanlı hakimiyetinin askeri ve ticari olarak sona ermesiyle birlikte, Avrupa güçlerinin artan istihbarat faaliyetleri de artmıştı. Bu konudaki kapsamlı makale için bknz: Gültekin Yıldız, "How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long "Eastern Question" in British Defence Planning, 1815-1914", *The Mariner's Mirror*, Şubat 2019, ss:40-59.

⁸⁰² Beydilli, *Küçük Kaynarca Antlaşması*, s.526.

⁸⁰³ Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Mîrî Ticâret' Teşebbüsü", *Bellekten*, c. 55, sy. 214, s. 689, 1991.

rekabeti dengeleyici bir müttefik bulmak anlamına geliyor olsa da her iki tarafla ayrı ayrı görüşülerek imzalanan bu antlaşmalarla beraber bundan sonra Avrupa mahfillerinde Mısır ve Boğazlar artık beraber anılacaktı. Öncelikle bu antlaşmalar içerikleri itibariyle birer savunma antlaşması olsalar da özünde Mısır sorununa dair metinlerdir. Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçişine dair ilk taviz de bu dönemde Rusya'ya verilmişti. Bu ittifak antlaşmasına göre Rus gemileri savaş zamanında Boğazları kullanma hakkına sahipken, Boğazlar yabancı savaş gemilerine kapatılacaktı. Barış zamanında ise Boğazlardan hiçbir savaş gemisinin geçişine müsaade edilmeyeceğine dair maddenin Babiâli tarafından ekletilmesi tam da bu sebeptir. Bahsi geçen antlaşmalar hem İngiltere hem de Rusya tarafından genel birer savunma antlaşması niteliğinde olsalar da sürelerinin bitmesinden sonra yeilenmesi ve yeniden onaylanması için birer baskı unsuruna dönüşecekti. Yeşil'in ifade ettiği gibi 1799 yılında kurulan ittifak Boğazların ve Mısır'ın kaderini mühürlemiştir ve bunun açılması için 1841 yılına kadar beklemek gerekecekti.⁸⁰⁴

Rusya ile yapılan ittifakın 1805 yılında yenilenmesi, Rusya'nın ilk defa Boğazları kullanarak Akdeniz'e inmesini sağlayacaktı. 1806 yılında Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması üzerine Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşması rafa kalkmış, fakat 1809 yılında İngiltere ile imzalanan Kal'a-i Sultâniyye antlaşmasıyla Boğazlar konusunda yeni bir dönem açılmıştır. Rusya'nın Boğazları kullanarak Akdeniz'e inmesi Osmanlı İmparatorluğunun olduğu kadar İngiltere'nin de menfaatlerine aykırıydı. Boğazlar yoluyla Akdeniz'e inebilecek Rusya, Hindistan yolunun Rus tehdidine açık olması anlamına gelmekteydi. Rusya'nın oluşturduğu potansiyel tehdit Kal'a-i Sultani Antlaşması'nda Osmanlı'nın kadim usulüne uygun olarak Boğazların yabancı savaş gemilerine kapalı olması hususunda uzlaşılmasını sağladı. Buna göre antlaşmanın 11.maddesi uyarınca barış zamanında Boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi İngiltere tarafından kabul edilmiş oluyordu.⁸⁰⁵ Ancak bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümrânlık alanı altında olan Boğazların

⁸⁰⁴ Yeşil, *Trajik Zafer*, ss:12-13.

⁸⁰⁵ *Muahadat Mecmuası*, c.4, İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298.s.268-269.

kapalılığı ilk defa uluslararası bir belgede yer almıştı. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlarla ilgili hükümranlık hakları ilk defa uluslararası hukukun bir parçası haline gelerek sınırlandırılmış oluyordu.⁸⁰⁶ Bu yönüyle de 1809 Kal'a-i Sultâniyye Antlaşması 1841 Londra Antlaşması'nın özünü oluşturuyordu.

Boğazlarla ilgili bir diğer kritik gelişme de 1822 yılında yaşanacaktı. 1822 yılında da Babiâli imtiyaz tanınmayan devletlerin Boğazlardan geçişine müsaade etmeyeceğini ilan etti.⁸⁰⁷ Ancak 1826 yılına gelindiğinde Mora'da başlayan isyan Büyük güçlerin Boğazların statüsüne müdahale edebilmesine zemin oluşturacaktı. II. Mahmud ve valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı bastırmak için birlikte hareket etmesi hem Rusya da hem de Avrupa kamuoyunda oldukça tepki uyandıracaktı. Bu esnada Rusya'da yaşanan taht değişikliği ve Çar I. Nikola'nın tahta çıkışı St. Peterburg idaresinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çok daha şahin bir dışpolitika yürüteceğine işaret etmekteydi. Bu bağlamda Rusya 17 Mart 1826'da Babiâli'ye bir ültimatoma vererek Bükreş Antlaşması'nın(1812) Sırbistan ve Eflak-Boğdan'a dair hükümlerinin yerine getirilmediği iddiasında bulundu.⁸⁰⁸ Bunun üzerine Yeniçeri Ocağını henüz tasfiye etmiş II.Mahmud, yeni bir savaşa girmemek için Rusya ile Akkerman Konvansiyonu'nu imzalamak zorunda kaldı.⁸⁰⁹ İmzacı taraflar arasında herhangi bir harp olmamasına rağmen imzalanan bu sözleşmenin 7. maddesine göre “...Rusya bayrağı altında olan Rusya tüccar sefayininin bilâ istisna Devlet-i Aliye'nin bilcümle denizlerinde ve sularında kemakân serbestiyet üzere geçtiğüzar etmelerine asla ve kat'a mümanaat...” olunmayacaktı.⁸¹⁰ Böylece Akkerman Antlaşması'yla Osmanlı, daha önce görülmemiş bir şekilde, Rusya'ya Karadeniz'de ticaret yapma serbestisi ve Boğazlardan geçiş hakkı veriyordu.

⁸⁰⁶ Kemal Beydilli, “Boğazlar Meselesi”, *DİA*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., s.266.

⁸⁰⁷ Hurewitz, *World Politics*, s.608.

⁸⁰⁸ Şerafeddin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.9, sayı:1-2, 1951, s.112.

⁸⁰⁹ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.314.

⁸¹⁰ *Muahedat Mecmuası*, c.3., İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298, s.58-65.

Akkerman Antlaşması'nın üzerinden henüz bir yıl geçmişti ki Navarin'de (1827) Osmanlı- Mısır donanması Rus, İngiliz ve Fransız ortak donanması tarafından imha edildi. Bu gelişme üzerine II. Mahmud misilleme olarak Boğazları yeniden yabancı gemilere kapatmanın yanı sıra, elçilikler vasıtasıyla protesto ederek, adı geçen devletlerden tazminat talep etmişti. Ancak bu protestolar Osmanlı Devleti'nin tazminat talebinin karşılanması bir yana yabancı elçilerin şehir terk etmeleriyle sonuçlandı.⁸¹¹ Bunun üzerine Babıâli Rusya'nın taleplerini kabul edemeyeceğine karar verdi ve ordunun mevcut durumuna rağmen 20 Aralık 1827'de Rusya'ya karşı savaş ilan etmek zorunda kaldı.⁸¹² Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanan savaşın sonunda ise Edirne Antlaşması (1829) imzalandı. Antlaşmanın yedinci maddesiyle Karadeniz ve Akdeniz Rus ticaret gemilerine açıldığı gibi Osmanlılarla savaş halinde olmayan ülkelerin ticaret gemilerinin Rus limanlarına geliş gidişine de izin veriliyordu.⁸¹³ Bu antlaşmayla artık Karadeniz Türk denizi olmaktan tamamen çıkmıştı.

Rusya ve Osmanlı arasında 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması da Boğazlar meselesiyle ilgili bir diğer dönüm noktasıdır. Bu çalışmada ele alınan Mısır krizinin başlangıcına işaret eden çatışma görünürde, Mehmed Ali Paşa'nın Yunan İsyanının bastırılması esnasındaki yardımlarına karşılık olarak Girit valiliğini Babıâli'den talep etmesi ve bu talebinin karşılık bulmaması üzerine başlamıştı. İbrahim Paşa idaresindeki Mısır ordusu, Suriye'ye girmiş ve bu noktada II. Mahmud'un ittifak arayışlarına İngiltere'den olumlu bir cevap gelmemişti. Ancak Rusya, bu sırada Babıâli ile bir ittifak anlaşması yapmak için girişimlerde bulunuyordu. Mehmed Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine Rusya'nın yardım teklifi kabul edildi. Sultan'ın talebi üzerine 8 Şubat 1833'te Büyükdere'ye demir atan Rus filosu şüphesiz en çok İngiltere'yi dehşete düşürmüştü. Kısa bir süre sonra da Hünkâr İskeleyi Antlaşması (8 Temmuz 1833) ilan edildi. Temelde Rusya-Osmanlı arasında bir ittifak anlaşması olmasına

⁸¹¹ Turan, *1829 Edirne Antlaşması*, s.114.

⁸¹² Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, s.357.

⁸¹³ James T. Shotwell, Francis Deak, *Turkey and the Straits: A Short History*, New York: The Macmillian Company, 1940, s. 29-30., Turan, *1829 Edirne Antlaşması*, s. 139.

rağmen, anlaşmanın gizli maddesi uyarınca Osmanlı idaresi Boğazları, Rusya'nın talebi durumunda yabancı savaş gemilerine kapatmayı taahhüt ediyordu. Hünkâr İskelesi Antlaşması diğer büyük güçler, özellikle de İngiltere, tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı. Bu antlaşma, 1833-1839 yılları arasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında adeta bir dönüm noktası olmuştu. İngiltere'nin bu minvalde iki büyük önceliği Mehmed Ali Paşa ile Sultan'ın yeniden çatışmasına mâni olmak ve Rusya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu kırmak olacaktı.

1839 yılında Mehmed Ali Paşa ve II. Mahmud arasındaki çatışmanın yeniden alevlenmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve Boğazların geleceği uluslararası bir mesele olarak yeniden gündeme geldi. Bu bağlamda Osmanlı, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 15 Temmuz 1840 yılında imzalanan Londra Antlaşması, Boğazlar konusunda yapılan yeni düzenlemelerin yanı sıra bu konudaki ilk çok taraflı antlaşma olması açısından da son derece önemlidir. Ancak bu antlaşma Fransa'nın imzacı taraflardan birisi olmaması nedeniyle kalıcı bir çözüm vadetmemekteydi. 13 Temmuz 1841 yılında ise Osmanlı, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın da katılımıyla Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanacaktı.

3.3.2. Akdeniz'de Rus-Fransız-İngiliz Rekabeti

19. yüzyılda Doğu Akdeniz İngiltere, Fransa ve Rusya'nın nüfuz mücadelesinin adeta merkeziydi. Akdeniz'de yaşanan her gelişmenin dolaylı olarak Karadeniz ve Hint Okyanusu'nu etkilemesi sebebiyle, bu bölgede çıkan her bir kriz İngiltere, Fransa ve Rusya'yı, birbirleriyle çatışan menfaatleri nedeniyle karşı karşıya getiriyordu. İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz rekabeti, Rusya'dan daha eskiydi. Akdeniz'deki varlığı 16. yüzyıla dayanan İngiltere ve Fransa, 17.yüzyılda karşı karşıya gelmişti. Fakat bu mücadelede birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamış yalnızca karşılıklı olarak faaliyetlerini kesintiye uğratmışlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda Afrika ve Asya'da artan sömürgecilik faaliyetleriyle doğru orantılı olarak, İngiltere için Akdeniz'in önemi artmıştı. Akdeniz'e giriş ve çıkışın adeta

anahtarı olan Cebelitarık Boğazı'nın 1713 yılında İngiltere tarafından ele geçirilmesiyle Akdeniz'deki İngiliz varlığı yeni bir boyut kazanmıştı.⁸¹⁴ İngiltere, 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren geleneksel olarak Fransa'nın Akdeniz'deki faaliyetlerini kontrol etmeye ve engellemeye çalışıyordu. Aynı şekilde Fransa da İngiltere'nin karadaki ticari faaliyetlerinin önüne geçerek onu ekonomik olarak köşeye sıkıştırmaya çalışıyordu ve Akdeniz burada hayati önem taşıyordu.⁸¹⁵ Rusya içinse Karadeniz'den çıkmak geleneksel olarak bir devlet politikasıydı. 16.yüzyılda İspanyol ve Portekiz rakiplerine fark atmak için yola çıkan İngiliz denizcilerin yeni bir kıta yerine “Moskova'ya” keşfetmeleriyle başlayan İngiliz-Rus ilişkileri yüzyıllar içerisinde bir dizi işbirliği çerçevesinde büyümüşü.⁸¹⁶ I. Petro'dan beri (1689-1725) Rusya'nın Karadeniz'in Osmanlılardan alınması hedefinin, II. Katherina döneminde (1762-1796) resmi devlet politikası haline dönüştürülmesi ve Boğazların Osmanlılardan alınmasını da kapsayacak şekilde büyümesi, İngiltere için yeni bir tehdit demektir.⁸¹⁷ Rusya büyüdükçe yani Akdeniz için tehdit oldukça Rusya ile işbirliği İngiltere kamuoyunda tartışmaya açılmıştı.⁸¹⁸

İngiltere'nin dikkatini Yakındoğu'ya vermesi de Hindistan'daki varlığını güçlendirdiği sırada Rusya ve Osmanlı arasında 1791'de doğan Özi Krizi'yle olmuştu. 1780'lerin sonuna kadar Yakın Doğu, İngilizlere göre kendi menfaat alanlarının çok da içinde değildi ve bu nedenle de Rusya'nın yayılmacı politikası İngilizler bakımından sorun teşkil etmiyordu. Ancak II. Katherina'nın Amerikan Bağızlık Savaşı esnasında İngiltere'ye karşı silahlı tarafsızlık birliğinin kurulmasına katkıları ve 1787 Rusya-Fransa ticaret antlaşması, İngiltere'nin Rusya'ya bakış açısında önemli kırılma noktalarını teşkil eder.⁸¹⁹ Bunun yanı sıra, 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslar 1788 yılında Özi

⁸¹⁴ Erbaş, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi*, s.97.

⁸¹⁵ Edward Ingram, “From Trade to Empire in the Near East I: The End of the Spectre of the Overland Trade 1775-1801”, vol.14, no.1, 1978, s. 6.

⁸¹⁶ A. F. Meyendorff, “Anglo-Russian Trade in the 16th Century”, *The Slavonic and East European Review* Vol. 25, No. 64 (Nov., 1946), pp. 109-121, s.109.

⁸¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara: TTK Yay., 1999, s.292.

⁸¹⁸ Erbaş, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi*, s.133.

⁸¹⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.35-36.

Kalesi'ni ele geçirdiler. Özi Kalesi'nin Bug ve Dinyester hâkim bir noktada bulunması, İngiltere'ye Rusya'nın Karadeniz'de daha fazla güçleneceğini, Osmanlı üzerindeki hakimiyetini artıracığını düşündürdü. Özi kriziyle beraber İngiltere'deki Rusofobik tutum ve yayınlarda da belirgin bir artış olacaktı. Rus karşıtı İngilizlere göre Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkacak, İran'ı da kontrol altına alarak Hindistan yolunu ele geçirecekti.⁸²⁰ İngiltere'nin Rusya konusundaki dış politikasını da uzun müddet bu bakış açısı belirleyecekti. Özi Kalesi'nin İngiltere'nin dikkatini çekmesinin temel sebebi ekonomikti. Özi krizinde aslında Londra'nın önceliği Karadeniz'de Polonya ticaretinin güvenliğini sağlamaktı.⁸²¹ 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması'yla Rusya Özi Kalesi'ni tamamen ele geçirmiş olsa da İngiltere artık Yakındoğu'daki Rus hareketlerine karşı daha hassas bir hale geldi. Bunun etkileri Mısır krizi esnasında daha da görünür olacaktı. Özi krizinin bir diğer sonucu da Londra kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbaliyle ilgili tartışmaları başlatması olmasıydı.

Rusya, özellikle I. Petro ve II. Katerina döneminde ve Napolyon savaşları boyunca kazandığı zaferler neticesinde Batı'da büyük güçler arasına girmeyi başarmıştı. Kazandığı zaferlere ve maceraperestlikle itham edilmesine rağmen Rusya'nın 19.yüzyıl diplomasisi temelde muhafazakardı. Geniş sınırları ve bu sınırların getirdiği farklı zorunluluklardan dolayı St. Petersburg 19.yüzyılda kendisi dışındaki dünyayı üçe ayırmış ve ihtiyaçları doğrultusunda bu üç bölgede farklı stratejiler izlemişti. Batısında, Lehistan dışında, status quo'yu korurken, Osmanlı'ya karşı Boğazlarda nüfuz sahibi olma kaygısıyla Avrupalı rakipleriyle yarış içindeydi. Orta ve Doğu Asya ise her fırsatı değerlendirip sınırlarını genişletmeye çalışıyordu.⁸²² Ancak 1815 yılına gelindiğinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna yönelik dış politikasında yeni bir döneme girilecekti. Rusya'nın da katıldığı 1815 Viyana Kongresinden sonra kurulan yeni düzen, imzacı

⁸²⁰ Bitis, *Russia and the Eastern Question*, s.9.

⁸²¹ Allan Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, v.1., Londra: Frank Cass, 1993, s.21.

⁸²² David Schimmelpenninck Van Der Oye, "Russian foreign policy: 1815–1917", *Cambridge History of Russia*, c.2., Dominic Lieven (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s.555

devletlerin her birine bu yeni düzenin korunması ve devam ettirilmesi için bir anlamıyla sorumluluklar yükliyordu. Bu devletlerden hiç birisi bu düzenin sürdürülmesini sağlayacak bir güce sahip olmadığı için, “kolektif hegemonyada” bir anlamda sorumluluk paylaşımı yapılmıştı. Rusya için Boğazlar meselesi hem sınırlarının güvenliği hem de hem Avrupa’ya hem de Levant’a artan ihracatı nedeniyle, 1815’in doğurduğu yeni kısıtlamalarla rafa kaldırabileceği bir konu değildi.

Rusya 1812 sonrasında mali açıdan da zor günler geçiriyordu. Bu durum Çar Nikola’nın Rus dış politikasını dizayn ederken göz önünde bulundurduğu en önemli faktörlerden biri olacaktı. Bu bağlamda yeni bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için Nikola’nın ilk stratejisi sınırlarında mümkünse kendisine bağımlı, zayıf komşu ülkelere sahip olmaktı. Osmanlı İmparatorluğu ise Rusya’nın zayıf komşu politikasının en önemli muhatabıydı. Boğazların, Osmanlı İmparatorluğu gibi etki edebileceği bir gücün kontrolünde olması Rusya için hiç arzu edilebilir bir şey değildi. 1829 yılına gelindiğinde ise Çar Nikola, Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna yönelik uzun dönemli politikasını hazırlaması için bir gizli komisyon kurdu. Komisyon hazırladığı raporda St. Petersburg idaresinin, Karadeniz’e girişin Osmanlı’dan başka bir gücün eline geçmeyeceğinden emin olması gerektiğinin altını çiziyordu. Rusya’nın menfaatinin Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasında değil ayakta kalmasında olduğunu çünkü Osmanlı İmparatorluğu dağıldığında Boğazların büyük güçlerin eline geçmesinin Rusya’nın çıkarları açısından doğuracağı sakıncaları önplana çıkartan söz konusu komisyon aslında Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna yönelik uzun müddet takip edeceği politikayı da belirlemiş oluyordu.⁸²³ Çünkü Rusya bu dönemde bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi durumunda Osmanlı bakiyesi topraklara ve özellikle Boğazlara ne tek başına ne de kolaylıkla hakim olabilirdi. Diğer devletler de bu paylaşımına dahil olacaktı ve ortaya çıkacak yeni düzenin Rusya için ne kadar avantajlı olacağı belirsiz olacaktı. Üstelik bir deniz gücü olma hedefinde olan Rusya’nın Boğazlar konusunda saldırgan bir tutum izlemesi durumunda karşı

⁸²³ William C. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, New York: Free Press, 1992, s.222

karşıya geleceği ilk devlet İstanbul'un güvenliği ile Hindistan'a giden yolun güvenliğini bir tutan İngiltere olacaktır. Bu bağlamda Rusya açısından en doğru politika Osmanlı imparatorluğunun zayıf ve mümkünse kendi etkileri altında hayatına bir müddet daha devam etmesiydi.⁸²⁴ Mehmet Ali Paşa'nın 1833 yılında İstanbul için askeri bir tehdit unsuruna dönüşmesiyle birlikte, Rusya'nın Karadeniz'e yabancı savaş gemilerinin girmesine engel olmak amacıyla harekete geçmesi ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmasının imzalanması tam da bu nedenledir. Aslında Nikola, Yunan isyanını İngiltere ve Fransa ile de ittifak kurabileceği bir fırsat olarak görüp harekete geçmiş ve bu konuda da kısmen başarı sağlamıştı. 1826 Petersbug Protokolü ve 1827 Londra Protokolü bu yaklaşımın sonucuydu. Ancak bu yakınlaşma uzun soluklu olmamıştı. Nikola'ya göre İngiltere ve Fransa'ya göre daha muhafazakâr rejimler olan Avusturya ve Prusya ile uzlaşmak ve kalıcı ittifaklar kurmak Rusya'nın menfaatleri için çok daha uygun olacaktı.⁸²⁵ Bu amaçla harekete geçen Nikola 1833 yılında Avusturya ile Münchengrätz Antlaşmasını imzalamayı yine aynı yıl Prusya ile Berlin'de uzlaşmayı başarmıştı. Böylece Avrupa haritasında ortaya çıkabilecek radikal değişikliklerin önüne geçme amacıyla bir araya gelen bu üç devlet özellikle de Rusya, olası bir savaş ihtimalinde de Londra'yla birlikte hareket etmekten geri durmayacaktı. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın bu dengeyi bozabilecek bir güç olarak ortaya çıkışı ve devamında yaşananlar Rusya için hayati bir önem taşıyordu. Öyle ki Nikola'ya göre Mısır sorunu diğer devletlerden ziyade Rusya'yı ilgilendiren bir konuydu.⁸²⁶ Çünkü, Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Karadeniz ve Akdeniz gibi iki büyük iç denizi kapatma imkânı sağlaması nedeniyle hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Rusya açısından ayrıcalıklı bir öneme sahipti.⁸²⁷ Ancak Boğazların Osmanlıların

⁸²⁴ G.H. Bolsover, 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış, *Bellekten*, sayı: 118, 1966, s.279.

⁸²⁵ Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, s.230.

⁸²⁶ Şinasi Altundağ, "Münchengrätz Muahedesi", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* C.1, No:4, 1943, s.53.

⁸²⁷ John C. K. Daly, *Russian Seapower and the Eastern Question 1827-41*, London: Macmillian, 1991, s.179. Hindistan'a sahip olmak İngiltere için dünya gücü olmanın sembolüydü. Ancak Avrupa güç dengesinin iniş çıkışlarına karşı bölgeyi korumaya çalışmak aynı zamanda İngiltere için ciddi bir yük haline de getirmişti. İngiltere'nin 19.yüzyıldan önce mücadele etmesi gereken güç Fransa iken, Napolyon Savaşları'ndan sonra özellikle 1830'dan sonra Rusya'dır. İngiltere dönemin en kudretli deniz gücüyken Rusya da güçlü kara ordusuna sahip büyük bir imparatorluktu. İngiltere'nin, Mısır'daki Fransız istilasıyla başlayan Avrupa güçlerinin

elinde olması Rusya'nın Akdeniz'le her türlü irtibatını kesiyordu. İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın kontrolüne sahip olmak Osmanlı İmparatorluğu'na "iç hat" durumunun sağladığı imkanları kullanma şansı taniyordu. Bu stratejik avantaj karşısında Rusya'nın Osmanlılarla girişeceği herhangi bir savaşta yalnızca Karadeniz'de değil Akdeniz'de de bir donanmaya ihtiyaç duymasını kaçınılmaz hale geliyordu.⁸²⁸ Boğazlar, Rusya için bu denli hayati bir öneme sahipken, zayıf komşu politikası izleyen St. Petersburg için, bölgede Mehmed Ali Paşa gibi bir gücün varlığı kabul edilemez bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmış oluyordu.

Rusya'nın Akdeniz politikasını şekillendiren başlıklardan biri de diniydi. Zaman zaman din politik aktörleri etkilerken politik faktörler "dini" faktörleri etkiliyordu. İstanbul'un Ortadoks Rusya için kutsal şehir olması ve Balkanlardaki Hristiyan tebaa Rusya'nın Osmanlı ile ilişkilerinde önemli faktörlerdendi. Rusya, Küçük Kaynarca (1774) ve Bükreş Antlaşmalarıyla (1812), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoks tebaası üzerinde nüfuzunu artırmayı başarmıştı. Bu antlaşmalar Rusya için Balkan topraklarında yaşayan Ortadoks tebaanın "hamiliğini" üstlenerek sürekli bir müdahale fırsatı kollamasının yolunu açmıştı. Genellikle İstanbul ve kıyı şehirlerde yaşıyor olmaları ve Fener Rum patriğinin Yunanlardan seçilmesi, Rum tebaanın diğer Ortadoks halklara göre Rusya için önemini arttırıyordu. Bu iki durum, Rusya'nın Boğazlar ve Akdenizle ilgili hedeflerinde ona avantaj sağlayabilirdi.⁸²⁹ Rusya ve Yunan tebaa arasındaki ekonomik ilişki de bu noktada

Ortadoğu'daki yayılcılığına karşı koruma ve karşı gelme stratejilerinin tamamı Asya'da Büyük Oyun olarak bilinmektedir. Bu ifade genel İngiltere'nin 1915 yılında kadar ki stratejisini adlandırmak için kullanılsa da Ingram'a göre Büyük Oyun ifadesi, 1828-1842 yılları arası İngiltere-Rusya ilişkilerini anlatmak için kullanılır ki İngiltere bu dönemde Hindistan'daki sorunları çözmek için reform programları uygulayarak savunmasını geliştirmek amacıyla Ortadoğu'da daha saldırgan bir politika izliyordu.

⁸²⁸ Daly, *Russian Seapower and the Eastern Question*, s.177

⁸²⁹ Akdeniz'in kontrol altında tutulması, özellikle Rusya ve Fransa gibi bölgede İngiltere'ye nazaran daha kırılğan bir güce sahip olanlar için, Avrupa'yı kontrol etmek demektir. İngiltere Kızıldeniz ve Boğazların kontrolünü ele geçirirse büyük güçlerin ticari faaliyetlerini de kısıtlamış ve kontrol etmiş olacaktır. Fransa'nın Osmanlı ile büyük bir hacme sahip ticari faaliyeti vardı ve Rusya da coğrafyası nedeniyle özel ve kısıtlayıcı bir pozisyondaydı. Ticari faaliyetlerinin çoğunluğu Petersburg ve Odesa üzerinden yaptığı düşünülürse Karadeniz ve Boğazların Rusya için önemi daha iyi anlaşılır. Viyana Antlaşması'yla İngiltere'nin büyük bir deniz gücü, Rusya'nın ise kara gücü olarak ortaya çıkışı bir anlamda tescillenmişti belki, ama bundan sonra dünya 19.yüzyıl boyunca İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı imparatorluğu, Ortadoğu ve Asya'da rekabetine sahne olacaktır. Bu mücadele ise "Büyük Oyun" olarak

önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda ticarete hakim olan Yunan tüccarlar aynı zamanda Rusya ile sıkı ilişki ticari ilişki içindeydiler ve Yunan gemileri Rus bayrağı taşıma hakkına sahipti.⁸³⁰ Filiki Eteryası cemiyetinin Odesa’da kurulması ve Rusya tarafından desteklenmesi bahsedilen dini ve ekonomik ilişkiler nedeniyle hiç de şaşırtıcı olmayacaktı.⁸³¹ Bu nedenle Yunan isyanının Mehmed Ali Paşa tarafından bastırılması Rusya için hem Ortodox halkları nezdindeki itibarını zedeleyiciydi hem de Boğazlar konusundaki hedeflerinin önünde yeni bir engel ortaya çıkması demekti. Yunan İhtilali yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü Akdeniz için büyük huzursuzluk kaynağı olmuştu. İngiltere, Rusya ve Fransa’nın Akdeniz’deki menfaatlerin zarar göreceği endişesine kapılmıştı. Ancak üç büyük gücün de Akdeniz’den beklentisi birbirinden farklıydı. Rusya Hindistan’ın zenginliğine gıpta ederek Akdeniz’e bir çıkış arıyordu. Fransa Akdeniz’de egemenliğini sağlayıp, Mısır üzerinden “Doğu”yu ve Suriye’deki menfaatlerini korumaya çalışıyordu. İngiltere içinse Hindistan’a giden yol üzerindeki tüm hattın güvenliğinin sağlanması gerekiyordu.⁸³²

İngiltere’nin Akdeniz politikasında Palmerston’la beraber yeni bir döneme girildiğini söylemek mümkündür. 1830 yılında Hariciye Nazırı olduğunda hemen bu konuda harekete geçmese bile Hünkâr İskelesi Antlaşması, Palmerston’u uykusundan uyandırmıştı. Osmanlı İngiliz ilişkileri özellikle Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın ardından yeni bir boyut kazanacaktı. Mısır’dan Fransız varlığının çıkarılması esnasında alınan İngiliz desteği zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun “modernleşme” hamlesi esnasında da varlığını sürdürmüştü.⁸³³ İngiltere Osmanlı modernleşme hareketini desteklerken zaman zaman da yönlendirici pozisyonda olmuştu. Osmanlıların kendilerine müttefik olarak İngiltere’yi seçmesinin nedenleri arasında yükselen Rusofobi, Levant’ta artan

adlandırılacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gerald David Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Londra: University of London Press, 1971, s. 70 ve devamı.

⁸³⁰ Barbara Jelavic, *Russia’s Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 50.

⁸³¹ Jelavic, *Russia’s Balkan Entanglements*, s.51.

⁸³² Hoskins, *British Routes to India*, s.130.

⁸³³ Bkz: Çağrı Erhan, İrşat Sarıalioğlu, “Osmanlı Modernleşmesinde Anglosakson Etkisi (1839-1852)”, *Uluslararası İlişkiler*, v.16, s.63, 2019, ss.87-104.

İngiliz ticareti, İngiltere'nin denizlerde hakimiyeti olarak sıralanabilir. İngilizler için Osmanlı'nın Rus yayılcılığından korunması gerekiyordu. Çünkü Akdeniz'e inmeyi hedefleyen geleneksel Rus politikası ve Rusların Boğazlar üzerindeki planları hem Osmanlı'nın bütünlüğünü hem de Avrupa uyumuna tehlikeye atıyordu. Bu nedenlerden ötürü Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikası 1830'lardan itibaren resmî olarak uygulanmaya başlanmıştır. İngiltere'nin Osmanlı'nın modernleşme hamlesinin "müttefiki" olmasının nedeni ise bölgede Fransa ve Rusya'ya karşı "ayakta kalabilecek kadar güçlü kalması" ve bunun ancak bir takım askeri, idari ve mali değişikliklerle mümkün olduğuna olan inancıydı. Palmerston'un İngiltere'ye çizdiği vizyona ve biçtiği misyona göre İngiltere denizlerdeki en güçlü devlet olarak Avrupa'yı Fransa ve Rusya gibi askeri olarak domine edemese bile, donanmasından aldığı güç sayesinde elde edeceği caydırıcılıkla Avrupa'ya dair meselelerde "belirleyici/hakem" olabilirdi.⁸³⁴ Palmerston için İstanbul'u kontrol altına alan, Akdeniz'i, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını, ki bu geniş imparatorluk Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasındaydı, ve Hindistan'a giden kısa yolu elinde tutuyor demektir.⁸³⁵ Bu nedenle Londra 1833-1841 yılları arasında Rusya'nın İstanbul'daki nüfuzunu kırmak ve hevesli büyükelçisi Lord Ponsonby vasıtasıyla İngiliz nüfuzunu artırmak için çalışacaktı. İngiltere zamanın en büyük deniz gücü olarak uluslararası olaylarda güçlü bir etkiye sahipti. İngiltere için doğu Akdeniz'i ve Boğazları kontrol etmek demek büyük güçleri de kontrol etmek demektir. Ancak ticari faaliyetlerini İngiltere'nin girmek istemediği sular olan Baltık Denizi üzerinden yürüten Rusya bu etki alanına tam manasıyla girmiyordu. Bu nedenle Boğazlar üzerinde nüfuz kazanmış bir İngiltere, Rusya'yı da bu etki alanına sokmuş olacaktı. Bütün bu kaygılar ve hedefler İngiltere'nin Akdeniz politikasını şekillendirirken Hünkâr İskeleyi Antlaşması İngiltere'ye neleri gözden kaçırdığını göstermişti.⁸³⁶ Böylece İngiltere Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini artırmak ve Rusya'nın üstlendiği Osmanlı

⁸³⁴ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 69-70.

⁸³⁵ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 72.

⁸³⁶ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 78.

İmparatorluğu'nun "hamisi" pozisyonunu geri almak üzere yeni bir düşünceyle hareket edecekti.

Mısır'da kurduğu devlet ve askeri organizasyonla bölgede bir güç unsuru olarak ortaya çıkan Mehmed Ali Paşa, İngiltere ve Rusya tarafından aynı nedenlerle istenmiyordu. Bu anlamda Mısır, büyük güçlerin özellikle de Fransız-İngiliz rekabetinin adeta ete kemiğe bürünmüş haliydi. Mısır ve Süveyş'i elinde bulundurmamak demek Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na giden yolu tutmak demekti. Mehmed Ali Paşa, İngiltere'nin bölgedeki menfaatlerinin önünde sürekli beliriyordu. Örneğin; Süveyş Kızıldeniz üzerinde artan deniz trafiği günden güne artıyordu. İngiltere Süveyş berzahında demiryolu yapmayı istiyordu.

İngiltere için Mehmed Ali Paşa adeta İngiltere'nin ticari menfaatlerinin düşmanı olan Fransa'nın bölgedeki ajanıydı. Bu nedenle İbrahim Paşa'nın Arabistan ve Basra Körfezi istikametine ilerleyişine İngiltere'nin müsaade etmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Mehmed Ali Paşa'nın Hint Okyanusu'nu Kızıldeniz'e bağlayan noktadaki Aden Sultanlığını 1838 yılında da tehdit etti. Bir yıl sonra Aden artık İngiliz idaresi altındaydı. Böylece İngiltere Kızıldeniz'in güvenliği için çok kilit bir noktada yerleşmiş oluyordu. İngiltere'nin Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın idaresine karşı çıkmasının bir nedeni de Paşa'nın Basra Körfezi'ne doğru genişlemesiydi. Hali hazırda Kızıldeniz'in kontrolünü elinde bulunduran Paşa'ya İngiliz idaresindeki Muskat'a saldırması durumunda Bahreyn'in İngiliz-Hint güçleri tarafından savunulacağı belirtildi. Burada İngiltere'nin önündeki engel Fransa'ydı. Basra'daki Fransız konsolosu Arapların nehri İngiliz gemilerine kapatması için isyana teşvik ediyordu.⁸³⁷ Bu mücadele Mısır'ın Osmanlı idaresinden tamamen ayrıldığı 1882 senesine değin dönemsel ittifaklarla da olsa sürecekti. Mısır krizinin bir anlamda uluslararası arenada da sonuçlandığının ve artık Avrupa Uyumunun önünde bir tehdit olarak bulunmadığının diplomatik belgesi de olan Londra Boğazlar Sözleşmesi (1841)'ne Fransa'nın dahil edilmesi,

⁸³⁷ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 78.

İngiliz-Fransız mücadelesinin zaman zaman ittifaklarla devam ettiği/sürdüğü anlardan biriydi.

Büyük güçlerin Doğu Akdeniz’de devam eden nüfuz mücadelesi esnasında özellikle tez konumuzun sınırları içerisinde kalan dönem boyunca ittifakların oldukça değişken olabildiği görülmektedir. Napolyon’un yayılmacı politikasına karşı İngiltere ve Rusya’nın duyduğu kaygı bu iki devleti Fransa’nın Avrupa için bir tehdit oluşturamayacak hale getirilmesini sağlayacak bir ittifak anlaşması imzalamaya itti. 11 Nisan 1805’te imzalanan bu anlaşmayla İngiltere ve Rusya, Napolyon tehlikesi karşısında beraber durmayı taahhüt ediyorlardı. Ancak hemen ardından Tilsit’te imzalanan Rus-Fransız ittifakı bu değişkenliğin ilk akla gelen örneklerinden birisidir. Napoléon Harplerine benzer bir biçimde Mısır sorunu esnasında da müttefikler saf değiştirmek durumunda kaldı. Rusya 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı Hünkâr İskeleyi Antlaşması’yla, Londra’da büyük tepki çekmesine ve İngiltere’nin Osmanlı’ya yönelik politikasında değişikliğe gitmesine sebep olmuşken 1839 yılında Mehmed Ali Paşa’ya karşı Osmanlı İmparatorluğunu desteklemek için İngiltere’ye ittifak teklifinde bulunmuştur. Böylelikle Fransa’yı oyunun dışına atacak bir hamle yapmıştı.⁸³⁸ Bu ittifakla İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki çıkarları son kez örtüşmüştü.⁸³⁹ Haziran 1841’de Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasındaki uzlaşmazlığın tamamen çözülmesiyle Doğu Akdeniz mücadelesinden bir rakip elenmiş oluyordu.

3.3.3. Değişen Diplomatik Dengeler ve Akdeniz’de Geçici Uzlaşma

13 Şubat 1841 tarihli fermanla beraber Mısır krizi çözülmüş ve Mehmed Ali Paşa, Osmanlı saltanatını tehdit edebilecek bir güç olmaktan alıkonulmuştu. Artık sıra, Sultan ve Mehmed Ali Paşa arasındaki krizin *düvel-i hamse* bakımından en hayati

⁸³⁸ Kırım Harbi döneminde, Fransa ve İngiltere yeniden bir araya gelerek bu defa Rusya’yı oyunun dışına atacaktı. Bu mücadelenin galibini belirleyen unsur ise donanma üstünlüğü olacaktı. Bknz: Fatih Erbaş, “19.yüzyıl Doğu Akdeniz Donanma Mücadelesinde Öne Çıkan Devletler ve Faktörler”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı:8, 2016 Güz, s.144.

⁸³⁹ Paul Bushkovitch, *Rusya’nın Kısa Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2011, s.178.

meselelerden biri olan Boğazlar konusunda gerekli düzenlemelerin yapılmasına gelmişti. Londra Antlaşması'yla Osmanlı'nın kadim kuralına da uygun olarak yabancı savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girişinin yasak olması konusunda İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu uzlaşmıştı. Ancak Akdeniz'deki mücadelenin önemli taraflarından biri olan Fransa'nın imzacılar arasında yer almaması nedeniyle Boğazlar meselesi hakkında müstakil bir antlaşma yapmak ihtiyacı olduğu düşünülüyordu. Boğazların kaderini kendisinininkiyle bir gören Rusya için yapılacak yeni bir düzenlemeyle Fransa'nın imzacı taraf olarak masaya oturması menfaatleri icabı çok önemliydi. Antlaşma tasarısı Lord Palmerston ve Brunnow tarafından hazırlanırken, Boğazların yalnızca adı geçen devletlerle ilgili olmadığı Osmanlı devletinin ilişki içinde olduğu bütün devletleri alakadar eden bir konu olduğunda uzlaşarak, Sultan'ın arzusu dahilinde istediği devletleri antlaşmaya katılmaları için davet etme hakkının saklı bulunduğu bir madde de eklenmiştir.⁸⁴⁰

Mısır ve özellikle Suriye'deki genişleme hırsları nedeniyle Mehmed Ali Paşa'nın gücüne lüzumundan fazla güvenen Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın müttefikler karşısında yenilmesiyle kendine gelmişti. Bölgede hiçbir aktörün güç kazanmasına izin vermemekte kararlı olan İngiltere'nin bu uğurda askeri müdahalede bulunacağına ihtimal vermeyerek büyük bir hata yapan Fransa, Rus ve İngiliz ittifakını karşısında bulunca daha da büyük bir şaşkınlık yaşadı. Boğazlar Protokolü, Rusya için bu koşullar altında kabul edilebilir, İngiltere için memnuniyet verici bir antlaşmayken Fransa için de yeniden Avrupa Uyumu'na girmesini sağlayan bir kapıydı.⁸⁴¹

Böylelikle Londra Boğazlar Protokolü İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya devletlerinin temsilcileri ve Osmanlı Devleti'ni temsilen de Şekip Efendi tarafından 13 Temmuz 1841 yılında imzalanmıştır.⁸⁴² Antlaşmaya daha ayrıntılı bakacak olursak, protokolün birinci maddesiyle yabancı devletler Sultan'ın imparatorluğun eskiden de yaptığı üzere her daim yabancı savaş

⁸⁴⁰ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, ss:137-138.

⁸⁴¹ Rene Albrecht Carrie, *Britain and France: Adaptations to a Changing Context of Power*, New York: Doubleday&Company, 1970, s.80.

⁸⁴² BOA, H.H.d., 16260, 30 Temmuz 1841.

gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarına girişini yasaklanmıştı. Osmanlı Devleti barış zamanında de hiçbir savaş gemisinin Boğazlara geçişine müsaade etmeyecekti.⁸⁴³ İkinci maddede, birinci maddeye referansla Sultan'ın Boğazlara ilişkin eski kaidesinin muhafaza edildiği hatırlatılmakla beraber eskiden beri olduğu gibi dost devletlerin elçiliklerinin hizmetinde olan küçük deniz taşıtlarının Boğazlardan geçebilmelerinin ferman-ı hümayuna tabi olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴⁴ Birinci ve ikinci maddeler beraber değerlendirildiğinde birbirine zıt iki durumun varlığı göz çarpar. Birinci madde ile Sultan'ın hükümlerlik hakları ve Boğazlar konusunda eski kaidesine referans verilirken ikinci madde ile Sultan'a yalnızca dost devletlerin küçük deniz taşıtlarının iznine dair ferman buyurma hakkı verilmiştir. Bu bakımdan böyle bir anlaşmaya imza atmakla Sultan bir anlamda kendisini *düvel-i hamseye* karşı ne zaman sona ereceği belli olmayan bir mesuliyet altına sokmuş oluyordu. İmzacı devletlerden birinin lehine bu antlaşmayı bozması durumunda diğer devletlere karşı da bir sorumluluk almış oluyordu. Goryanof bu durumu hem Babiâli'yi hem de *düvel-i hamseyi* bağlayan zincirleme bir taahhüt olarak değerlendirir. Yani imzacı taraflar bundan böyle Boğazlar konusunda yalnızca Babiâli'ye değil birbirlerine karşı da mesuliyet taşımaktadırlar. Taraflardan birinin antlaşmaya aykırı davranması durumunda bu durumdan hep birlikte mesul olacaklardı ki antlaşmanın bir gayesi de bu sorumluluk zincirini

⁸⁴³ “Bir taraftan dün zat-ı şevketsemat hazret-i Padişahi dün ecnebiye sefayin-i harbiyesinin Bahr-i sefid ve ve Siyah Boğazları'ndan duhulü memnu'iyetine dair devlet-i aliyelerinin ötedenberu nakabil-i tağyir olarak vaz olunmuş olan kaide-i kadimesinin bundan böyle dahi mer'iyüül- icra olması zımnında olan karar-ı kuvve-i müülükanelerini ve devlet-i aliye hal-i sulhde bulunduğu müddetçe hiçbir ecnebi cenk sefinesini kabul buyurmayacaklarını ilan buyurmuşlardır ve diğer taraftan haşmetlü Avusturya İmparatoru ve Macar ve Bohemya kralı ve haşmetlü Fransa kralı Gran Britanya ve ırlanda hükümet-i müctemiası kraliçesi ve haşmetlü Prusya kralı ve Rusya imparatoru iş bu karar-ı âli-i şahaneyeye riayetle zikr olunan kaide ve usule imtisal eylemeyi taahhüd eder.”

⁸⁴⁴ “Devlet-i Aliye'nin madde-i sabıkada beyan olunan kaide-i kadimesinin kabil-i naks ve ihâl olmadığını ispat ederek zat-ı şevketsemat hazret-i padişahi kemafissabık-ı âdil vechile düvel-i mütehabbe sefaretleri hudmetinde bulunan süfün-u hafife-i harbiyenin mürurları için ferman-ı âli itasım taahhüd buyururlar.”

sağlamaktır.⁸⁴⁵ Anlaşmanın üçüncü ve dördüncü maddeleri ise muahedenin tüm devletlere duyurulması gibi teknik detaylar içermektedir.⁸⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere, Rusya Avusturya ve Prusya arasında imzalanan 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması'nın boğazlara dair genel hükümleri bu antlaşma ile de muhafaza edilmişti. Ancak 1841 Boğazlar Protokolü'ne Fransa'nın da dahil oluşu ile Boğazlar konusu uluslararası arenada genel bir çözüme kavuşmuş ve statüsü *düvel-i hamsenin* "garantis" altına alınmış oluyordu. Boğazların Osmanlı barış zamanında iken diğer savaş gemilerine kapalılığı ilkesi özellikle İngiltere için büyük önem taşıyordu.

Protokole imzacı devletler bakımından bakacak olursak Boğazlar konusundaki bu yeni düzenleme Rusya'nın lehineyken İngiltere masadan en kârlı kalkan devletti. Rusya bundan böyle İstanbul ya da Boğazlara dair bir eylemde bulunursa diğer devletleri karşısına almak durumunda kalacaktı. Bu, bir anlamda Boğazlara yönelik olası bir Rus tehdidinin savuşturulması demektir. Bu durum özellikle İngiltere'nin menfaatineydi yani İngiltere için Akdeniz'in güvenliğinin geçici de olsa sağlanmış olduğunu söylemekte bir beis yoktur. Böylelikle, Rusya'nın Boğazlar konusunda Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile ete kemiğe bürünen hırslarına bir süre için gem vurulmuş oldu.⁸⁴⁷ Rusya ise 1833'teki kazanımlarının gerisine düşmüştü. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yenilemenin mevcut koşullar altında pek de mümkün olmadığını ve Fransa ve İngiltere'nin arasını açmayı düşünen Rusya için, 1841 antlaşması çok da kazançlı olmuştur diyemeyiz. 1841 Protokolü ile Osmanlı İmparatorluğu kendisi savaştayken müttefik devletlere Boğazları

⁸⁴⁵ Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar*, s.140-141.

⁸⁴⁶ "Üçüncü madde: Zat-ı şevketsemat hazret-i padişahi devlet-i alileriyle münasebat-ı dostane üzere olan bilcümle devletlere işbu muahedeyi ilân ile devlet-i müşarünileyhimi havi olduğu mevadda imtisalve muvafakata davet buyuracaklardır.

Dördüncü madde: İş bu muahede tasdik olunup tasdiknameleri dahi iki madde veyahut daha evvel müddet zarfında, Londra'da mübadele olunacaktır bâlâda madde be madde tahrir ve tastir kılınan muahede-i mezkure dilhahımıza muvafik olduğundan havi olduğu şurut ve mevadd-ı tahsin ve tasdik ve ibka etmiş olduğumuza şerait-i mezkurenin hiçbir vechile hilaf-ı hareket zuhura gelmeyerek tamamen ifa ve icrası hususuna taahhüd eylediğimizi ilan ve tasdiklen canib-i şahanemizden işbu tasdik-i tahrir ve hatt-ı hümayunu mührümüzle tevşih ve temhir olunarak müşarünileyha Avusturya Devleti tarafına ita olundu. Tahriren fil yevmittasi aşere min sehr-i receb-ül-mücerreb fi sene seb'a ve hamsin mieteyn ve elf."

⁸⁴⁷ Daly, *Russian Seapower and the Eastern Question*, s.195.

açma hakkına sahipti. Fakat özellikle 1833 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politikası ve Osmanlı'nın "modernleşme" çabalarına verdiği destek düşünüldüğünde, 1841'den sonra Osmanlı'nın müttefiki Rusya değil İngiltere olacaktır ve bu tarihten sonra Osmanlı'nın savaştığı devlet genellikle Rusya olacaktır. Artık Boğazlara savaş gemilerini getiren taraf Rusya değil İngiltere'dir. İngiltere böylece hem Osmanlı İmparatorluğu'nu "koruyacak" hem de Rus donanmasını Karadeniz'e "kapatıp" Hindistan yolunun güvenliğini sağlamış olacaktır.⁸⁴⁸ Boğazların kapalılığı rejimi Rusya için Karadeniz'in kapalı bir su kütlesi olarak tutulması anlamına geliyordu.⁸⁴⁹ Dolayısıyla Rusya için, İngiltere tarafından himaye edilen Osmanlı İmparatorluğu ile bundan böyle dostane ilişkiler kurmanın da bir anlamı kalmamıştı. Bir başka ifadeyle Mısır kriziyle parçalanmanın eşiğine gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması halinde yaşanacak sorunları göz önüne alarak zayıf komşu politikası takip eden Rusya için 1841 yılı dönüm noktasıydı. Dolayısıyla 1841 Londra Boğazlar Protokolü birlikte Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında kaçınılmaz bir biçimde değişime gidecek ve Çar Nikola bundan sonra Osmanlı'nın genel bir uzlaşma ile parçalanması politikasını hayata geçirmeye çalışacaktı.⁸⁵⁰ Rusya'nın İngiltere'ye yaklaşarak Fransa'yla arasını açma çabası da sonuçsuz kalmıştı. 1841 yılından sonra özellikle Aberdeen döneminde İngiliz-Fransız ilişkileri uzun bir yol kat edecek ve İngiliz-Fransız ittifakı Kırım Harbi'nde Rusya'nın karşısına çıkacaktı. Nihayet 1841 Londra Boğazlar Protokolü ile kurulan yeni Boğaz rejimi, I. Dünya Savaşına kadar ana hatlarıyla korunacaktı.

⁸⁴⁸ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 85.

⁸⁴⁹ Hurewitz, *World Politics*, s.608.

⁸⁵⁰ Clayton, *Britain and the Eastern Question*, s. 85.

SONUÇ

Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesini üzerine Mısır'a Arnavut birlikleri arasında giden Mehmed Ali Paşa'nın hikayesi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun, Boğazların ve büyük devletlerin hikayesidir. Mısır'a ayak basmasının üzerinden çok kısa bir süre sonra vali olarak atanan Mehmed Ali Paşa, 44 yıl sürecek olan iktidarını sağlamlaştırmak için ilk olarak Mısır'ın yerel güçler odaklarını teker teker yenmiş ve zaman içerisinde dilini dahi bilmediği Mısır'ın tek hâkimi olmuştu. Mısır'da başlattığı modernleşme hareketiyle tarımdan eğitime pek çok alanda yeni düzenlemeler yapmıştır. Özellikle tarım alanında yaptığı reformlar ve getirdiği yeni düzenlemelerle fellahların hayatını zorlaştırsa da buradan elde ettiği gelirle Mısır'da özellikle askeri alanda bir kalkınma hamlesi gerçekleştirebilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı modernleştirme hareketinin odağı askeri modernleşmedir. Tarım, eğitim ve toplumsal alanda gerçekleştirdiği tüm reform hareketleri, askeri modernleşmenin beslenmesi ve korunması amacıyla denilebilir. Tüm bu reform hareketlerinin ana motivasyonunu kendisinin de zaman zaman söylediği gibi Mısır'da elde ettiği bu gücü korumak ve kendisinden sonra ailesine bırakabilmektir. Aynı dönemde II. Mahmud da imparatorlukta özellikle askeri alanda bir dizi reform hareketine girişecektir. Kahire ve İstanbul arasındaki bu modernleşme hamlesi mücadelesinde bazen İstanbul Kahire'ye yol göstermiş bazen de Kahire bu yarışa öncülük etmişti. Ancak şunu da eklemek gerekir ki Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da ortaya koyduğu reform programı ve II. Mahmud ve Babıâli bürokratları tarafından imparatorlukta estirmek istedikleri yeni düzen, felsefesi bakımından birbirinden oldukça farklıdır. Mehmed Ali Paşa Mısır'da askeri ve pratik gerekçelerle bir modernleşme hamlesine girişirken, II. Mahmud döneminde Babıâli bürokratları öncülüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemiyle beraber her alanda büyük bir tasfiye ve dönüşüm söz konusudur. Bu yaklaşımın ilanı mahiyetinde olan Tanzimat Fermanı'yla hedeflenen "Osmanlı üst kimliği" yaratma girişimine benzer bir durumun, Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'da uygulamaya konduğunu görmüyoruz. Paşa'nın reform girişimleri askeri

modernizasyon odaklı ve bu anlamda hızlı sonuç almasını sağlayacak “pratik” girişimler olmaktan öteye gidememiştir. Ayrıca, özellikle Mehmed Ali Paşa’yı Mısır milliyetçiliğinin kurucusu olarak gösterme çabasındaki bazı çalışmalarda, Mısır’ın Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir eyalet olduğu, Mehmed Ali Paşa’nın da Türkçe konuşan bir Osmanlı valisi olduğu adeta görmezden gelinmektedir. Bu bağlamda Paşa’nın ortaya koyduğu reform programının hedefinin Mısır’ı kurtarmak değil Mısır’da ve bölgede kazandığı konumu koruyabilmek ve kontrol altında tuttuğu bölgeleri genişletmek amacıyla yürütüldüğü hatırlanmalıdır.

1827 yılı Mehmed Ali Paşa’nın bir uluslararası problem olarak gerçek anlamda dikkat çektiği ilk tarihtir denilebilir. Mora’da çıkan isyanı II. Mahmud’un talebi üzerine bastıran Paşa’nın askerleri, Mısır’ın askeri anlamda dikkat çekmesini sağlamıştı. Yunan isyanının bastırılması Avrupa kamuoyunda oldukça sert tepkiyle karşılanmış ve İngiliz-Fransız ve Rus ortak donanması tarafından Osmanlı-Mısır donanmasına müdahale edilmesiyle birlikte Mehmed Ali Paşa da Sultan’ı II. Mahmud gibi donanmasını kaybetmiş olacaktı. 1831 yılına gelindiğinde ise ulusal ve uluslararası şartlar bakımında koşulların kendisi için elverişli olduğuna inanan Mehmed Ali Paşa, Suriye’yi ele geçirerek Anadolu içlerine kadar ilerlemeye başlayacaktı. 1831 yılı itibariyle Sultan ve asi valisi arasındaki mücadele askeri bir boyut kazanmış olmakla birlikte, bu dönem Babîli bürokratları için de özellikle İngiltere ve Rusya arasında mekik dokudukları diplomatik bir savaşa dönmüştü. İngiltere’nin Osmanlı’dan gelen askeri yardım taleplerinin bir anlamda sürüncemede bırakılması Rusya’nın beklenmedik şekilde Boğazlarda belirmesine neden olacaktı.

Zaman içerisinde Mehmed Ali Paşa’nın hakimiyet alanı Mısır’la sınırlı kalmamış, Sudan ve Suriye’nin kontrolünün de ele geçirilmesiyle beraber, bölgede Fransa’yla yakın ilişkiler içerisinde güçlü bir imparatorluk kuracağına sinyallerini vermişti. Mehmed Ali Paşa’nın bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkması yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nu değil o coğrafyada menfaatleri olan İngiltere ve Rusya’yı oldukça rahatsız ederken Fransa tarafından destek bulmuştu. Daha sonraki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Mısır sorunu yalnızca Osmanlı

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehdit eden bir sorun değil bu yönüyle aynı zamanda Avrupa Uyumu'nu bozacak bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle literatürde sıklıkla kabul edildiği gibi 1831-1833 ve 1839-1841 yıllarını kapsayan ve fasılalarla ortaya çıkan bir Mısır sorunundan ziyade 1827-1841 arasında bazen askeri müdahalelerle bazen de siyasi mücadelelerle devam eden yekpare bir Mısır Sorunu vardır demek daha doğru olacaktır.

İngiltere, Fransa ve Rusya bölgede çıkarları çatışan güçler olması dolayısıyla konu ile yakından ilgilenmiş ve krizin gidişatına göre Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarını revize etmişlerdi. Özellikle Mısır modernleşmesinde Fransız nüfuzu daha da görünür hale gelmişti. Aynı dönemde Osmanlı askeri modernizasyonuna öncülük eden ise İngiltere olacaktı. Mısır krizinin ilerleyen dönemlerinde bu iki gücün karşı karşıya gelmesiyle Avrupa Uyumu en sarsıntılı dönemlerinden birini yaşayacaktı. 1839 yılında Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa tipi talim yapmış neferlerden mürekkep ordusu ve II. Mahmud'un yeterli muharebe eğitimi almayan rediflerin çoğunluğunu oluşturduğu ordusu karşı karşıya gelince Mehmed Ali Paşa için kaçınılmaz son başladı ve Nizip Seferi'nin galibi olsa da harbin devamında büyük güçlerin müdahale etmesiyle sürecin mağlubu oldu.

Osmanlı ordusunun 1839 yılında Nizip'te aldığı yenilgi, imparatorluğun bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün tehlikeye düştüğünü açıkça ortaya koymuş oluyordu. Mehmed Ali Paşa'nın imparatorluk bakiyesi toprakların bir kısmında hak iddia etmesi ihtimali ve en önemlisi Boğazların kontrolü meselesi Metternich öncülüğünde İngiltere, Rusya ve Prusya'nın harekete geçmesine neden olacaktı. Osmanlı, İngiliz, Rus ve Prusya temsilcilerinin 15 Temmuz 1840 yılında imzaladıkları Londra Antlaşması'yla, temelde Mehmed Ali Paşa isyanının bastırılmasında birlikte hareket etmeyi kararlaştırmış olacaktı. Süreç içerisinde Fransa'nın desteğinden medet uman ve Babıâli ile doğrudan görüşme yapmayı umarak hiç değilse Suriye'yi elinde tutmayı planlayan Mehmed Ali Paşa, siyasi hırslarıyla doğurduğu krizin uluslararası alandaki yansımalarını ve özellikle İngiltere ve Rusya'nın Boğazların güvenliğini tehlikeye atacak hiçbir girişime sessiz kalmayacaklarını fark edememiş olmanın bedelini kısa sürede ödeyecekti. Böylece 13 Şubat 1841 tarihli fermanla Mehmed Ali Paşa'nın etkinlik alanı

Mısır'la sınırlandırılmış, bölgede yeniden tehdit olarak ortaya çıkmasının önlenmesi amacıyla da Mısır'da bulunacak asker sayısına kısıtlama getirilmişti. Ancak yine de Mehmed Ali Paşa'ya Mısır topraklarının veraseten ailesinde kalması hakkı verilmişti.

Mısır krizini, büyük güçler bakımından bir an evvel müdahale edilmesi gereken bir sorun statüsüne yükselten en önemli şey Boğazlar konusuydu. Mehmed Ali Paşa'nın bölgede yükselişiyle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu toprakların ve daha da önemlisi Boğazların kontrolünün "zayıf" bir imparatorluk yerine askeri anlamda daha güçlü bir yönetimin kontrolüne geçmesi hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin menfaatleri bakımından kabul edilemez bir durumdu. Bu nedenle Mısır krizinin çözüme kavuşturulmasının ardından üzerinde uzlaşılması gereken en önemli konu Boğazların meselesiydi. 13 Temmuz 1841'de Osmanlı, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya temsilcileri tarafından imzalanan Londra Boğazlar Protokolü'yle birlikte bu konuda artık uluslararası alanda çözüme kavuşturulmuş oluyordu. Bu protokol aynı zamanda, Mehmed Ali Paşa'nın yanında yer almanın bedelini yalnız kalarak ödeyen Fransa'nın yeniden Avrupa Uyumuna dahil olmasını da sağlayacaktı. Bu sözleşmeyle Boğazların güvenliği ve statüsü *düvel-i hamsenin* garantisi altına alınmış oluyordu.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM)

2. Türk Tarih Kurumu (TTK)

Y1024-2, Y1024-3

3. İngiltere Arşivi Foreign Office (FO)

FO 24

FO 78

FO 195

FO 881

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

- Abir, M., “Modernisation, Reaction and Muhammed Ali’s Empire”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3 (Oct., 1977), ss. 295-313.
- Abu-Manneh, Butrus, “Mehmed Ali Paşa and Mahmud II: the Genesis of a Conflict”, *Turkish Historical Review*, Sayı 1, Utrecht 2010, ss: 1-24.
- Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.7., İstanbul, 1309.
- Ahmed Lütü Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, c.4-5, İstanbul: Yky, 1999.
- Ahmed Lütü Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, c.6-7-8, İstanbul: Yky, 1999.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VI. Kitap II. Kısım, İstanbul, 1993, ss.86-140.
- Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2010.
- Aktepe, M. Münir, “Çeşme Vak’ası”, *DİA*, c.8., İstanbul: TDV Yay., 1993, ss.288-289.
- Al-Jabarti, ‘Abd al-Rahman, *Abd al-Rahman al-Jabarti’s History of Egypt*, (Ed.) T. Philipp, M. Perlmann, C.III&IV, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994.
- Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Ankara: TTK Yay., 1988.
- Altundağ, Şinasi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Namık Paşa’nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra’ya Gönderilmesi”, *Belleten*, Ankara: TTK Yay., C.6, 1995, ss.229-251.
- Altundağ, Şinasi, “Mehmed Ali Paşa’nın Suriye’de Hakimiyeti Sırasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Belleten*, cilt 8, Nisan 1944, ss: 231-243.
- Altundağ, Şinasi, “Münchengrätz Muahedesi”, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C.1, No:4, 1943, ss:51-61.
- Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923*, İstanbul: YKY., 2010.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*, TTK: Ankara, 2003.

- Augustus, St. John James, *Egypt and Mohammed Ali*, c.I., London: Longman, Rees, Brown, Green&Longman, 1834.
- Baer, Gabriel, *A History of Landownership of Modern Egypt 1800-1950*, Londra: Oxford Universty Press, 1962.
- Baer, Gabriel, *Studies in the Social History of Modern Egypt*, Chicago: University of Chicago Press, 1969.
- Bailey, Frank Edgar, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, New York: Howard Fertig, 1970.
- Baker, R.L., “Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi”, *The English Historical Review*, Vol.43, No.169, 1928, ss:83-89.
- Baktıaya, Adil, *Osmanlı Suriye’sinde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yay., 2017.
- Balls, W. Lawrence, *The Cotton Plant in Egypt*, Londra: Macmillian and CO., 1912.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, (Birinci Cilt Kanunlar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1943, ss.355-387.
- Batmaz, Şakir, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul: Hazine Yay., 2010.
- Bell, Herbert C. F., *Lord Palmerston*, C.I., Hamden Connecticut: Archon Books, 1966.
- Beinin, Joel, *Workers and Peasants in th Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Bentham, Jeremy, “Panoptikon ya da Gözetim Evi”, *Panoptikon: Göziin İktidarı*, Barış Çoban-Zeynep Özarıslan (Haz.), İstanbul: 2019.
- Beydilli, Kemal, “Boğazlar Meselesi”, *DİA*, Ankara: Diyanet Vakfı Yay, 1992, s.266-269.
- Kemal Beydilli, “Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve ‘Mîrî Ticâret’ Teşebbüsü”, *TTK BELLETEN*, c. 55, sy. 214, ss. 687–756, 1991.

- Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, c.26, İstanbul: TDV Yay., 2002, ss.524-527.
- Beydilli, Kemal, “Şark Meselesi”, *DİA*, c.38, İstanbul: TDV Yay., 2010, ss.352-357.
- Bitis, Alexander, *Russia and the Eastern Question: Army, Government and Society 1815-1833*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Black, Cyril E., Brown, L. Carl, *Modernization in the Middle East*, The Darwin Press: Princeton, 1992.
- Bonne, Alfred, *State and Economics in the Middle East: A Society in Transition*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD, 1948.
- Bostan, İdris, “Sâlyâne,” *İ.A*, c.36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009, s.59-60.
- Brown, L. Carl, *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*, Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Brown, L. Carl & Itzkowitz, Norman, “Political Structure”, *Modernization in the Middle East: the Ottoman Empire and its Afro-Asian Successors*, Princeton: The Darwin Press, 1992.
- Bolsover, G.H, 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış, *Bellekten*, sayı: 118, 1966, ss: 265-290.
- Bolsover, G.H., “Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37 (Jul., 1934), pp. 98-118.
- Bourne, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Oxford: Clarendon Press, 1970.
- Bowen, Wayne H., *The History of Saudi Arabia*, Londra: Greenwood Press, 2008
- Bowring, John, *Report on Egypt and Candia*, London: Printed by W. Clowes and Sons, 1840.
- Bulwer, Henry L., *The Life of Henry J. Temple, Viscount Palmerston*, London: Richard Bentley, 1871.
- Burckhardt, John L., *Notes on the Bedouins and Wahabys Collected during his Travels in the East*, Colburn & Bentley, Londra: 1831.
- Bury, J. P. T. (Ed.), *The New Cambridge Modern History: the Zenith of European Power, 1830-1870*, C:10, Cambridge University Press, 1960.

- Burleigh-Mirage, Nina, *Napoléon's Scientists and the Unveiling of Egypt*, Haper Collins e-book, 2007.
- Bushkovitch, Paul, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2011.
- Cameron, Donald Andreas, *Egypt in the Nineteenth Century*, London: Smith, Elder & Company, 1898.
- Carrié, René Albrecht, *Britain and France: Adaptations to a Changing Context of Power*, New York: Doubleday&Company, 1970.
- Carrié, René Albrecht, *Europe After 1815 with Maps*, Iowa: Littlefield, Adams&Co, 1955.
- Caquet, P. E. "The Napoleonic Legend and the War Scare of 1840." *The International History Review*, vol. 35, no. 4, 2013, pp. 702–22.
- Ceylan, Ayhan, *Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2014.
- Clarke, Hohn, *British Diplomacy and Foreign Policy 1782-1865*, London: Unwin Hyman, 1989.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 1997.
- Clot, André, *Kölelerin İmparatorluğu*, İstanbul: Epsilon Yay., 2005.
- Colvin, Sir Auckland, *The Making of Modern Egypt*, London, Seely&CO. Limited, 1906.
- Crabitiées, Pierre, *Ibrahim of Egypt*, Londra: George Routhledge&Sons LTD., 1935.
- Cuno, Kenneth M., "Origins of Private Ownership of Land in Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.12, No.3, ss.245-275.
- Cunningham, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, v.1., Londra: Frank Cass, 1993.
- Cunningham, Allan, "The Philhellens George Canning and Greek Independence", *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, c.1., ed: Edward Ingram, Londra: Frank Cess, 1993.

- Cunningham, Allan, *The Early Correspondence of Richard Wood 1831-1841*, Camden Fourth Series, c.3., Londra: Offices of the Royal Historical Society, 1966.
- Çelik, Yüksel, Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa, Ankara: TTK Yay., 2013.
- Çelik Yüksel -Yeşil Fatih, *Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2003.
- Çetin, Atilla, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, İstanbul: Alfa Yay., 2016.
- Daşçı, Semra, "Delacroix'nın Fırçasından Osmanlılar", *Sanat Tarihi Dergisi*, sayı: XIV-1, Nisan 2006.
- Documents Diplomatiques Relatips to A La Question D'Oriernt* (Du 8 Octobre 1840 au 13 Juillet 1841), India: Paranava Books.
- Dodwel, Henry, *The Founder of Modern Egypt*, London: Canbridge University Press, 1931.
- Douin, G., *La Mission du Baron de Boislecomte*, Cairo, 1927.
- Doumanis, Nicholas, *Before The Nation: Muslim-Christian Coexistence and Its Destruction In Late Ottoman Anatolia*, Oxford: Oxford Universtiy Press, 2013.
- Dönmez, Ahmet, "Babiâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *SUTAD*, Güz 2016, ss:43-57.
- Dönmez, Ahmet, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu", *Tarihin Peşinde*, 2011, Sayı,6, ss:1-20.
- Dönmez, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Dukakinzade Feridun, *Nezip 1831-1840 Seferi*, İstanbul: Askeri Matbaa, 1931.
- Dunne, J. Heyworth, *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*, London: Luzac&Co., 1939.
- Dunne, John P., "Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry", *The Journal of Military History*, Vol. 61, No. 2 (Apr., 1997), ss. 231-254.
- Dunne, John P., *Khedive Ismail's Army*, Oxon: Routledge, 2005.

- Dunne, John P., “Mission or Mercenaries”, *Military Advising and Assistance* (Ed: Donald Stoker), Oxon: Routledge, 2008.
- Emecen, Feridun, “Ali Bey Bulutkapan”, *İ.A.*, c.2., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1989, ss.383-384.
- Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.
- Erdem, Yusuf Hakan, “The Greek Revolt and the End of the Old Ottoman Ordes”, *The Greek Revolution of 1821: A European Event*, İstanbul: the Isis Press.
- Erhan, Çağrı & Sarıalioğlu, İrşat, “Osmanlı Modernleşmesinde Anglosakson Etkisi (1839-1852)”, *Uluslararası İlişkiler*, v.16, s.63, 2019, ss.87-104.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Mısır”, *İ.A.*, c.29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2004, s.563
- Fahmy, Khaled, *Mehmed Ali From Ottoman Governor to Ruler of Egypt*, Oxford: Oneworld, 2009.
- Fahmy, Khaled, *Paşa'nın Adamları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.
- Farah, Caesar E., “The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers”, *Journal of Asian History*, v.1., no:2, 1967, ss:105-132.
- Farah, Caesar E., *The Politics of Interventionism 1830-1840*, Oxford: The Center for Lebanese Studies, 2000.
- Finlay, George, *History of the Greek Revolution*, C.1. Edinburg: William Blackwood and Sons, 1861.
- Ghorbal, Shafik, *The Begginings os the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali*, Londra: George Routhledge & Sons Ltd., 1928.
- Gordon, Thomas, *History of the Greek Revolution*, c.1. Edinburg: Ballantyne and Company.
- Grdey, L., *Voyage du Sultan Abd-ul Aziz de Stamboul au Caire*, Paris 1865.
- Guizot, M. Francois, *Mémoires Pour Servir à l'histoire de Mon Temps*, c.4. s.361-362., Paris: Michel Lévy Frères, 1861.
- Güler, Mustafa, *Cezzar Ahmet Paşa ve Akka Savunması*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2013.

- Hall, John, *England and the New Orleans Monarchy*, London: Smith, Elder & CO, 1912.
- Hathaway, Jane, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Heine, Henri, *Lutèce: lettres sur la vie politique, artistique et sociale de la France*, Paris: Michel Levy Frères, 1855.
- Heraclides, Alexis & Dialla, Ada, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*, Manchester: Manchester University Press, 2015.
- Hershlag, Z. Y., *Intorduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Brill: Leiden, 1980.
- Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: The Clarendon Press, 1973.
- Holt, P.M., *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, Cornell: Cornell University Press, 1975.
- Holt P. M. & M. W. Daly, *A History of the Sudan*, London: 1988.
- Hoskins, Halford Lancaster, *British Routes to India*, New York: Longmans, Green and Co., 1928.
- Hourani, Albert, "Osmanlı Reformu ve Eşraf Politikaları", *Ortadoğu'da Modernleşme*, (ed: Polk, William R. ve Richard L. Chambers), İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Hunter, F. Robert, *Egypt Under the Khedives 1805-1879*, Kahire: The American University Press, 1999.
- Hunter, W. Patison, *Narrative of the Late Expedition to Syria*, London: H. Colburn, 1842.
- Hurewitz, J.C. (Ed.), *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, C.1., Princeton: N. J. D. Van Nostrand Company, 1956.
- Hurewitz, J. C., "The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis", *Middle East Journal*, Vol. 22, No. 2 (Spring, 1968), ss. 144-158.
- Hurewitz, J. C., *Middle East Politics: The Military Dimension*, London: Frederick A. Praeger, 1969.

- Hurewitz, J. C., "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics*, Vol. 14, No. 4 (Jul., 1962), s. 605-632.
- Ingle, Harold N., *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain 1836-1844*, London: University of California Press, 1976.
- Issawi, Charles, *An Economic History of the Middle East and North Africa*, New York: Columbia University Press, 1982.
- Issawi, Charles, "De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 4 (Dec., 1980), pp. 469-479.
- Issawi, Charles, *Egypt at Mid-Century*, Londra: Oxford University Press, 1954.
- Issawi, Charles, *Egypt in Revolution: An Academic Analysis*, London: Oxford University Press, 1963.
- Issawi, Charles, "Egypt Since 1800: A Study in Lop-Sided Development," *The Journal of Economic History*, cilt: 21, sayı: 1, 1961, ss.1-25.
- İbrahim, Hassan Ahmed, Martin W. Daly(Ed.), *Cambridge History of Egypt, c.2.*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss:198-216.
- İnalçık, Halil, "Hüsrev Paşa", *İ.A.*, c.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1999.
- İnalçık, Halil, *Makaleler I.*, Ankara: Doğu Batı Yayınevi, 2010.
- John, James Augustus, *Egypt and Muhammed Ali, c.2.*, London:1834.
- Jewsbury, George F., *Russian Annexation of Basserabia 1774-1828*, New York: Columbia University Press, 1976.
- Jelavich, Barbara, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Jelavich, Barbara, *The Ottoman Empire, Great Powers and the Straits Question, 1870-1887*, Indiana University Press: London, 1973.
- Jochmus, Augustus, *The Syrian War and the Decline of the Ottoman Empire 1840-1848, c.1*, Berlin: Albert Cohn, 1883.
- Kamil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, c.2.*, İstanbul, 1325.
- Kamil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, c.3.*, İstanbul, 1325.

- Karal, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1938.
- Kaynar, Reşad, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK Basımevi, 1985.
- Kavas, Ahmet, “Sudan”, *İ.A.*, c.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.458-459.
- Kerner, Robert J., “Russia’a New Policy in the Near East After the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol.5., No.3, ss.280-290.
- Kızıltoprak, Süleyman (Yay.Haz.), *15 Numaralı Mühimme Defteri*, TTK Yay.: Ank, 2015.
- Kinnear, John Gardiner, *Cairo, Petra, and Damascus, in 1839*, Londra: John Murray, 1841.
- Kissenger, Henry, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Boston: Houghton Mifflin, 1957.
- Koloğlu, Orhan, *İlk Gazete İlk Polemik*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Kuran, Ercüment, “Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri”, *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989*, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul: 1990. ss:107-111.
- Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Aksa’da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, TTK Yay., 1998.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, “İbrahim Paşa”, *DİA*, c.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.330-333.
- Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *İ.A.*, c. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, *The Egyptian Question 1831-1841*, İstanbul: Eren Yay.,1998.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, “1833 Kütahya Antlaşmasının Yeni Bir Değerlendirmesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, s.17, İstanbul, 1997, ss: 265-287.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara: TTK Yay., 2013.
- Landes, David S., *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, Harvard University Press, Cambridge, 1979.

- Lambert, Andrew, *War at Sea in the Age of Sail 1650-1850*, Londra: Cassell, 2000.
- Levy, Avigdor, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1971), pp. 21-39.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: T.T.K. Yay., 2007.
- Lewis, Bernard, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017.
- Lucien, J.Frery & Kozelsky, Mara, *Russian-Ottoman Borderlands: the Eastern Question Reconsidered*, Londra: the University of Wisconsin Press, 2014.
- Lusignan, Sauveur, *A History of the Revolution of Ali Bey against the Ottoman Porte*, Londra: James Philips, 1783.
- Mansel, Philip, *Levant: Akdeniz'de İhtişam ve Felaketler*, İstanbul: Everest Yay., 2011.
- Marashlian, Levon, "An Armenian in the Court of Egypt", *Ararat*, Sayı: 21, Güz, 1980, ss:15-19.
- Marlowe, John, *Spoiling the Egyptians*, Londra: Tonbridge Printers Limited, 1974.
- Marriott, J.A.R., *The Eastern Question: an Historical Study in European Diplomacy*, Oxford: Clarendon Press, 1940.
- Marsot, Afaf Lutfi al-Sayyid, *Egypt in the Reign of Muhammed Ali*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- McCarthy, Justin A., "Nineteenth-Century Egyptian Population" *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 3, Special Issue on the Middle Eastern Economy (Oct., 1976), ss. 1-39.
- McGregor, Andrew, *A Military History of Modern Egypt from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Westport: Greenwood Publishing Group, 2006.
- McFarlane, J., "The Production of Cootn in Egypt", *Journal of the Royal African Society*, c..8, sayı:32, Temmuz 1909, ss: 372-382.

- Meo, Leila M. T., *Lebanon: Improbable Nation*, Connecticut: Greenwood Press, 1976.
- Middleton, Charles R., "Cabinet Decision Making at the Accession of Queen Victoria: The Crisis of the East 1839-1840", *The Journal of Modern History*, c. 51, No. 2, Haziran 1979, ss: D1085-D1117.
- Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 2006.
- Mishāqa, Mikhāyil, *Murder, Mayhem, Pillage, and Plunder: The History of the Lebanon in the 18th and 19th Centuries*, (Translated by Wheeler M. Thackston), Albany: State University of New York Press, 1988.
- Mitchell, Timothy, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2001.
- Moltke, Helmuth Von, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, Ankara: TTK Basımevi, 1960.
- Montgomery, Evan Braden, *In the Hegemon's Shadow: Leading States and Rise of Regional Powers*, London: Cornell University Press, 2016.
- Mosely, Philip E., *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Newyork: Russell&Russell, 1969.
- Muahedat Mecmuası*, c.3., İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298.
- Muahedat Mecmuası*, c.4, İstanbul: Hakikat Matbaası, 1298.
- Muskau, Puckler, *Egypt Under Mehemet Ali*, London: Henry Colburn Publisher, 1845.
- Mühlbach, L., *Mohammed Ali and His House*, (Çev: Chapman Coleman), NewYork: D. Applleton and Company, 1899.
- Napier, Commodore Sir Charles, *The War in Syria*, c.1., Londra: John W. Parker, 1842.
- Napier, Commodore Sir Charles, *The War in Syria*, c.2., Londra: John W. Parker, 1842.
- Nash, Geoffrey, *From Empire to Orient: Travellers to the Middel East 1830-1926*, New York: I. B. Tauris, 2005.
- Noviçev, A.D., "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları", (Çev: Darhan Hıdıralı), *Tanzimat* (Ed: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul: İşbankası Yay, 2011.

- O'Brien, Patrick, *The Revolution in Egypt's Economic System*, London: Oxford University Press, 1966.
- Odeh, B.J., *Lübnan'da İç Savaş*, İstanbul: Belge Yay., 1986.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yay., 2005.
- Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy*, London: New York Methuen, 1987.
- Ozavcı, Ozan, *Dangerous Gift*, Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı.X, 1995, ss:13-39.
- Özkaya, Sevda, *Osmanlı Devlet İdaresinde Mısır(1839-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, 2007.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1984.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1912)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2015.
- Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2018.
- Paton, A. A., *History of the Egyptian Revolution: From the Periods of the Mamelukes to the Death of Mohammed Ali, c.2.*, London: Trubner&Co., 1870.
- Philiou, Christine M., *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, University of California Press, 2010.
- Poliak, A.N., *Feudalism in Syria, Palestine, and the Lebanon 1250-1900*, Londra: The Royal Asiatic Society, 1939.
- Polk, William, *The Opening of South Lebanon 1788-1840*, Cambridge: Harvard University Press, 1963.
- Puryear, Vernon John, *France and the Levant From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, London: Cambridge University Press, 1941.

- Rendall, Matthew. "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System, 1832-1841." *The International History Review*, vol. 24, no. 1, 2002, ss.37-63.
- Rodkey, F.Stanley, "Reshid Pasha's Memorandum of August 12 1839", *The Journal of Modern History*,II, s.251-257.
- Rodkey, Frederic S., "The Attempts of Briggs and Company to Guide British Policy in the Levant in the Interest of Mehemet Ali Pasha, 1821-41", *The Journal of Modern History*, Vol. 5, No. 3 (Sep., 1933), pp. 324-351.
- Rodkey, Frederick Stanley, "The Views of Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834", *The English Historical Review* c.45, no:180 (Ekim 1930), ss.627-640.
- Rodkey, Frederick Stanley, *The Turco-Egyptian Question in the Relations of England, France, and Russia, 1832-1841*, Urbana: University of Illinois, 1924.
- Ragıp Raif, Rauf Ahmet, *Mısır Meselesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334.
- Richmond, C. B., *Egypt 1798-1952*, Oxon: Routhledge, 2013.
- Rivlin, Helen Anne B., *The Agricultural Policy of Muhammed Ali in Egypt*, Cambridge: Harvard University Press,1961.
- Rogan, Eugene, *Araplar*, İstanbul: Pegasus Yay., 2017.
- Rood, Judith Mendelsohn, "Asi bir Hidiv Olarak Mehmed Ali Paşa", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyen ve Ayaklanma*, Ed. Jane Hathaway, İstanbul: Alkim Yay., 2007.
- Rustum, Asad Jibrail. "The struggle of Mehmet Ali Pasha with Sultan Mahmud II and Some of its Geographical Aspects." *Notes Prepared for the International Geographical Congress of Cairo*, Cairo:1925.
- Sarıalioğlu, İrşat, *Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, Basılmamış Doktora Tezi, 2017.
- Sédivy, Miroslav, *Metternich, and the Great Powers and the Eastern Question*, University of West Bohemia, 2013.
- Scott, Charles Rochfort, *Rambles in Egypt and Candia*, c.II., Londra: H.Coulburn, 1837.

- Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, V.1., Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Shaw, Stanford, *The Financial and Administration and Development of Ottoman Egypt*, Princeton, 1962.
- Schimmelpenninck van der Oye, D. "Russian foreign policy: 1815-1917", *The Cambridge History of Russia*, Vol. 2. Imperial Russia 1689-1917, (ed) Dominic Lieven, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Shotwell, James T., Francis Deak, *Turkey and the Straits: A Short History*, New York: The Macmillian Company, 1940.
- Spagnolo, John P., *France & Ottoman Lebanon 1861-1914*, Londra: Ithaca Press, 1977.
- Sondhaus, Lawrence, *Navies of Europe*, Routhledge: Oxon, 2002.
- Sonbol, Amira el Azhary, *The Creation of a Medical Profession in Egypt 1800-1922*, New York: Syracuse University Press, 1991.
- Soutou, Georges-Henri, *Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Southgate, Donald, *The Most English Minister*, New York: St. Martin Press, 1966.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 2000.
- Tahtâvi, Rifa'â Râfi, *Paris Gözlemleri*, İstanbul: Ses Yay., 1992.
- TALHAMY, Yvette. "Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century." *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 38, no. 1, 2011, pp. 23-40.
- Temperley, Harold, *England and the Near East: The Crimea*, London: Longmans, Green and Co., 1936.
- The Life of Mohammed Ali, *Viceroy of Egypt: the Official Memoranda of the English and French Ministers*, Londra: Bradbury and Evans Printers, 1861.
- Tugay, Emine Fuat, *Bir Aile Üç Asır*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2015.
- Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul: Üniversite Matbaacılık Komandit Şti., 1947.
- Turan, Şerafeddin, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.9, sayı:1-2, 1951, s.111-151.

- Ufford, Letittia W., *The Pasha: How Mehemet Aly Defied the West, 1839-1841*, North Carolina: McFarland&Company, Inc.Publishers, 2007.
- Urbanik, Andrew A., Joseph O. Baylen. "Polish Exiles And The Turkish Empire, 1830–1876." *The Polish Review*, vol. 26, no:3, 1981, pp. 43–53.
- Urquhart, David, *The Crises: France in Face of the Four Power*, London: James Fraser, 1840.
- Vassiliev, Alexei, *The History of Saudi Arabia*, London: Saqi Books, 2000.
- Vatikiotis, P. J., *The History of Modern Egypt*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1991.
- Ward, A., W., Gooch, G. P., (ed.) *Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Cambridge: Cambridge University Press, 1923.
- Warburg, Gabriel R., *Egypt and the Sudan: Studies in History and Politics*, Londra: Frank Cass&CO. LTD., 1985.
- Warburg, Gabriel R. "The Turco-Egyptian Sudan: A Recent Historiographical Controversy", *Die Welt Des Islams*, vol. 31, no. 2, 1991, ss.193-215.
- Webster, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, C.1., London: G. Bell&Sons Ltd, 1951.
- Webster, Charles, *Foreign Policy of Palmerston 1840-1841*, C.2., London: G. Bell&Sons LTD., 1969.
- Webster, Charles, "Urquhart, Ponsobby, and Palmerston", *The English Historical Review*, Vol. 62, No. 244 (Jul., 1947), pp. 327-351.
- Weigall, Arthur E.P. Brome, *A History of Events in Egypt From 1798 to 1914*, Edinburg&London: William Blackwood and Sons, 1915.
- Williams, H. Noel, *The Life and Letters of Admiral Sir Charles Napier*, London: Hutchinson&Co., 1917.
- Winter, Michael, *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*, Londra: Routhledge, 2005.
- Yapp, M.E., *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Singapore: Longman Group, 1991.
- Yates, William Holt, *Modern History and Condition of Egypt*, c.1, London: Smith Elder&Co, 1843.

- Yaycıoğlu, Ali, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford: Stanford University Press, 2016.
- Yeşil, Fatih, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir inceleme (1793-1826)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016.
- Yeşil, Fatih, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*(Ed: Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yay., 2013.
- Yeşil, Fatih, *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2017.
- Yıldız, Gültekin, “How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long “Eastern Question” in British Defence Planning, 1815-1914”, *The Mariner's Mirror*, Şubat 2019, ss:40-59.
- Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2009.
- Yılmaz, Hüseyin, “The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and Middle East in the Nineteenth Century”, *Is There a Middle East? The Evaluation of a Geopolitical Concept* (Ed: Michael E. Bonine, Abbas Amanat, Michael Ezekiel Gasper), California: Stanford University Press, 2012, s.11-35.